

Névtani Értesítő

45.

Budapest
2023

NÉVTANI ÉRTEŚÍTŐ

Az ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete és a Magyar Nyelvtudományi Társaság lektorált folyóirata

Felelős szerkesztő: Farkas Tamás (ELTE)

Szerkesztő: Slíz Mariann (ELTE)

Szerkesztőbizottság:

Bauko János (UKF), Bölcskei Andrea (KRE), Fábian Zsuzsanna (ELTE),
Gerstner Károly (HUN-REN), Hegedűs Attila (PPKE), Hoffmann István (DE),
Juhász Dezső (ELTE), Laczkó Krisztina (ELTE), Tóth Valéria (DE)

A szerkesztőség címe:

ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet
1088 Budapest, Múzeum körút 4/A – E-mail: nevtert@btk.elte.hu

Online: <https://ojs.mtak.hu/index.php/nevtert> – Archívum: <https://nevtert.elte.hu>

ISSN 0139-2190 (nyomtatott) – ISSN 2064-7484 (online)

45. szám

Budapest, 2023

Támogatók: ELTE Kari Kiválósági Alap, ELTE Folyóirat-fejlesztési Alap

A szerkesztésben közreműködött: Hauber Kitti

Tördelte: Hrenek Éva

Nyomda: Fellini Kft.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

RESZEGI KATALIN: Óvodás gyerekek névmodellje. Komplex helynévkompetencia- felmérés iskolaköteles korú gyerekek körében	9
GYÖRFFY ÉRSZÉBET: Követéses helynévismereti vizsgálatok Tépén	31
CSOBÁDY CSILLA: Helynév-szociológiai vizsgálatok Jablonca községben	41
KOVÁCS ÉVA: Növénynévet tartalmazó településnevek	53
SLÍZ MARIANN – WENDL DÁVID – HAUBER KITTI: Áltudományos szövegek eszközei a meggyőzés szolgálatában. Helynévmagyarázatok laikus megítélésének empiri- kus vizsgálata	63
PERGER IMRE: Vonatnevek Magyarországon	81
SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ: Osztrák és magyar borterméknevek nyelvészeti vizsgálata	105
N. TÓTH ANIKÓ – PETRES CSIZMADIA GABRIELLA: Csoportnevek a Legere Irodalmi Versenyen	117

MŰHELY

MIKESY GÁBOR – F. ROMHÁNYI BEATRIX: „Átnevezett” középkor. A középkori Magyar- ország településatlása, avagy középkori helyek és nevek 21. századi forrása	133
PELCZÉDER KATALIN, A Bakonybéli összeírás mint nyelvtörténeti forrás. Habilitációs értekezés összefoglalója	151
SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ: Bewegte Eigennamen. Namenintegration und Namentranslation im Sprachenpaar Deutsch-Ungarisch [Mozgalmas nevek. Névinegráció és névköz- vetítés német–magyar nyelvpárban] Habilitációs értekezés összefoglalója	157

KÖNYVSZEMLE

LÁSZLÓ ANDOR: Ágoston Berecz: Empty Signs, Historical Imaginaries. The Entangled Nationalization of Names and Naming in a Late Habsburg Borderland [Üres jelek, történeti képzetelek. A nevek és a névadás kereszteződő nemzetiesedése egy dualizmus kori határvidéken]	161
BARANYINÉ KÓCZY JUDIT: Reszegi Katalin: Kognitív szemléletű névtudományi vizs- gálatok	165
KOZMA JUDIT: Peter Ernst – Stephan Gaisbauer – Albrecht Greule – Karl Hohensinner Hrsg.: Namenforschung im Spannungsfeld zwischen Wissenschaft und Öffent- lichkeit. Beiträge zum Symposium Namenforschung (Linz, 4–6. Oktober 2018) [Névkutatás a tudomány és a nyilvánosság ütközőzónájában. Egy névtani szim- pózium előadásai (Linz, 2018. október 4–6.)]	168
FARKAS TAMÁS: Laimute Balode – Christian Zscheschang eds.: Onomastikas pētījumi II / Onomastic Investigations II [Névtani kutatások II.]	172
HRENEK ÉVA: Luisa Caiazzo – Richard Coates – Maoz Azaryahu eds.: Naming, Iden- tity and Tourism [Elnevezés, identitás és turizmus]	175
BAUER BLANKA: Maoz Azaryahu: An Everlasting Name. Cultural Remembrance and Traditions of Onymic Commemoration [Egy örök név. Kulturális emlékezés és a nevek révén történő megemlékezés hagyományai]	178

BARTOS-ELEKES ZSOMBOR: Sergei Basik ed.: Encountering Toponymic Geopolitics. Place Names as a Political Instrument in the Post-Soviet States [Találkozások helynévpolitikákkal. A helynév mint politikai eszköz a posztszovjet államokban]	180
KOVÁCS-SIPOS BIBOR KLÁRA: Nataliya Levkovych ed.: Advances in Comparative Colonial Toponomastics [Az összehasonlító gyarmati helynévkutatás eredményei].....	184
MÜLLER MÁRTA: Verena Ebert: Koloniale Straßennamen. Benennungspraktiken im Kontext kolonialer Rauman eignung in der deutschen Metropole von 1884 bis 1945 [Gyarmati utcanevek. Névadási szokások a gyarmati térnyerés kontextusában a német anyaországban 1884 és 1945 között].....	187
WALDHAUSER SZIMONETTA: Siegfried G. Schoppe – Christian M. Schoppe – Stephan A. Schoppe: Geographische Namen im Hl. Römischen Reich Deutscher Nation [A Németrómai Birodalom földrajzi nevei]	191
SZŐKE MELINDA: Pelczéder Katalin: A Bakonybéli összeírás mint nyelvtörténeti forrás	192
KOVÁCS ÉVA: Kocán Béla: A régi Ugocsa vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára	196
SÓFALVI KRISZTINA: T. Szabó Csilla – András Zselyke szerk.: Aranyos vidékének helynevei. Adattár.....	199
KOROMPAY KLÁRA: Adeline Latimier-Ionoff: Lire le nom propre dans le roman médiéval [Ófrancia regények tulajdonnevei – az olvasás fényében]	201
A Névtani Értesítő szerkesztőségébe 2023-ban beérkezett magyar névtani kiadványok	204

FOLYÓIRATSZEMLE

HORVÁTH BRIGITTA: Helynévtörténeti Tanulmányok 17. (2021)	205
BÉNYEI ÁGNES: Onoma 57. (2022)	207
WENDL DÁVID: Names. A Journal of Onomastics 70. (2022).....	210
FÁBIÁN ZSUZSANNA: Rivista Italiana di Onomastica 28. (2022).....	212
PÓCZOS RITA: Namenkundliche Informationen 114. (2022).....	215
KOZMA JUDIT: Österreichische Namenforschung 49. (2021).....	218
KENYHERCZ RÓBERT: Onomastica 66. (2022)	219
BAUKO JÁNOS: Acta onomastica 63. (2022).....	222
PELCZÉDER KATALIN: Вопросы ономастики 19. (2022)	224
GYÖRFFY ERZSÉBET: Namn och bygd 110. (2022)	228
GYÖRFFY ERZSÉBET: Nordisk tidskrift för socioonomastik 2. (2022).....	230

MEGEMLÉKEZÉS

RAÁTZ JUDIT: Bíró Ágnes (1951–2023).....	233
--	-----

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe	235
Számunk szerzői.....	240

CONTENTS

ARTICLES

RESZEGLI, KATALIN: Preschool children's name model. Complex place name competence survey among school-age children	9
GYÖRFFY, ERZSÉBET: Follow-up studies on toponymic knowledge in Tépe.....	31
CSOBÁDY, CSILLA: Sociological study of toponyms in the village of Silická Jablonica	41
KOVÁCS, ÉVA: Names of settlements containing plant names	53
SLÍZ, MARIANN – WENDL, DÁVID – HAUBER, KITTI: Methods of persuasion used in pseudoscientific texts. An empirical study of lay perceptions of the linguistic interpretation of place names	63
PERGER, IMRE: Train names in Hungary	81
SZILÁGYI-KÓSA, ANIKÓ: Linguistic analysis of names for Austrian and Hungarian wine products.....	105
N. TÓTH, ANIKÓ – PETRES CSIZMADIA, GABRIELLA: Descriptive team names for the Legere Literary Competition.....	117

ONOMASTICS AND EVENTS

MIKESY, GÁBOR – F. ROMHÁNYI, BEATRIX: "Renamed" Middle Ages. The book entitled A középkori Magyarország településatlása [Settlement Atlas of Medieval Hungary] or the 21st-century source of medieval places and names.....	133
PELCZÉDER, KATALIN: Census of the Abbey of Bakonybél as source of language history. A summary of a habilitation dissertation.....	151
SZILÁGYI-KÓSA, ANIKÓ: Moving proper names. Integration of names and German-Hungarian name translation. A summary of a habilitation dissertation.....	157

BOOK REVIEWS

LÁSZLÓ, ANDOR: Ágoston Berecz: Empty Signs, Historical Imaginaries. The Entangled Nationalization of Names and Naming in a Late Habsburg Borderland.....	161
BARANYINÉ KÓCZY, JUDIT: Katalin Reszegi: Kognitív szemléletű névtudományi vizsgálatok [Onomastic Studies from a Cognitive Linguistic Approach].....	165
KOZMA, JUDIT: Peter Ernst – Stephan Gaisbauer – Albrecht Greule – Karl Hohensinner Hrsg.: Namenforschung im Spannungsfeld zwischen Wissenschaft und Öffentlichkeit. Beiträge zum Symposium Namenforschung (Linz, 4–6. Oktober 2018) [Onomastics in the Interface between Science and the Public. Papers Presented at a Symposium on Onomastics (4-6 October 2018, Linz)]	168
FARKAS, TAMÁS: Laimute Balode – Christian Zschieschang eds.: Onomastikas pētījumi II / Onomastic Investigations II.....	172
HRENEK, ÉVA: Luisa Caiazzo – Richard Coates – Maoz Azaryahu eds.: Naming, Identity and Tourism.....	175
BAUER, BLANKA: Maoz Azaryahu: An Everlasting Name. Cultural Remembrance and Traditions of Onymic Commemoration.....	178
BARTOS-ELEKES, ZSOMBOR: Sergei Basik ed.: Encountering Toponymic Geopolitics. Place Names as a Political Instrument in the Post-Soviet States	180

KOVÁCS-SIPOS, BÍBOR KLÁRA: Nataliya Levkovych ed.: Advances in Comparative Colonial Toponomastics	184
MÜLLER, MÁRTA: Verena Ebert: Koloniale Straßennamen. Benennungspraktiken im Kontext kolonialer Rauman eignung in der deutschen Metropole von 1884 bis 1945 [Colonial Street Names. Naming Customs in the Context of Colonial Expansion in Mainland Germany between 1884 and 1945].....	187
WALDHAUSER, SZIMONETTA: Siegfried G. Schoppe – Christian M. Schoppe – Stephan A. Schoppe: Geographische Namen im Hl. Römischen Reich Deutscher Nation [Geographical Names in the Holy Roman Empire]	191
SZŐKE, MELINDA: Katalin Pelczéder: A Bakonybéli összeírás mint nyelvtörténeti forrás [Census of the Abbey of Bakonybél as Source of Language History]	192
KOVÁCS, ÉVA: Béla Kocán: A régi Ugocsa vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára [Historical-etymological Dictionary of Place Names of the Old Ugocsa County]	196
SÓFALVI, KRISZTINA: Csilla T. Szabó – Zselyke András eds.: Aranyos vidékének helynevei. Adattár [Place Names of the Aranyos Region. A Repository]	199
KOROMPAY, KLÁRA: Adeline Latimier-Ionoff: Lire le nom propre dans le roman médiéval [Reading Proper Nouns in Medieval Novels]	201
Books on Hungarian Onomastics Received in 2023	204

REVIEWS ON PERIODICALS

HORVÁTH, BRIGITTA: Helynévtörténeti Tanulmányok 17. (2021)	205
BÉNYEI, ÁGNES: Onoma 57. (2022)	207
WENDL, DÁVID: Names. A Journal of Onomastics 70. (2022).....	210
FÁBIÁN, ZSUZSANNA: Rivista Italiana di Onomastica 28. (2022).....	212
PÓCZOS, RITA: Namenkundliche Informationen 114. (2022).....	215
KOZMA, JUDIT: Österreichische Namenforschung 49. (2021)	218
KENYHERCZ, RÓBERT: Onomastica 66. (2022)	219
BAUKO, JÁNOS: Acta onomastica 63. (2022).....	222
PELCZÉDER, KATALIN: Вопросы ономастики 19. (2022)	224
GYÖRFFY, ERZSÉBET: Namn och bygd 110. (2022)	228
GYÖRFFY, ERZSÉBET: Nordisk tidskrift för socioonomastik 2. (2022).....	230

IN MEMORIAM

RAÁTZ, JUDIT: Ágnes Biró (1951–2023).....	233
---	-----

INFORMATION

To our authors	235
Contributors of this issue.....	240

TANULMÁNYOK

Óvodás gyerekek névmodellje Komplex helynévkompetencia-felmérés iskolaköteles korú gyerekek körében

1. Bevezetés. A nevekről való általános tudásunk a mentális rendszerünkben lévő tulajdonnévi hálózatban, az onomasztikonban reprezentált nevek alapján épül ki, s megjelölésére a magyar névtudományon belül a *névmodell*, illetve a *névkompetencia* terminus van használatban.¹ A névmodell tehát számos különböző jellegű, a konkrét nevekre vonatkozó ismeretet, illetve az ezekből, ezek analógiájára általánosítható sémákat is magába foglalja.

Ez a tudás az anyanyelv-elsajátítás részeként kezd el kiépülni. Az egyes tulajdonnévfajtaakra vonatkozóan igen jelentős különbségek mutatkoznak az elsajátítás kezdetét és menetét illetően, erről azonban egyelőre csak töredékes ismereteink vannak. A névtani kutatások ugyanis szinte kizárólag a felnőttek által birtokolt tulajdonnévi anyaggal foglalkoznak, akár közösségi, akár egyéni névanyag áll a vizsgálatok középpontjában. Így ma már egyre többet tudunk a felnőtt beszélők névismeretéről, névadási-névhasználati szokásairól a különböző névfajtaakra vonatkozóan. A tulajdonnévi kategória kiépülése, alakulása ugyanakkor jóval ritkábban merül fel; fokozottan érvényes ez a helynevek csoportjára. A folyamat kezdetéről, az első helynevek elsajátításáról, az első helynévi reprezentációk – s ezzel összefüggésben a földrajzi fogalmak – alakulásáról, sajátosságairól magam készítettem egy esettanulmányt, két kisgyerek nyelvelsajátítását nyomon követve (RESZEGI 2015). Ennek alapján az látszik, hogy a helynevek elsajátítása a személynevekhez képest jóval később kezdődik, s a felnőtt nyelvihez közelítő tartalmak kiépülése is hosszú időt vesz igénybe. Kezdetben ezeknek a lexikai elemeknek a jelentése igen sajátosan alakul, jellemző az aluláltalánosítás: a helyneveket egy jól körülhatárolt helyhez kapcsolják, és a legtöbb esetben személyhez is kötik a kicsik. Ennek hátterében pedig az áll, hogy még maguk a helyfogalmak (mi egy város?, mi egy utca? stb.) sem épültek ki ekkor (hasonló megállapításokra jutott E. NAGY KATALIN is a kisfia névismeretének korai fázisát vizsgálva; 2021: 91).

Az első helynevek elsajátítását követő időszokról, azaz a helynévi ismeretek óvodás évek alatti alakulásáról megint csak viszonylag keveset tudunk. A téri ismeretek a pszichológiai, pszicholingvisztikai kutatások alapján a tapasztalatszerzést lehetővé tevő önálló helyváltoztatás révén kezdenek el fejlődni: elsőként a legszűkebben értelmezett mikrotéri ismeretek (saját szoba, saját lakás téri viszonyainak reprezentációja), majd ezzel némileg átfedőleg, de hosszabb folyamat során fokozatosan kiépülnek a saját lakóhely környékéről (tágabb mikrotérről),

¹ A *névmodell* mellett további terminusok is használatban vannak ennek a jelenségnek a különböző aspektusaira: vö. *onymic frame* 'névkeret' (KARPENKO 2006), a helynevek kapcsán vö. *toponímiai norma*, *névtudat*, *helynév-kompetencia* (vö. NICOLAISEN 1978: 46, HOFFMANN 1993/2007: 34–35, BRINK 2016: 159, GYÖRFFY 2018: 108–127).

a szűkebb és tágabb földrajzi környezetről való (mezo- és makrotéri) ismeretek is (vö. PIAGET–INHELDER 1967, CATLING 2018).² Ám ezek a vizsgálatok nem terjednek ki arra, hogy a téri elemekhez, helyekhez kapcsolódó nevek elsajátítása hogyan történik.

A szocioonomasztikai kutatásokba a névismeret generációnkénti jellemzése kapcsán gyerekeket is bevonnak, de jellemzően hétéves kortól (az ezirányú vizsgálatokat E. NAGY KATALIN összegzi; összefoglaló táblázatát l. 2021: 91, kifejtése: 91–93; a mentális térképezés kapcsán pedig SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA vont be 5–8 éves gyerekeket is a vizsgálatba, vö. VARGA 2020: 120). Ezek a vizsgálatok ráadásul csupán a saját település névanyagának az ismeretét mérik fel, noha a gyerekek onomasztikonját már a kezdetektől jóval szélesebb horizont jellemzi, s ennek alakulását nyilvánvalóan nem lehet figyelmen kívül hagyni a formálódó névmodell szempontjából.

Ennek a folyamatnak a megismeréséhez komplex módszer kell, amely lehetőség szerint minél sokoldalúbb vizsgálatot tesz lehetővé. Ehhez érdemes egybegyűrni valamennyi, a névmodell valamely aspektusára irányuló eljárást. A továbbiakban elsőként egy ilyen összetett vizsgálati eljárást ismertetek, majd az ennek alapján óvodások körében végzett felméréseim eredményeit összegzem, illetve vetem össze további, hallgatóim által végzett felmérések eredményeivel, s ezek fényében fogalmazok meg óvatos megállapításokat az óvodás kori onomasztikon, illetve névmodell alakulásáról.

2. Módszertan. A vizsgálat alapjául egyrészt GYÖRFFY ERZSÉBET (2018: 112–127) helynév-kompetenciára irányuló felmérésének feladatai, másrészt NEMES MAGDOLNA (2017: 184–185) kisiskolások körében végzett vizsgálatának kérdéssora szolgáltak. Ezeket azonban nyilvánvalóan a korosztályhoz kellett igazítani, amiben SZÁNTÓ FANNI (2021) vállalt jelentős részt. Mindezekhez kapcsolódott továbbá egy mentális térképezéses, valamint egy fiktív helynevekre irányuló feladat is. Így összességében négy nagyobb kérdésblokkból állt össze a felmérés feladatsora (közvetlen előzményét l. NYISZTOR-TÓTH 2022). Főként az első nagy kérdésblokk kapcsán fontos azonban hangsúlyozni, hogy a feladatsort nem mechanikusan alkalmaztam, azaz a kérdéseket a korábbi hasonló irányú vizsgálatoktól (vö. NEMES 2017, 2018; SZÁNTÓ 2021; NYISZTOR-TÓTH 2022) eltérően nem mechanikusan tettem fel: olyan főkérdéseknek tekintettem a feladatsort, amelyek mentén irányítottam a beszélgetést, de – ahol szükségesnek tűnt – ezeken túl számos további részletkérdést, rávezető kérdést is megfogalmaztam, hogy a sok esetben elsőként adott „nem tudom” válaszok mögötti ismereteket feltárjam.

2.1. Téri és helynévismeret. A hagyományos névismereti interjú átdolgozásával, irányított beszélgetés formájában elsőként a gyerekek szűkebb, mikrotéri és tágabb, makrotéri ismereteit és kapcsolódó helynévismeretét térképezzük fel.

A) Az első kérdéskör kérdései a saját településükre irányulnak:

1. Hol élsz? (Ha egy idegen megkérdezné, hol élsz, hogyan válaszolnál?) Mi a lakóhelyed? A lakóhelyed falu vagy város?

² A *mikro-*, *mezo-* és *makrotéri* terminusok némileg eltérő jelentésben használatosak a tér különböző vonatkozásait vizsgáló tudományokban. A pszichológiában a *mikrotéri kogníció* az érzékszerveinkkel direkt módon felfogható objektumok téri viszonyainak feldolgozását jelenti (például ez szükséges a kirakó összeállításához is), míg a *makrotéri megismerés* jóval nagyobb léptékű, érzékszerveinkkel közvetlenül nem feldolgozható ismeretek működtetését (pl. a térképek értelmezését) takarja (vö. STEA 2001: 6186). A földrajztudományban ehhez képest jellemzően jóval nagyobb léptékekben értelmeződik a mikro- és mezotér: a *mikrotér* gyakran a helyi, lokális ismeretekre utal; a *makrotér* pedig gyakorta a *globális* megfelelője (vö. pl. GeogSpace).

2. Mi egy falu, és mi egy város?
3. Melyik utcában laksz, mi a lakcímed?
4. Hogyan jutsz el a házatoktól az óvodába?
5. Mi az, amit a legjobban szeretsz Debrecenben?
6. Melyik a legszebb hely ott, ahol laksz?
7. Hol laknak a nagyszüleid? Meséld el, hogy jutsz el a nagyszüleidhez!
8. Meséld el, hogy jutsz el egy közeli helyhez!
9. Hol van a helysége névtábla?
10. Előfordult-e már, hogy te adtál nevet egy helynek vagy valakinek?

B) A névismereti kérdőívezés módszerét némileg módosítva, kis elemszámú, erősen szűkített névlista felolvasásával a gyerekek saját településükre vonatkozó névismeretéről igyekezünk képet alkotni. A gyerekeknek meg kell mondaniuk, hogy ismerik-e a lista egyes elemeit.

C) A hagyományos névismereti felmérés hatókörén túllépve a tágabb földrajzi környezetről, a világról való ismeretek feltérképezése zárja ezt a kérdésblokkot:

1. Melyik megyében laksz?
2. Tudod-e, hogy mi egy megye?
3. Melyik országban élsz?
4. Mi egy ország?
5. Milyen más helyek vannak a környéken (más faluk, városok, hegyek, folyók...)?
6. Milyen helyekre szoktatok utazni, hol jártál már?
7. Milyen helyekről hallottál már? Mit tudsz róluk? Hol/kitől hallottál ezekről?
8. Mit jelent az, hogy külföld? Ismersz külföldi helyeket? Hol hallottál róluk? Voltál már külföldön?
9. Hová szeretnél elutazni?

2.2. Mentális térkép. A belső téri modell aktuális, általában rajzos formában való megjelenítésével végzett vizsgálatokat nevezik *mentális térképezés*-nek. Az eljárást gyakran alkalmazták interjúval kombinálva, azaz a résztvevők a rajzolás során kérdésekre is válaszolnak. Ilyen módon jó eséllyel mélyebb ismereteket szerezhetünk a lakóhely téri reprezentációjáról (vö. GYÖRFFY 2018: 53). Az utasítások, illetve kérdések a következők voltak:

1. Rajzold le a lakóhelyedet (utcák, épületek stb.) úgy, hogy ez a térkép segítsen nekem ott eligazodni! Mondd is, hogy miket rajzolsz, és mondd a nevüket is, ha tudod!
2. Mit tudsz ezekről a helyekről?

2.3. Helynév-kompetencia. A harmadik nagy feladatblokk alapvetően GYÖRFFY ERZSÉBET (2018: 112–127) online helynévkompetencia-felmérésének feladataira támaszkodik, ám hogy azt óvodások körében alkalmazni tudjuk, módosításra van szükség. Egyrészt a névadási feladatnál az eredeti szöveg alkalmazása mellett egy rajz segíti a gyerekeket a névadásban (vö. SZÁNTÓ 2021), másrészt településnév-adást is vár a feladat. Emellett a névszerűség megítélésére irányuló feladatban a névszerűség minősítésének módja (SZÁNTÓ 2021) és maga a névlista is módosult (vö. NYISZTOR-TÓTH 2022). (Bővebben l. alább.) Mindezek mellett további jelentős különbség az online felméréshez képest, hogy jelenléti interjú során a gyerekek vélekedéseire is rá lehet kérdezni, magyarázatot lehet kérni tőlük egy-egy szokatlan vagy váratlan válasz kapcsán, ami több szempontból árnyalhatja az adatokat.

Az eredeti vizsgálat két szóasszociációs feladata a következőképpen került be a felmérésbe:

1. Sorolj fel (2 perc alatt) minél több helyet a nevével (különböző helyek lehetnek, város, ország, tó, folyó, hegy, utca stb.)! (A gyerekek egy részének a 2 percről már van elképzelése.)

2. Sorolj utcaneveket!
 3. Sorolj hegyneveket!
 4. Az előzőek között van-e olyan név, amit mindenki (minden magyar ember) ismerhet?
Miért gondolod? Sorolj még ilyen neveket!
- A névadási feladathoz az 1. ábrán látható képet (SZÁNTÓ 2021: 20) használtam fel.

1. ábra: A névadási feladatban használt kép

A kérdések, illetve utasítások az alábbiak voltak:

1. Sorold fel, mit látsz a rajzon!
2. Milyen nevet adnál a dombnak?
3. Egy település van a hegy mellett. Milyen nevet adnál annak?
4. Adj nevet a kiemelkedés egyes részeinek!

Ehhez az egyes helyek kapcsán a GYÓRFFY ERZSÉBET által használt tájleíró szöveg (2018: 120) adott részletét is felolvassuk, s a rajz és a szöveg információja alapján kérjük, hogy nevezzék el a helyeket.

A névkompetencia-felmérés utolsó részeként helynévi formák névszerúségét kellett megítélni. Az eredeti vizsgálatban a résztvevők ötfokú skálán értékelték az egyes formákat (vö. GYÓRFFY 2018: 118), az óvodások azonban erre még nem képesek. Tőlük az kérhető, hogy mondják meg, lehet-e helynév (jó helynév-e) az, amit épp hallanak, vagy nem, és lehetőség szerint indokolják is a válaszukat. A nevek listája is eltér az eredeti felmérésben használttól: több olyan név, névszerkezet szerepel rajta, amely ismerős lehet a gyerekek számára. Így megbízhatóbban tárható fel, hogy mi az, ami ebben az életkorban már névszerűnek minősül, illetve min alapulnak a gyerekek ítéletei.

A feladatok az alábbiak voltak:

1. A következő nevek közül mi lehet helynév, és mi nem? *Rákóczi út, Miskolc, Kecskés foltja, Dallasz, Akli, Faragó híd, Eszenyi, Berettyóújfalu, Nagy-Paradicsom, Nevetlenfalu,*

Zsófi-kút, Virág út, Hadházy Péter-féle-tanya, Daruszentmiklós, Mérges-domb, Mátra, Kraszna, Bérc, Bika-erdő, Püspökladány, Szelidi-tó, Hunyadi János utca, Megyeri híd, Horgas, Ér

2. Miért?

2.4. Fiktív nevek. A felmérés utolsó egysége a gyerekek fiktív nevekről való tudásának felmérésére irányul, valamint annak feltárására, hogy a mesék helyei és helynevei mennyire különböznek el mentális rendszerükben a valós nevektől.

A kérdések a következők voltak:

1. Mi a kedvenc meséd; milyen mesét szoktál nézni, milyen mesét szoktak olvasni neked?
2. Milyen helyszínekre emlékszel ezekből a mesékből? A nevükre emlékszel?
3. Szerinted mennyire jó nevek ezek?
4. Lehetnének ezek valaminek a nevei Debrecenben? Miért igen/nem?

3. A vizsgálat résztvevői és körülményei. A vizsgálatban tíz 6-7 éves, iskolakezdés előtt álló óvodás vett részt, akik Debrecenbe járnak óvodába, és a városban vagy Debrecenhez tartozó kistelepüléseken laknak. A nemek megoszlása arányos, szociológiai hátterük változatos. A gyerekekkel évek óta ismerjük egymást (a kisfiam csoporttársai), ezért szívesen és felszabadultan beszélgettek velem az óvoda kézműves foglalkozásaira használt teremben, ami szintén megszokott környezet volt számukra. Az interjüket a gyerekekkel egyesével vettem fel, közben a teremben egy óvónő is jelen volt (aki tőlünk elfordulva más irányú tevékenységet végzett).

A felmérés 2022 júniusában zajlott. Minden résztvevővel két alkalommal, bő fél-félórás beszélgetéseket folytattam. Az egyikükkel így sem sikerült minden kérdést megbeszelnünk; a dolgozat elemző részében ennek megfelelően jelzem, hogy mely feladatrésztől számolhatunk kilenc adatközlővel. Az interjüket diktafonnal rögzítettem, majd a felvételekről átiratot készítettem: ez szolgál az elemzés alapjául.

4. A felmérés eredményei. Dolgozatom hátralévő részében a gyerekeknek az interjük révén megmutatkozó névismeretét, épülő névmodelljét ismertetem a feladatok mentén haladva. Annak érdekében, hogy némileg árnyaltabb képet alkothassunk, NYISZTOR-TÓTH REBEKA két hatéves nábrádi kislánnyal folytatott felmérésével is összevetem az eredményeket (Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyei falu; l. NYISZTOR-TÓTH 2022). Emellett, ahol lehet, további huszonöt tiszavasvári nagycsoportos névkompetenciájára vonatkozó adatokra is utalok (Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyei kisváros; vö. SZÁNTÓ 2021). A Nábrádban folytatott interjüket az általam használthoz igen hasonló feladatsor alapján zajlottak, ezért az ott kapott válaszok jól illeszthetők a debreceni óvodások eredményeihez. Tiszavasváriban viszont csupán egy felvezető kérdésekkel kombinált névkompetencia-felmérés készült óvónők segítségével, így annak eredményei csak a komplex felmérés egy részéhez kapcsolhatók. Mindezek alapján ugyanakkor már kirajzolódik egy kép az adott életkorú gyerekek téri és helynévi ismereteiről, illetve lehetőség van az eltérő településtípusokból (nagyváros, kisváros, falu) esetlegesen adódó különbségek felvetésére is.

4.1.1. A saját település és helynevei ismerete. A „Hol élsz?” kérdésre eltérő léptékű és kifejtettségű válaszok érkeztek a gyerekektől. Általában megjelölték a települést, emellett gyakran a teljes lakcímet megmondták, utca és házszám megjelölésével (pl. *Orgona utca 19.*, azaz megválaszolták a „Melyik utcában laksz? Mi a címed?” kérdést is). Esetenként további

információt is közöltek, például hogy társasházban vagy kertes házban laknak. Az egyik nábrádi kislány az ország megnevezésével válaszolt, ehhez kapcsolta az utcanevet (vö. NYISZTOR-TÓTH 2022: 22). A válaszok alapján úgy tűnik, a lakcímek továbbra is mint nyelvi egységek funkcionálnak a nagycsoportosok egy része számára, nem mindegyikük van tisztában a tényleges funkciójukkal.

A „Mi Debrecen?” kérdésre a debreceni óvodások közül kilencen azzal válaszoltak, hogy egy város, ahol – egyikük válasza alapján – „vannak épületek, fák, kertek”. A Debrecen környéki, Debrecenhez tartozó kistelepüléseken élők a saját településük típusát is jórészt jól jellemték meg. Úgy tűnik, hogy a legtöbben különbséget tudnak tenni *falu* és *város* között, ez a két fogalom már alapvetően kialakult és elkülönült a fejükben, a lényegi tulajdonságjegyekkel már tisztában vannak. Legtöbben a méretbeli különbségre utaltak („a falu az sokkal kisebb”), de emellett jellegzetes épülettípusok is megjelennek a válaszaikban („ott magasak az épületek, a faluban meg kisebbek”), ahogyan életmódbeli különbségek is („a falu az egy kicsi vidék, ahol nem olyan mozgalmas az élet, mint a városokban”). Nem definitív jellegű meghatározások ezek, s nyilvánvaló, hogy egyes, a gyerekek számára még nem feldolgozható tulajdonságjegyek hiányoznak a város- és falufogalmukból, de a két településtípus közötti alapvető különbséggel tisztában vannak.

A „Mi az, amit a legjobban szeretsz a lakóhelyedben?” és a „Melyik a legszebb hely, ahol laksz?” kérdésekre adott válaszokban jórészt a saját lakást, játszótereket említették, jellemzően közszoji megjelölésekkel, de négy gyerek helynevet is említett a válaszában: *Jubileumi Játsszóter*, *Nagyerdő*, *Békástó*. Egy-egy gyerek utalt az *állatkert*-re, a *stadion*-ra és az *egyetem*-re is. Ez utóbbi megjelölések átmeneti jellegűek, tulajdonnévnek is tekinthetők. Hasonló válaszokat adtak a nábrádi és a tiszavasvári óvodások is (vö. SZÁNTÓ 2021: 18, NYISZTOR-TÓTH 2022: 22).

A „Hogyan jutsz el a lakóhelyedtől az óvodába?” és a további, útvonalleírásokra irányuló kérdésekre jellemzően elsőként azt mondták el, hogy mivel mennek az adott helyre (gyalog, autóval, tömegközlekedéssel, biciklivel). A további rávezető kérdések révén juthatunk el a tényleges útvonalleírásokhoz (az óvodához vagy olyan helyekhez, ahova gyakran járnak, van tapasztalatuk), és ennek kapcsán lényeges különbség mutatkozik a gyerekek között.

Noha két gyerek eredményei alapján nem lehet általános megállapításokat tenni, szembeötlő, hogy a nábrádi, azaz kistelepülésen, faluban élő gyerekek magabiztosabban oldották meg ezt a feladatot. Ezeknek a gyerekeknek a saját településüket illetően jellemzően nagyobb a téri tapasztalatuk, a kisebb távolságok miatt gyakrabban mennek a családtagjaikkal különböző helyekre autó nélkül, így több lehetőségük van az útvonalakat internalizálni. Egészen részletes és pontos leírásokat kapunk tőlük, akár több helynévvel: „Megyünk végig a *Fő utcán*, utána lefordulunk a *Petőfi útra*, utána egyenesen, aztán egy másik kis utcába, és még megyünk még egy kis utcába, és utána ott is vagyunk a parkba” (a *Fő utca* a nábrádi Dózsa György utca és Árpád utca összefoglaló elnevezése, így az egész településen végigfut). De arra is van példa, hogy a gyerekek tájékozódási pontok köré szervezik az útvonalleírást: „Kimegyünk a hídra, megyünk *Olivérék* felé, ott a kanyarnál befordulunk, majd megyünk egyenesen, elmegyünk a *nábrádi bolt* előtt, aztán *Nórikák* előtt is elmegyünk, aztán megyünk egyenesen és egyenesen, és ott is vannak mamák” (NYISZTOR-TÓTH 2022: 22–23). Ezek a helymegjelölések persze idegenek számára kevésbé informatívak.

A debreceni óvodások kevésbé magabiztosak ebben a feladatban. Többen meg is fogalmazták, hogy nehéz útvonalat elmondani nekik, mert az autóban nem szokták figyelni az utat, autó nélkül pedig csak utcabeli helyekhez vagy a szomszédos utcáig mennek. Egy kisfiú válasza volt igazán magabiztos: ő a szomszédos településről jár be, és pontosan tudta, hogy általában a 4-es főúton szoktak jönni, de néha Pallag felől. Nagyon érdeklő a GPS, tudja

értelmezni, és nagyon jó a tájékozódási képessége, így noha jórészt helynevek nélkül, de részletes magyarázatokat tudott adni. Összességében a tíz gyerek közül nyolcan tudtak útvonalleírást adni (különböző útvonalak leírására volt lehetőségük, akár az óvodához, akár valamelyik más helyhez, ahova gyakran járnak, jól ismerik az utat). Pl. „kijövünk az egyetemről, akkor egyenesen, aztán jobbra fordulunk, utána balra”, majd kérdésre az *Egyetem sugárút* nevet is előhívta a válaszadó; „kimegyünk, végig a *Borz utcán*, el a lámpáig, átmegyek az útkereszteződésen, és átmegyek azon a nagyon büdös részen, tudod, ahol átmegyünk, ott szokott büdös lenni, és akkor elfordulok balra, utána egyenesen, utána balra, és bemegyek az óvodába”; „kimegyünk a házból, utána meg elsétálunk a végéig, és lefordulunk jobbra, utána megyünk egyenesen, és megint jobbra, és ott van [az óvoda]”; „elsőnek megyünk a buszmegállóhoz, és megvárjuk a 44-es buszt, aztán megyünk az *állomásra*, és átmegyünk az úton, a zebrán, és akkor megvárjuk a 2-es villamost, aztán megyünk a villamossal, leszállunk a *Dózsa György utcánál*, és átmegyünk a zebrán, és megyünk át, nem tudom min, és akkor ott van az ovi, ahol a kondipark, és arról megyünk, és bemegyünk az oviba”; „elsőnek kifordulunk az utcánkából, utána egyenesen megyünk, átmegyünk két zebrán, és már ott is vagyunk [a Nagyerdőnél]”.

Amint az idézett példákban látható, a gyerekek útvonalleírásaiban érvényesül az egocentrikus szemlélet: többször utaltak személyes ismeretekre a magyarázataikban, ami másoknak nem feltétlenül hasznosítható információ. Illetve – főleg a falusi gyerekek – gyakran személyekhez kötik a különböző helyeket, és személyekre utalva jelölik meg a tájékozódási pontokat. Ez a debreceni gyerekeknél kevésbé jellemző: kevésbé ismerik az utcában lakókat, a barátaik, játszótársaik pedig messzebb laknak.

A „Hol található a helységnévtábla?” kérdés vagy annak körülírása kapcsán Debrecenben ketten tudták, hogy miről van szó: „addig vannak házak, utána sok fa”; „Debrecenben már láttam, ahol már nagyon messze vagyunk innen, hogy az már a vége, valamelyik bolt közelében volt az a tábla, ahová be is mentünk.” A nábrádi óvodások egyike szintén tudta, hogy a település végében található a helységnévtábla (vö. NYISZTOR-TÓTH 2022: 23–24).

Az „Előfordult-e már, hogy te adtál nevet valaminek?” kérdésre igennel válaszolók jellemzően háziállatokat, illetve plüssöket említettek. Helyekre vonatkoztatva viszont nemleges volt a válaszuk, egy kivétellel: a debreceni óvodások állításuk szerint a homokozóban épített váraknak időnként adtak nevet (*egri vár*). Ez persze nem feltétlenül jelenti azt, hogy ténylegesen nem volt példa arra, hogy nevet, valamilyen sajátos megjelölést adtak volna egy helynek. A korábbi longitudinális vizsgálat ugyanis azt mutatta, hogy a gyerekek alkotnak például személyneves helymegjelöléseket, amiket visszatérően használnak is egy ideig (pl. *Anton játszótér*, *Benedek játszótér*; RESZEGI 2015: 92). Ezek azonban nem feltétlenül lesznek hosszú életűek, és adott feladathelyzetben nem is feltétlenül sikerül őket előhívni.

4.1.2. Névismereti felmérés. A névismereti felméréseket jellemzően kistelepüléseken, falvakban szokták végezni, s ezeken belül szokás értelmezni a névközösség fogalmát is elsődlegesen. A több száz név szokásos módon történő mechanikus végigkérdezése azonban megakasztaná a felmérés lendületét, unalmassá válna a gyerekek számára, ezért már a nábrádi felmérés is egy szűkített, főleg belterületi neveket tartalmazó névlistával dolgozott: a korábbi névismereti vizsgálatok alapján ugyanis ismeretes, hogy a fiatalabb korosztály onomasztikonja a saját települést illetően ezek mentén kezd el kiépülni. A nábrádi felmérés alapján az volt látható, hogy a gyerekek helynévismerete alapvetően azoknak a helyeknek a megjelöléseire terjed ki, amelyekre gyakran járnak, amelyek a hétköznapijuk részét képezik: a két kislány összességében 36, illetve 44 nevet ismert a településükről. Ezek mintegy fele azonban erősen átmeneti jellegű megjelölés: *Óvoda*, *Orvosi rendelő*, *Park*, *Játszótér*, *Iskola*, *Kastély*, *Konyha*,

Művelődési ház. Ezekből egy van a településen, így ezek az átmeneti jellegű formák nem okoznak kommunikációs nehézséget, mint a *Bolt ~ Nagy bolt, Kis bolt*, amelyek denotátumainak a hivatalos névvariánsait viszont jórészt nem ismerik. (Vö. NYISZTOR-TÓTH 2022: 25.)

Debrecen viszont hatalmas területű és határu település, a gyerekek egy része ráadásul az elővárosok valamelyikében lakik. Nyilvánvalóan egy Debrecen méretű hely esetében is vannak általánosan ismert nevek, minthogy azonban erre vonatkozóan nem zajlottak még felmérések, nem volt egyszerű olyan névlistát összeállítani, amely alapján egy ilyen feladat sikeresen elvégezhető. Végül a listára saját intuícióm alapján harminchat nevet vettem fel (*Pallag, Józsa, Nagyerdő, Hortobágy, Tócsó-patak, Békás-tó, Debreceni Egyetem, Nagytemplom, Vojtina, Református Kollégium, Nagyerdei Stadion, Víztorony, Klinika, Aranybika, Jubileumi játszótér ~ Ötholdas Pagony játszótér ~ Sziget-Kék játszótér, Debreceni Állatkert, Botanikus kert, Aquaticum, Nagyállomás, Fórum, Debrecen Pláza, Decathlon, Interspar, Vénkert, Újkert, Piac utca, Csapó utca, Szent Anna utca, Péterfia utca, Egyetem sugárút, Egyetem tér, Mester utca, Füredi út, Kossuth utca*). Ráadásul a debreceni gyerekek esetében a szokásos hármás névismereti besorolás³ is problémás, a gyerekek lokalizációs készsége ugyanis egy ilyen kiterjedésű településen még nem működik, csak szűk területeken. Mindenesetre a listán szereplő neveknek legalább a felét minden gyerek hallotta már, vagy volt is már a nevek által jelölt helyeken, de egyet-kettőt leszámítva nem tudták elmondani, merre vannak (az utcaneveket és a kertsek neveit ismerték a legkevésbé). Emellett persze további debreceni neveket is elősoroltak. Az óvoda és környéke két-három nevét mindenki ismerte: *Sinay Miklós Óvoda, Sinay Miklós utca, Vénkerti Iskola*; öten az óvodával szemközti épület *Borsos Villa* megjelölését is említették. Mindemellett a saját lakás/ház környékének néhány neve szintén része a debreceni névkincsüknek. Ugyanakkor viszont a velük folytatott beszélgetés alapján úgy tűnik, hogy a nagyvárosi gyerekek esetenként még a gyakran látogatott helyek nevét sem ismerik, csak a községi megjelölésükkel vannak tisztában. Alapvetően azok a nevek maradnak meg és hívhatók elő számukra, amelyekhez valamilyen egyéb – viszonylag frissebb – ismeret is kapcsolódik, nemcsak a nagyon sematikus 'hely' jelentéstartalom (azaz kidolgozottabb, de meglehetősen szubjektív jelentésszerkezettel jellemezhető a nevek).

4.1.3. A tágabb téri környezetről és a világról való ismeretek. A „Melyik megyében laksz?” kérdésre a debreceni gyerekek közül egy se tudta a választ. Csupán az egyik kisfiú tudta a megyék kapcsán, hogy erre olyan választ kell adni, ami az „Ennek a helynek mi a neve?” című dalban is szerepel, például *Fejér megye*, de a *Hajdú-Bihar* rávezetés nélkül nem jutott eszébe. Az egyik nábrádi kislány viszont tudta a választ (*Szabolcs-Szatmár megye*, vö. NYISZTOR-TÓTH 2022: 25), bár begyakorlott nyelvi egységként használta válaszában. Erre utal, hogy a többi gyerekhez hasonlóan azt ő sem tudta, hogy mi a *megye*. Ez persze egyáltalán nem is meglepő, a megye ugyanis nem olyan jellegű helyfogalom, amellyel (gyakran) találkozunk ebben az életkorban. Olyan léptékű fogalom, amelyet saját tapasztalat alapján nem tudnak még kiépíteni, és nem lehet külsődleges jegyekkel (pl. méret alapján) megragadni. Így még ha elvétve hallják is, nem sok segítségük van, ami alapján kiépülhetne a szónak a kontextusból kikövetkeztethető jelentése a nagyon általános 'hely' tartalomtól.

A „Melyik országban élsz?” kérdésre a debreceni gyerekek közül kilencen tudták a választ (*Magyarország*). Egyikük viszont erre is a *Debrecen* városnévvel válaszolt, és a beszélgetések bizonyos részletei alapján egyébként is az látszott, hogy az *ország* és a *város* fogalma még

³ Azaz: a) ismeri és tudja is lokalizálni a név által jelölt helyet; b) ismeri, de nem tudja pontosan, hol van; c) egyáltalán nem ismeri.

nem teljesen különül el néhányuk fejében (pl. „Az ország az egy nagy, nagy ööö város, ami nagyon mozgalmas.” – „És mi melyik országban lakunk?” – „Debrecenben.”). A kettő közötti különbséggel még a kisiskolások sem feltétlenül vannak tisztában (vö. NEMES 2017: 186).

Az *ország* fogalmának meghatározása azonban összességében sokkal jobban ment, mint a megyéé: tízből nyolc gyerek adott valamilyen közelítő meghatározást, vagy példákat soroltak, hogy azzal szemléltessék. Nyilván ez a fogalom már gyakrabban előkerül, ezért több információval rendelkezik róla: „Az ország az nagyobb [mint a város]”; „Több városból és faluból áll. Mondjuk nagyon kevés olyan van, ahol nagyon kevesen élnek”; „Nem tudom megmondani, de ország *Oroszország, Anglia*”. Hasonló megoldásokkal éltek a nábrádi gyerekek is: „Az ország az nagyon nagy”; „Van egy nagy földünk, amin van *Oroszország* vagy *Kína* és *Magyarország* is, ami nem tudom pontosan, hogy mekkora, de jó nagy, és jön ide mifelénk egészen Olcsvaapátiig, és tovább is” (NYISZTOR-TÓTH 2022: 26). Összességében jó néhány ország neve elhangzott ennek kapcsán: jellemzően visszatért *Anglia ~ Angolország, Oroszország, Kína, Ukrajna*. A foci iránti érdeklődők ezen felül további neveket (*Franciaország, Olaszország, Spanyolország, Monaco, Amerika*) is soroltak, azzal együtt, hogy kinek melyik ország csapata a kedvence. A város és ország még átfedő kategóriákként funkcionálását mutatja, hogy egy-egy esetben város neve is elhangzott az országnevek sorolásánál (*London, Róma*).

A „Milyen helyek vannak a környéken (falu, város, hegy, domb, vizek stb.)?” és a „Milyen helyekre szoktál utazni, hol jártál már?”, „Milyen helyekről hallottál?”, illetve részben a „Hova utaznál el szívesen?” fő kérdések összekapcsolódnak. Ezek kapcsán próbáltam az interjúk során minél több irányba kitérni, s a gyerekek földrajzi köznévi szókészletének fogalmi tartalmát is feltérképezni.

Ezek alapján úgy tűnik, hogy a domborzati formákat és vizeket jelölő alapvető földrajzi köznevek erre az időszakra már kialakulnak, még ha nem is tudják pontosan meghatározni a fogalmakat (illetve ezek a fogalmak természetesen a későbbiek során is alakulnak még). Az újabb pszicholingvisztikai vizsgálatok azonban rávilágítottak arra, hogy ilyen esetekben más módokon is érdemes megpróbálni a gyerekek tudásához közelebb férkőzni, és akár más modalitásban is megadni nekik a lehetőséget a válaszadásra. A *hegy* esetében például a legtöbben próbálták valamilyen módon meghatározni ezt a téri fogalmat („a hegy az hegyes, a domb meg kerekebb”), vagy példát próbáltak rá hozni („a *Tátra*”, „a *Kékes*, ott szánkózni lehet, mindenki szánkózik”), de akik erre nem vállalkoztak, az alakját ők is tudták mutatni. Nagyon jól megmutatkozott ugyanakkor az is, hogy mennyire relatív ezeknek a szavaknak a jelentése, és hogy az alföldi gyerekeknek egészen apró halmok is vitán felül *domb*-nak, esetenként *hegy*-nek minősülnek. Valamennyi gyerek szerint van *domb* Debrecenben, legtöbben az ovival szemközti kis halmot említették, ahova télen ki szoktak menni szánkózni, de az egyik kislány szerint az egyenesen hegy (a *Kékes*-sel együtt említette, ahol szintén szoktak szánkózni, tehát nála a formán kívül a funkció is fontos szerepet játszhat a fogalom kiépülésében).

A vízrajzi fogalmak – *folyó, tó, tenger* – még eléggé egymásba átfolyó fogalmak ebben az életkorban a debreceni gyerekek számára, akiknek nincs erre vonatkozó mindennapi tapasztalatuk. A *Békás-tó* és a néhányuk által említett *Tisza-tó* – nyilván a névben szereplő *tó* utótag alapján is – tó a számukra. A *Balaton* viszont többeknek tenger, talán a *magyar tenger* kifejezéssel is összefüggésben, illetve több esetben azoknak, akik már voltak ott, inkább a tó melletti hely jelölésére rögzült a név. Ehhez hasonlóan az egyik nábrádi kislány esetében *Zamárdi* és a *Balaton* két, egymástól függetlenül reprezentált hely neve: „Nyaralni mentünk kétszer is az idén, egyszer mentünk *Zamárdiba*, utána meg mentünk a *Balatonra* nyaralni” (NYISZTOR-TÓTH 2022: 26–27). Azt mindenki tudta, hogy folyó nincs Debrecenben, és többen a *Tisza, Duna* neveket említették erre példaként, viszont három esetben a *Balaton* is előkerült.

A környékbeli helyek sorában tipikusan városokat említettek, jellemzően valamilyen megjegyzéssel, személyes viszonyra, emlékre utalással együtt: *Budapest*: „Egyszer valamikor megnéztük a repülőket”, „Budapest, az is egy város, nagy, nem voltam még ott”, „Pesten átmentem a *Lánchídon*, az szerintem egy kilométer hosszúnak tűnt”; „*Eger*, ott van az *Egri vár*. Leginkább csak arra emlékszem, és eljátszottuk, hogy ágyúzunk”; „*Sárospatakon* régebben nagyiékkal egyszer megmáztunk egy magas hegyet. Meg van ott egy kert, úgy hívják *Várkert*, és oda elmentünk”; „*Hajdúnánás*, oda van meccse Zalánnak”; „*Tiszásas* az egy nagy falu, meg ott van a *Tisza-tó*, oda szoktunk menni táborozni”; „*Ugornyára* szoktunk menni nyaralni”. Más esetekben személyekhez kötik a neveket: „*Komádi*, ott lakik komádi mama”; „*Kaba*, papa ott lakik”; „*Győr*, keresztanyukám lakik ott”; „*Miskolc*, ott lakott Joci, csak már elköltözött Budapestre”. Ugyanez mutatkozik meg a nábrádi gyerekek esetében is: „*Sonkád*, anya mondta, hogy voltam ott kicsi koromba; *Mánd*, ott lakik Bence”; „Halottam már *Feketegyarmatról*, mert egyszer apával bejelentettünk egy időjárást, és pont akkor jelentette be valaki *Feketegyarmatról* is. De hallottam már *Kináról*, mert onnan sokat szoktunk rendelni, de ismerem még német kislányokat, így *Németországról* is hallottam már. Ismerem még *Hajdúböszörményt*, mert anya oda jár »egyetemezni«.” (NYISZTOR-TÓTH 2022: 26.) Néhány név volt csak, amely önmagában hangzott el a debreceni gyerekekkel folytatott interjúk során: pl. *Nagykálló*, *Bihar-keresztes*, *Nyíregyháza*, *Báránd*. Nyilvánvaló azonban, hogy ezek is valamilyen személyes élményen, kapcsolaton keresztül sajátították el.

Úgy tűnik, az, hogy mi van a környéken, még nem teljesen egyértelmű számukra: a *Budapest* négy gyereknél is szerepelt a listában a közeli, megyebeli és szomszédos megyebeli települések neve mellett, akárcsak a nábrádi gyerekek esetében. Ezzel a névvel feltehetően meglehetősen gyakran találkozhatnak. Az is látható, hogy a nevek által jelölt helyek egy részét saját tapasztalatból ismerik (rokonság, nyaralás stb.), másokat a szülők elbeszéléséből, és jóval kisebb arányban származnak az ismereteik valamilyen más forrásból (pl. a médiából).

A *külföld* fogalmuk is alapvetően kialakult már a gyerekeknek; a tizből nyolc gyerek valamilyen módon igyekezett ezt megvilágítani: próbálták elmagyarázni, és/vagy példákkal szemléltették a fogalom meghatározásukat: „az egy másik ország, repülővel megyünk, és taxival”; „az egy másik ország, nem magyarul beszélnek, és nagyon könnyen meghallod” (a beszélgetés folytatása: – „Magyarországon mindenki magyarul beszél?” – „Nem, ti is szoktatok máshogy, de Ildiék tényleg szoktak, van, amikor németül beszélnek, úgy, hogy mi pont ne értsük”); „Voltam már a dínóparkban, az nem Magyarországon van, *Kassán*, *Szlovákiában*”; „Másmilyen föld; mint *Anglia*, *Spanyolország*, *Amerika*”; „*Angolország* az egy külföld, nincs összekapcsolódva Debrecennel, nincs oda út”. Az országnevek mellett, mint látható, kontinensnevek és városnevek is előkerülnek a példák között, vö. még *Ázsia*, *Afrika*, *Párizs*. Ezekről a helyekről is van már valamilyen tudásuk, például egy-egy interjúban előkerült, hogy Ukrajnában háború van, Ukrajnának sárga és kék zászlója van; vagy Kínában máshogy írnak, mint mi, magyarok; hogy Párizsban van egy torony (vö. NYISZTOR-TÓTH 2022: 27). A foci iránt érdeklődők pedig arra is utaltak, hogy „a városoknak van focicsapata”. Ezeknek az ismereteknek az alakulásában viszont elbeszélésük szerint már a médiából és a térképről származó információk is fontos szerepet játszanak a szülők és az óvoda mellett, illetve ezek komplex módon formálják a gyerekek ismereteit.

A gyerekek közül hárman már a *földrész* fogalmával is valamelyest tisztában vannak; ezt ismét főként példákkal szemléltették: „*Európa* az egy földrész, meg *Ázsia*, meg *Amerika*, az nagyon nagy; mondjuk *Ázsia* a legnagyobb”; „Nem tudom... Hogy melyik *Dél-Amerika*, *Ázsia*”.

4.1.4. Részösszegzés. Összességében az látszik, hogy a település méretéből és a domináns autós közlekedésből adódóan egy nagyobb városban jóval kevesebb direkt téri tapasztalatuk van a gyerekeknek. Az utazást rendre valami mással igyekeznek kitölteni a szülők, így az útvonalak mentális reprezentációja szempontjából ezek az utak nem hasznosulnak, még a naponta megtett útvonalak sem, csak a gyerekek igen kis hányada tudja ezeket felhasználni. Ennek megfelelően viszonylag kis számban ismerik a saját lakóhely névanyagát, illetve itt a lokalizáció eleve másképp működik. Egy nagyvárosban még a felnőtteknek sem feltétlenül van a város minden részére kiterjedő, teljesen koherens, összefüggő kognitív térképe, sokkal inkább néhány többé-kevésbé ismert, kidolgozott részletből áll össze a lakóhely egyfajta kollázszerű téri reprezentációja, amely számukra mégis koherens térképként működik. A gyerekeknél ez hatványozottan érvényes: Debrecen mentális reprezentációja számukra néhány rendszeresen látogatott hely, környék reprezentációjának laza hálózataként működik, közöttük még nincs fix kapcsolat, begyakorlott útvonal; a helyek egymástól független részletekként reprezentálódnak, ezért a lokalizáció – az ismert helyeknek más helyekhez vagy a település egészéhez képest meghatározni a helyzetét – még csak az egymáshoz közeli helyek esetében működik. Ezek a helyek pedig a vizsgált gyerekek esetében kivétel nélkül belterületiek, s a neveik sem mindig ismertek a gyerekek számára. Az onomasztikon tehát esetükben Debrecen vonatkozásában kizárólag belterületi nevekből áll (a *Hortobágy* is inkább ide sorolható, mert jórészt a beépített részeket kapcsolják hozzá, akik ismerik), s a névlistán túl említett nevekkal együtt 28 és 44 közötti helynév ismeretét mutatja az interjú (ez persze lehet valamivel több, hiszen egy ilyen interjúban nincs lehetőség mindenre rákérdezni). Hasonló mennyiség ez, mint a két nábrádi kislány esetében (36, 44), náluk ugyanakkor elenyésző számban ugyan, de külterületi nevek is szerepeltek a listában (*Töltés, Temető, Temetőn túl*).

Az onomasztikon alakulásában a saját település nevei mellett legalább ugyanilyen arányban más helynevek, makrotoponimák is fontos szerepet játszanak. Ezeknek a kiépülésében a saját tapasztalatok (például a korlátozott tapasztalatot jelentő utazások) mellett egyre fontosabbak a más forrásokból származó információk: több interjúból kiderült, hogy beszélgettek ezekről a helyekről a családban, vagy tévében látták, hallottak róluk; különösen a távoli helyek esetében egyre fontosabb a média szerepe. A saját településen túli helyek és neveik tartalma ugyanakkor még meglehetősen sematikus: gyakran igen hasonló a különböző léptékű helyek sematikus jelentéstartalma.

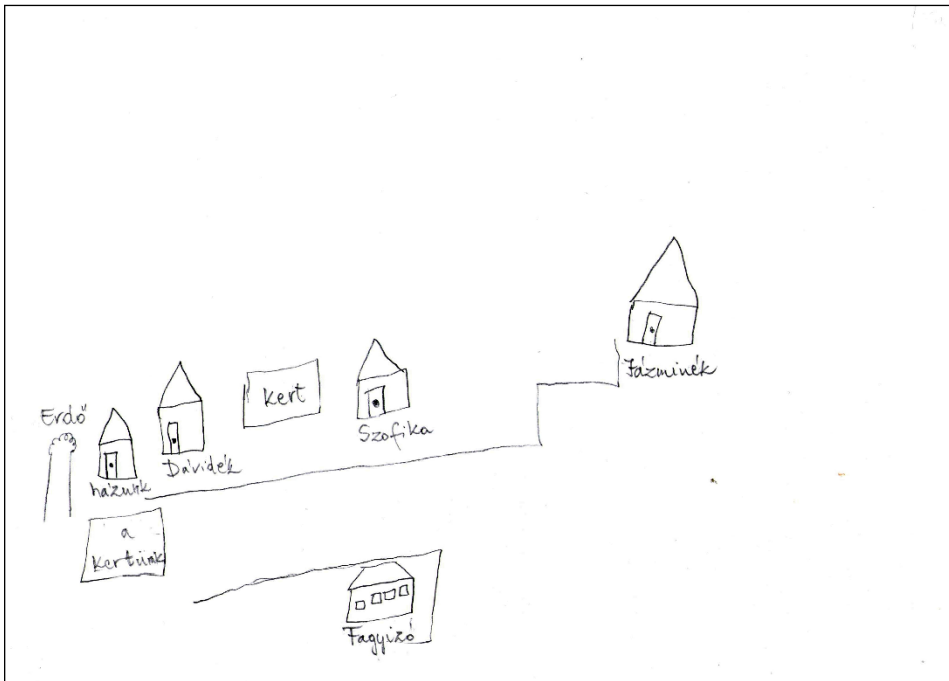
4.2. Mentális térképezés. A szakirodalom szerint a gyerekek ebben az életkorban már képesek a környezet kicsinyített reprezentációját (pl. légi fotót) értelmezni (vö. STEA 2001: 6186). Én is azt tapasztaltam, hogy a térképek lényegét már valóban értik, a bevitt földrajzi atlasz térképei kapcsán tudták, hogy azok helyeket ábrázolnak (pl. a földet vagy Magyarországot, sőt jellemzően a tengerek, folyók jelölését is ismerték). Az etnográfiai vizsgálatok szerint három és fél, illetve négyéves gyerekek maguk is képesek elkészíteni például játékokkal (kicsinyített formákkal) a természeti környezetük modelljét. Hétéves gyerekek pedig már képesek le is rajzolni a téri környezetüket (STEA 2001: 6186). Ebből kiindulva a névismereti felméréshez kapcsolódva magam is arra kértem a gyerekeket, hogy készítsék el a lakóhelyük környékének térképét. Erre kilenc gyerek vállalkozott (az egyikük két térképet is készített, a korábbi és a jelenlegi lakóhelyéről). A feladathoz A4-es lapot, illetve ceruzát kaptak.

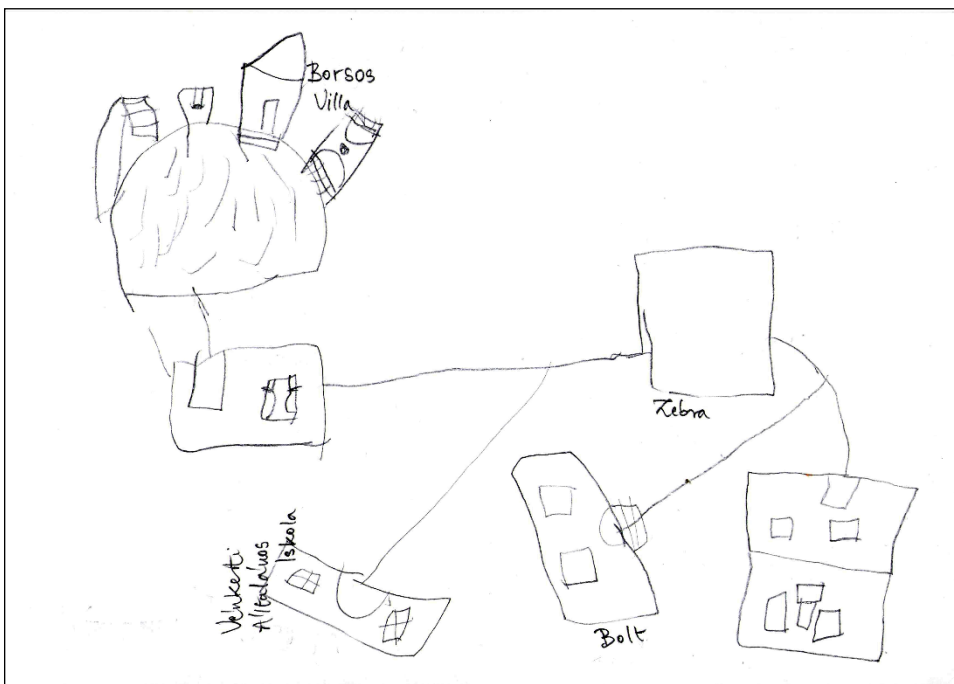
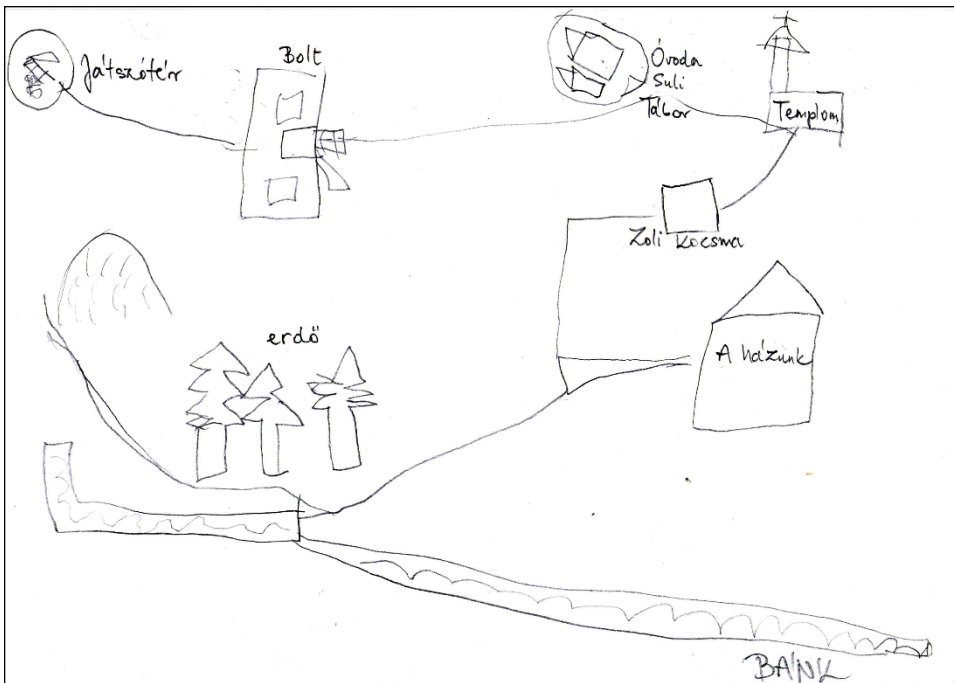
A rajzolásban a kilenc gyerek alapvetően szívesen vett részt, de többük úgy értelmezte a feladatot, hogy a saját házukat kell lerajzolni, amit azután még – külön kérésre – néhány szomszédos hellyel egészítettek ki. Módszertani szempontból tehát esetleg a további vizsgálatok szempontjából érdemes megfontolni, hogy a rajzolást megelőzően korábban készült

mentális térképeket mutassunk és értelmezzünk a gyerekeknek, és csak ezt követően kérjük őket a saját lakóhelyük és környéke ábrázolására.

A rajzok többségén (vö. a 2. ábra képeivel) a gyerekek a számukra fontosnak vélt objektumokat, utcá(ka)t ábrázolták: a saját házukat, a közvetlen szomszédok, illetve barátaik házeit, valamint azokat az épületeket, helyeket, amelyeket jól ismernek (bolt, játszótér). A rajzolás során nem vették figyelembe, hogy az általuk ábrázolt utcák, épületek hogyan helyezkednek el ténylegesen. A lakóházakat jellemzően háromszög alakú tetős, kétablakos épületként ábrázolják, a nagyobb épületek magasabbak, sok ablakkal. Az épületeket tehát a legjellegzetesebb szögből rajzolják; a felülnézetéről nincs sok tapasztalatuk. Egy kivétellel a JEAN PIAGET által leírt fejlődési korszakok közül a legkorábbi, topologikus szakaszra jellemző sajátosságokat mutatják tehát a térképek. DAVID STEA azonban felhívja a figyelmet arra, hogy az épületek ábrázolása úgy is értelmezhető, hogy a gyerekek a legérdekesebb módon igyekeznek ábrázolni a házakat (hasonlóan egyébként ahhoz, ahogyan a középkori térképi ábrázolásokon is látható; 2001: 6186).

2. ábra: A debreceni óvodások lakóhelyükről rajzolt térképei

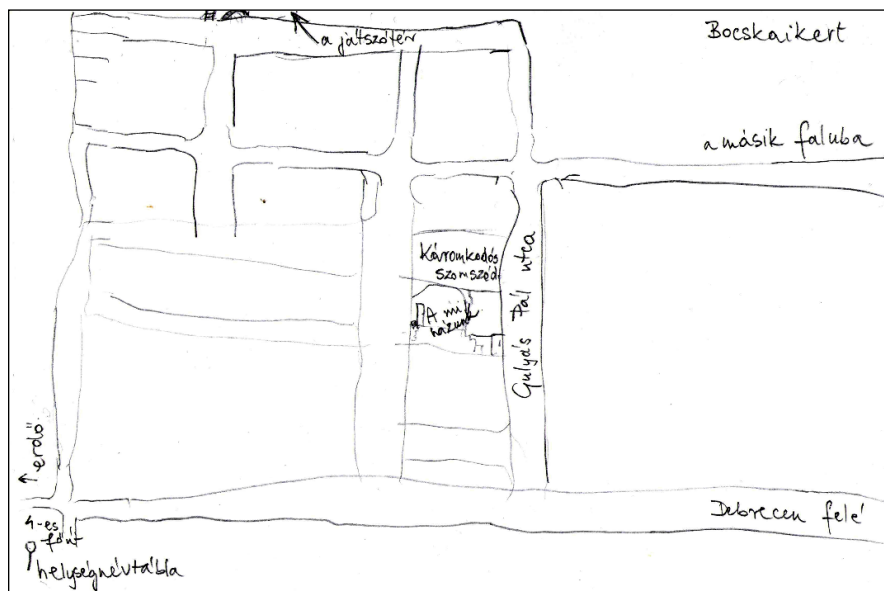

A térképek készítése közben kértem a gyerekektől, hogy mondják is, mit rajzolnak, ezért gyakran azt is elmesélték, hogy mit tudnak ezekről a helyekről: „Az az erdő. Az ott a ház, az ajtaja. Ez egy hosszú utca, több ház is van. Itt laknak Dávidék; mellettünk laknak, kertjük is van. Ez meg itt a mi kertünk. Erre szoktunk menni Jázminékhoz is, ők kicsit messzebb laknak, mint mi, itt. Még egy barátunk, Szofika. A játszótérre így..., elfordulunk, és akkor ott a fagyizó.” A nábrádi gyerekeknél volt még inkább jellemző, hogy rokonaik, barátaiak házait említették („a Petőfi utcán *mamáék* laknak, a Baross utcán *Reni néniék*”, „a Petőfi utcán laknak *Annabelláék*”; NYISZTOR-TÓTH 2022: 31–32).

A gyerekek a térképek rajzolása közben nem nagy számban, de helyneveket is használtak: „Ez egy ház. Ahol lakunk. Ez meg az óvoda, *Sinay Miklós Óvoda*. Itt fák meg házak, iskola, ugyanarra, mint az ovi, csak balra, *Vénkert Általános Iskola*, oda jár a tesóm. Bolt, játszótér hátra meg előre, a játszótéren mászóka, csúszda. A domb”; „Ez a házunk, ez erdő. Itt van az utca, erre kanyarodik, aztán megy erre, és van ott egy kocsmá is, *Zoli kocsmá*, aztán meg itt van egy templom, és itt van az óvoda, a sulis meg a tábor. A tó az is itt van, mellette.”; „A házunk, mert emeletes, és laknak ott, és van kód is hozzá. Egy ház, mert még van összekapcsolva még egy emeletes házzal. A játszótér. És akkor lerajzolom a *Teszót*, akkor az ott egy út, a *Teszó* az így van, a játszótér után, hogy arra megyünk, arra lekanyarodunk, és aztán megyünk arra, és ott van a *Teszó*. És akkor itt ilyen kétsávos út van”.

A téri érdeklődés meghatározó szerepét mutatja annak a kisfiúnak az új lakóhelyükről, Bocskaikertről készült térképe (vö. 3. ábra), aki nagyon szereti nézni és GPS-en is követni az utat, amikor autóval utaznak, de gyalog is szeret sétálni és geoládát keresni a szüleiével.

3. ábra: Bocskaikertről készült mentális térképe

Ez a rajz már sokkal inkább a JEAN PIAGET által projektív szakasznak nevezett fázis jellegzetességeit mutatja. Noha csak egy éve laknak ezen a településen, mégis az utak részletes hálóját tudta lerajzolni (az anyukája szerint a valóságnak megfelelően): „Azt a részt, amikor

így jövünk be [Bocskai kertbe], ott van ez ilyen keresztelkedés, itt van az út, itt van a lekanyarodás, itt tovább, itt újra lekanyarodás, ez a 4-es út, amikor elindulunk Bocskai kertbe. Itt nagyon hosszú egyenes. Itt vannak házak közben. Itt van egy leforduló, mi nem ezen vagyunk. A nevüket nem tudom. Mi most már a következőn leszünk. És van tovább, nézd, itt van a játszótér, itt van egy beforduló, és itt legszélen van a játszótér. A mi utcánk az ez, *Gulyás Pál*. A jobb oldalt van a mi házunk. Itt egy másik ház, itt lakik a káromkodós. Itt lesz egy újabb keresztelkedés, és itt lesz egy újabb ilyen, és az belekanyarodik abba. Ez itt egy másik keresztelkedés. Nézd, itt van az út, és itt összekapcsolódik, itt is össze, mi itt ezen lakunk. Itt már nem tudom, mi van, csak annyit tudok, hogy egy nagy egyenes, és a kocsit térképe ki szokta mutatni.” – „És az utak?” – „Ez itt Debrecenbe vezet, ez is, csak ez hosszabb és kanyargósabb, és ez meg egy másik faluba, azt nem tudom.”

4.3. Névkompetencia. A vizsgálat harmadik nagy feladatrésze a gyerekeknek a helynevekről való általános tudására, a névszerűség megítélésére és új helynevek létrehozására irányult, s a GYÖRFFY ERZSÉBET által kidolgozott helynévkompetencia-felmérésen alapult (2018: 112–127).

4.3.1. Szóasszociáció. A gyerekeknek elsőként szóasszociációs feladatokban kellett adott idő (két perc, illetve fél perc) alatt helyneveket, utcaneveket és hegyneveket felsorolni. A helynevek kapcsán jeleztem, hogy ezek bármilyen helyet jelölő nevek lehetnek (falu, város, utca, ország, folyó, tó stb.). A gyerekek felsorolásaiban megjelennek országnévek (*Magyarország, Ukrajna, Szlovákia, Anglia ~ Angolország, Skócia, Írország, Monaco, Kína, Oroszország, Törökország, Németország, Amerika, Spanyolország*), nagyobb városok nevei (*Budapest, Debrecen, Győr, Nyíregyháza, Eger, Miskolc*), más települések nevei (*Radvány, Nánás*) és utcanevek (*Egyetem sugárút, Sinay Miklós utca, Arany János utca, Dózsa György utca, Mester utca, Borz utca, Kar utca* stb.). Hárman vizek (*Tisza, Duna*), négyen földrészek neveit (*Amerika, Afrika, Ázsia*) is sorolták. A legtöbb nevet aktiváló gyerek huszonhét nevet sorolt fel, a legkevesebb nevet említő gyerek pedig öt névvel zárta ezt a feladatot. Utcaneveket mindenkinek sikerült kettőt-ötöt sorolni külön is. Hegyeket csak négyen tudtak megnevezni (*Tátra, Etna, Kékes*).

A szóasszociációs feladat megoldása után a következő kérdéssel arra kerestem a választ, hogy szerintük van-e olyan helynév az előző feladatban felsoroltakból, amelyet minden magyar ember ismer. Arra is megkértem őket, hogy még soroljanak fel ilyen helyneveket. Ennél a feladatnál többen is bizonytalanok voltak, de mindenki válaszolt, s legtöbben Magyarországon található helyeket jelöltek meg: „*Pest, Debrecen, Miskolc*, mert hogy azok a legnagyobbak, *Eger*, a *Duna*, a *Tisza*, mindenki hallotta, csak aki még nem született meg, a babák, azok nem.” Néhány ország neve is előkerült, amelyeket az ország nagysága miatt ismerhet szerintük minden magyar ember: „*Oroszország*, mert az a legnagyobb ország a világon”; „*Kína*, mert ez egy nagyon nagy hely.”

Az egocentrikus látásmód érvényesülése ebben a feladatban is feltűnik a gyerekek felénél (akárcsak a nábrádi és a tiszavasvári gyerekek válaszaiban; vö. még NYISZTOR-TÓTH 2022: 33–34, SZÁNTÓ 2021: 18–19). A felsorolt nevek között ugyanis olyanok is szerepeltek, amelyeket ők jól ismernek (pl. utcanevek „*Mester utca*, ott nagyon sokan szoktak menni”), de nyilvánvalóan nem általánosan ismertek. Ennek felismerése is megvan már a gyerekek egy részénél, pl. „a *Borz utcát* nem, mert ott nem szoktak jární emberek”.

4.3.2. Névadás. A névkompetencia-vizsgálat során a gyerekek névadási készségeit is tanulmányoztam. A már korábban bemutatott képen látható kiemelkedést és részeit kellett

elnevezniük, miközben felolvastam nekik az eredeti felmérésben használt tájleírást is, az egyes helyekre vonatkozó részeket külön-külön. Rávezető feladatként elsőként azt kértem, meséljék el, mit látnak a rajzon. Mindannyian lelkesen fel is sorolták a képen látható növényeket, állatokat, kiemelték a táj jellegzetességeit. A névadás azonban jóval nehezebben ment.

A helynévadásban, mint azt az erre irányuló kérdésre adott válaszaik alapján láthattuk, az óvodások nem rendelkeznek gyakorlattal; különösen igaz lehet ez a természeti helyekre, amelyeknek az elnevezését kéri a feladat. Ezért nem meglepő módon többen is megjegyezték, hogy ez a legnehezebb feladatrész. (Az egyik kisfiúval eddig sikerült eljutnunk a két interjú során, ezért a hátralévő feladatok kapcsán már csak kilenc kisgyerek eredményeit közlöm.) A feladat nehézségét mutatja az is, hogy a tiszavasvári felmérésben a megoldásra a huszonötből csak tizenhat gyerek vállalkozott (vö. SZÁNTÓ 2021: 21).

A feladatban a kiemelkedés különböző részeit (jobb oldala, bal oldala, teteje, orma), illetve a hegyen található bizonyos objektumokat (kút, híd, patak völgy, tisztás, körtefa, szikla) is meg kellett nevezniük a résztvevőknek. Megoldásaikat a 4. ábrához tartozó 1. táblázat mutatja.

1. táblázat: A névadási feladat megoldásai

	1. gyerek	2. gyerek	3. gyerek	4. gyerek	5. gyerek	6. gyerek	7. gyerek	8. gyerek	9. gyerek
fal	<i>Pipacs</i>	<i>Hortobágyi falu</i>	<i>Völgy</i>	<i>Győrfa</i>	<i>Kismacs</i>	<i>Kisváros</i>	–	<i>Szoboszlai falu</i>	<i>Miskolc</i>
hegy	<i>Napocska</i>	<i>Portugál-hegy</i>	<i>Mező</i>	<i>Kökény-hegy</i>	<i>Nagytemplomi domb</i>	–	<i>Domb</i>	<i>Király-hegy</i>	<i>Debrecen</i>
jobb oldal	<i>Virágok</i>	<i>Angol</i>	<i>Rókalyukak</i>	<i>Őzike-hegy</i>	–	<i>Róka-tanya</i>	<i>Növényutca</i>	<i>Sövény</i>	<i>Bükkös</i>
hegytető	<i>Felhő</i>	<i>Hegyfás</i>	<i>Vár</i>	<i>Bükk-vár</i>	<i>Templomi-hegy</i>	<i>Őzikeház</i>	<i>Madártanya</i>	<i>Hegytető</i>	–
tisztás	<i>Patak</i>	<i>Őzike-erdő</i>	<i>Őz-domb</i>	<i>Őz-legelő</i>	<i>Templomi-tisztás</i>	<i>Őzike</i>	<i>Legelő</i>	<i>Fű-tisztás</i>	<i>Őzikés-tisztás</i>
körtefa	<i>Falevél</i>	<i>Körtészfa</i>	<i>Kis-kert</i>	<i>Farkas-fa</i>	<i>Körtefa</i>	<i>Barát</i>	<i>Farkas-fa</i>	<i>Körte</i>	<i>Körtő</i>
bal oldal	<i>Őzike</i>	<i>Nyárfürdő</i>	<i>Vízésés</i>	<i>Patak-oldal</i>	<i>Patak</i>	<i>Szép domboldal</i>	<i>Folyóutca</i>	<i>Süss nap</i>	<i>Patakos</i>
patak	<i>Halaspatak</i>	<i>Patak vize</i>	<i>Tisza</i>	<i>Piszt-ráng-tó</i>	<i>Hídi-patak</i>	<i>Halas-tanya</i>	<i>Fűzfá-folyó</i>	<i>Folyó</i>	<i>Folyó</i>
híd	<i>Fahíd</i>	<i>Fás-híd</i>	<i>Barna-híd</i>	<i>Harang-híd</i>	<i>Fahíd</i>	<i>Kis-híd</i>	<i>Kossuth-híd</i>	<i>Király-híd</i>	<i>Híd</i>
forrás	<i>Napocska</i>	<i>Forrás-víz</i>	<i>Forrás</i>	<i>Fa-forrás</i>	<i>Forrás</i>	<i>Szép kis folyó</i>	<i>A kút vize</i>	<i>Forrás-víz</i>	<i>Lyuk</i>
kút	<i>Kutas</i>	<i>Patak-folyó</i>	<i>Sötét-kút, Mély-kút</i>	<i>Róka-kút</i>	<i>Harangosi-kút</i>	<i>Kút</i>	<i>Harang-rejtő-kút</i>	<i>Török-kút</i>	<i>Kutas-harang</i>
szikla	<i>Kavics</i>	<i>Solyomoknak a királya</i>	<i>Kőszikla</i>	<i>Solyom-szikla</i>	<i>Solyom-perem</i>	<i>Solyom-tanya</i>	<i>Solyom-tanya</i>	<i>Szikkás</i>	<i>Szikkás</i>

hegy- csúcs	<i>Váracska</i>	<i>Magyar- vár</i>	<i>Vár-hegy- csúcs</i>	<i>Patak- csúcs</i>	<i>Városi domb</i>	<i>Rom</i>	<i>Erdő-vár</i>	<i>Csúcs</i>	<i>Váras</i>
patak- völgy	<i>Cseresz- nye</i>	<i>Kőszikla</i>	<i>Vadal- mafa-rét</i>	<i>Alma-fo- lyó</i>	<i>Kiszá- radi-pa- takvölgy</i>	<i>Kiszá- radi pa- tak</i>	<i>Vad- alma- völgy</i>	<i>Völgy</i>	<i>Patakos</i>

A gyerekek legnagyobb részét sajátosságjelölő előtag + fajtajelölő utótag szerkezetű helyneveket alkottak; 49 ilyen nevet hoztak létre: *Róka-kút*, *Városi-domb*, *Harang-híd*, *Őzike-tisztás*, *Halas-patak*, *Bükk-vár*, *Sólyom-szikla*, *Vadalmafa-völgy* stb. Még a település megnevezésére is használták ezt a névtípust: *Kisfalu*, *Győrfalu*, *Hortobágyifalu*. Néhány esetben alkalmaztak földrajzi köznévi nélküli, sajátosságkifejező funkciójú, képzős formákat is (*Szikkás*, *Patakos*, *Váras*, *Bükkös*). Viszonylag nagyobb számban maradtak ugyanakkor a pusztai földrajzi köznévi formáknál is (*Domb*, *Hegyetető*, *Legelő*, *Folyó*, *Forrás*, *Híd*, *Völgy*, *Csúcs*). Emellett pedig előfordultak olyan sajátos „fantázianevek” is (*Napocska*, *Angol*, *Lyuk*, *Pipacs*, *Portugál-hegy*, hegynévnek: *Mező*), amelyek nem függték össze a szöveggel és a rajzzal. Ebben az esetben a gyerekek saját fantáziájuk alapján alkották meg a helyneveket, a névformák azonban alapvetően névszerűek.

Elvértve címszerű vagy körülírás-jellegű formákat is produkáltak (*Solymoknak a királya*, *Süss nap*, *Szép kis folyó*), sőt névelővel álló megjelölés is előfordul: *A kút vize*. Ilyen formákat jóval nagyobb számban hoztak létre a tiszavasvári óvodások; körükben a megalkotott nevek kétharmada ebbe a típusba sorolható: *A nagy hegy*, *A szép kastély a hegy tetején*, *Vár a hegyen*, *A királynő kastélya*, *Egy falusi vár*, *A körtefa a vár mellett*, *Halak a vízben*, *A tóban úszó halacsok* stb. (vö. SZÁNTÓ 2021: 21–22). Sőt az idézett felmérésben iskoláskorú gyerekek, ötödikesek is produkáltak címszerű helymegjelöléseket ugyanebben a feladatban (pl. *A híres körtefa*, *Az élelem forrása*; SZÁNTÓ 2021: 36). Az, hogy a debreceni óvodások jóval kisebb arányban alkottak efféle neveket (a két nábrádi óvodás pedig egyáltalán nem), talán azzal magyarázható, hogy a megelőző feladatokban aktiváltuk a nevekről meglévő ismereteiket.

A sajátosságjelölő névrész + földrajzi köznévi szerkezetek súlya első pillantásra meglepőnek tűnhet, hiszen a gyerekek, mint láttuk, gyakorlatilag nem ismernek külterületi neveket, az általuk ismert belterületi nevek és makrotoponimák jó része pedig nem ilyen típusú. Ugyanakkor viszont érthető is ez a jelenség: nyilvánvalóan egy egyszerű leíró sémát alkalmaznak, azaz egyszerű jelzős szerkezetekkel írják le a helyeket.

4.3.3. Névszerűségi döntés. A feladatblokk utolsó feladatában különböző névformák, névszerkezeti struktúrák értékelését kértem a gyerekektől: az alábbi 25 név kapcsán el kellett dönteniük, hogy az adott névforma helynév(szerű) vagy nem helynév(szerű) az adott helyfajta jelölésére. A gyerekek válaszait az 5. ábrához tartozó 2. táblázatban összegeztem (félkövérrel a legnévszerűbb formák értékei, félkövér kurzívval a legkevésbé névszerű formák értékei szerepelnek).

A gyerekek négy név esetében állították egyöntetűen, hogy helynévi megjelölésről van szó; ezek között szerepelt két, ezen a területen jól ismert településnév (*Miskolc*, *Berettyóújfalú*) és két hídnév (*Faragó híd*, *Megyeri híd*). A két városról elmondásuk szerint már hallottak, szerepelt is a korábbi beszélgetésekben, vagyis ezek létező, ennek megfelelően jó nevek számukra. A hídnév kapcsán viszonylag kevés tapasztalatuk van a debreceni nagycsoportosoknak, és nem is tudták magyarázni, hogy miért tartják jó névnek a két formát. Talán maga a helyfajta is hatással lehetett erre: a híd olyan objektum, amit ismernek, aminek szokott neve lenni. Ezt a feltevést támogathatja, hogy egy-két kivétellel jó helynévnek tartották az olyan névformákat is, amelyekben a helyfajtaját és a név típusát ismerték, tehát az utcaneveket (*Rákóczi utca*,

Hunyadi János utca, Virág út), településneveket (Püspökladány), folyó- vagy tóneveket (Kraszna, Horgas, Szelidi-tó) és hegyneveket (Mátra). Felemásan ítélték meg a teljes egészében áttetsző formákat: Nagy-Paradicsom, Zsófi-kút, Bika-erdő, Hadházy Péter-féle-tanya, Mérges-domb (ez utóbbinál többen a negatív konnotáció miatt utasították el azt, hogy jó helynév lehetne); szintén ilyen megítélésű volt továbbá a Dallas és az Eszenyi, valamint az Ér és a Bérc. A két utóbbi név kapcsán meg kell említeni, hogy egyetlen gyerek sem ismerte a bérc szót, és nem tudták, hogy hegyrajzi köznévként használatos, az ér-nek pedig csak az igei és a 'vérér' jelentését tudták megemlíteni. A vizsgált névformák közül a válaszadók egyike sem tekintette jó helynévnek a földterületként bemutatott Kecskés foltja formát, s inkább nem jó névnek tartották a Nevetlenfalu és az Akli településnevet.

2. táblázat: A névszerzési feladat megoldásai

	Helynév	Nem helynév
Rákóczi út – út	8	1
Miskolc – település	9	0
Kecskés foltja – földterület	1	8
Dallasz – tanya	5	4
Akli – település	2	7
Faragó híd – híd	9	0
Eszenyi – tanya, földterület, erdő	5	4
Berettyóújfalu – település	9	0
Nagy-Paradicsom – kertéség	6	3
Nevetlenfalu – település	3	6
Zsófi-kút – kút	6	3
Virág út – út	7	2
Hadházy Péter-féle-tanya – tanya	5	4
Daruszentmiklós – település	8	1
Mérges-domb – domb	5	4
Mátra – hegy	7	2
Kraszna – folyó	7	2
Bérc – kiemelkedés	4	5
Bika-erdő – erdő	6	3
Püspökladány – település	7	2
Szelidi-tó – tó	7	2
Hunyadi János utca – utca	8	1
Megyeri híd – híd	9	0
Horgas – vízforrás	7	2
Ér – vízfolyás	5	4

A főbb tendenciákat tekintve hasonló eredményeket hozott NYISZTOR-TÓTH REBEKA (2022: 36–37) felmérése a két nábrádi kislánnyal, illetve SZÁNTÓ FANNI vizsgálata is, akinek összesen hét gyerekkel sikerült ezt a feladatot megoldania (az eredeti GYÖRFFY-féle online

felmérés névlistájával). A legjobb nevek közé ők is az általuk ismert *Miskolc*, *Berettyóújfalu* és *Hajdúdorog* formákat sorolták (SZÁNTÓ 2021: 23–24); ezek a formák a felnőttek körében is a legtipikusabb nevek közé sorolódtak (GYÖRFFY 2018: 119). A tiszavasvári gyerekek további névformákat is jó neveknek minősítettek: *Faragó híd*, *Bika-erdő*, *Nagy-Paradicsom*, *Külső-Kadarcs*, *Strázsa-hegy*, *Eszenyi*. A legkevésbé névszerű forma szerintük is a *Kecskés foltja* (SZÁNTÓ 2021: 23–24), amely alakot a *Dallasz*-szal együtt a felnőttek is a legkevésbé tipikus formának minősítették (GYÖRFFY 2018: 119).

Összességében elmondható, hogy a vizsgálatban részt vevő gyerekek a számukra ismert neveket egyértelműen helynévként kategorizálták, azaz erősen érvényesült az egyedi helynevek, az elemgyakoriság hatása. (Ez a hatás az erősen begyakorlott és konvencionális nevek kapcsán a felnőttek körében is jelentős.) Az elemekből kiváló sémák hatása a típusgyakoriságban, azaz bizonyos szerkezetek, névtípusok hatásában mutatkozna meg, ez azonban még kevésbé jelentkezik a gyerekeknél, ami bizonyára összefügg az óvodások több szempontból is korlátozott névkincsével. Még nem ismernek olyan nagy számban helyneveket – főleg olyan helyfajta neveit nem, amelyeket a feladat vár tőlük –, hogy azok alapján típusok mintái érvényesülhessenek.

4.4. Fiktív nevek. Vizsgálatom utolsó egységében a gyerekek fiktív helynevekről való tudásának felmérésére törekedtem. Ebben az életkorban (hat-hét év) ugyanis még a mindennapjaik részét képezik a mesék, valós vagy nem valós helyszíneken játszódó kitalált történetek: jelen vannak mind az otthoni környezetükben, mind az óvodában, a nekik olvasott vagy általuk nézett mesékben. Ebből adódóan joggal felmerülhet a kérdés, hogy a mesékben szereplő helynevek mennyire és milyen módon épülnek be a gyerekek onomasztikonjába.

A fiktív helynevek vizsgálata kapcsán elsőként a gyerekek kedvenc meséje iránt érdeklődtem, illetve hogy általában milyen meséket szoktak hallgatni, nézni. Ezután rákérdeztem, hogy eszükbe jut-e valamilyen helyszín ezekből, s válaszként több helyszínt is felsoroltak (*Lego City*, *Hetedhétország* – Magyar népmesék; *Kalandöböl* – Mancs őrző; *Százholdas Pagony* – Micimackó; *Egérország*, *Egerváros*, *Batkasziget* – Rumini stb.). Ezek kapcsán arra voltam kíváncsi, hogy mennyire tartják őket jó helynévnek. Erre általában egységesen pozitív válaszok érkeztek: „Ezek nagyon jó nevek, mindig jó neveket találnak ki a mesékben”; „Nekem nagyon tetszenek.” A következő kérdésre, hogy lehetnének-e ezek valaminek a nevei Debrecenben, jórészt nemmel válaszoltak. Többnyire azzal indokolták, hogy „ilyenek csak a mesében léteznek”. Egyetlen kivételt a játszótérek és egyéb szabadtéri játékhelyek, játszóházak jelentenek számukra: akár a *Százholdas pagony*-t, akár a Rumini helyneveit el tudnák képzelni ezek megnevezésére Debrecenben azok, akik ezeket a neveket említették, a *Lego City* pedig egy legős bolt neveként tökéletes lenne többük szerint.

A gyerekek mindezek alapján tudják a mesékben szereplő helynevekről, hogy fiktívek, kitaláltak, viszont képesek őket összekapcsolni a valóságban szereplő, számukra ismert helyekkel, helyfajtákkal (tenger, hegy). Emellett felismerték, hogy bizonyos mesebeli helyek rendelkeznek valós reprezentációkkal, s ahol a játék, a fikció és a valóság összekapcsolódik, például a játszótérek megjelöléseiben a fiktív nevek is jól működhetnek szerintük.

A másodlagos források, az olvasmányok, az ismeretterjesztő könyvek és a média a létező helynevek és valós téri ismeretek közvetítésében is lényeges tényezők. Többen visszaidézték, hogy a tévéből, különböző ismeretterjesztő műsorokból hallottak távoli kontinensekről, városokról, azaz a médiából származó információk mentén épültek ki az adott nevek fogalmi reprezentációját képző vizuális képzeletük, kulturális ismereteik stb. – jó esetben olyan módon, hogy a szülővel, nevelővel közösen megvitatják, értelmezik azokat (vö. „Hallottam például

Csernobilról, oda szeretnék elmenni, mert kíváncsi vagyok arra, hogy milyen lehet ott, mik romlottak el, mert ott volt a sugárzás. Apával sokszor néztünk ilyen videót. Csernobil Ukrajnában van”; NYISZTOR-TÓTH 2022: 27). Azt is tudják a gyerekek, hogy ezek valós helyek és valós nevek. A tágabb földrajzi környezetről a továbbiakban is főleg másodlagos forrásokból, beszélgetésekből vagy valamilyen egyéb forrásból szerzett ismereteik lesznek a gyerekeknek.

5. Összegzés. A komplex vizsgálat eredményeinek főbb tanulságait összegezve elmondható, hogy a 6-7 éves gyerekek helynévismerete a felnőttekéhez képest jóval szűkebb körű (mind a nevek számát, mind a névfajtákat, névtípusokat tekintve), és térben is jóval korlátozottabb. Ráadásul mivel nagyvárosról van szó, a saját települést illetően is csak a belterület egyes, rendszeresen – lehetőség szerint gyalog vagy valamilyen, a környezettel közvetlenebb kontaktust lehetővé tevő módon – bejárt részeire terjed ki. A belterület többi, autóval bejárt része a legtöbbször számára ekkor még az utazások háttere, amit nem tudnak internalizálni. A gyerekek nem járnak ki a külterületre sem, csak átutaznak rajta útban a szomszédos vagy távolabbi települések felé. Ezt illetően feltehetőleg nem lesz jelentősebb változás a későbbiekben sem. A nagyobb városok esetében tehát megítélésem szerint nem tartható az a tendencia, amit E. NAGY KATALIN (2021: 94) a kistelepülésen élő gyerekek helynévismeretének alakulása kapcsán megfogalmaz. E szerint a más települések neveit (szomszédos települések, a rokonság lakhelyének neveit) követően, azokkal részben párhuzamosan a belterület mellett fekvő külterületi objektumok nevei, majd a belterülettől távolabb eső külterületi objektumok nevei közül is fokozatosan épülnek be elemek a gyerekek névállományába. A nagyvárosokban tapasztalataim szerint a felnőttek sem feltétlenül ismerik a hatalmas külterület névállományát, mivel nincs kapcsolatuk a külterülettel, így a gyerekeknek sincs módjuk azt megtanulni. A feltevés igazolásához kisiskolások névmodelljének komplex vizsgálatára is szükség van.

A 6-7 éveseknek a saját településen túli, környékbeli helyekről való ismeretei nagyrészt még saját tapasztalatból származnak. Ebben a körben jellemzően már csak településneveket és egyéb makrotoponimákat ismernek. A még tágabb földrajzi környezetet tekintve távolabbi városok neveit, országneveket és kontinensneveket is ismernek már, ezek fogalmi reprezentációja azonban még jobbra alapvetően sematikus, összefüggésben azzal is, hogy ezek az ismeretek jórészt nem közvetlen tapasztalatból, hanem másodlagos forrásból származnak.

A különböző mesterséges, illetve ember alkotta helyeket jelölő földrajzi köznevek már viszonylag jól elkülönülnek a gyerekek fogalmi rendszerében: a *falu, város, ország, külföld* lényegi tulajdonságjegyeivel már tisztában vannak. A sajátos közigazgatási egységet jelölő *megye* szó fogalma azonban még nem épült ki, a legtöbbször magát a szóalakot sem ismerik ebben az életkorban.

Útvonalleírási feladathelyzetben a nagyvárosi gyerekek még viszonylag bizonytalanok. Általában véve elmondható, hogy az óvodások útvonalleírásai még nem feltétlenül kontextusfüggőek; tetten érhető náluk (főleg a falusi gyerekeknél) az egocentrikus látásmód: olyan utcaneveket és helymegjelöléseket, tájékozási pontokat használnak, amelyeket családtagjaikhoz, barátaikhoz kötöttek. Ez a látásmód a mentális térképeiken is megmutatkozik: az esetek többségében a számukra fontos, élményekhez, ismerősökhöz kötött helyeket és objektumokat ábrázoltak rajtuk.

A vizsgálatba bevont gyerekek alapvetően elkülönítik a fiktív és a valós helyneveket, s az előbbieket jellemzően csak a gyermeki játék, fantázia helyszíneinek megjelöléseként tudnák elképzelni. A valós helynevekkel szemben nem elvárás számukra, hogy áttetszőek legyenek, sőt az áttetsző neveket nem is tekintik feltétlenül névszerűnek (legalábbis bizonyos helyfajták esetében) – ugyanakkor viszont a számukra teljesen újszerű névadási feladatban, amikor természeti helyeknek kellett nevet adniuk, ők maguk ilyen „primér” neveket alkottak.

Még egyszer hangsúlyoznom kell azonban, hogy a vizsgálataim – hasonlóan az összevetésként használt két vizsgálathoz – kevés adatközlő bevonásával zajlottak, így megállapításaim, megjegyzéseim nem általánosíthatók. Kiindulást jelenthetnek viszont a gyerekek helynévismertetével, névkompetenciájával foglalkozó további felmérésekhez; a vizsgálatot azonban az életkori csoportok kiterjesztésével is szükségesnek látszik bővíteni, hogy a névmodell alakulásának menetéről megbízható képet alkothassunk.

Hivatkozott irodalom

- BRINK, STEFAN 2016. Transferred Names and Analogy in Name-formation. In: HOUGH, CAROLE ed., *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford University Press, Oxford. 158–166. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199656431.013.43>
- CATLING, SIMON 2018. To know maps. Primary school children and contextualised map learning. *Boletim Paulista de Geografia* 99: 268–290.
- GeogSpace = Geographic scale. In: *GeogSpace resources. Core units. Year 7–8*. Australian Geography Teachers Assotiation. <https://www.geospace.net.au/files/Core/Understandings/Years%207-8/Illustration2/15.2.2%20Geographic%20scale.pdf> (2023. 09. 10.)
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2018. *Helynév-szociológia*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 47. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993/2007². *Helynevek nyelvi elemzése*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 67. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- KARPENKO 2006 = КАРПЕНКО, ОЛЕНА ЮРІЇВНА 2006. *Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв*. Doktori értekezés. Одеський національний університет Імені І. І. Мечникова, Одеса. <http://karpenko.in.ua/wp-content/uploads/2012/12/disser-key.pdf> (2022. 01. 09.)
- E. NAGY KATALIN 2021. *Empíria és teória a helynév-szociológiában*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 53. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- NEMES MAGDOLNA 2017. Út az óvodába – Gyerekek és a téri tájékozódás 1. In: VARGÁNÉ NAGY ANIKÓ szerk., *Családi nevelés 2*. Didakt Kft., H. n. 154–163.
- NEMES MAGDOLNA 2018. Út az óvodába – Gyerekek és a téri tájékozódás 2. In: VARGÁNÉ NAGY ANIKÓ szerk., *Családi nevelés 3*. Didakt Kft., H. n. 83–95.
- NICOLAISEN, WILHELM F. H. 1978. Are there Connotative Names? *Names* 26: 40–47. <https://doi.org/10.1179/nam.1978.26.1.40>
- NYISZTOR-TÓTH REBEKA 2022. *Helynév-kompetencia felmérés az óvodások és általános iskolások körében*. Szakdolgozat. Debreceni Egyetem, Debrecen.
- PIAGET, JEAN – INHELDER, BÁRBEL 1967. *The child's conception of space*. Norton, New York.
- RESZEGI KATALIN 2015. A tulajdonnevek a gyermeki nyelvsajátításban. *Névtani Értesítő* 37: 83–98. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2015.7>
- STEA, DAVID 2001. Geographic Learning in Children. In: SMELSER, NEIL J. – BALTES, PAUL B. eds., *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. 1st edition. Elsevier, Amsterdam. 6185–6188. <https://doi.org/10.1016/B0-08-043076-7/02493-1>
- SZÁNTÓ FANNI 2021. *Helynév-kompetencia felmérés az óvodások és általános iskolások körében*. Szakdolgozat. Debreceni Egyetem, Debrecen.
- VARGA ZSUZSA 2020. *Helynév-szociológiai vizsgálatok két romániai magyar településen*. Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem, Debrecen.

RESZEGI KATALIN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4443-3284>

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

**KATALIN RESZEGI, Preschool children's name model.
Complex place name competence survey among school-age children**

Onomastic research typically focuses on the place-name recognition of adult name users. Thus, little research has focused on the place name vocabulary and naming competences of children. This paper presents the results of a survey using a complex methodology to characterise children's place-name knowledge in a comprehensive way. Comprehensive interviews were conducted with ten children aged 6–7 years, as part of which children's place-name knowledge, place-name competence and mental maps were assessed. The results show that children's place-name knowledge is much narrower and spatially more limited than adults', essentially covering only the inner area of their own municipality. They also know the macrotoponyms of other places, but the conceptual representations of these names are rather schematic. Children's travel descriptions and mental maps are based on an egocentric perspective. The results show that the methodology can be applied successfully and provides a comprehensive picture of children's spatial knowledge and place perception.

Keywords: name theory, public place names, name competence, knowledge of place names, mental lexicon, psycholinguistics, psychoonomastics

Követéses helynévismereti vizsgálatok Tépén

1. A helynévismeret tematikája szórványosan már a 20. század közepétől megjelenik a magyar névtudományi szakirodalomban (ehhez l. GYÖRFFY 2018: 75–79), szisztematikus vizsgálata azonban csak a 2010-es évektől valósult meg (l. pl. SZILÁGYI-VARGA 2017, 2018; E. NAGY 2021). Ennek okát leginkább talán abban láthatjuk, hogy a szinkron helynévkincs gyűjtése és a helynévhasználat kérdése újra a vizsgáldások középpontjába került. A helynévismereti felmérések ez idáig arra koncentráltak, hogy az adatközlők egy adott időben hány helynevet tudtak lokalizálni, esetleg mely helyneveket ismernek hallomásból az adott közösség tagjai. A vizsgálatok kiterjedtek az egyes generációk, valamint a nemek, néhány esetben pedig a településen élő különböző etnikumok, felekezetek közötti különbségekre és ezek okainak feltárására.

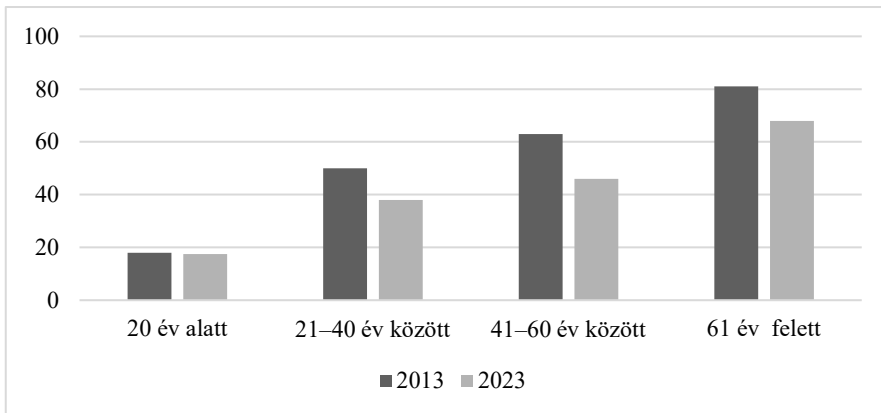
A kérdéskör további árnyalásához – egy új szempontot előhozva – E. NAGY KATALIN követéses vizsgálatai járultak hozzá. 2013-ban 24 lakossal Pród településen végzett helynévismereti felmérést, melyet 2019-ben, hat és fél évvel később megismételt a korábban megkérdezett 24 adatközlő közül 16 fővel. Az analízis elméleti alapja az a gondolat volt, hogy az ún. látszólagosidő- és valóságosidő-vizsgálatok segítségével meg tudjuk ragadni a helynévismeretben bekövetkezett egyéni és közösségi generációs változásokat (ehhez l. BODÓ 2013: 8–16, E. NAGY 2021: 120–133): a valóságos időben készített különböző helynévismereti felmérések eredményei ugyanis a látszólagosidő-vizsgálat során teszik láthatóvá az időben zajló folyamatokat, vagyis történeti változásokat. A valóságosidő-vizsgálatok során az első felmérést bizonyos idő múlva megismétlik; ennek kétféle módja van. Ha ugyanazoknak az egyéneknek a nyelvi viselkedését elemezzük különböző időpontokban, akkor panelvizsgálatot végzünk. Ha pedig nem ugyanazokkal az adatközlőkkel dolgozunk, hanem olyanokkal, akik az adott vizsgálat időpontjában azonos életkorúak (vagyis az első és a megismételt felmérés idején is az akkor éppen 18 évesek közül választunk adatközlőket), akkor trendvizsgálatról beszélünk. A kutatók különböző kritériumokat is megfogalmaztak annak érdekében, hogy a valóságos időből származó eredmények összevethetőek legyenek. Fontosnak tartják, hogy azonos változókat mérjünk, azonos alapsokaságból válasszuk az adatközlőket, illetve a módszerek azonosak vagy legalábbis egymással összemérhetőek legyenek. Emellett a két vizsgálat között legalább tíz évnek kell eltelnie (vö. BAILEY et al. 1991). Ötödik feltételként azt említhetjük, hogy a felmérésbe több generációt kell bevonni (l. ehhez BODÓ 2013: 55). A legmélyrehatóbb elemzést a trend- és a panelvizsgálatok kombinálásával végezhetjük el.

2. Jómagam 2013-ban készítettem helynévismereti vizsgálatot Tépe településen a lakosság 7%-ának a bevonásával (80 fő); ezt ismételttem meg 2023-ban. A népességcsökkenés miatt utóbb csupán 72 adatközlővel dolgoztam (ami ezúttal is a lakosság 7%-ának felel meg), s nők és férfiak közel azonos számban szerepeltek a felmérésben. A trendvizsgálat eredményeinek részletes elemzését a Magyar Nyelvjárások hasábjain adom közre (2023); itt csupán e kutatás rövid bemutatására vállalkozom, annak érdekében, hogy teljes képet kaphassunk a helynévismeret változásáról.

A helynévismereti átlagok tekintetében a 20 év alattiak csoportját kivéve (2013: 18%, 2023: 17,5%) mindenhol csökkenést tapasztalunk (l. az 1. ábrát). Míg a korábbi felmérés során azt láthattuk, hogy a 21–40 év közöttiek átlagosan minden második nevet tudták lokalizálni (50%), addig 2023-ban csupán valamivel több, mint a nevek harmadáról (38%) mondható ez el.

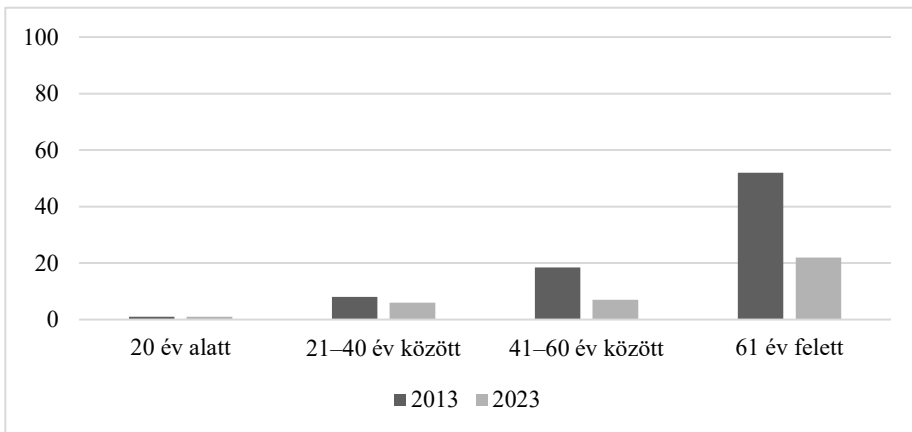
A harmadik (41–60 év közötti) generáció 2013-ban átlagosan az elnevezések 63%-át birto-
kolta, ezzel szemben 2023-ban ez a mutató 46%. A legidősebbek (61 év felettiek) 2013-ban
nagyon jó helynév ismerettel rendelkeztek: átlagosan a nevek 81%-át ismerték, a mostani fel-
mérés során azonban csupán a nevek kétharmadát tudták átlagosan lokalizálni.

1. ábra: A névismeret átlagos mutatói korcsoportok szerint

A mindenki által ismert helynevek számának alakulása párhuzamba állítható a fentebb be-
mutatottakkal (l. a 2. ábrát). A 20 év alattiak körében mindkét felméréskor 1%-nyi, azaz 2-3
nevet ismert mindenki. A (21–40 év közötti) második korcsoportban 2013-ban az elnevezések
8%-át tudta minden adatközlő lokalizálni, 2023-ban pedig a 6%-át. A 41–60 év közötti tépei
megkérdezettek korábban a nevek 18%-ának voltak a birtokában, 2023-ban azonban már en-
nek kevesebb, mint a fele szerepelt minden adatközlő mentális térképén (7%). A legidősebb
generáció esetében igazán meglepő eltérést tapasztalunk: a 2013-as felmérés szerint minden
második nevet (52%-ot) ismerte mindenki, míg 2023-ban csupán minden ötödik elnevezést
(22%-ot) birtokolnak egyöntetűen.

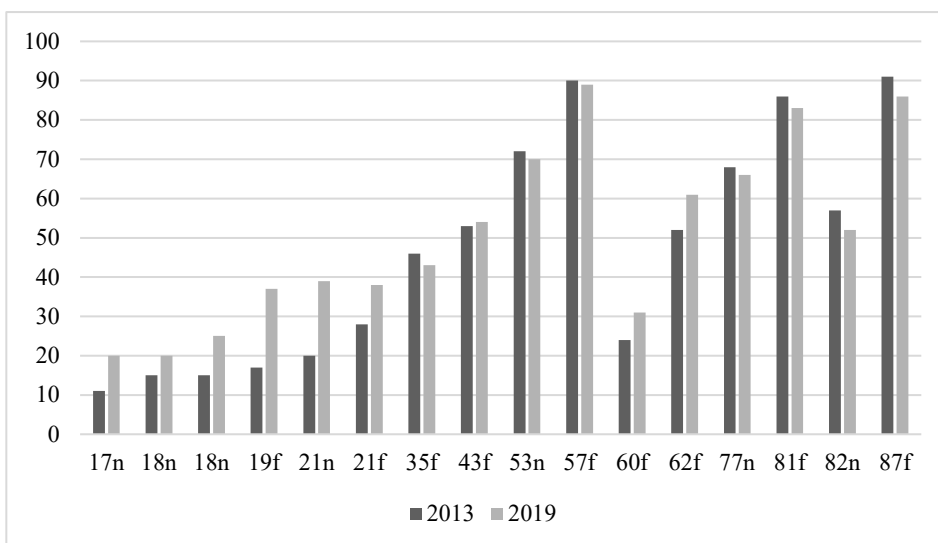
2. ábra: Az egyöntetűen ismert helynevek mutatói korcsoportok szerint

3. A tépei követéses vizsgálat során 11 olyan személlyel is elkészítettem a felmérést, akik korábban is részt vettek a kutatásban. Eredményeim bemutatása előtt azonban érdemes összefoglalni a munkámat megelőző hasonló kutatás tapasztalatait.

3.1. E. NAGY KATALINnak Pródon – mint korábban említettem – 16 fővel sikerült megismételnie a helynévismereti felmérést (l. a 3. ábrát). 9 adatközlőnél a névkincs növekedését tapasztalta, míg 7 személynél csökkenésről számolt be. Az átlagot tekintve arra a következtetésre jutott, hogy „az egyén által birtokolt helynévkörpusz fiatalabb korban egyre fokozódó intenzitással bővül, azonban csupán egy adott életkorig, e vizsgálat eredményei szerint a harminc éves kor környékéig, majd ezt követően a legtöbb esetben minimálisan csökkenni kezd” (E. NAGY 2021: 129). A mentális térkép bővülését mutató csoportban ezzel összhangban 6 fiatalkorú nyelvhasználót találunk, emellett azonban 3 esetben, 30 év feletti személyeknél emelkedést mért az ismert nevek számában. A 43 éves férfinél mutatkozó minimális (1 százalékpontos) növekedés elhanyagolhatónak mondható, a 60 éves, valamint a 62 éves férfi 7 és 9 százalékpontos emelkedése már jelentősebb változásnak tekinthető. Az első esetben a helynévkincs bővülése azzal magyarázható, hogy az adatközlő az első felmérés idején csupán öt éve élt a településen, a második interjú idejére azonban az itt töltött idő értelemszerűen már jóval hosszabb volt. A másik egyén pedig a második felmérés idején már két éve új munkakörben, vízügyi dolgozóként tevékenykedett, ennek következtében jóval több helynévvel is találkozott munkája során, mint korábban.

3. ábra: A helynévismeret mértékének változása Pródon¹ (n = nő, f = férfi)

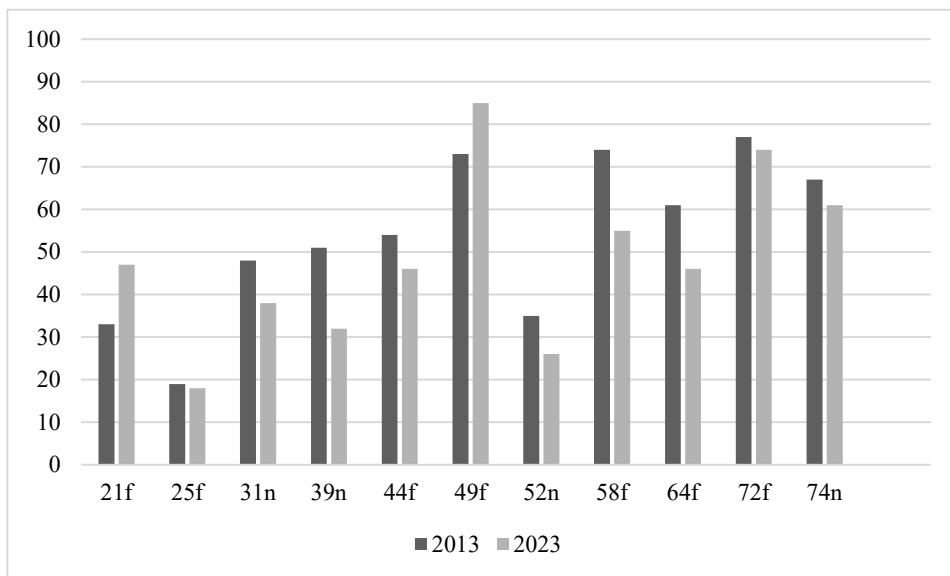

A fennmaradó 6 nyelvhasználó helynévismeretében csökkenés mutatkozott. Az idősebb korosztály esetében természetes jelenségnek tekinthetjük ezt a folyamatot, érdekes lehet azonban a 35 éves férfi és az 53 éves nő által lokalizált nevek számának 3 és 2 százalékpontos esése. E. NAGY KATALIN ezek okát azonban nem részletezi.

¹ A diagramon az életkor a 2019. évi felmérés adata.

3.2. A tépei panelvizsgálat más eredményeket hozott: a 11 adatközlő felmérési adatait szemlélve csupán két esetben találkozunk a névismereti mutató emelkedésével (l. a 4. ábrát). E különbséget elsősorban az adatközlők életkorával magyarázhatjuk: míg E. NAGY KATALIN 6 általános iskolás gyermekkel végzett 2013-ban felmérést, náluk pedig a helynévkincs növekedése a nyelvelsajátítás természetes velejárója, addig az én megismételt vizsgálatomban csupán két fiatal szerepel, ők a 2013-as interjú során 11 és 15 évesek voltak.

4. ábra: A helynévismeret mértékének változása Tépén² (n = nő, f = férfi)

Az eredmények érdekessége továbbá, hogy a helynévkincs bővülését mutató két személy ugyanannak a családnak a tagja: apa és fia. A család a település egyik fő gazdálkodó családja, s noha a fiú még egyetemi tanulmányait végzi, ennek következtében manapság nincs szoros kapcsolata a földekkel, a korosztályához képest mégis jóval több nevet sikerült elsajátítania: a korábbi 33%-os helynévismereti mutatója 14 százalékponttal emelkedett (47%; a 21–40 év közöttiek átlaga: 38%). A most 21 éves fiatalembert gyermekkorában is érdekelte a föld, a természet, szívesen járt ki édesapjával és nagypapjával is a külterületre. Azt gondolhatnánk, hogy a családi vállalkozás miatti érintettsége elegendő ehhez a nagymértékű helynévismereti növekedéshez, ez azonban nem így van. Az interjúk során egy másik többgenerációs, szintén a földdel foglalkozó családdal is készítettem interjút. Náluk azt tapasztaltam, hogy míg a 70 éves nagypapa elég jól ismeri a bel- és külterület elnevezéseit (névismereti átlaga 63%), addig a 45 éves apa már kevéssé: csupán a nevek 29%-át tudta lokalizálni, meglepő módon a belterületi nevek nagy részét sem ismeri. Elmondásuk szerint a középiskolás korú fiúgyermek a helynévkincs jelentős részét egyáltalán nem sajátította el. Úgy tűnik tehát, hogy a helynévismeret alakulásában a személyes érdeklődés játssza a legfontosabb szerepet.

² A diagramon és a szöveges részben az életkor a 2023. évi felmérés adata.

Jól mutatja ezt az előbb említett fiatalember 49 éves édesapjának az esete is: az elmúlt tíz évben azoknak a helyneveknek az aránya, amelyeket lokalizálni tud, 73%-ról 85%-ra emelkedett. A gazdálkodó helynévismerete korábban is kimagaslóan jónak számított (a 21–40 év közöttiek átlaga 50% volt), napjainkban pedig még inkább annak tekinthető: kevés egyén ismeri olyan jól a határt, mint ő. A Tépén összegyűjtött és általam kikérdezett helynevek nagy részét azonban ma már csak a legidősebb generáció tagjai ismerik úgy, hogy a mögöttük meghúzódó névadási motivációkat (pl. egykori tulajdonost, az ott lezajlott eseményt, történést) is tudják. A szóban forgó adatközlőm ezekre mind kíváncsi, jelen felmérés közben is többször említette, hogy bizonyos nevek lokalizációjának utána fog járni, mert noha hallomásból ismeri őket, nem tudja pontosan meghatározni a helyüket. Az általam korábban készített térképet és szótárt is elkérte, ami a helynévkincs ismerete iránti elkötelezettségét jól tükrözi.

3.3. E. NAGY KATALIN (2021: 129, 130) a valóságosidő-vizsgálat eredményeit bemutató könyvfejezetében elkészített két olyan ábrát is, amely két gyermekkorú adatközlő mentális térképének a változását mutatta be. Munkájában a 2013-as és a 2019-es állapotot két szín használatával ábrázolja, amiből arra következtethetünk, hogy egységes bővülés történt mindkét esetben. Jómagam az egyes adatközlők által ismert nevek 2013. és 2023. évi listáját összehasonlítva azonban még a fiatalabb korosztály egyedeinél sem tapasztaltam ezt az egyirányú fejlődést. (Természetesen lehetséges, hogy E. NAGY KATALIN is hasonló tapasztalatokat szerzett más adatközlőknél, erről azonban nem számolt be írásában.)

A 21 éves férfi adatközlő esetében jelentős bővülésről tettem említést az előző pontban (33%-ról 47%-ra). A két névállományt megvizsgálva azonban többféle mozgást is megfigyelhetünk a mentális lexikonban. Az 5. ábra térképén három különböző jelzést láthatunk. A kis négyzet azokat a helyeket jelöli, amelyeket az adatközlő csupán 2013-ban tudott lokalizálni, az x pedig azokat, amelyeket 2023-ban. A nagy kör által jelölt helyek neveit az adatközlő mindkét felmérés során ismertként azonosította. A névkincs nagyobb része tehát a mentális lexikona stabil elemének bizonyult. Az ismert nevek kis része (kicsivel több mint egytucatnyi) kihullott az emlékezetéből: a (diakrón vagy szinkrón) alacsony használati gyakoriság és/vagy a hozzájuk kapcsolódó erős mentális tartalmak³ hiánya miatt nem ágyazódott be kellő mértékben a mentális lexikonba. Ezzel szemben más helyek és nevek pozícióhoz jutottak, azaz új elnevezéseket sajátított el az adatközlő. E folyamat dinamikáját jól szemlélteti például az egyik tanya neve: a 2013-as felmérés idején az adatközlő még a régi néven (*Olcsókút*) ismerte a helyet, 2023-ban azonban e nevet már nem tudta helyhez kötni, viszont az újabb (de már 2013-ban is használatos) nevet, a *Szabó-tanya* elnevezést megismerte és elsajátította.

A térképről leolvasható, hogy a fiatalember a település helyneveit elég jól ismeri, a tíz év alatt bel- és külterületi neveket egyaránt megismert. Itt hívnám fel azonban a figyelmet az ábrázolás hiányos voltára, ami a térkép kis méretéből adódik. A térképen egy hely egy jelet kapott, ami azt sugallja, hogy egy helyhez egy név kapcsolódik. Ez azonban bizonyos esetekben természetesen nem így van. A *Szalános* nevű vízfolyást például *Kálló* és *Kati-ér* néven is ismerik a falubeliek. Ezeknek a neveknek a különböző jellel való illusztrálása véleményem szerint átláthatatlanná tenné a kisméretű térképet. Így azonban a többnevű helyek kapcsán bekövetkezett változásokat sem tudja visszaadni megfelelően az illusztráció, s a térkép csupán a helynévismeret területi eloszlását hivatott mutatni.

³ Pl. valamilyen emlékezetes történet az adott helyen vagy a név érdekessége.

5. ábra: A 21 éves férfi adatközlő mentális térképének változása
(■ = 2013 ● = 2013 és 2023 x = 2023)

3.4. A további 9, általam újra megkérdezett adatközlőnél – mint már fentebb jeleztem – minden esetben eltérő mértékű csökkenést tapasztaltam a helynévismeretben. A 25 éves, nem túl sok helynevet ismerő férfi adatközlőmnél minimális (1 százalékpontos) csökkenést észleltem: 19%-ról 18%-ra esett a mutatója. Több esetben 10 százalékpont körüli névvesztéssel találkoztam: a 31 éves nő adatközlőm helynévismerete 10 százalékponttal csökkent (48%-ról 38%-ra), az 52 éves nő adatközlő esetében ez a szám 9 százalékpont (35%-ról 26%). A 44 éves férfi 2023-ban 8 százalékponttal kevesebb nevet tudott lokalizálni, mint tíz évvel korábban (54%-ról 46%). Jóval nagyobb mértékű csökkenés jelentkezett három egyénnél. 19 százalékpontnyi névvel kevesebbet tudott lokalizálni a 39 éves nő (51%-ról 32%) és az 58 éves férfi (74%-ról 55%), emellett a 64 éves férfi helynévismerete 61%-ról 46%-ra esett vissza, ami 15 százalékpontos veszteséget jelent.

Ebből a csoportból a helynévismeret változásának a bemutatására az 52 éves nő adatközlőmet választottam: az asszony 2013-ban a helynevek 35%-át ismerte, ezzel szemben 2023-ban már csupán 26%-hoz tudott lokalizációt is fűzni. Mentális térképének alakulását a 6. ábra szemlélteti. Az általa ismert és nem ismert neveket látva azt tapasztaljuk, hogy a belterületen az egykori kutak neveit már nem tudja helyhez kötni, emellett elsajátított azonban néhány külterületi nevet.

6. ábra: A 52 éves nő adatközlő mentális térképének változása
(■ = 2013 ● = 2013 és 2023 x = 2023)

Érdeemes kitérni a nem ismert helynevek kérdésére is. Jelen vizsgálatomban a könnyebb követhetőség érdekében csupán két kategóriával dolgoztam: az adatközlő ismeri a nevet és lokalizálni is tudja azt, vagy pedig nem ismeri, és így lokalizálni sem tudja. Adatközlőm a nem ismert nevek majd egyharmadával kapcsolatban ilyen megjegyzéseket tett: „Hallottam már, de nem tudom, hol van”; „Apu ezt sokszor emlegette”; „Régen tudtam, hogy hol van, de már nem emlékszem.” A hölgy édesapja, aki korábban részt vett a helynévismereti felmérésben, és jó névismerőnek bizonyult, sajnos néhány éve elhunyt, így a helyekről és a helynevekről való beszélgetések száma jelentősen lecsökkent adatközlőm életében, ami helynévismereti mutatójának változásában is egyértelműen tükröződik.

A legtöbb névhasználó esetében ugyanaz a jelenség állhat a helynévismeret csökkenésének a háttérben: a külterülettel szinte egyáltalán nincs kapcsolatuk. Ha korábban ki is jártak legalább a belterülethez közelebb eső részekre, manapság már szinte csak a belterületre korlátozódnak a mindennapi életük pályái. A földterületekkel való személyes kapcsolat hiányán kívül a személyes találkozások elmaradása is hozzájárul ahhoz, hogy nem sajátítanak el új neveket a lakosok. Többen (inkább idősebbek) panaszkodtak arról, hogy nincs lehetőség közösségi életre, ahol például a régmúlt eseményei és helyei, helynevei is megelevenedhetnek. A fiatalabb generáció esetében pedig azt tapasztaltam, hogy nem is érzik szükségét annak, hogy e téren jobban megismerjék a szülőfalujukat.

3.5. Végezetül két, az idősebb generációhoz tartozó adatközlő mutatóiról szólok. A 72 éves, korábban gazdálkodó férfi helynévismerete 3 százalékponttal (77%-ról 74%-ra), a 74 éves nő adatközlőmé pedig 6 százalékponttal (67%-ról 61%-ra) csökkent. Úgy gondolom, hogy az ő esetükben az életkor előrehaladtával megjelenő természetes felejtés állhat a jelenség hátterében. Esetükben új név elsajátítását nem tapasztaltam. Azokhoz az elnevezésekhez pedig, amelyeket a 2023-as felmérés idején már nem tudtak lokalizálni, sok esetben azt a megjegyzést fűzték, hogy „most nem jut eszembe”.

A 74 éves nő adatközlő mentális térképén történt változásokat a 7. ábra szemlélteti. Jól látható, hogy helynévismerete egyenletesnek mondható, a bel- és külterület egészére kiterjed. Az elfelejtett nevek körébe a külterület különböző pontjain található denotátumok elnevezései tartoznak.

7. ábra: A 74 éves nő adatközlő mentális térképének változása
(■ = 2013 ● = 2013 és 2023 X = 2023)

4. Követésem vizsgálatomat kísérleti jelleggel végeztem el, mert a felmérésbe bevont kis számú adatközlő eredményeiből statisztikai következtetéseket levonni nem lehetséges. A kutatás azonban jól mutatja, hogy a helynévismeret változásának megértésében még vannak teendőink, további hasonló célú analízisek segítségével azonban közelebb juthatunk a mentális térkép működésének mélyrehatóbb feltáráshoz.

Hivatkozott irodalom

- BAILEY, GUY – WILKE, TOM – TILLERY, JAN – SAND, LORI 1991. The Apparent Time Construct. *Language Variation and Change* 3: 241–264. <https://doi.org/10.1017/s0954394500000569>
- BODÓ CSANÁD 2013. *A látszólagos idő valósága*. Nyelvtudományi Értekezések 162. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2018. *Helynév-szociológia*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 47. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2023. Helynév ismereti trendvizsgálatok Tépén. *Magyar Nyelvjárások* 61: 275–288. <https://doi.org/10.30790/mnyj/2023/22>
- E. NAGY KATALIN 2021. *Empíria és teória a helynév-szociológiában*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 53. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA 2017. A kisbányai magyarság helynév ismerete. *Magyar Nyelvjárások* 55: 75–109.
- SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA 2018. A kisbányai cigányság helynév ismerete. *Névtani Értesítő* 40: 91–102. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2018.5>

GYÖRFFY ERZSÉBET
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4776-1734>
Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

ERZSÉBET GYÖRFFY, Follow-up studies on toponymic knowledge in Tépe

Real-time studies are needed to provide empirical evidence for changes in toponymic knowledge. These studies can be completed by examining the relative toponymic knowledge of generations of the same age at different times: this is called a trend study. In a panel study, the data collection is repeated with the same individuals who participated in the first study. A combination of a panel and a trend study is the most efficient, which is why the author repeated their 2013 survey of toponymic knowledge in Tépe in 2023. As a first step in the more recent survey, interviews were conducted with 7% of the population in four generational groups. Here the research aimed to discern how the generational groups' toponymic knowledge evolved in relation to each other. In addition, a panel study with 11 respondents was also completed. This study focused on changes in individual toponymic knowledge. Out of 11 respondents, only 2 individuals showed an increase in toponymic knowledge, while the other respondents exhibited a decrease to a lesser or greater extent. One important finding of the present study is that the change in toponymic knowledge is not a one-directional process: not only did new names appear on the mental maps of younger and middle-aged respondents, some also disappeared.

Keywords: microtoponyms, knowledge of place names, changes in toponymic knowledge, real-time study, trend study, Tépe, place name sociology

Helynév-szociológiai vizsgálatok Jablonca községben*

1. Bevezetés. A jelen írásban ismertetett kutatás egy szlovák–magyar határmenti településen, Jabloncán zajlott 2019–2020-ban. A helynévállomány gyűjtését és adattárba rendezését követően GYÖRFFY ERZSÉBET *Helynév-szociológia* (2018) című munkája alapján végeztem helynév-szociológiai elemzést a lakosok körében. Célom a helynévhasználatot befolyásoló nyelven kívüli tényezők (nem, kor, nemzetiség, foglalkozás, szabadidős tevékenység, mobilitás, születési hely) hatásának vizsgálata volt. A kutatás során kvalitatív és kvantitatív módszert egyaránt alkalmaztam, kiegészítve mindezt a mentális térképezéssel.

2. Helynév-szociológiai vizsgálatok

2.1. A helynév-szociológia legújabb magyarországi irodalma. A helynév-szociológiai vizsgálatok viszonylag újkeletűek a névtudományon belül: a névkutatók csupán a 20. század második felében kezdték ilyen szémszögből vizsgálni a helynevek ismeretét, használatát, szociológiai háttérét. GYÖRFFY monográfiájában foglalja össze (2018) ezen kutatási terület történetét, az egyes vizsgálati szempontokat, rámutatva a helynév-szociológia interdiszciplináris jellegére. A szerző ezen művével rakja le a modern magyarországi helynév-szociológiai kutatások alapjait. Az elméleti részt gyakorlattal egészíti ki, melynek során Tépén végez helynévismereti vizsgálatot, valamint a szleng helynevek kapcsán Hajdúszoboszló névvariánsait írja le.

VARGA ZSUZSA doktori disszertációjában (2020) két romániai magyar település (Kisbábony és Szalárd) helyneveinek állományát mutatja be, valamint a lakosság helynévismeretét vizsgálja az életkor, a nem, a foglalkozás és a mobilitás tükrében. Ezen felül a községekben élő különböző társadalmi csoportok (magyarok, románok, cigányok) névkincsét veti össze, ami különleges hozadéka a munkának. E. NAGY KATALIN *Empíria és teória a helynév-szociológiában* (2021) című könyvében az elméleti áttekintést követően négy Hajdú-Bihar megyei település (Szentpéterszeg, Bakonszeg, Pród, Bodaszőlő) helynévanyagát adja közre, valamint foglalkozik névközösség-vizsgálattal, és a nyelven kívüli tényezők (életkor, nem, etnikai hovatartozás és foglalkozás) névismeretre gyakorolt hatásával.

2.2. Helynév-szociológiai kutatások Szlovákiában. A Szlovákiában végzett névtani kutatásokat BAUKO JÁNOS tekintette át *Társadalom és névhasználat. Magyar névtani kutatások Szlovákiában* című kötetében (2019: 27–50).

A szlovák nyelvű szocioonomasztikai kutatásokról JAROMÍR KRŠKO számol be monográfiájában (2016). Vizsgálja a személy- és helynevek kommunikációban betöltött funkcióját, és megállapítja, hogy egy-egy helynévismerete a különböző közösségekhez való tartozás szerint változik. Ez alapján használja a társadalmi helynevek fogalmát azon helynevekre, melyek egy bizonyos terület eltérő szemlélése során jönnek létre. Ez megnyilvánulhat abban, hogy egyes közösségek a területet részekre bontva nevezik el, mert fontos számukra a különböző helyek névvel való azonosítása, lokalizálása. Másrészt egy-egy csoport különböző szempontok alapján adhat megnevezést ugyanazon területnek, ezáltal egy denotátumot több helynév fog

* Készült a VEGA 1/0316/21-es számú, Egyszerű és szervezett nyelvi menedzselés szlovák–magyar kétnyelvű környezetben megnevezésű projekt keretében.

jelölni. KRŠKO szerint ezért a helyneveket csak a közösségeken keresztül érdemes vizsgálni, hiszen ahogy azok változnak, úgy változhat az egyes területek megnevezése is.

A KRŠKO munkájában is tárgyalt többnevűség jelenségéről a Bevezetés a helynévkutatásba című online tankönyvben is olvashatunk (E. NAGY et al. 2022). E szerint a helynevek az élőnyelvben gyakran élnek több változatban. Ennek formái lehetnek: szinonim nevek (különböző névadási indítékkal létrejött nevek), alakváltozatok (lexikális elemnyi vagy toldalékmorfémányi eltérés) vagy hangtani változatok (nyelvjárási és köznyelvi kiejtés).

A szlovák névtudományban HABOVŠTIAK (1970) kutatásaiban találunk az elsők között helynév-szociológiai vonatkozású vizsgálatokat. Ezekből az derült ki, hogy egy adott régió egyes helyneveit csak bizonyos közösségek, egy csoportba tartozó személyek ismerik, használják (pl. mezőgazdászok, erdészek), vagyis nem ismeri őket a falu teljes lakossága. Emellett olyan helynevek is vannak, melyek csupán egy-egy család körében használatosak. Egy évtizeddel később MILAN MAJTÁN (1980) szintén arra mutatott rá, hogy egyes helyneveknek létezik ún. családon belül használatos formája, azaz olyan névváltozat, amelyet kizárólag az adott család tagjai ismernek, kizárólag ők nevezik így a területet. Ezzel kapcsolatos előadása a VII. szlovák névtani konferencián hangzott el, melynek témája a helynevek társadalmi működése volt. A konferenciát követően a 20. század végén gyarapodott a helynév-szociológiai kutatások száma (l. például KRŠKO 1998a, 1998b, 1999). FEGLOVÁ (1993) a különböző korcsoportok helynévismeretét elemzi, indokolva azok névkincsének gyarapodását, illetve szűkülését. ONDREJČIKOVÁ (2013) Csetneken (Štítinik), ROŽAI (2013) Felsősjajón (Vyšná Slaná) figyelte meg, hogy több olyan helynév van, melyet kizárólag a vadászok ismernek. LAZAROVÁ (2015) és BAUKO (2004) a sziklamászó utak elnevezéseit vizsgálta; ezeket szintén csak egy szűk közösség, a hegymászók csoportja ismer részletesen.

BAUKO JÁNOS a Bevezetés a szocioonomasztikába (2015) című könyvében felvázolja a szocioonomasztika kutatási területeit, melyek között szerepel a nyelven kívüli tényezők és a névhasználat kapcsolata is. Helynév-szociológiai vizsgálattal találkozhatunk MENYHÁRT JÓZSEF tanulmányában (2004), aki Nyékvárkony község helyneveinek ismeretét tárta fel. Kutatási eredményei szerint megkérdőjelezhető, hogy a település lakosainak nyelvtudatában aktív elemként vannak jelen a helynevek. Rámutat, hogy ez a hiány még tudatos nyelvi tervezéssel pótolható. Jómagam szakdolgozatomban (CSOBÁDY 2020a, 2020b) végeztem helynév-szociológiai vizsgálatot, feltárva a nyelven kívüli tényezők hatását a lakosok helynévismeretére; ennek eredményét mutatom be ezen tanulmányban.

3. A kutatópont rövid jellemzése

3.1. Elhelyezkedés, történet. Jablonca (Silická Jablonica) a szlovák–magyar határ mentén fekvő település, mely közigazgatásilag a Kassai kerülethez, azon belül pedig a Rozsnyói járáshoz tartozik. Azért esett a választásom erre a településre, mert a község a szülőfalum, valamint mert ezen a környéken nem végeztek helynév-szociológiai felmérést a korábbiakban, így tehát több szempontból megfelelő terepnek bizonyult.

A falu összterülete 2557 hektár, melynek alig 1,7%-a van beépítve. A táj gazdag hegyekben, völgyekben, forrásokban, a régebbi korokban pedig kiváló legelői, kaszálói, gyümölcsösei voltak. A ma már kihasználatlan területeket rét és erdő borítja; a határnak csak csekély részét művelik manapság.

Jablonca történetét, az itt lakók életmódját, szokásait többen feldolgozták (CSOBÁDI 1996, RÉMIÁS 2002, BECZE–SZÜTS 2008, KOVÁCS 2014). A falu fontos kereskedelmi útvonal mentén terül el, a Sajó völgyét kötötte össze a Bódva völgyével és a Szepességgel. Az őrző-védő-vám

funkcióra utal a helység neve: a szlovák *jabloň* 'almafa' szóból keletkezett. Az almafák közismerten határfák voltak, úttorlaszként is használták őket. A település első írásos említése 1386-ból való. A ma hivatalos (szlovák nyelvű) elnevezése, a *Silická Jablonica* 1948-tól használatos. Az Osztrák–Magyar Monarchia feldarabolása után a települést Csehszlovákiához csatolták, az első bécsi döntés érvényében – 1938-tól 1945-ig – visszakerült Magyarországhoz. 1993-tól, Csehszlovákia szétválását követően a Szlovák Köztársasághoz tartozik.

A kutatópont történelme és földrajzi elhelyezkedése befolyásolja nemcsak a helynevek kialakulását, de az azokhoz való viszonyt, ismeretüket és használatukat egyaránt (vö. E. NAGY 2021: 8).

A kutatás szempontjából érdemesnek tartom megjegyezni, hogy a településen nincsenek hivatalos utcanevek. Az egyes utcákat a névközösség tagjai nevezik el, így időközönként változó vagy párhuzamosan élő utcanevek vannak a faluban. Ennek oka egyrészt az, hogy kevés utca található a belterületen, így nem feltétlenül indokolt ezek hivatalos jelölése. Másrészt ez a jelenség a környező, több utcából álló falvaknál is megfigyelhető.

3.2. Demográfiai adatok. Az utolsó, 2021-es népszámlálási adatok alapján a falu lakossága 182 fő. Ez a 2011-es adatokhoz képest fogyatkozást mutat: akkor 203 lakost tartottak számon a településen. A falu népessége erős többségben magyar nemzetiségű, a 2021-ben mért adatok szerint 167 személy (tehát a teljes lakosság 92%-a) vallotta magát magyarnak (2011-ben ez az arány 96% volt), míg 15 személy (8%) szlováknak (korábbi mérések szerint 4%).

Mivel a helynév-szociológiai felmérés a 2021-es népszámlálás előtt zajlott, a korosztály szerinti kategóriák eredményét a 2011-es adatok alapján öt korcsoportba sorolva közlöm: 14 évnél fiatalabbak 13-an (10 nő, 3 férfi), a 15–29 év közöttiek 40-en (18 nő, 22 férfi) vannak, a 30–44 éveseket 47 személy (19 nő, 28 férfi), a 45–65 éves korosztályt 65 személy (31 nő, 34 férfi) képviseli, míg a 65 év felettek száma 38 fő (27 nő, 11 férfi). Az adatközlők kiválasztásakor igyekeztem tekintettel lenni a korcsoportok arányos képviselésére, illetve a nemek megfelelő arányára az öt korcsoporton belül.

4. Vizsgálati módszerek. A helynév-szociológiai vizsgálatához az aktív, kvantitatív és kvalitatív kutatási módszert alkalmaztam. A helynévismeretnél fontosnak véltem a helynevek lokalizációjának képességét is vizsgálni, ezért ezeket a mentális térképezés technikájával egészítettem ki (vö. E. NAGY et al. 2022).

4.1. Kvantitatív módszer. A kérdőíves kutatással a lakosok helynévhasználatát és helynévismeretét vizsgáltam. A kérdőívben szükséges volt megadni a demográfiai adatokra vonatkozó válaszokat (nem, életkor, nemzetiség, anyanyelv), valamint ezek mellett a foglalkozást, az iskolai végzettséget és annak nyelvét (magyar, szlovák, egyéb). Mivel feltételeztem, hogy a születési hely befolyásolhatja a helynévismeretet, rákérdeztem arra is, hogy mióta él az adatközlő Jabloncán. Tekintettel arra, hogy kétnyelvű közösségről van szó, a kérdések között szerepelt az államnyelv (szlovák) ismerete és használata, melyet az adatközlők önbevallás alapján jelölhettek meg egy ötfokozatú Likert-skálán. Ezután a helységnév eredetére kérdeztem rá, valamint érdekelt a kitöltő helynévhasználathoz és helynévismerethez fűződő attitűdje is. Az adatközlő ezek után önbevallás alapján határozta meg saját helynévismeretét, majd arra válaszolt, honnan ismeri, kitől tanulta meg a község helyneveit. A kérdőívben szerepeltek még a helynevek névadási indítékaira, alakváltozataira vonatkozó kérdések, valamint olyanok, melyek a szlovák nyelvű helynevek, névpárok ismeretére tértek ki. Az utolsó kérdések arra irányultak, hogy

milyen helyzetekben használják a magyar, esetleg szlovák nyelvű helyneveket a kitöltők, s tudják-e az általuk ismert helyneveket lokalizálni.

A kérdőívek kitöltésénél személyesen jelen voltam, így indokolt esetben volt lehetőségem kiegészítő kérdéseket feltenni az adatközlők számára.

4.2. Kvalitatív módszer. Az interjúzással céloom a falu helyneveinek mélyebb megismerése volt. Ezen módszerrel deríthető fel a helynevek élőnyelvi formája is. Félig strukturált interjú-típust használtam: a meghatározott kérdések megegyeztek a kérdőívben szereplő kérdésekkel, viszont a beszélgetés irányához igazítva tettem fel őket, illetve egészítettem ki az adott pillanatban felmerülő kérdésekkel.

Az interjúzás során figyeltem arra, hogy az adatközlőt ne befolyásoljam a válaszadásban. Igyekeztem kötetlen légkört teremteni, mely során engedtem az interjúalanyokat történeteken keresztül bemutatni a település helyneveit, ugyanakkor ügyeltem arra, hogy ne térjünk el az interjú fő céljától az élménynarratívák során. A beszélgetések mindegyikét hangfelvételen rögzítettem, megkönnyítve ezzel az adatok későbbi feldolgozását.

4.3. Mentális térképezés. A mentális térképezést mint módszert kiegészítésként használtam mind a kvantitatív, mind a kvalitatív módszernél. A mentális térkép a külvilággal kapcsolatos megfigyelések és a múltbeli tapasztalatok összképeként rajzolódik ki az elmében. Valójában a tér tudati leképezéséről van szó, tehát az adatközlő azt vázolja fel (szóban vagy rajzban, írásban), hogyan jelennek meg az ő tudatában az egyes helynevek, hol helyezkednek el, milyenek a rész-egész viszonyok (GYÖRFFY 2018: 55).

A mentális térképezés során a kötetlen felidézés technikáját alkalmaztam: egy üres papírlapot helyeztem az adatközlők elé, térkép és kiindulópont nélkül – ez utóbbit ők maguk sokszor jelölték ki saját maguknak. Az interjúalanyok közül hárman rajzolták meg, hogyan létezik a fejükben a település, hol helyezkednek el az egyes területek, amelyeket megneveznek. A további személyek szóban vázolták fel saját mentális térképüket, tekintetükkel szinte lekötve azt. A kérdőívet kitöltők mindegyike rajzolt mentális térképet, ki részletesebben, ki vázlatosan, és voltak, akik szóban egészítették ki a rajzukat.

4.4. Az adatközlők jellemzése. Amint már a demográfiai adatok kapcsán (vö. 3.2.) említettem, az adatközlők kiválasztásakor igyekeztem a 2011-es népszámlálás azon adatait figyelembe venni, melyek a kor és a nem megoszlására vonatkoznak. Ezen eredményeket a kvantitatív kutatásban részt vevők száma tükrözi. A vizsgálati eredmények reprezentativitása érdekében 37 adatközlőt (21 nőt és 16 férfit) vontam be a kutatásba; ez a teljes lakosság 20%-a. Az első korcsoportot (0–14 évesek) csupán két lány képviselte, fiú adatközlővel nem dolgoztam. A második (15–29 évesek) és a harmadik (30–44 évesek) generációs csoporthoz egyaránt öt nő és három férfi alanyt választottam. A negyedik korcsoportot (45–65 évesek) hét női és hat férfi adatközlő alkotta, végül az ötödik korcsoportban (65 éven felüliek) két nő és négy férfi töltötte ki a kérdőívet. A kérdőívet kitöltők között három szlovák nemzetiségű személy volt, akik közül egy szlovák anyanyelvűnek is vallotta magát. Érdekes szempontnak tartottam a helynevek családon belüli átörökítésének vizsgálatát, ezért az adatközlők között egy háromgenerációs család tagjai is megjelennek. Tudatosan olyan családot választottam, amelynek mindkét ágáról a nagyszülők (tehát a legidősebb élő generáció) legalább egyik tagja jabloncai születésű. A többi kérdőíves adatközlő kiválasztásakor a fenti szempontot nem vettem figyelembe, ahogyan a foglalkozásukat, szabadidős tevékenységüket sem.

Az interjúalanyok a falu ún. névmesterei voltak: olyan személyek, akik feltételezésem szerint a legjobban ismerhetik a település helyneveit. Itt tehát a kiválasztás fő tényezője a foglalkozás és a szabadidős tevékenység volt, ugyanakkor nemcsak az idősebb korosztály képviselőit interjúvoltam meg. A hét adatközlő közül kettő nő volt (a falu legidősebb asszonyai: 79 és 88 évesek, helyi születésűek), a férfiak közül négyen foglalkozás vagy hobbi szintjén vadászok, ketten méhészkednek is, valamint egyikük erdész. A korosztályt tekintve széles a skála, hiszen az egyik interjúalany – aki a falu polgármestere, helyi születésű – 32 éves, a másik 43 éves (ő a szlovák nemzetiségű erdész, aki 13 éve él a településen), a többiek pedig 60 éven felüliek (61, 70 és 77 évesek). Látható tehát, hogy a névmesterek tekintetében sem egyoldalú az adatközlők összetétele: tekintettel voltam nemcsak a korosztályokra, hanem arra is, hogy szlovák nemzetiségű interjúalanyom is legyen (anyanyelve magyar, viszont az évek során ritkán használta, ezért eléggé megkopott a nyelvismerete).

5. A helynév-szociológiai vizsgálatok eredményeinek bemutatása. A felmérés során a névmesterek tudását külön elemzem. A hét adatközlő összesen 184 magyar helynévnek van birtokában, míg szlovák nyelvűt csupán 28-at ismernek; kizárólag a férfiak. Elmondásuk szerint munkájukból kifolyólag hallották ezeket (még a szlovák nemzetiségű adatközlő is); szóban a szlovák kollégáik is a magyar megnevezéseket használják, így az államnyelvi forma csak írásban jelenik meg.

5.1. Az adattár jellemzése. Úgy vélem, ahhoz, hogy a helynév-szociológiai vizsgálatok eredményei világosan értelmezhetőek legyenek, érdemes röviden szót ejteni az általam egybeállított helynévtárról. A településen szinkrón és diakrón helynévanyagot egyaránt gyűjtöttem korábbi és jelenkori magyar és szlovák nyelvű térképekről (katonai felmérések, kataszteri térképek, erdészeti és vadásztérképek, az önkormányzati hivatal 1800-as évekből megmaradt térképe, Google Térkép), áttekintettem a Pesty-féle anyagot, valamint egy kéziratot, mely egy korábbi félbehagyott gyűjtésből maradt meg (KOVÁCS 2001–2002). A történeti adatfeltárás során egybeállított anyagot a névmesterekkel készített interjú élőnyelvi adataival egészítettem ki, majd adattárba rendeztem a teljes helynévállományt.

Adattáram összesen 273 szócikket tartalmaz, melyek a HOFFMANN-féle tapolcafői helynévszótár (2013) névcikkeinek szerkezetét követik. Az egy denotátumot, lokalizációs pontot jelölő különböző névváltozatokat egy szócikkben közöltem, címszóként pedig a legjobban ismert, leggyakrabban használt helynév szerepelt. A további megnevezések sorrendje szintén a használati gyakoriságot követi, utolsóként (amennyiben van) a szlovák névpárt tüntettem fel. A címszóvá emelt 273 helynév közül mindössze 72-nek van szlovák névpárja, ami jól mutatja a szlovák helynevek csekély mértékű használatát és a szlovák nyelvű térképek pontatlan, hiányos kidolgozottságát. A leírás tartalmazza a denotátum elhelyezkedését, a területek rész-egész viszonyait, művelési formáit és földrajzi jellegét. Amennyiben a helynévadás motivációja ismert, ugyancsak szerepel a leírásban. Az egyes helynevek köznevekre utaló részének jelentését BÁBA–NEMES (2014) alapján adtam meg.

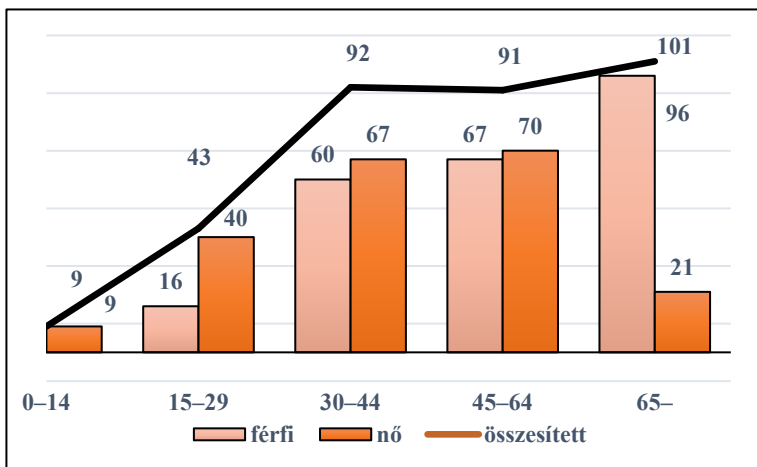
5.2. Helynévismeret. Az egyéni helynévismeretet ZSOLNAI (1967) három csoportra osztja: 1. aktív névkincs (az adatközlő hallott a névről, lokalizálni is tudja a denotátumot); 2. passzív névkincs (az adatközlő ismeri a nevet, de nem tudja lokalizálni a jelölt területet); 3. negatív névismeret (az egyén nem is hallott a névről). GYÖRFFY (2018) e három csoportba sorolta az adatközlőit a felmérései során; nekik a saját bevallásuk alapján kellett egy-egy megkérdezett helynévről eldönteniük, hogy ismerik-e, illetve tudják-e lokalizálni. E. NAGY (2021) a passzív

névkincsre nincs tekintettel, a helynévismeret alatt csak az egyén aktív névkincsét érti. VARGA (2020) ezzel összhangban arra mutat rá, hogy a passzív névkincs kategorizálása több buktatóval járhat: nem tudjuk, hogy az adatközlő valóban hallott-e már a megkérdezett helynévről, vagy csak ismerős neki, mert hasonlít egy másik névre stb., esetleg a köznévi eredetű helyneveknél mire asszociál valójában.

Kutatásomban *helynévismeret* alatt az aktív és a passzív névkincset együttesen értem, tehát nem feltétel a denotátum elhelyezkedésének ismerete. A fentebb említett felmérésekkel ellentétben a helynév-szociológiai vizsgálat során nem alkalmaztam a kikérdezés módszerét. Adatközlőim minden esetben saját tudásukból merítve idézték fel az általuk (ily módon biztosan) ismert helyneveket. A mentális térkép rajzolása során az addig csak felsorolt névkincs bővült, amikor egy-egy helynév jelölésekor (lokalizációjakor) eszükbe jutott az azt körülvevő területek megnevezése is.

5.3. Életkor, nem és helynévismeret. Az eddig napvilágot látott helynév-szociológiai kutatások bizonyítják, hogy az életkor az egyik olyan, nyelven kívüli tényező, amely befolyásolja a helynevek ismeretét. A kor előrehaladtával ugyanis a helynevekről való tudásunk bővül. Ezzel szemben a nemek közti azon különbségeket, amelyek korábban hatással voltak az egyén helynévkincsének nagyságára, összetételére, a napjainkra jellemző munkamegosztás már eltörölte. Az általam végzett kutatás eredményei azonban fényt derítenek néhány érdekes jelenségre, valamint arra, hogy nem az életkor befolyásolja leginkább a névismeretet.

Az alábbi diagramban összefüggésében szemléltetem a helynév-szociológiai vizsgálat eredményét a nemek, illetve az általam kijelölt öt korcsoport tekintetében. A diagramban minden korcsoportban az első oszlopok a nők, míg a második oszlopok a férfiak helynévismeretét számszerűsítik, a felettük húzódó vonal pedig az adott korcsoportra vonatkozó összesített eredményt ábrázolja. Ez az összeg azt mutatja, hogy az egyes korcsoportokban a férfiak és a nők hány különböző megnevezést ismertek. Például az utolsó korcsoportban a férfiak által ismert 96 megnevezésen felül a nők által ismert 21 helynév között még volt 5 olyan, amely a férfaitól nem hangzott el, így lett az összesített eredmény 101 helynév. Az eredmények csak a magyar nyelvű helynevek ismeretét mutatják, a szlovák megnevezésekkel külön alfejezetben foglalkozom.

1. ábra: A lakosok helynévismerete korosztály és nem alapján

Az első korcsoportban (0–14 éves korig) nem volt férfi adatközlő, s amint az várható volt, a gyermekek helynévismerete ebben a korban még gyenge (3,3%): a legfőbb helyszínekre, a belterületre és az ahhoz közeli területekre korlátozódik. Meglepő eredmény született azonban a második korcsoportban (15–29 év közöttiek): a nők helynévismerete messze meghaladta a férfiakét. A vizsgálatom alapján ez azzal magyarázható, hogy a 30 év alatti férfiak mobilitása nagyobb, többen mennek ki külföldre vagy az ország (Szlovákia) nyugati pontjaira, esetleg nagyobb városokba dolgozni, míg a nők a legtöbb esetben itthon maradnak. Az egyetemi tanulmányaikat végzők közül inkább a nőkre jellemző továbbá az is, hogy visszajönnek szülőfalujukba. Ezen korcsoport összességében a nevek 15,75%-át ismeri.

A 3. (30–44 éves) és a 4. (45–65 éves) korcsoport számszerűsített eredményei között a különbség minimális. Mindkét csoportban a nők helynévismerete a bővebb, de csak kis mértékben. A helynevek ismerete ezekben a csoportokban stagnál, a 45 év alatt megszerzett tudás nem bővül tovább. Addigra az egyén letelepszik, foglalkozásához, szabadidős tevékenységéhez mérten megszerzett helynévismerete rögzül. A két korcsoport egyaránt a 33%-át ismeri a település helyneveinek, ami a 15–29 év közöttiek eredményének a duplája. Ez alátámasztja, hogy a fiatal felnőttkorban gyarapszik leginkább a névkincs, egészen a középkorosztályig, s ezután már ritkán bővül (vö. E. NAGY 2021: 122).

A leginkább szembevetendő az utolsó, 5. generációs csoport (a 65 év felettiek) eredménye: e csoport tagjai csupán a névkorpusz 37%-ának vannak birtokában. Ez nem sokkal több, mint az előző két csoporté, pedig feltételeznénk, hogy az idős korosztály nagyon jól ismeri a helyneveket. Ennek az eredménynek az oka az lehet, hogy már a legidősebb lakosok is csak halványan emlékeznek a határrészeket azonosító helynevekre, az elnevezések eredetét szintén csak a terület jellegéből következtetik ki, nem tudnak biztos információt róla. Annak ugyancsak lehet jelentősége, hogy a férfiak közül többen voltak több évig katonai szolgálatban, s visszatérve már ritkán foglalkoztak mezőgazdasági munkával vagy földműveléssel a határban. A női adatközlők kérdőívét részletesen megvizsgáltam, keresve az okát annak, hogy miért a 2. korcsoport férfi tagjainak helynévismereti szintjén vannak. Az idős hölgyeket véletlenszerűen választottam ki, viszont sikerült egy közös pontra rátapintani: egyikük sem helyi születésű. Az, hogy a húszas éveik elején házasság útján költöztek a településre, úgy tűnik, nagyban befolyásolja a helynévismeretüket: ezért lehet az, hogy a névanyag alig 7%-át ismerik.

5.4. A helynévismeretet befolyásoló egyéb nyelven kívüli tényezők vizsgálata. Kutatásom során figyeltem fel arra, hogy az életkor csupán egy a helynévismeretet befolyásoló tényezők sorában; nagyban befolyásolja még a foglalkozás, a szabadidős tevékenység, valamint a lakosok mobilitása. Ebben az alfejezetben főként ezekkel a nyelven kívüli tényezőkkel foglalkozom. Az anyanyelv és a nemzetiség helynévismeretre gyakorolt hatását a következő alfejezetben ismertetem.

Az 1. ábra, illetve annak elemzése ezen tényezők hatását jól mutatja. Azok az adatközlők ismerik a legkiválóbban a helyneveket, akik életük során a határhoz kapcsolódó munkákat végeznek (erdészet, fakitermelés, vadászat), vagy hobbi szinten a tájhoz kötődő tevékenységet folytatnak (méhészet, turisztika, gombászás). Az idősebb korosztálynál azonban már felmerült a feledés problémája. Az ismeret szorosan összefügg a használattal, hiszen minél gyakrabban idézik fel (tehát használják egy-egy beszédhelyzetben) a megnevezéseket, annál

jobban rögzülnek, annál kisebb eséllyel merülnek feledésbe. A használat azért fontos, mert ha mások hallják a kifejezéseket, náluk is rögzülhet ez a tudás: úgy vélem, ez segíthet abban, hogy ne kopjanak ki a helynevek a köztudatból.

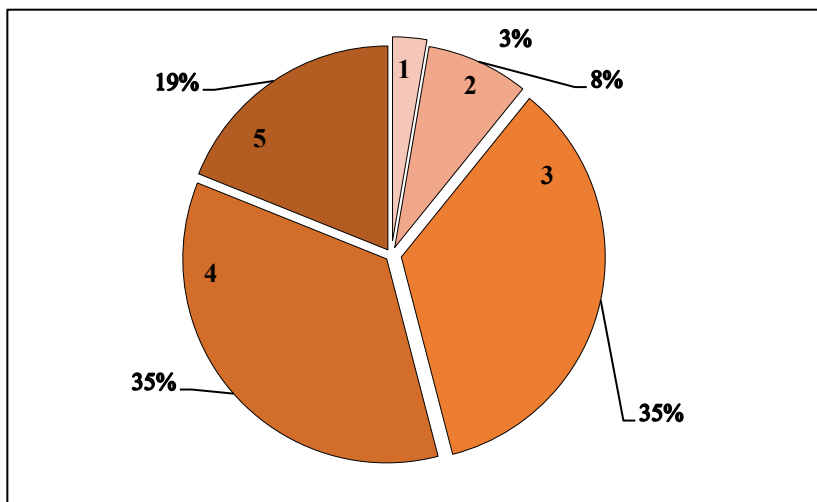
A következő tényező befolyásoló hatása kapcsán szintén az utolsó korcsoportra érdemes figyelni: az 1. ábrán láthatjuk, hogy a nők tudása a helyneveket illetően ebben a generációs csoportban meglehetősen gyenge. A vizsgálat során kiderült, hogy ezen adatközlők egyike sem jabloncai születésű, házasságkötésük révén kerültek a településre. Mérvadó lehet tehát, hogy a gyerekkorát hol tölti az illető. Azt viszont szintén állíthatjuk, hogy az itt jelentkező esetleges hiányt a foglalkozás pótolhatja: jó példa erre a helyi erdész, aki csak 13 éve él a településen, munkájából kifolyólag mégis a település egyik névmestere lett.

A mobilitás helynévismeretre gyakorolt hatását a 2. korcsoporton keresztül szemléltetem (15–29 évesek). Körükben a férfiak névkincsé hiányosabb, mint a velük egyidős nőké. Ez véleményem szerint azzal magyarázható, hogy erre a korosztályra jellemző az útkeresés – főleg a pénzügyi alap megteremtése a jövőbeli tervek megvalósításához. Ennek okán több fiatal felnőtt keres munkát nagyobb városokban, esetleg távolabb az otthonától, de vannak, akik külföldre utaznak a jobb megélhetés biztosítása érdekében. Néhány év elteltével van, aki visszatér, viszont az általa ismert helynevek száma korlátozódik a belterületi, illetve ahhoz közel fekvő területek megnevezéseire.

5.5. A szlovák nyelvű helynévpárok ismerete. Ebben az alfejezetben azt mutatom be, hogy milyen befolyással van az anyanyelv, a nemzetiség, illetve az államnyelv ismerete a névkincs alakulására.

A kérdőívet kitöltők 92%-a (34 személy) magyar nemzetiségűnek és anyanyelvűnek vallotta magát; csak három személy jelölte meg a szlovák nemzetiséget, és csak egy volt, aki szlovák anyanyelvűnek is tartja magát. Ő az erdésznek az első korcsoportba (a 0–14 évesek közé) tartozó lánya, aki szlovák iskolát látogat, és törve beszél a magyar nyelvet. A kérdőív kitöltése során szlovák helyesírással bár, de a magyar nyelvű helyneveket tüntette fel, némelyikhez hozzáírva a szlovák megfelelőt. Ezeket saját elmondása szerint édesapjától tanulta meg, és használja is őket.

Az adatközlők a 72 szlovák nyelvű helynévből csupán 5-öt ismertek: *Chovancova dolina* (Gecsgyakra), *Úval* (Omlás), *Sokolia skala* (Sólyomkő), *Kergeš* (Kerges) és *Turniansky potok* (Torna-patak). A *Torna-patak*-ot leszámítva mindegyik helynév magyar megfelelője szerepel a legismertebb megnevezéseket tartalmazó listán (vagyis legalább 5 adatközlő annak gondolta őket a lakosok körében). Mindegyik helynév olyan területre utal, amely a falu határát képezi. A *Sólyomkő* denotátuma (12-szer említik a legismertebbek között) Jablonca külterületének nyugati, míg a *Kerges*-é a keleti határán fekszik (7 személy gondolja mindenki által ismertnek). A *Gecsgyakra* jelölete a belterülethez közel fekvő fővölgy (5 adatközlő véli ismertnek), gyakori helyszíne a téli tüzelő beszerzésének, vadászatoknak, gombagyűjtésnek, s a méhészek szintén gyakran helyezik el itt a kaptáraikat. Az *Omlás* denotátuma a belterületet északról határolja, az erdőbe vezető aszfaltos út végpontja (10 személy említi jól ismertként). A *Torna-patak* nevet viselő víz a falu területén belül a Bazin-patak és a Sólyomkői-patak összefolyásával keletkezik, az egész tájegységet meghatározó név, a Bódva-folyó mellékvíze, mely Torna településig végig az Alsó-hegy lábánál folyik, délről határolva így az összes települést.

2. ábra: Az adatközlők szlovák nyelvi ismerete saját bevallásuk szerint¹

A 2. ábrán azt szemléltetem, hogy az adatközlők saját bevallásuk szerint milyen mértékben ismerik az államnyelvet. Láthatjuk, hogy csaknem 90%-uk legalább közepesnek ítéli meg a nyelvtudását. Ezzel az eredménnyel vált bizonyossá az a hipotézisem, hogy a falusiak nem a nyelvismeret hiányában nem ismerik a szlovák névkorpuszt. Ez a névanyag csupán néhány évtizede jelent meg a térképeken, a névhasználatba viszont azóta sem került bele. Ennek oka, hogy a lakosok magyar nyelven kommunikálnak, emiatt nem szükséges a szlovák helynevek használata, így nem ismerik őket. Az erdész – aki szlovák nemzetiségűnek, de magyar anyanyelvűnek vallja magát – saját maga mondta az interjúzás során azt, hogy a munkahelyén élőszóban a magyar megnevezéseket használja még a szlovák kollégákkal is, hiszen azokat jobban ismerik. Csak írásban, a hivatalos dokumentáció során jelölik a szlovák névpárral a szóban forgó területet. Ennek oka lehet, hogy a magyar nyelvű helynevek aprólékosabban jelölik az egyes területeket: míg a szlovák nevek nagyobb kiterjedésű denotátumra utalnak, addig a magyar nyelvű térképek ugyanazon egészt több kisebb részként neveznek meg. Ezáltal magyarul pontosabban megjelölhető egy adott hely, ami az erdészek, vadászok, sőt méhészek munkájában egyaránt fontos szempont.

5.6. Családon belüli helynévismeret. A kérdőíves kutatás adatközlőinek kiválasztása során azt is figyelembe vettem, hogyan hagyományozódnak egy családon belül a helynevek. Mindamelllett, hogy figyeltem a korcsoportok és a nemek arányára, sikerült egy olyan háromgenerációs családot kiválasztanom, amely megfelel a vizsgálat szempontjainak: a gyermekek és a szülők Jabloncán élnek, a nagyszülők közül pedig legalább az egyik személy mindkét ágról helyi születésű. Feltételeztem, hogy a családtagok helynévismerete erős lesz, hiszen a nagyszülők és az apa foglalkozásukból kifolyólag jól ismerik a névkorpuszt, valamint szeretnek közösen túrázni, gombászni, a határt járni. A legfiatalabb generáció képviselői az akkor 18 és 20 éves lányok; a nagyobbik Szlovákia nyugati részén jár egyetemre (részben magyarul,

¹ Az 1-es a leggyengébb, az 5-ös a legjobb tudást jelenti.

részben szlovák nyelven tanul). Az anya 41 éves, az apa 44 éves, egykor az erdészetnél dolgozott. A férfi 66 éves, nem jabloncai születésű édesanyja már nyugdíjas, annak idején ugyancsak az erdészetnél dolgozott (apja már nem él, de helyi születésű volt). A 41 éves nő szülei Jabloncán születtek (64 és 67 évesek).

A vizsgálat azt bizonyította, hogy a névismeret hagyományozódik annak köszönhetően, hogy a nagyszülők és a szülők használják a helyneveket. A fiatalok így tudják, hogy a külterület melyik részén találunk gombát, hová jártak dolgozni a szülők, nagyszülők, egy-egy túra során merre haladnak el. Bár mennyiségében nem nagy a névkincsük, az általuk ismert megnevezéseket használják a mindennapok során. A nyugdíjas házaspár egyaránt 27 helynevet ismer fejkenként, lányuk és férje pedig szintén azonos számút, 24-et. Kiemelkedő a fiatalabb lány névkincse: 26 megnevezést tudott leírni és lokalizálni. Nővére valamivel kevesebbet, 20-at sorolt fel. Érdekes adatokkal szolgált az özvegy nagymama, aki dolgozott a határban, de nem helyi születésű. Az ő névismerete 13 helynévre korlátozódik, tehát azon területek elnevezését ismeri (sőt, saját elmondása alapján azokból sem emlékszik mindegyikre), ahol valaha dolgoztak. Csak a húszas éveiben került Jabloncára, tehát gyerekkori emlékeiből nem tudja felidézni a névanyagot; úgy tűnik, nála ez meghatározóbb, mint egykori munkahelye.

A fentebb említett számok csak a magyar helynevekre vonatkoznak. A szlovák névpárok közül kizárólag az apa tudott példát hozni, ő is csupán kettőt: a már említett *Chovancova dolina*-t (Gecsgyakra) és az *Úval*-t (Omlás). Sem szülei, sem felesége, sem a gyerekei nem említettek egyetlen szlovák nyelvű helynevet sem, mivel azokat nem használják a mindennapi kommunikációjuk során. Amelyik területet gyakrabban látogatják, annak megnevezése része a teljes család névkincsének, ennek tudhatók be a kiegyensúlyozott számadatok.

6. Összegzés. Kutatásom arra irányult, hogy a helynevek gyűjtésén és elemzésén túl helynévszociológiai vizsgálatot végezzek Jablonca település lakosai között. A helynévismeret vizsgálata során kiderülhet, használatban vannak-e még manapság a helynevek, vagy az iparosodás, az urbanizáció által kivesznek a köztudatból. Fényt deríthetünk arra, hogy mely tényezők vannak leginkább befolyással a névanyag ismeretére, hogyan hagyományozódnak ezek az ismeretek akár egy családon belül, akár általában a lakosok körében.

Fentebb bemutattam az életkor, a nem és helynévismeret kapcsolatát, majd vizsgáltam az egyéb tényezők (foglalkozás, szabadidős tevékenység, mobilitás, születési hely, anyanyelv és nemzetiség, államnyelv) hatását a névismeretre. Figyelembe vettem a kétnyelvű névkorpuszt, így külön írtam arról, mennyire ismeretes, használatos a helynevek államnyelvi változata.

Bebizonyosodott, hogy leginkább a foglalkozás, a szabadidős tevékenység bővíti a névismeretet az életszakaszok során. A vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy legfeljebb 45 éves korig gyarapodik az egyén névkincse; a következő korcsoport (45–65 évesek) esetében már stagnál. Ugyanakkor ezen két korcsoportban azoknak volt a legjobb a helynévismeretük, akik az erdőben, a határban dolgoznak/dolgoztak, vagy sokat járnak túrázni, gombászni. Hatással van a helynevek használatára a mobilitás, illetve a születési hely. A fiatal felnőtteknél (15–29 év közöttiek) látjuk, hogy a férfiak névismerete gyengébb, mint a nőké, ami azzal magyarázható, hogy gyakran nagyobb városokban, az ország más pontján vagy külföldön vállalnak munkát. A legidősebb korosztály (a 65 év felettek) női adatközlőinél a születési hely ugyancsak mérvadó, hiszen az adatközlők mindegyike 20 éves kora után került a településre. Ennek következtében névkincsüket összesen csupán 21 helynév alkotja. Az anyanyelv és a nemzetiség nagy hatással van a kétnyelvű névkorpusz ismeretére, mert a magyar anyanyelvű és nemzeti-ségű lakosok nem használják, sőt vannak, akik nem is ismerik a szlovák nyelvű helyneveket. A kérdőívet kitöltők összesen öt szlovák megnevezést soroltak fel. Ugyanakkor bizonyos,

hogyan nem az államnyelv hiányos ismerete miatt van, hiszen önbevallás alapján az adatközlők csaknem 90%-a legalább közepes szinten beszéli a szlovák nyelvet.

További kutatásaim során a környező településeken tervezek helynév-szociológiai vizsgálatokat végezni. A lakosok számát tekintve nagyobb falvakról van szó, illetve az etnikai arányok is eltérőek: nagyobb arányban laknak szlovák nemzetiségűek, valamint romák az egyes településeken. Az ő helynévismeretüket ugyancsak szeretném vizsgálni, összevetve a magyar lakosokéval.

Úgy vélem, hogy az ilyen jellegű kutatások nemcsak a helynevek fennmaradása érdekében fontosak, hanem az idősök tudásának fennmaradása miatt is. Egyik – azóta elhunyt – adatközlőm zárta így az interjút: „Aki a természetet ismeri, az önmagával is ki van békülve”.

Felhasznált források

2011-es népszámlálási adatok: <https://census2011.statistics.sk/tabulky.html> (2023. 05. 20.)

2021-es népszámlálási adatok: <https://www.scitanie.sk/moja-obec/SK0428526240> (2023. 05. 20.)

Hivatkozott irodalom

- BÁBA BARBARA – NEMES MAGDOLNA 2014. *Magyar földrajzi köznevek tára*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 32. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- BAUKO JÁNOS 2004. Hegymászó útnevek a Szulyói-sziklákon. *Névtani Értesítő* 26: 119–134.
- BAUKO JÁNOS 2015. *Bevezetés a szociolingvisztikába*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
- BAUKO JÁNOS 2019. *Társadalom és névhasználat. Magyar névtani kutatások Szlovákiában*. Magyar Névtudományi Társaság – ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest.
- BECZE SZABOLCS – SZÜTS ISTVÁN GERGELY szerk. 2008. *Határlét*. Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet, Miskolc.
- CSOBÁDI JÓZSEF 1996. *Szádvar árnyékában*. Jabloncai CSEMADOK, Szádmalmás.
- CSOBÁDY CSILLA 2020a. *Jablonca község helyneveinek vizsgálata*. Szakdolgozat. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
- CSOBÁDY CSILLA 2020b. *Jablonca község helyneveinek vizsgálata*. In: PRESINSZKY KÁROLY – VARGOVÁ, ZUZANA szerk., *Utak a tudományhoz 9*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra. 9–18.
- FEGLÓVÁ, VIERA 1993. Priestor ako antropologický fenomén. *Slovenský národopis* 41: 131–138.
- GYÓRFFY ERZSÉBET 2018. *Helynév-szociológia*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 47. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- HABOVŠTIK, ANTON 1970. *Oravské chotárne názvy*. Stredoslovenské vydavateľstvo v Banskej Bystrici, Banská Bystrica.
- HOFFMANN ISTVÁN 2013. *Mikrotoponímiai vizsgálatok 1. Tapolcafé helynevei*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 30. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 11–12.
- KOVÁCS ÁGNES 2001–2002. *Jablonca*. Kézirat. Jablonca.
- KOVÁCS JENŐ 2014. *Gombások/Hubári*. Rovás, Kassa.
- KRŠKO, JAROMÍR 1998a. Mikrosociálne toponymá. In: MAJTÁN, MILAN – ŽIGO, PAVOL ed., *13. Slovenská onomastická konferencia: Zborník referátov z 13. slovenskej onomastickej konferencie konanej v Modre-Piesku, 2. – 4. 10. 1997*. Filozofická fakulta UK v Bratislave, Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, Bratislava. 115–119.
- KRŠKO, JAROMÍR 1998b. Toponymický priestor v komunikácii malých sociálnych skupín. *Slovenský národopis* 46: 80–101.

- KRŠKO, JAROMÍR 1999. Výskum mikrosociálnych toponým. In: KLÍMOVÁ, KVĚTOSLAVA – KNESELOVÁ, HELENA ed., *Propria v systéme mluvnického a slovtovorného. Sborník příspěvků z mezinárodní konference „Onomastika a škola“ konané v Brně ve dnech 10. – 11. 2. 1998.* Masarykova univerzita, Brno. 98–93.
- KRŠKO, JAROMÍR 2016. *Všebecnolingvistické aspekty onymie. Z problematiky onymického komunikačného registra.* Belianum, Banská Bystrica.
- LAZAROVÁ, SHIRLEY 2015. *Názvy skalolezeckých ciest ako súbosti kultúrno-sociálneho priestoru.* Szakdolgozat. Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Banská Bystrica.
- MAJTÁN, MILAN 1980. Spoločenské fungovanie toponyma. In: MAJTÁN, MILAN ed., *Spoločenské fungovanie vlastných mien. Zborník materiálov zo VII. slovenskej onomastickej konferencie (Zemplínska Šírava 20. – 24. septembra 1976).* Veda, Bratislava. 43–49.
- MENYHÁRT JÓZSEF 2004. Élő nevek forrásánál. In: P. LAKATOS ILONA – T. KÁROLYI MARGIT szerk., *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere.* Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 32. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 288–296.
- E. NAGY KATALIN 2021. *Empíria és teória a helynév-szociológiában.* A Magyar Névtár Kiadványai 53. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- E. NAGY KATALIN – SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA – KIS TAMÁS 2022. *Bevezetés a helynévkutatásba.* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. <https://mnytud.arts.unideb.hu/bevhnkut/index.htm> (2023. 09. 15.)
- ONDREJČIKOVÁ, ANDREA 2013. *Toponymia obce Šútňik.* Szakdolgozat. Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Banská Bystrica.
- RÉMIÁS TIBOR szerk. 2002. *Torna vármegye és társadalma a 18–19. századi források tükrében.* Herman Ottó Múzeum, Bódvaszilás–Miskolc.
- ROŽAL, GABRIEL 2013. *Lexikálno-sémantická stránka terénnych názvov obcí Rejdová a Vyšná Slaná.* Szakdolgozat. Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Banská Bystrica.
- VARGA ZSUZSA 2020. *Helynév-szociológiai vizsgálatok két romániai magyar településen.* Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem, Debrecen.
- ZSOLNAI JÓZSEF 1967. A lakosság földrajzinév-ismeretének vizsgálata. *Magyar Nyelvőr* 91: 191–198.

CSOBÁDY CSILLA

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9031-7873>

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem

Közép-európai Tanulmányok Kara

CSILLA CSOBÁDY, Sociological study of toponyms in the village of Silická Jablonica

The study presents the results of research into the use of toponyms in Jablonca (Silická Jablonica), a Hungarian settlement in Slovakia. According to the results of the 2021 census 91.76% of the population in this border village is of Hungarian nationality. The village community is characterised by Hungarian-Slovak bilingualism. Consequently, the place-name collection revealed both Hungarian and Slovak place names for some areas. The paper describes the sociological aspects of the research, which aimed to investigate the inhabitants' knowledge of place names. The paper reviews the non-lingual factors that influence the knowledge of place names. Research was conducted via interviews, questionnaires and asking respondents to draw a mental map. The results showed that place of birth, ethnicity and mother tongue, as well as occupation and leisure activities, are the main factors that determine knowledge of place names. Hungarian dominates the residents' place name use, with only a minority knowing place names in Slovak (i.e., those shown on a map). The study of place-name knowledge within the family shows the importance of family knowledge in the transmission of place-names.

Keywords: microtoponyms, knowledge of place names, Hungarian minority, Slovakian-Hungarian linguistic contacts, bilingualism, place name sociology, Silická Jablonica, Slovakia

Növénynevet tartalmazó településnevek*

1. A magyar településnév-rendszer egyik fontos névtípusának, a természeti környezetre utaló településneveknek a tanulmányozása fontos adalékokkal szolgálhat a vele szoros összefüggést mutató többi névfajtára vonatkozóan is. E gyakori és jelentős, de kevésbé kutatott névtípus kapcsán számos kérdés, probléma merülhet fel, amelyek tisztázása szisztematikus kutatást igényel. Korábban én magam is részletesebben megvizsgáltam egy-egy (pl. strukturális, kronológiai, keletkezéstörténeti) kérdéskört (vö. KOVÁCS 2017, 2019, 2020, 2021, 2023).

Jelen írásomban a természeti környezetre utaló településneveknek a növénynevekkel való kapcsolatát vizsgálom. Átfogó képet igyekszem adni arról, hogy a növénynevek milyen szerepet töltek be a településnév-típus létrejöttében, milyen formában vannak jelen a korai ómagyar kori településnevekben, valamint e névtípus egésze mikor és milyen arányban jelent meg a korai ómagyar kori forrásokban, s milyen elmozdulások történtek a gyakoriságukban az évszázadok során. Vizsgálom továbbá a névtípus területi jellemzőit, illetve egyes növénynevek gyakorisági megoszlását is.

A természeti környezetre utaló településnevek szerkezeti típusait tanulmányozva korábban megállapítottam, hogy természeti környezetre utaló köznévi lexémák – köztük a földrajzi köznévek, a növénynevek, az állatnevek és egyéb természeti környezetre utaló közszók (pl. anyagnevek, színnevek) – jelentős arányban vesznek részt településnevek alkotásában: a természeti környezetre utaló településnevek bő egyharmada (34%-a) képzés útján keletkezett, 16%-uk természeti környezetre utaló lexémákból formáns nélkül alakult, 8%-ukban pedig a természeti környezetre utaló közszó 'település' jelentésű földrajzi köznévhöz, illetve településnévhez kapcsolódva alkotott kétrészes településnevet. Azt láthatjuk tehát, hogy a természeti környezetre utalás szerepe nagyobb részt (58%) közszói elemekhez kötődik, kisebb részben pedig (42%) tulajdonnévi értékű helynevekhez kapcsolható, és ezekben a metonimikus névadás játszotta a meghatározó szerepet (vö. KOVÁCS 2019: 175). Jelentős arányuk miatt is érdemes tehát az általános földrajzi viszonyokra utaló lexémáknak a településnevek létrejöttében betöltött szerepét alaposan megvizsgálni.

Az általános földrajzi viszonyokat tükröző településneveket, illetve ezek egyes típusait eddig csekély érdeklődés övezte a szakirodalomban. A növénynévi alapú régi településneveket (pl. *Füzegy*, *Meggyes*) I. GALLASY MAGDOLNA (1989) vizsgálta részletesebben, a növénynevek és a földrajzi nevek viszonyát, egyes növényfajták területi jellemzőit pedig PÉNTEK JÁNOS (1997, SZABÓ ATTILÁVAL közösen 1980) és ZÁNTHÓ EDINA (1998) tanulmányozta. A növények névadó szerepével, valamint a Vas megye földrajzi neveiben szereplő növénynevekkel VÖRÖS OTTÓ (1989) foglalkozott, GRZYNAEUS TAMÁS (1996) pedig megrajzolta Hont vármegye növényföldrajzi térképeit.

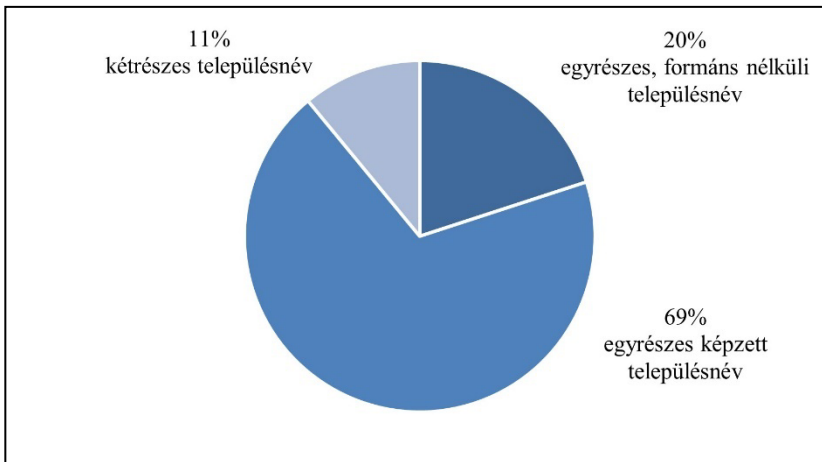
A természeti környezetre utaló településnevekkel kapcsolatos sokféle (pl. kronológiai, strukturális, keletkezéstörténeti, gyakoriságra vonatkozó) kérdés tisztázásához a magyar nyelvterület egészére kiterjedő gazdag történeti névanyagra van szükség. Ezt különböző forrásokra támaszkodva (pl. Cs. 1–5.; BOROVSZKY Pozsony, Somogy, Temes, Torontál, Vas és Zemplén vármegyei kötetei; MÁLYUSZ 1922/2014; Gy. 1–4.; HA. 1–4.; NÉMETH 1997, 2008;

* A publikáció a HUN-REN-DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

KMHsz. 1.; KOCÁN 2017; KENYHERCZ é. n.) magam állítottam össze, és rögzítettem adatbázisban, amely jelenleg 2193 korai ómagyar kori adatból áll (a forrásokról részletesebben l. KOVÁCS 2019: 163–164). Ez a névállomány szolgál alapul vizsgálataimhoz.

2. A természeti környezetre utaló településneveknek mintegy negyedében (498 névben) találunk növénynévi előzményt.¹ E településnevek szerkezeti felépítésének megoszlását ábrázolja az alábbi diagram (1. ábra).

1. ábra: A növénynévből alakult településnevek szerkezeti típusai a korai ómagyar korban

E településnevek strukturális felépítését tekintve azt láthatjuk tehát, hogy a nevek döntő többsége (69%-a) egyrészes, helynévképzővel alakult településnév (pl. *Diós*, *Mogyoród*). A formáns nélküli névadás ezzel szemben ritkának mondható: csak a településnevek ötödét érinti (pl. *Árpa*, *Nyír*). A kétrészes nevek közé a településneveknek ugyancsak kis része, csupán bő tizede tartozik (pl. *Körtvélyestelek*, *Búzásbocsárd*). A következőkben az egyes névszerkezeti típusokat részletesen is bemutatom.

2.1. Növénynévi lexémából formáns nélkül alakult településnevek a vizsgált elnevezések között 20%-os arányban tűnnek fel. Ide sorolhatjuk például az alábbi településneveket:² *Árpa*: 1268/1347: *Arpa*, v. (Gy. 3: 404, Komárom vm.), *Bab*: [1322 u.]: *Bob*, v. (KMHsz. 1: 40, Bodrog vm.); *Berkenye*: 1299/1411/1413: *Berekenye*, t. (Gy. 4: 231, Nógrád vm.); *Borostyán*: 1282: *Burstian*, t. (Cs. 2: 401, Pozsega vm.); *Búza*: 1318/1323: *Buza*, v. (Gy. 2: 63, Doboka vm.); *Bükk*: 1271: *Byk* (Cs. 3: 601, Sopron vm.); *Gomba*: 1301: *Gomba* (BOROVSKY, Pozsony, 68); *Haraszt*: 1. 1268/1347: *Horozt*, t. (Gy. 3: 420, Komárom vm.), 2. 1344: *Harast*, p. (Kenyhercz é. n., Szepes vm.), 3. 1305: *Harazth* ~ *Harazt* (Gy. 4: 520, Pest vm.); *Kőrös*: 1.

¹ E névállományba nem kerültek be azok a településnevek, amelyek növénynévből alakult természeti nevekből (elsősorban víznevekből) jöttek létre, amennyiben erre a közvetettségre utalást találunk a forrásokban, illetve mikronévi adatokkal igazolhatjuk a természeti név meglétét. Ezeket korábban a víznévi eredetű településnevek kapcsán tárgyaltam részletesebben (ehhez l. KOVÁCS 2021: 75–81).

² Egy-egy vizsgált településnév a magyar nyelvterületen többfelé is előfordul; példaként itt és a továbbiakban is csupán néhányat említek.

1327: *Keurus*, v. (Gy. 2: 518, Gömör vm.), 2. 1215/1550: *Kers* (NÉMETH 2008: 158–159, Szatmár vm.), 3. [1283]/1283: *Keurus* (Gy. 4: 529, Pest vm.); *Körtvély*: 1208/1359: *Kurtuel* ~ *Kurthuel*, v. (Gy. 4: 155, Moson vm.); *Mogyoró*: 1319: *Monorou*, p. (Cs. 5: 721, Torda vm.), *Nyár*: 1347: *Nyar*, p. (Cs. 2: 632, Somogy vm.), *Nyír*: 1. 1249: *Nyvr*, t. (Gy. 2: 303, Esztergom vm.), 2. 1315: *Nyr*, p. (KMHsz. 1: 203, Bars vm.), 3. 1300: *Nyr* (Gy. 4: 533, Pest vm.), 4. 1281: *Nyr* (Gy. 4: 533, Pest vm.); *Som*: 1214/1550: *Sum*, v. (NÉMETH 1997, Szabolcs vm.); *Szil*: 1. 1219/1550: *Scil*, v. (Gy. 2: 91, Doboka vm.), 2. 1332/Pp. Reg.: *Zel* (Gy. 4: 469, Nyitra vm.), 3. 1138: *Scilu*, v. (Cs. 3: 412, Tolna vm.).

Ezekre a településnevekre az átmenetiség jellemző. Egy *Tölgy* nevű település esetében (vö. pl. 1264/1393/1466: *Thulgh*, v., Csongrád vm., KMHsz. 1: 282) például csak további információk birtokában (pl. az oklevél szövege, a birtokleírás, a mikronévi adatok alapján) tudjuk egyértelműen meghatározni, hogy a településnév-adást a tölgyfákban gazdag környezet motíválta-e (ebben az esetben a településnév általános földrajzi viszonyra utal), vagy pedig a település egy közelben lévő *Tölgy* nevű erdőről kapta a nevét (s ekkor lokális viszony tükröződik benne). Sőt a természeti környezetre utaló lexémák (főként az állat- és ritkábban a növénynevek) alapalakban és képzős származékukban személynévként is előfordulnak az Árpád-korban; vö. pl. *Árpás*: 1237: *Arpas* (ÁSznt. 74), *Búza*: 1213: *Buza* (ÁSznt. 165), *Som*: 1181: *Som* (ÁSznt. 724), *Szil*: 1248: *Syl* (ÁSznt. 714), *Tőke*: 1138/1329: *Tuke* ~ *Tuca* (ÁSznt. 765–766); továbbá a *Bárány*: 1212: *Baran* (ÁSznt. 90), *Farkas*: 1138/1329: *Farcas* ~ *Farkas* (ÁSznt. 300), *Farkasd*: 1138/1329: *Farcasti* (ÁSznt. 301) stb. személynevek. Így az itt tárgyalt településnevek között lehetnek olyanok is, amelyek valójában nem természeti környezetre utalnak, hanem birtoklást fejeznek ki, és sajátosságjelölő személynevekből származnak. A közvetettség szerepét korábban I. GALLASY MAGDOLNA (1989: 84–86) szintén hangsúlyozta: e településnevek ugyanis nem csupán közvetlenül, vagyis az adott területre jellemző növénytakaróról kaphatták a nevüket, hanem közvetett módon, személynévből vagy természeti névből (pl. víznévből) szintén alakulhattak.

2.2. A növénynévi eredetű elnevezések döntő többsége (69%) az egyrészes képzővel alakult településnevekhez sorolható.

Az ilyen településnevek több mint fele (53%) -s képzővel alakult; pl. *Árpás*: 1. 1223: *Arpas* (Gy. 2: 450, Fogarasföld), 2. 1256: *Arpas*, v. (Cs. 2: 733–734, Vas vm.); *Bodzás*: 1242: *Bozzas* (BOROVSKY, Zemplén, 31); *Diós*: 1. 1283/1414/1568: *Gyos*, p. (Gy. 3: 346, Kolozs vm.), 2. 1342: *Gyoos*, p. (KMHsz. 1: 83, Bihar vm.), 3. 1330//1330: *Gyos* (Gy. 4: 372, Nyitra vm.); *Egres*: 1. 1245: *Egrus*, v. (Gy. 4: 516, Pest vm.), 2. 1310: *Egres* (Cs. 5: 700, Torda vm.), 3. 1324: *Egrus*, p. (Cs. 3: 423, Tolna vm.), 4. 1276: *Egrus* (Gy. 2: 360, Fejér vm.); *Füzes*: 1296>1413: *Fyzes*, p. (Gy. 3: 94, Heves vm.); *Gombás*: 1300/1325: *Gumbas* (Gy. 2: 290, Esztergom vm.); *Hagymás*: +1262/[XIV.]: *Hagmas* (Gy. 3: 553, Küküllő vm.); *Harasztos*: 1319/1320: *Harasztus*, p., v. (Gy. 3: 350, Kolozs vm.); *Kökényes*: 1331: *Kewkenus*, p. (Cs. 3: 74, Zala vm.); *Körtvélyes*: 1272: *Kvrtelus*, t. (Kenyhercz é. n., Szepes vm.); *Mogyorós*: 1. 1269/1294: *Munoros* (Gy. 2: 299, Esztergom vm.), 2. 1338: *Monoros* (KMHsz. 1: 190, Baranya vm.), 3. 1295: *Monorous*, p. (Cs. 2: 777, Vas vm.); *Nádas*: 1. 1299/1369/1571: *Nadas*, t. (Gy. 3: 297, Hunyad vm.), 2. 1232: *Nadas* (Gy. 4: 424, Nyitra vm.); *Répás*: 1310: *Repas*, v. (Kenyhercz é. n., Szepes vm.); *Szilvás*: 1321: *Sciluas*, p. (Gy. 3: 374, Kolozs vm.); *Szőlős*: 1. 1339: *Zeuleus* (KMHsz. 1: 268, Abauj vm.), 2. 1230: *Sceruleus* (KMHsz. 1: 268, Csanád vm.), 3. 1265: *Zeuleus* ~ *Zeuleus*, t. (Gy. 4: 301, Nógrád vm.); *Tormás*: *1292: *Turmas*, t. (KMHsz. 1: 280, Baranya vm.).

A -gy (14%) és a -d (13%) képző a második és harmadik leggyakrabban használt képzőelem e településnevek megalkotásában. A közszói alapszóhoz -gy képző kapcsolódik

a következő településnevekben: *Almágy*: 1275/1410: *Almag* (Gy. 2: 481, Gömör vm.); *Egregy*: 1. 1302>1419: *Egreh*, p., t. (Gy. 2: 360, Fejér vm.), 2. 1328: *Egrug*, v. (Cs. 3: 49, Zala vm.); *Füze*: 1338: *Fygyz*, p. (Gy. 3: 316, Keve vm.); *Gyógy*: 1. 1291/1320: *Gyog*, v. (Gy. 3: 277, 293, Hunyad vm.), 2. 1331: *Gyog* (Cs. 2: 610, Somogy vm.); *Hásságy*: 1328: *Hassaagh*, v. (Cs. 3: 59, Zala vm.); *Kórógy*: 1334: *Coroug ~ Koroug*, p. (Gy. 3: 360, Kolozs vm.); *Nyárágy*: 1270: *Narag* (KMHsz. 1: 202, Baranya vm.); *Somogy*: 1. *1323: *Somug* (KMHsz. 1: 243, Abaúj vm.), 2. 1319/1323//XVI.: *Sumugy* (KMHsz. 1: 243, Bihar vm.), 3. 1325/1349: *Symyg*, t., p. (Gy. 3: 559, Küküllő vm.); *Száldobágy*: 1. 1226/1550: *Scaldubag*, v. (KMHsz. 1: 247, Bihar vm.), 2. 1350: *Zoldubag* (NÉMETH 2008: 270, Szatmár vm.) stb. A *-d* képzőt találjuk az alábbi településnevekben: *Almád*: 1249: *Almad* (Cs. 3: 18, Zala vm.); *Árpád*: 1268/1347: *Arpad*, v. (Gy. 3: 404, Komárom vm.); *Cegléd*: [1272–1290]: *Chegled* (Gy. 4: 512, Pest vm.); *Komlód*: 1337: *Kumlod* (NÉMETH 2008: 152, Szatmár vm.); *Korpad*: 1. 1324: *Kurpad*, v. (Cs. 2: 622, Somogy vm.), 2. 1346/1347>1409/XVIII.: *Korpad*, p. (NÉMETH 2008: 155, Szatmár vm.); *Mogyoród*: 1. 1269/1295: *Munorod*, t. (Gy. 2: 299, Esztergom vm.), 2. 1341: *Monoyrod*, p. ~ *Monorod*, p. (Gy. 3: 517, Kraszna vm.); *Nyárád*: 1. 1270: *Narag* (KMHsz. 1: 202, Baranya vm.), 2. 1238/1377: *Narrag*, t. (KMHsz. 1: 202, Borsod vm.), 3. 1247: *Narad* (Cs. 2: 250, Szerém vm.); *Szalmád*: 1135: *Zalamad*, t. (Cs. 3: 630, Sopron vm.).

Az *-i* képző, valamint az *-sd (-st)* képzőbokor ugyanolyan arányban (7–7%) kapcsolódik növénynévi alapszóhoz. Az *-i* képzőt találjuk meg például a következő településnevekben: *Cseri*: 1273>1346: *Chery* (Gy. 3: 187, Hont vm.); *Füzi*: +1262/[XIV.]: *Fizy ~ Fyzy*, p. (KMHsz. 1: 107, Abaúj vm.); *Haraszti*: 1348: *Harazty*, p. (Cs. 3: 233, Veszprém vm.); *Mohi*: 1295: *Muhy*, p. (KMHsz. 1: 190–191, Bars vm.); *Nyíri*: 1322: *Nyry* (KOCÁN 2017: 93, Ugocsa vm.); *Somi*: 1270/1272/1476: *Sumy*, t. (KMHsz. 1. *Somi*, Bereg vm.); *Szili*: 1213/1550: *Scili* (NÉMETH 1997: 182, Szabolcs vm.). Az *-sd* képzőbokor figyelhető meg például a következő településnevekben: *Diósd*: 1331: *Gyosd*, p. (KMHsz. 1: 83, Csanád vm.); *Egresd*: 1234: *Egrest*, v. (Cs. 4: 116, Trencsén vm.); *Füzesd*: 1256: *Fyzeth*, (KMHsz. 1: 107, Baranya vm.); *Mogyorósd*: 1292/1358//1406>1411: *Monyorosd* (KMHsz. 1: 190, Borsod vm.); *Nádasd*: 1. 1270/1369: *Nadasd*, p. (KMHsz. 1: 194, Abaúj vm.), 2. +1247/+1284//1572: *Nadasd*, v. (KMHsz. 1: 194, Arad vm.), 3. 1321: *Nadasd*, p. (Gy. 3: 297, Hunyad vm.), 4. +1263/1324/1580: *Nadasd*, p. (Gy. 3: 365, Kolozs vm.), 5. 1258: *Nadosth*, t., v. (Kenyhercz é. n., Szepes vm.).

Az *-ny* képző csak szórványosan jelentkezik (3,5%): *Harsány*: 1. 1267: *Horsan*, t. (KMHsz. 1: 124, Bács vm.), 2. 1220/1550: *Harsan* (KMHsz. 1: 124, Bihar vm.), 3. 1239/1465: *Harsan*, t. (Gy. 3: 421, Komárom vm.); *Sásony*: 1217: *Sasun*, v. (Gy. 4: 176, Moson vm.) és talán *Bököny*: 1289: *Buken*, t. (Cs. 3: 38–39, Zala vm.).

A *-ka/-ke* képzővel alakult, természeti környezetre utaló településnevek is megtalálhatók a vizsgált névállományban, bár csupán két esetben: *Csalánka?*: 1305>1372: *Cholanka*, v. (KMHsz. 1: 71, Baranya vm.); *Töviske*: 1347: *Tyuiske* (KMHsz. 1: 284, Bodrog vm.).

Jól láthatjuk, hogy ugyanahhoz az alapszóhoz többféle képző is kapcsolódhat: *éger* > *Egres*, *Egresd*, *Egregy*; *fűz* > *Füzes*, *Füzesd*, *Füze*, *Füze*, *Füzi*; *mogyoró* > *Mogyorós*, *Mogyoród*, *Mogyorósd*; *nád* > *Nádas*, *Nádasd* stb.

A növénynevekhez járuló helynévképzők gyakorisági viszonyait elemezve KURTYÁN NÓRA a szakdolgozatában hasonló sorrendet állapított meg, vizsgált névállományában ugyanakkor az egyes képzőmorfémák gyakorisági aránya lényegesen eltér az itt vizsgált településnevektől. Közel 900 korai ómagyar kori helynevet, köztük nemcsak településneveket, hanem természeti neveket is tanulmányozva az egyrészes helynevekben, illetve a kétrészes helynevek névrészeiben az *-s* képzőt figyelte meg leggyakrabban (77%-ban). A többi képzőelem csekély

arányban jelentkeznek az általa vizsgált helynevekben: *-d* (7%), *-gy* (6,5%), *-sd* (5,5%), *-i* (4%) (KURTYÁN 2021: 28–29).

E településnevekre szintén a kettős arculat, a fent említett átmenetiség jellemző, vagyis számolni kell esetükben azzal a lehetőséggel is, hogy az általános földrajzi viszonyokat tükröző közszavak előbb maguk is helynevekké, természeti nevekké (víznevekké, hegynevekké stb.) alakulhattak, s azok szolgálták aztán a településnevek alapjául, immáron lokális viszonyt kifejezve. Ha azonban ezek a „közvetítő” névformák (tehát a víznevek, hegynevek stb.) adatokkal nem igazolhatók, akkor a *Körtvélyes* típusú településnevek ilyen alakulásmódját és szemantikai jellegét sem támogathatjuk meg.

2.3. A természeti környezetre utaló településnevek harmadik nagy szerkezeti típusát a kétrészes településnevek adják, amelyek a korai ómagyar korban még ritkán fordulnak elő: az általam vizsgált teljes névállománynak mindössze a 10%-át teszik ki (KOVÁCS 2019: 172–174). Ugyanezt az arányt figyelhetjük meg az itt elemzett, növénynévvel kapcsolatos településnevek esetében is (11%).

A kétrészes településnevek háromnegyede (75%) elsődleges településnévként jött létre, azaz második névrészüket ’település’ jelentésű földrajzi köznevet tartalmaz, az előtag pedig a település jellemző növényvilágára utal. E nevekben előtagként a növénynév állhat alapalakban, vagy megtalálhatjuk annak képzős származékát is: pl. *Somtelke*: 1320: *Sumteleke*, p., t. (Gy. 2: 87, Doboka vm.); *Nyírtelek*: 1300>1417: *Nyirteluk* (KOCÁN 2017: 94, Ugocsa vm.); *Szilvaegyház*: 1345: *Zyluaeghaz*, p. ~ *Zylvaeghaz*, p. (HA. 4: 552, Heves vm.); *Sásvár*: 1300: *Saswar* ~ *Saaswar* (KOCÁN 2017: 91, Ugocsa vm.); *Dióstelek*: 1330: *Gyosteluk*, p. (KMHsz. 1: 83, Bihar vm.); *Kökényesmonostora*: 1322/1322>1428: *Kewkenes monostora*, p. ~ *Kwkenyesmanostora* (Gy. 4: 262, Nógrád vm.); *Körtvélyestelek*: 1348: *Kurtwelesteluk* (NÉMETH 2008: 161, Szatmár vm.); *Virágostelke*: 1324: *Vyragusteluky* (Gy. 2: 443, Fejér vm.).

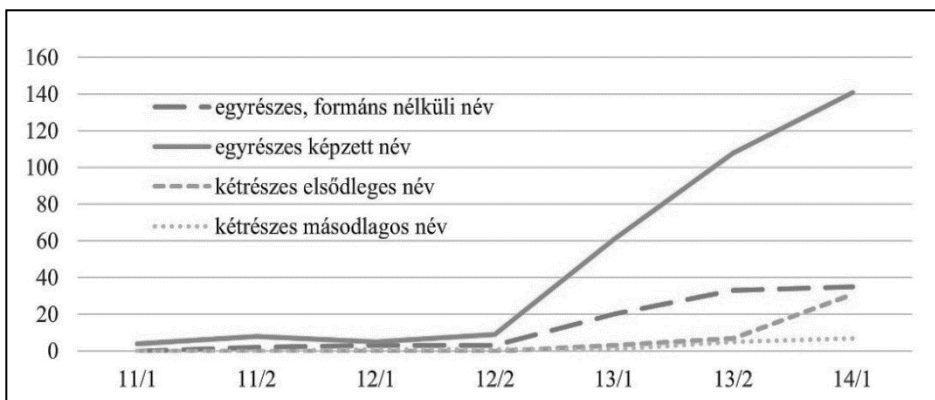
A növénynévhez döntő többségében – ahogyan a fenti példákból is jól látható – a *telek/telek* földrajzi köznévi utótag kapcsolódik. Csupán néhány esetben figyelhetjük meg a következő utótagokat: *szeg* (1326: *Egurzegh*, p., Gy. 4: 378, Nyitra vm.), *falva* (1313: *Harsaanfolwa*, t., KMHsz. 1: 124, Baranya vm.), *vár* (1313: *Egurwar*, Gy. 3: 552, Küküllő vm.), *egyház* (1326: *Nyír-egyhaz* [o: *Nirighaz*], NÉMETH 1997: 143, Szabolcs vm.); egy-egy esetben pedig a *monostora* és a *földe* utótagot ([1332 k.]>1412: *Arpadfelde*, p., Gy. 3: 404, Komárom vm.).

Növénynévi jelző szerepű előtaggal álló másodlagos keletkezésű településnevek ritkábban, 25%-os gyakorisággal fordulnak elő a korai ómagyar korban. Az ilyen településnevek utótagjában minden esetben településnévi lexéma áll; pl. *Somberény*: 1193: *Sumberhein* (Cs. 2: 592, Somogy vm.); *Nyírpályi*: 1332–1337/PR.: *Nirpali*, v. ~ *Nyrpali*, v. (KMHsz. 1: 204, Bihar vm.); *Szilbács*: 1267: *Scylbach* (KMHsz. 1: 264, Bács vm.); *Búzásbocsárd*: 1332–1335/Pp. Reg.: *Buzasbuchard* ~ *Buzabuhhard* ~ *Buzazbuchard* (Gy. 2: 134, erdélyi Fehér vm.); *Diósgyőr*: 1304: *Gyous Geur*, v. (KMHsz. 1: 83, Borsod vm.); *Harasztigymarmat*: 1290: *Harazti-gyormot*, v. (Gy. 4: 246, Nógrád vm.); *Szőlősmegyér*: +1252[1270]: *Sceuleus Meger*, v. (Gy. 2: 608, Győr vm.). A fenti példákból is kitűnik, hogy e közszók alapalakban és képzett formában egyaránt állhatnak a településnevek előtagjaként.

3. A növénynévi eredetű településnevek kronológiai jellemzőit a korábban már több névfajtára is sikeresen alkalmazott relatív kronológia módszerével igyekszem feltárni, hiszen „az egyes névtípusok relatív (egymáshoz viszonyított) kronológiáját nagyobb névmennyiség esetén az első előfordulások is megbízhatóan kirajzolják” (RÁCZ 2016: 104, vö. ehhez KOVÁCS

2020: 121–122). A növénynévi eredetű településnevek egyes névszerkezeti típusainak relatív kronológiai jellemzőit mutatja a 2. ábra.

2. ábra: A növénynévi településnevek szerkezeti típusainak relatív kronológiája

Míthogy a névtípus egészét tekintve a 12. század végéig csupán kevés adattal számolhatunk, e korai időszakokban az egyes szerkezeti típusokban is elenyésző az adatok száma, bár az egyrészes képzett nevek már itt is többségben vannak; pl. *Szőlős*: 1082: *Sceuleus* (Cs. 2: 648, Somogy vm.); *Nyáras*: 1113: *Narias*, v. (Gy. 3: 444, Komárom vm.). Az egyrészes, formáns nélküli nevek (pl. *Dinnye*: [1093]: *Dinna*, pr., Gy. 3: 413, Komárom vm.; *Szil*: 1138: *Scilu*, v., Cs. 3: 412, Tolna vm.) e korai évszázadokban csak szórványosan, alig egy-két névben – nemegyszer ott is bizonytalan kronológiai státusszal vagy pontosan nehezen megállapítható nyelvi formában – jelentek meg, kétrészes névstruktúrákat pedig ekkor nemigen találunk.

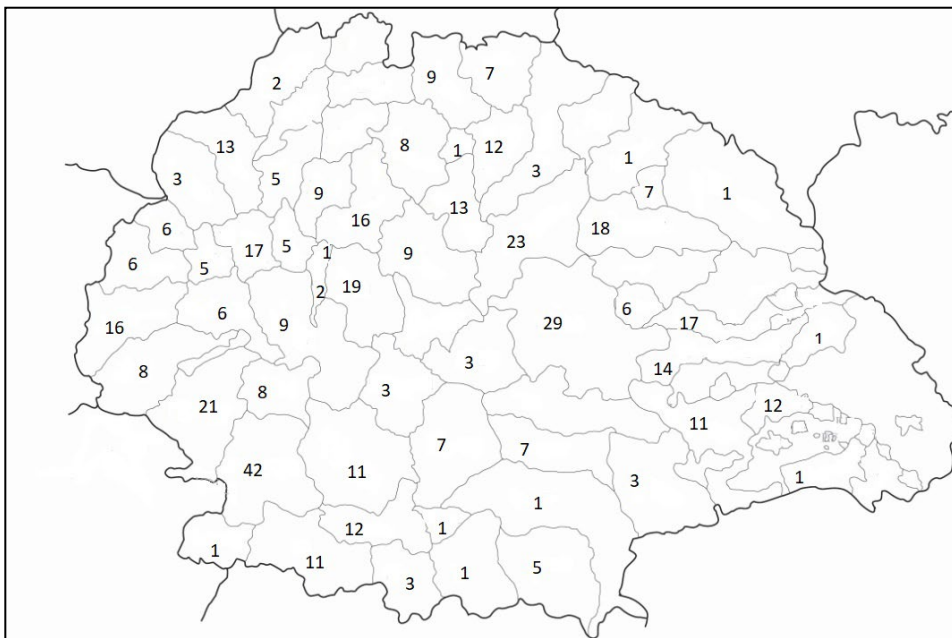
A 13. század elejétől mutatkozik meg igazán az egyrészes képzett növénynévi eredetű településnevek dominanciája; pl. *Szilvág*: 1217: *Zyluag*, p. (Cs. 2: 800, Vas vm.); *Nádasd*: 1233: *Nadasth* (Cs. 3: 410, Tolna vm.). E nevek az egész században nagyfokú gyarapodást jeleznek, s a növekedés a 14. század első felében sem áll meg. Arányuk a névtípus teljes állományát tekintve a 12–14. század közepe között végig 70% körüli értéket mutat.

A formáns nélküli településnevek száma is emelkedik a 13–14. században (pl. *Borostyán*: 1282: *Burstian*, t., Cs. 2: 401, Pozsega vm.; *Gomba*: 1301: *Gomba*, BOROVSZKY, Pozsony, 68), de a produktivitási-gyakorisági görbék az előbbi típusénál jóval laposabb. Igen szembe-tűnő tehát, hogy ebben a névtípusban (a növénynévi eredetű településnevek csoportjában) a formáns nélküli névalkotásnak kisebb szerep jutott a településnevek megalkotásában, mint a helynévképzővel való névadásnak. A korai ómagyar kor egész időszakában minden névtípusban elsősorban a metonimikus és a morfematikus névalkotási mód hozott létre településneveket, a helynévképzővel való névalkotásnak viszont általában kisebb szerep jutott, mint a korszakban meghatározó formáns nélküli, metonimikus névadásnak. A formáns nélküli névadás dominanciáját láthatjuk például a személynévből, illetve a társadalmi csoportnévből alakult településnevek esetében (vö. HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 222–223, 290). A természeti környezetre utaló településnevek megalkotásában szintén a metonimikus névadás volt a meghatározó a korszakban (vö. KOVÁCS 2020: 126–128), ellentétben a névtípus itt vizsgált egyik altípusával, a növénynévi eredetű településnevek csoportjával, amelyben tehát a helynévképzővel való névalkotásnak jutott jelentősebb szerep.

A kétrészes névstruktúrák időbeli alakulása más ívet rajzol fel, mint az egyrészeseké: mind az elsődleges, mind a másodlagos településnevek eleve kis számban jelentkeznek a 13–14. században is, de az elsődleges névformákban a 13. század második felében (tehát az egyrészes nevekhez képest később) jól látható növekedés kezdődik; pl. *Szőlőstelek*: 1285: *Sceleusteluk*, p., t. (Gy. 4: 301, Nógrád vm.); *Komlóstelek*: 1336: *Komlostelek* p. ~ *Komlosteluk*, p., t. (Gy. 2: 76, Doboka vm.); *Diósmacskás*: 1343: *Gyosmachkas* (Gy. 2: 78, Doboka vm.).

4. A növénynévi alapú településnevek strukturális, valamint kronológiai sajátosságainak a tanulmányozását követően érdemes e névtípus területi jellemzőit is feltérképeznünk. Fontos lehet ugyanis annak a kérdésnek a vizsgálata is, hogy a korai ómagyar korban a Kárpát-medence területén kimutatható-e a növénynévi településneveknek esetleg valamiféle térbeli tömbösödése. A növénynévi eredetű korai ómagyar kori településneveknek a magyar nyelvterület egészére kiterjedő előfordulását az 1. térkép mutatja.

1. térkép: A növénynévi eredetű korai ómagyar kori településnevek előfordulása a Kárpát-medencében

A térkép jól illusztrálja, hogy a településnevekben az egész magyar nyelvterületen megjelenik a növényzetre utalás. A legtöbb névelőfordulást délnyugaton (Baranya 42, Somogy 21, Vas 16, Bács 12), valamint néhány északi (Borsod 13, Abauj 12), északnyugati és középső (Pest 19, Komárom 17, Nógrád 16, Nyitra 13) vármegyében találjuk. Igen magas számban található növénynevet tartalmazó településnevek Bihar (29), Szabolcs (23), valamint Szatmár (18) vármegyében, továbbá a keleti területeken (Doboka 17, Kolozs 14, Küküllő 12, erdélyi Fehér 11) is. A medence déli (Szerém 3, Pozsega 1, Keve 1, Torontál 1), illetve középső (Csanád 7, Békés 3, Csongrád 3) területén viszont csak kisebb számban adathatók növénynévi eredetű településnevek. Mindezek adódhatnak adatolási és feldolgozottsági hiányosságokból,

valamint összefügghetnek egyes megyék korabeli területi-természeti jellemzőivel, illetve települési viszonyaival, településsűrűségével is. A kutatók véleménye szerint ugyanis a honfoglalás után, a letelepedés következtében a dunántúli területeknek a település- és népsűrűsége nagyobb lehetett (vö. SZABÓ 1941/1990: 21), így nem meglepő, hogy az észak-, valamint a délnyugati területeken szép számmal találunk természeti környezetre utaló településneveket. A korban a legnagyobb kiterjedésű Bihar vármegye hatalmas névállományában szintén gyakoriak az e névtípusba tartozó helynevek.

5. A növénynevek településnevekbeli gyakorisági megoszlását vizsgálva azt láthatjuk, hogy e településnevekben (498 névben) 76 különböző növénynév szerepel. A természetes növényzetre, valamint a természetett növényekre utaló lexémák egyaránt megtalálhatók közöttük. Az egy növénynévre jutó átlagos helynévi gyakoriság mutatója 6,5 helynév/növénynév, egyes növénynevek gyakorisága azonban igen eltérő. Mindössze 17 olyan növénynév fordul elő (a növénynevek 22%-a), amelyek egyenként több mint 10 településnév megalkotásában vesznek részt, ezzel pedig a településnevek 61%-ában szerepelnek névalkotó lexémaként. Ezek a leggyakrabban előforduló növénynevek a következők: a *szőlő* 33, az *éger* 26, a *nád* 23, a *szil* és az *alma* 22-22, a *körtvély* 21, a *som* 19, a *dió* 18, a *mogyoró* 17, a *nyár* és a *haraszt* 15-15, a *nyír* és a *hárs* 14-14, a *fűz* 13, a *komló* és a *bükk* 12-12, a *szilva* pedig 10 településnévben található meg. Az *árpa* (9), a *kóró* (9), a *kökény* (8), a *meggy* (8), a *hagyma* (7), a *tölgy* (7), a *tövis* (7), a *kőris* (6), a *sás* (5) és a *szeder* (5) lexémák szintén többször előfordulnak a településnevekben. Hasonló gyakorisági listát állított össze PÉNTEK JÁNOS és SZABÓ ATTILA a kalotaszegi névanyag alapján (1980), valamint I. GALLASY MAGDOLNA közel ezer ómagyar kori növénynévi alapú helynév elemzése során (a forrásokhoz l. I. GALLASY 1989: 87).

A növénynévi lexémák 64%-a ritkán szerepel a településnevekben. Ilyen ritka településnév-alkotó növénynevek: *borsó*, *búza*, *gomba*, *korpa* (4-4); *bab*, *bodza*, *csalán* (3-3); *berkenye*, *borostyán*, *gyümölcs*, *répa*, *sövény*, *sulyom*, *szalma* (2-2); *bokor*, *dinnye*, *fa*, *gyékény*, *kapor*, *káposzta*, *köles*, *mák*, *makk*, *torma*, *tök* (1-1) stb. Azt láthatjuk tehát, hogy az adott táj növényvilágára jellemző és leginkább a tájékozódást segítő erdei fák (pl. *éger*, *szil*, *nyár*, *nyír*, *bükk*, *tölgy*)³ és a gyümölcsfák (pl. *alma*, *szilva*, *körtvély*, *dió*, *meggy*) nevei vesznek részt elsősorban a településnevek megalkotásában. A vadnövényekre, aljnövényzetre utaló lexémák (pl. *nád*, *sás*, *csalán*, *gomba*), valamint a természetett (szántóföldi) növények nevei (pl. *búza*, *korpa*, *káposzta*, *répa*, *tök*) szintén megjelennek a településnevekben, de előfordulásuk kevésbé gyakori. Virágneveket viszont nemigen találunk a településnevekben, a vizsgált névállományban is csupán az összetett *Virágostelke* (1324: *Vyragusteluky*, Gy. 2: 443, Fejér vm.) név előtagjában áll az általános jelentésű *virág* lexéma.

6. A fentiekből összefoglalóan megállapítható, hogy a korai ómagyar korban a növénynévi eredetű településnevek körében elsősorban egyrészes képzett formák fordulnak elő nagy számban. A morfematikus névadás játszotta tehát a meghatározó szerepet e településnevek létrejöttében. E települések számának jelentős gyarapodása a 13. század elejétől mutatkozik meg, s

³ A földrajzi köznévi jelentéssel is rendelkező fanevek nemcsak a fák elnevezéseként szerepelhetnek a forrásokban, hanem erdőre is utalhatnak, s akár erdőnévként is használatban lehetnek (pl. *Haraszt*: 1227: *horost*, Gy. 1: 440, 'egyfajta tölgyerdő'). E csoportban igen nehéz különbséget tenni az olyan helynevek között, amelyek fajtajelölő szerepben állnak ('az adott fákból álló erdő' értelemben), és azok között, amelyekben (a jellemző növényvilágra utalva) sajátosság funkció fejeződik ki. E növénynevek tehát jelentéshasadással erdőnévvé, majd pedig akár kiemelkedés nevévé is válhatnak metonimikus úton.

tart lényegében egyenletes ütemben a korai ómagyar kor végéig. A viszonylag nagy számban előforduló növénynévi eredetű településnevek az egész Kárpát-medencét behálózzák. Azt is láthattuk, hogy a településnevekben szerepelnek különféle növények megnevezései, de egyes növénynevek gyakorisága igen eltérő. A növénynévi eredetű településnevek tanulmányozásával tovább bővíthetjük a természeti környezetre utaló településnevekről való tudásunkat, érdekes tehát a településnevekben meghatározó szemantikai jegyek alapján is vizsgálat alá vonni e névfajtat.

Felhasznált források

- ÁSzt. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár 1000–1301*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.
- BOROVSKY = BOROVSKY SAMU, *Magyarország vármegyéi és városai 1–26*. MTA, Budapest, 1896–1914.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ / FEKETE NAGY ANTAL, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában 1–5*. MTA, Budapest, 1890–1941.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza 1–4*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963–1998.
- HA. = *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 1–4*. Közzéteszi: HOFFMANN ISTVÁN – RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA. A Magyar Névtudományi Kiadványai 1, 3, 25, 43. KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszék – Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997–2017.
- KENYHERCZ RÓBERT é. n. *A középkori Szepes vármegye helyneveinek adatbázisa*. Elektronikusan tárolt adatbázis.
- KMHsz. = *Korai magyar helynévszótár 1000–1350*. 1. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. A Magyar Névtudományi Kiadványai 10. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2005.
- KOCÁN BÉLA 2017. *Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa megyében*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 45. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- MÁLYUSZ ELEMÉR 1922/2014. *Turóc megye kialakulása*. Historia Incognita III. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő.
- NÉMETH PÉTER 1997. *A középkori Szabolcs megye települései*. Ethnica Kiadás, Nyíregyháza.
- NÉMETH PÉTER 2008. *A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig*. Jósa András Múzeum Kiadványai 60. K. n., Nyíregyháza.

Hivatkozott irodalom

- I. GALLASY MAGDOLNA 1989. Növénynévi alapú régi településneveink. In: BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC szerk., *Névtudomány és művelődéstörténet. A IV. magyar névtudományi konferencia előadásai Pais Dezső születésének 100. évfordulóján (Zalaegerszeg, 1986. október 8–10.)*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 183. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 83–93.
- GRYNAEUS TAMÁS 1996. A honfoglalás- és Árpád-kori magyarság növényei (Növényismeret, növényfelhasználás, növényföldrajz). In: PÓCS ÉVA – VOIGT VILMOS szerk., *Ősök, táltosok, szentek. Tanulmányok a honfoglalásról és Árpád-kor folklórijából*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest. 121–137.
- KOVÁCS ÉVA 2017. A természeti környezetre utaló településnevek. *Magyar Nyelvjárások* 55: 121–135.
- KOVÁCS ÉVA 2019. A természeti környezetre utaló településnevek strukturális kérdései. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 15: 163–178. <https://doi.org/10.35528/helynevtort/15/09>
- KOVÁCS ÉVA 2020. A természeti környezetre utaló településnevek kronológiai viszonyai. *Magyar Nyelvjárások* 58: 121–132. <https://doi.org/10.30790/mnyj/2020/06>
- KOVÁCS ÉVA 2021. Vizek a természeti környezetre utaló településnevekben. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 17: 73–85. <https://doi.org/10.35528/helynevtort/17/04>
- KOVÁCS ÉVA 2023. Korai víznevek és településnevek viszonya. *Magyar Nyelvjárások* 61: 505–515. <https://doi.org/10.30790/mnyj/2023/39>

- KURTYÁN NÓRA 2021. *Növénynevet tartalmazó helynevek a korai ómagyar korban*. Szakdolgozat. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Debrecen.
- PÉNTEK JÁNOS 1997. A növénynevek és a földrajzi nevek viszonyairól. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.)* 1–2. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézet, Budapest–Miskolc. 2: 427–430.
- PÉNTEK JÁNOS – SZABÓ ATTILA 1980. A régi növényvilág és változásai a kalotaszegi földrajzi nevek tükrében. In: TEISZLER PÁL – SZILÁGYI N. SÁNDOR szerk., *Nyelvészeti tanulmányok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. 131–172.
- RÁCZ ANITA 2016. *Etonimák a régi magyar településnevekben*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 37. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- SZABÓ ISTVÁN 1941/1990. *A magyarság életrajza*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- VÖRÖS OTTÓ 1989. Növénynevek Vas megye földrajzi neveiben. In: BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC szerk., *Névtudomány és művelődéstörténet. A IV. magyar névtudományi konferencia előadásai Pais Dezső születésének 100. évfordulóján (Zalaegerszeg, 1986. október 8–10.)*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 183. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 207–211.
- ZÁNTHÓ EDINA 1998. Két fejezet a növénynévi helynevek vizsgálatából. *Névtani Értesítő* 20: 104–121.

KOVÁCS ÉVA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9111-0728>

Debreceni Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

ÉVA KOVÁCS, Names of settlements containing plant names

The paper examines the relationship between place names referring to the natural environment and plant names. It provides a comprehensive picture of the role of plant names in the formation of settlement names describing the natural environment: what form plant names take in early Old Hungarian settlement names, when and in what proportion they appear in early Old Hungarian sources, and what shifts in their frequency occurred over the centuries. The study also examines the spatial characteristics of the name type and the distribution of certain plant names. Summarising the results, it can be concluded that in the early Old Hungarian period, the settlement names derived from plant names were usually formed by adding suffixes to single words. Morphematic naming played the dominant role in the formation of these settlement names. A significant increase in the number of such settlement names can be seen from the beginning of the 13th century, and continued at a steady pace until the end of the early Old Hungarian period. Settlement names of botanical origin are relatively common and cover the whole Carpathian Basin. Settlement names also include names of various plants, but the frequency of certain plant names varies greatly.

Keywords: settlement names, names of plants in place names, structural analysis, chronological structure, frequency distribution, Early Old Hungarian period, Carpathian basin

Áltudományos szövegek eszközei a meggyőzés szolgálatában

Helynévmagyarázatok laikus megítélésének empirikus vizsgálata

1. Bevezetés. A mindenkori tudományosságának a kutatás és az eredmények szakmai körökben való publikálása mellett az is a feladata kell hogy legyen, hogy érdemben, a nagyközönség számára is érthetően reagáljon az olyan munkákra és működésekre, amelyek a modern tudomány eredményeit – szándékolatlanul vagy szándékosan – figyelmen kívül hagyva vagy tagadva, sőt akár támadva, mégis a tudomány köntösébe bújtatva jelennek meg. Az efféle, itt összefoglalóan áltudományosnak nevezett munkák (nyomtatott és online írott szövegek, valamint videók) a tudomány minden területével, így a nyelvtudománnyal kapcsolatban is fellelhetők. Az e téren működő álszakértők fejtegetéseik során gyakran támaszkodnak etimológiai jellegű, de a tudományos etimológia módszereit, elveit nem követő megoldásokra. Az áltudományos megközelítésekkel elemzett nyelvi elemek között nagy számban fellelhetők hely- és személynevek is, ezek ugyanis fontos szerepet játszanak az őstörténeti narratívákban mint a magyarok ősi voltát és dicsőséges múltját igazolni hivatott helyek és személyek nevei.

Ezeknek az áltudományos néveredet-magyarázatoknak a működéséről, valamint az említett narratívákban betöltött szerepükről az utóbbi években IMREH RÉKA több tanulmányában és doktori értekezésében is alapos áttekintést nyújtott (IMREH 2014, 2015, 2019; SPOLÁRNÉ IMREH 2022). Arról azonban, hogy a laikusokat e fejtegetések mely eszközei vagy részletei győzhetik meg, és egyáltalán mennyien és mennyire hiszik el ezeket, tudomásunk szerint – Magyarországon legalábbis – még nem készült felmérés. Az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézetének Névtani Hallgatói Műhelye ezt a hiányt igyekszik – legalább részben, első lépésként – pótolni. Magyar gimnazisták körében végzett kérdőíves kutatásunk központi kérdése az volt, hogy adatközlőink milyen szempontok alapján részesítik előnyben az általunk kiválasztott helynevek nem tudományos eredetmagyarázatait. A következőkben röviden áttekintjük az áltudományoknak és az áltudományos szó- és névfejtéseknek a kutatásunk szűkebb témája szempontjából legrelevánsabb jellemzőit, majd bemutatjuk a kutatásunk módszereit, végül pedig kiemelünk néhányat a kutatásban érintett szempontok közül, ismertetve a vizsgálat ezekkel kapcsolatos eredményeit.

2. Az áltudományok, valamint az áltudományos szó- és névfejtések főbb jellemzői. Mai értelemben vett tudományos etimológiákkal csupán a 19. századtól, a modern történeti összehasonlító nyelvészeti, illetve nyelvtörténeti módszertan kialakulásától kezdve számolhatunk. Ez azonban nem jelenti azt, hogy korábban ne végeztek volna tudományos szándékkal szó- és névfejtést; az ezekben alkalmazott műveletek azonban a történeti nyelvészet megállapításainak és a nyelvi változás eddig feltárt szabályszerűségeinek fényében elkülönítendőek a modern tudomány eszközeivel végzett etimológiai vizsgálatoktól, eredetmagyarázatoktól. Szintén elkülönítendőek a modern tudomány korában, de a mai tudományos eszközök és alapelvek ismeretének hiányában, illetve azok figyelembevétel nélkül születő eredetmagyarázatok. (IMREH 2019, egy konkrét jelenségkör vizsgálatán keresztül továbbá IMREH 2014, 2015.) Az előbbieket IMREH RÉKA (2019: 53) összefoglalóan a *modern tudomány előtti*, az utóbbiakat pedig a *modern tudományon kívüli* jelzőkkel illeti.

A néveredet-magyarázatokat vizsgálva különbséget kell tennünk a műveletek között azok szándéka – és ezzel összefüggésben módszereik – szerint. A népi eredetmagyarázatok

alighanem egyidősek a tulajdonnevekkel, s ma is keletkeznek újabbak. Céljuk pusztán egy, a beszélők számára már nem átlátszó név értelemmel való felruházása. Legfőbb módszerük egy adott név elemeinek vagy egészének összekapcsolása egy közszóval vagy kifejezéssel, tipikusan a mai nyelvhasználatból és nyelvérzékből kiindulva, jellemzően hangalaki hasonlóságra és népmesei, népmondai toposzokra alapozva (HAJDÚ 2003: 65–68, IMREH 2019). A népi eredetmagyarázatokkal szemben az áltudományos névfejtések jellemzően ideológiai célokat szolgálnak (lehetséges céljaik és funkcióik áttekintésére, történeti áttekintésben, bőséges adatolással l. IMREH 2019: 53–60; az áltudományos keresztnévszótárak ideológiai háttere kapcsán l. SLÍZ 2020: 175–177). A népi eredetmagyarázatok jellemzően a szóbeliségben élnek, és szerzőiket a népmesékhez hasonlóan nem ismerjük. Ezzel szemben az áltudományos névfejtések többnyire visszavezethetők egy-egy áltudományos szerzőre; írásban, illetve egyéb információhordozók révén (pl. videókkal) is terjednek. A népi eredetmagyarázatokkal szemben részben célzatosan terjesztik őket, részben pedig azok a laikus befogadók, akik tudományosként fogadják el őket, maguk is önkéntelen terjesztőiké válnak. (Az áltudományos állítások terjedése kapcsán erről l. FALYUNA 2022b: 51. A népetimológia, a népi eredetmagyarázat és az áltudományos névfejtések elkülöníthetőségéről, valamint ezek fogalmáról és az azokat jelölő, a magyar és a nemzetközi névtani szakirodalomban használt terminusokról összefoglalóan l. N. FODOR – HAUBER 2022: 398–402.)

Mindkét említett névfejtéstípusra jellemző a modern tudományos módszerek és eredmények figyelmen kívül hagyása. A népi eredetmagyarázatok esetében ennek az a természetszerű oka, hogy szerzőik nem ismerik e módszereket és eredményeket, sőt a létezésükről sem igen van tudomásuk. Az áltudományos névfejtések szerzői viszont tudnak a tudományos módszerek és eredmények létéről, de részleteikben már jobbára nem ismerik, ezért vagy félreértelmezik és tévesen alkalmazzák őket, vagy tudatosan elutasítják az alkalmazásukat. (Ezeket konkrét példák alapján l. IMREH 2014, 2015, 2019: 60–66.)

Ugyanakkor az áltudománynak – szemben a tudománytagadással – nem célja a tudomány tekintélyébe vetett általános hit megrendítése, hiszen maga is annak köszönheti fennmaradását és terjedését (FALYUNA–KREKÓ 2022: 18–19, KUTROVÁČZ 2022: 36). Ellenkezőleg: annak érdekében, hogy megbízható információforrásnak tűnjön, a tudományosság álcáját ölti magára, utánozza a tudomány módszereit, külsődleges jegyeit. Hozzá hasonlóan alkalmaz például terminusokat, csakhogy ezek a (többnyire saját alkotású) szakkifejezések pontatlanok, jelentésük tipikusan meghatározatlan marad, használatuk nemritkán csak egy-egy szerzőre jellemző, vagy ha többen is használják őket, gyakran szerzőnként (sőt akár ugyanazon szerzőnél is) többféle alakban és jelentésben tűnnek fel (FALYUNA–KREKÓ 2022: 18, FALYUNA 2022a: 132). A tudományosakhoz hasonlóan e szövegek is hivatkoznak forrásokra és szakirodalomnak látszó munkákra, hivatkozásaik azonban gyakran pontatlanok, és nem követik a szakmai normákat; a hivatkozott művek szintén áltudományosak vagy a nem tudományos (pl. szépirodalmi) művek közül kerülnek ki, sőt az sem ritka, hogy nem is léteznek (KOMORÓCZY 1976: 80–95, FARKAS 2006: 246–247, SLÍZ 2020: 168). Az áltudományos szövegek előszeretettel hivatkoznak tekintélyekre, akiknek tekintély voltát vagy tudományon kívüli nagyságuk (pl. híres íróként-költőként vagy jeles történelmi személyként való tiszteletük), vagy a témakör szempontjából irreleváns (esetleg nem létező) doktori titulusuk és akár kreált affiliációik hivatottak alátámasztani (BLANCKE et al. 2017: 82–83, FALYUNA–KREKÓ 2022: 19, FALYUNA 2022a: 136–140). Érvelésük – a fentiek mellett – gyakran heurisztikus, intuíción, asszociáción, hétköznapi tapasztalatokon alapul (IMREH 2019, VESZELSZKI–FALYUNA 2019: 40–41). Az interneten terjesztett áltudományos tartalmak továbbá gyakran használnak hiteltelen, nem az állításnak megfelelő személyt, tárgyat, intézményt ábrázoló képeket és túl általánosan

megfogalmazott kontextusban közölt, pontatlan vagy valótlan statisztikai adatokat, visszaélve a nyilvánosságnak a képekbe és adatokba vetett általános bizalmával (FALYUNA 2018: 38–44).

Az áltudományos tartalmak terjedésének meggátolására, akadályozására nincs eszközünk, különösen az internet által nyújtott korlátlan és gyors megjelenési, hozzáférési, terjesztési és terjedési lehetőségek miatt (FALYUNA 2018). A 21. században a tudományos vagy annak gondolt információk elsődleges forrásává egyre inkább az internet válik. A hagyományos kommunikációs csatornákat háttérbe szorítják az informális hálózatok (különösen a közösségimédia-platfómok), melyekben a hagyományos tudománykommunikátorok (tudósok, tudományos újságírók, pedagógusok stb.) kapuór szerepe már nem létezik (ZEMPLÉN 2022: 317). A tudományos vagy annak vélt tartalom online fogyasztása során az egyik legnagyobb nehézséget az internet egyneműsítő, a tudományos és áltudományos állításokat, írásokat azonos hitelességüként megjelenítő volta jelenti.¹ Az áltudományos írások és videók (többnyire) rövid terjedelműeknek, közérthető nyelvezetűeknek, néhány mondatos megoldásaiknak, látványos és egyszerű megállapításaiknak, valamint hangzatos vagy éppen sejtelmes címeiknek, esetleg figyelemfelkeltőbb betűtípusuknak, sőt akár az előadó, beszélő külsejének vagy beszédstílusának köszönhetően jobban megragadják a figyelmet, mint az összetettebb, gyakran prózaibbnak, szárazabbnak, unalmasnak érzett, terjedelmesebb, tudományos érvelésre és bőséges, pontos adatolásra épülő tartalmak (HANULA 2022: 333, HEGEDÜS–KREKÓ 2022: 76). Az emberi elme ugyanis alapvetően intuitív működésre van beállítva, a modern tudomány azonban gyakran az intuícióinkkal, hiedelmeinkkel, tapasztalatainkkal és előítéleteinkkel ellentétes eredményekre jut, amelyeket éppen ezért nehezebb megérteni, elfogadni, megjegyezni és továbbadni (BOUDRY et al. 2015: 1181–1182, BLANCKE et al. 2017: 90, VESZELSZKI–FALYUNA 2019: 40–41). Emellett számos különféle – közösségi és egyéni – szempont, hiedelem, ideológia, motiváció, érzelem stb. is állhat amögött, hogy milyen tartalomnak adunk hitelt: szívesebben elhiszük azt, ami összhangban van a saját hiedelmeinkkel, véleményünkkel (BOUDRY–BRAECKMAN 2011: 6–7, BOUDRY et al. 2015: 1188, GELFERT 2018: 111, HEGEDÜS–KREKÓ 2022: 71–76). Az pedig, hogy a közösségi médiában a hasonló meggyőződésű, érdeklődésű felhasználók csoportokat hozhatnak létre, kedvez az információs buborékok kialakulásának: az ezekből tájékozódók elsősorban a csoport közös hiedelmeit erősítő tartalmakkal találkoznak, így látóterük könnyebben beszűkül, illetve megosztásaikkal tovább erősítik egymás hiedelmeit, meggyőződéseit (FALYUNA 2018: 36).

3. A kutatás célja és módszere. Műhelyünk² kutatásának célja megvilágítani, hogy mi alapján nyilvánítanak a nyelv- és helynévtörténeti ismeretekkel nem rendelkezők egy magyarázatot hitelesnek, amennyiben több, egyformán tudományosként kommunikált megoldás közül kell választaniuk. Ezt az általunk kiválasztott magyarországi helynevek néveredet-magyarázatai³

¹ Ez persze az internet világán kívül is megfigyelhető: tapasztalataink szerint több könyvtár, könyvesbolt és online könyvkereskedés kínálatában a tudományos és áltudományos művek megkülönböztetés nélkül, egymás mellett kapnak helyet a *Nyelvészet* vagy *Történelem* című alatt.

² A kutatás különböző fázisaiban (a kérdőívek kidolgozása, kitöltetése, az elektronikus adatbázis létrehozása) a szerzőkön kívül a műhely számos korábbi és jelenlegi tagja is tevékenyen részt vett: Balogh Roland József, Fazekas Eszter, Péteri Julianna, Simon Viktória, Steinmacher Dóra, Szabados Kornél József és Szenohradzski Adél.

³ A következőkben az egyértelmű elhatárolás érdekében az *etimológia* terminust csak a tudományos hiteles magyarázatra használjuk; a nem tudományos névfejtésekre, valamint az összes válaszlehetőségre együttesen utalva a *néveredet-magyarázat* vagy röviden a *magyarázat* terminust alkalmazzuk.

kapcsán igyekszünk feltárni, ugyanakkor az eredmények előfeltevéseink szerint nemcsak e konkrét téma, hanem általában az áltudományos vagy tudománytalan nézetek megítélése szempontjából is relevánsak lesznek.

A vizsgálatot kérdőívvel végeztük 11–12. osztályos (jellemzően 17–18 éves) gimnazisták körében, több kutatóponton: a gödöllői Premontrei Szent Norbert Gimnáziumban, a miskolci Herman Ottó Gimnáziumban, a pápai Türr István Gimnázium és Kollégiumban, valamint a Siófoki Perczel Mór Gimnázium és Kollégiumban. A papíralapú kérdőívek kitöltése a 2019/2020-as tanévben zajlott; ezt követte az adatbevitel és rendszerezés a 2020/2021-es tanévben, a részletes kiértékelés pedig jelenleg is folyamatban van. Az anonim kérdőívek kitöltését az osztályfőnökök felügyelték tanórai keretek között, szülői beleegyezés alapján. A 367 adatközlő 29%-a Gödöllőn, 28%-a Miskolcon, 24%-a Siófokon, 19%-a pedig Pápán töltötte ki a kérdőívet. 55%-uk a kitöltéskor a 12. évfolyamot, 45%-uk a 11. évfolyamot végezte. 59%-uk férfi, 40%-uk nő, 1%-uk nem nyilatkozott. A válaszok ezen szociológiai változókkal való összevetése még várat magára, így jelen tanulmányban ezeket a szempontokat nem vizsgáljuk.

Arra, hogy az adatközlők tanultak-e már nyelvtörténetet vagy esetleg névtant, nem tértünk ki a kérdőívben – habár igen tanulságos lehetne megfigyelni, hogy azok, akik már rendelkeznek ismeretekkel e téren, szignifikánsan nagyobb arányban választják-e a hiteles etimológiákat, és döntésüket milyen szempontok befolyásolják. Tény azonban, hogy a középiskolai tananyagban a nyelvtörténet aránya csekély, a névtan pedig csak elvétve, és akkor sem etimológiák kapcsán kerül elő. Mindössze ennyi ismeretre támaszkodva megítélésünk szerint nem lehetséges tudományos megfontolásokon alapuló döntést hozni, ezért azok a diákok, akik már megismerkedtek néhány nyelvtörténeti, esetleg névtani témakörrel az iskolában, a vizsgálatunk szempontjából lényegében hasonlóképpen laikusnak tekinthetők, mint azok, akik még egyáltalán nem találkoztak e két területtel.

A kérdőív tizenegy valós magyar helynév (kilenc településnév, egy víznév és egy dűlőnév) néveredet-magyarázatait tartalmazta. Minden helynévhez három részfeladat tartozott. Az első részfeladatban a diákoknak ki kellett választaniuk a szerintük helyes néveredet-magyarázatot a három lehetséges megoldás közül. Az egyik választási lehetőség minden esetben a FNESz.⁴-ből származó etimológia volt, míg a másik kettő valamilyen alternatív forrásból származó vagy – többségében – általunk kreált néveredet-magyarázat volt. Noha számos alternatív névmagyarázat fellelhető különböző forrásokból, elengedhetetlen volt, hogy saját készítésű tartalmakkal dolgozzunk annak érdekében, hogy a vizsgálat körébe bevonni kívánt szempontok mindegyikét megjeleníthessük.

Amellett, hogy a diákok melyik lehetőséget választották a három közül, arra is kíváncsiak voltunk, hogy miért az adott magyarázatot találták hitelesnek. Ezért az előző részfeladatot egy nyitott kérdés követte: „Miért gondold, hogy ez a helyes megoldás?” Az általunk megadott, választható befolyásoló tényezők készlete, illetve ezek elemeinek száma és sorrendje helynevenként eltérő volt, igazodva az adott helynév kapcsán vizsgálni kívánt kérdésekhez. Egyes tényezők több helynév esetében is megjelentek, például a hangalaki hasonlóságnak, a történelmi információknak vagy a magyarázatokban szereplő szakkifejezéseknek a döntésre gyakorolt hatása. Ezeket úgy kellett megadnunk, illetve megszövegeznünk, hogy bármelyik eredetmagyarázat választása esetén érvényesek lehessenek. Egyszerre több tényező is választható volt, és a felsoroltak mellett az egyéni, rövid szöveges válaszoknak is biztosítottunk helyet.

Harmadik részfeladatként az adatközlőknek egy négyfokozatú Likert-skálán meg kellett jelölniük, hogy mennyire magabiztosan választottak; ez ugyanis értékes információkkal szolgálhat a különböző tényezők egymáshoz viszonyított szerepének megismeréséhez.

4. Eredmények

4.1. A parakomparatív nyelvrokonság-elméletek hatása. A helynevek és személynevek áltudományos néveredet-magyarázatai legjellemzőbben parakomparatív nyelvrokonság-elméletekben fordulnak elő a magyar nyelv ősi, nem finnugor eredetének bizonyítékaként, illetve azzal összefüggésben (ezek alapos elemzésére l. SPOLÁRNÉ IMREH 2022). A kutatásban szereplő egyik helynév, a *Dera-patak* magyarázatait ezért különféle, a parakomparatív nyelvrokonság-elméletekben gyakran megjelenő nyelvekhez kötöttük, s arra voltunk kíváncsiak, melyik menyire győzi meg az adatközlőket. A három választható néveredet-magyarázat a következő volt:

1. A sumér *dera* szó jelentése 'fekete völgy'. Később a török hódítás elől menekülő délvideki magyarok vitték magukkal e nevet a Székelyföldre, s az ottani havasokban gyakran adták hegyi patakoknak.

2. A név a japán nyelvből származik, amelyben a *tera* szó 'szentély'-t jelent. A magyarban a *t* hang zöngésedett. A víznek számos vallásban, így a japán buddhizmusban is lélektisztító erőt tulajdonítanak.

3. A *Dera* szó a perzsából (*darjā*, eredeti jelentése: 'tenger, tó, folyam') kiindulva az oszmánon át (*dere* 'völgy, záporpatak, hegyi patak kiszáradó medre') szerb közvetítéssel (*dera* 'patak, szakadék, völgy') került a magyarba.

Mint az 1. táblázat alapján látható, az adatközlők abszolút többsége (65%-a) a 3., azaz a tudományos etimológiát jelölte be, és az ezt választók voltak a legmagabiztosabbak. A kitöltők közel harmada a sumér néveredet-magyarázatot választotta, alig alacsonyabb átlagos bizonyossággal. Jóval kevesebbet győzött meg a japán néveredet-magyarázat. A legmagabiztosabbaknak (vagyis akik a 4-est jelölték be a Likert-skálán) több mint a harmada (37,5%) valamelyik téves magyarázatot választotta (34,4%-uk a sumérből, 3,1%-uk pedig a japánból való névféjtést).

1. táblázat: A három eredetmagyarázatra jutó választások száma és az adatközlők átlagos bizonyossága a *Dera-patak* esetében

Néveredet-magyarázat	Válaszok száma és aránya		Átlagos bizonyosság
Sumér magyarázat	109	29,78%	2,35
Japán magyarázat	18	4,92%	1,94
Tudományos etimológia	239	65,30%	2,48
Összes válasz	366	100%	1–4

A második részfeladatban a döntést befolyásoló alábbi tényezőkből lehetett választani:

1. A megfogalmazás száraz és tudományos volta.
2. A szó hangzása, mert megfelel az adott nyelvének.
3. A név alapjául szolgáló szó jelentése.
4. A magyar és az adott nyelv kapcsolata.
5. Egyéb: ...

Az eredményeket bemutató 2. táblázat alapján jól látható, hogy a sumér magyarázatot választók által bejelölt tényezők közül az első helyen, 27%-kal (39 válasz)⁴ a két nyelv kapcsolata áll; az ezt jelölők kétségtelenül találtak már sumér–magyar rokonságelméletekkel, és feltehetőleg hihetőnek is tartják őket. Ez azért is valószínűsíthető, mert a másik két eredetmagyarázat esetében a legmeggyőzőbbnek a név alapjául szolgáló szó jelentése bizonyult, a nyelvek kapcsolata pedig a japán eredet esetében csak a harmadik legmeggyőzőbb tényező volt, míg a tudományos etimológia esetében a második. Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy olyan szöveges kifejtés, amely a sumérnak vagy a japánnak a magyarral való rokonságára hivatkozott, illetve emellett érvelt volna, nem született.⁵ Nincs tehát bizonyítékunk arra, hogy a sumér magyarázatot bejelölő diákok meggyőződéssel vallják a sumér–magyar rokonság vagy folytonosság gondolatát. Az eredmények alapján csupán azt állíthatjuk biztonsággal, hogy az a 39 diák, aki a két nyelv kapcsolata miatt választotta a sumér magyarázatot, ismeri és nem utasítja el e rokonságelmélet alapvető állítását.

Azt is figyelembe kell továbbá vennünk, hogy a sumér magyarázatot preferálók által adott válaszok 23%-a nem a sumér eredetű, hanem a szó 'fekete völgy' jelentéséhez kötődik, 35%-a a további két tényező egyikéhez, 15%-a pedig egyéb tényezőket említ. Ráadásul a sumér magyarázatot választóknak csupán a 10%-a volt teljesen biztos a döntésében (ők azok, akik a 4-est jelölték be a Likert-skálán).⁶ Ez jól mutatja, hogy önmagában a sumér néveredetmagyarázat kiválasztása még nem feltétlenül jelenti a sumér–magyar rokonsággal való teljes azonosulást, csupán azt, hogy más tényezők meggyőző erejét e rokonságelmélet velük együtt való említése nem csökkentette.

2. táblázat: A választást befolyásoló tényezők aránya a választott eredetmagyarázatokkal összefüggésben a *Dera-patak* esetében

Meghatározó tényezők	Néveredet-magyarázatok					
	Sumér magyarázat		Japán magyarázat		Tudományos etimológia	
Száraz, tudományos	26	18%	2	9%	47	15%
A szó hangzása	24	17%	4	18%	54	17%
A szó jelentése	33	23%	11	50%	101	32%
Kapcsolat	39	27%	3	14%	77	24%
Egyéb	21	15%	2	9%	36	11%
Összes válasz	143	100%	22	100%	315	100%

⁴ Mivel több tényezőt is ki lehetett választani, a 100% ebben a feladatrészben nem a kitöltők, hanem az általuk bejelölt válaszok számának az összessége.

⁵ A tudományos etimológiát bejelölő adatközlők közül viszont 8 szövegesen is kifejtette, hogy a japánnak nincs köze a magyar nyelvhez, 2 pedig a sumérról is hasonlóképpen nyilatkozott.

⁶ A többi magyarázatot választók sem voltak sokkal magabiztosabbak: a tudományos etimológiát preferálóknak csupán a 8%-a (20 fő) volt teljesen meggyőződve a döntése helyességéről, a japán magyarázatot választók közül pedig mindössze 1 fő (6%).

Az „egyéb” kategóriába írt válaszok számát és változatosságát is érdemes megfigyelnünk. A három magyarázat kapcsán összesen 59-en írtak szöveges magyarázatot; ez az adatközlők mindössze 16%-a.⁷ Az általuk írt megjegyzések többsége a gondolatmenetre vonatkozik: jellemzően arra utalnak, hogy milyen alapon zárták ki a többi, általuk nem választott megoldást. A megadottakhoz képest ezekben hét új tényezőcsoport különíthető el: tippelés; érzelmi szempontok (pl. „kedvelem a japán népet és nyelvet”); hihetőség egyéb indoklás nélkül (pl. „a többit kizártam, mert nem hangzanak hihetőnek”); a magyarázat szövegezésével kapcsolatos formai szempontok (pl. túl bonyolult; „mert a zárójeles megoldás jellemző a szótárra”); az érvelés logikája (pl. „ez tűnt a leglogikusabb válasznak”); történelmi vagy földrajzi információk meggyőző / nem meggyőző volta; tudás vagy annak hiánya (pl. „nem tudom eldönteni, mert mind egyik eredetmagyarázat megfelelő háttértudás nélkül hihetőnek tűnik”; „tudom a név eredetét”). Mint látjuk, ezek jelentős része intuícióra vagy érzelmi megközelítésre épül.

Ha azt vetjük össze, hogy az egyes eredetmagyarázatok esetében az adatközlők átlagosan hányféle tényezőt jelöltek be (a 2. részfeladatban a tényezőkre vonatkozó, az adott eredetmagyarázat kapcsán született összes válasz száma osztva az 1. részfeladatban az adott magyarázatot választók számával), a következő képet kapjuk:

3. táblázat: A válaszok egy főre jutó száma a *Dera-patak* eredetmagyarázatai közti választást befolyásoló tényezők esetében

Néveredet-magyarázatok	Tényezőkkel kapcsolatos válaszok egy főre jutó száma
1. sumérból való magyarázat	1,31
2. japánból való magyarázat	1,22
3. tudományos etimológia	1,32

Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy az adatközlők jellemzően nem mérlegeltek sokféle szempontot a döntésük előtt, többségük mindössze egy tényező alapján döntött.

4.2. A hivatkozott tekintélyek hatása. Mivel az áltudományos szövegek egyik jellemző sajátossága, mint fentebb láttuk, a (jellemzően nem szaktudományi) tekintélyekre való pontatlan hivatkozás érveik alátámasztása érdekében, a kérdőív egyik helye neve, a *Pilismarót* kapcsán azt kívántuk megvizsgálni, mennyiben befolyásolja a hivatkozott szerző vagy mű az adatközlők döntését. Ezért a három névmagyarázatot kiegészítettük egy-egy (szándékosan elnagyolt) hivatkozással:

1. A honfoglalás előtt a Biharban uralkodó kazár vezérről kapta a nevét, akit *Ménmarót*-nak neveztek a magyarok, mert több asszonyt is tartott. (Anonymus)

2. A hely híres volt a vargáiról, akik csersavat használtak, hogy finomra MARják az állatbőrt. (Dr. Tóth Géza)

3. A 'morva' jelentésű cseh *Moravec*, illetve lengyel *Morawiec* személynévből, vagy pedig a szintén 'morva' jelentésű régi magyar *marót* népnévből ered. (Földrajzi nevek etimológiai szótára)

⁷ A szöveges válaszok bemutatásakor általában nem vesszük figyelembe, hogy az adatközlő a tudományos etimológiát vagy a két másik magyarázat egyikét választotta-e. Ettől csak akkor térünk el, ha a választás valamiért különösen releváns az indoklás értékelésének szempontjából.

A tudományos etimológia ebben az esetben is a 3. volt. Itt szándékosan nem a szótár szerzőjének, KISS LAJOSnak a nevét adtuk meg, mivel az érdekelt bennünket, hogy egy személy helyett egy mű, jelen esetben egy szótár (amelyet feltehetőleg nem, illetve nem sokan ismernek közülük) mennyire lehet meggyőző forrás az adatközlők szerint. Az 1. néveredet-magyarázatot azért Anonymustól eredeztettük, mert a magyarok honfoglalását bemutató gestáját sokáig történelmileg hitelesnek, ezért a nemzet korai története szempontjából kiemelkedő jelentőségűnek tartották. A laikusok jelentős része – nem olvasván a művet, és nem ismervén a benne leírt események és személyek jó részének hiteles voltát cáfoló tudományos munkák eredményeit – feltevésünk szerint ma is történelmi szempontból hiteles és tekintélyes forrásnak tartja Anonymust. A 2. magyarázatban egy általunk kitalált személyre hivatkoztunk. Az egyik gyakoribb magyar családnév és egy, az idősebb férfiak körében szintén nem ritka keresztnév választásával az volt a célunk, hogy a személynév tipikus és átlagos legyen, lehetőleg ne idézzon fel az adatközlőkben valamilyen, általuk esetleg ismert kutatót, viszont megfeleljen a tudósokkal kapcsolatos, általunk feltételezett sztereotípiájának (idősebb, komoly férfi). A nevet a *Dr.* teszi teljessé: bár a bölcsészettudományok szakszövegeiben ennek a hivatkozásokban való használata nem szokásos, sőt normasértőnek tekinthető, az íratlan tudományos normákat nem ismerő laikusok számára szakmai tekintélyt sugallhat. Különösen így, nagy kezdőbetűvel írva; tapasztalataink szerint ugyanis nagy a bizonytalanság a laikusok körében annak kapcsán, hogy mi a különbség a *dr.* és a *Dr.* között. Bár a különbség pusztán helyesírási, a közvélemény érték-különbséget társít hozzá, értelemszerűen a nagy kezdőbetűs változatot gondolva jelentősebbnek (pl. a *dr.* a diplomához vagy a kisdoktori fokozathoz, a *Dr.* pedig a nagydoktori fokozathoz kötődik).⁸

Az eredmények szerint (vö. 4. táblázat) a válaszadók 71%-a a helyes etimológiát választotta, viszonylag nagy magabiztossággal. Ugyanakkor a kitöltők nem elhanyagolható hányada, csaknem ötöde az Anonymushoz kötött magyarázatot fogadta el, és volt 34 diák (9%), aki a nem létező Dr. Tóth Géza értelmezését találta a legmegfelelőbbnek. Ha a legmagabiztosabb (azaz a Likert-skálán 4-est jelölő) adatközlők eredményeit nézzük, hasonló arányokat tapasztalunk: 79%-uk a helyes etimológiát választotta, 14%-uk az Anonymushoz kötöttet preferálta, 7%-uk pedig (legalábbis saját bevallása szerint) teljes bizonyossággal döntött egy kitalált személy nevével alátámasztott magyarázat mellett.

4. táblázat: A három eredetmagyarázatra jutó választások száma és az adatközlők átlagos bizonyossága a *Pilismarót* esetében

A magyarázat forrása	Válaszok száma és aránya		Átlagos bizonyosság
Anonymus	70	19,23%	2,28
Dr. Tóth Géza	34	9,34%	2,06
FNESz. ⁴	260	71,43%	2,52
Összes válasz	364	100%	1–4

⁸ Vö. pl. <https://helyesiras.mta.hu/helyesiras/blog/show/kisdoktor-vagy-nagydoktor> (2023. 08. 14.). L. a bejegyzés alatti kommenteket is, melyek szerzőinek egy részére láthatólag nem hatott a tudományos érvelés.

Persze mindezekből még nem következik, hogy mindannyiukat a hivatkozás győzte meg. A helyes etimológiát választóknál ez bizonyult a legerősebb tényezőnek a válaszok 37%-ával (vö. 5. táblázat).⁹ Az Anonymushoz kötött magyarázat esetében ezzel szemben csak a második legerősebb volt (32%), az első pedig a történelmi információk meggyőző volta lett (37%). Mivel azonban ezek a (valójában hiteltelen) történelmi információk is Anonymustól származnak a magyarázat szerint, a két válaszlehetőség összevonható: így Anonymus befolyásoló hatása valójában igen erős lehetett (69%). Ellenpéldaként megjegyzendő, hogy a saját szövegezésű adatközlői válaszok között volt egy, amely kifejtette, hogy Anonymus nem hiteles forrás, egy másik pedig helyesen azt jelezte, hogy a honfoglalás idejéből nem lehetnek ilyen pontos forrásaink. A Dr. Tóth Gézához kapcsolt magyarázat esetében (amelyet eleve a legkevésbé választottak) a válaszok közel harmadát teszi ki a forrás hitelesnek ítéltése; a *Dr.* tehát jóval kisebb (de mégiscsak számba veendő) meggyőző erővel bírt, mint Anonymus vagy a FNESz.⁴

5. táblázat: A választást befolyásoló tényezők aránya a választott eredetmagyarázatokkal összefüggésben a *Pilismarót* esetében

Meghatározó tényezők	Néveredet-magyarázatok					
	Anonymus		Dr. Tóth Géza		FNESz. ⁴	
Forrás	27	32%	10	29%	124	37%
A szó hangzása	11	13%	8	23%	79	24%
Történelmi információk	31	37%	10	29%	51	15%
Kimerítő magyarázat	8	10%	5	14%	66	20%
Egyéb	7	8%	2	6%	13	4%
Összes válasz	84	100%	35	100%	333	100%

E név esetében is megvizsgáltuk az „egyéb” lehetőséghez írt szöveges válaszokat. Az előző helynévhez képest jóval kevesebben, 22-en éltek ezzel a lehetőséggel, vagyis az összes adatközlő mindössze 6%-a. Válaszaik az előző helynév kapcsán bemutatott tényezőcsoportokba voltak besorolhatók: volt egy adatközlő, aki tippelt; egy másik adatközlőt érzelmi szempontok vezettek („Szeretem a honfoglalást”); a magyarázat szövegezésével kapcsolatos formai szempontok többeknél is előkerültek (pl. „a szójáték miatt nem”; „az indoklás rövid, tömör és lényegretörő”); olyan is volt, aki állítása szerint tudta a megoldást (valójában azonban nem a hiteles etimológiát választotta). A szöveges válaszok felében viszont a hihetőség és az érvelés logikája szerepel döntő tényezőként. Megjegyzendő továbbá, hogy a szöveges válaszlehetőségnek köszönhetően a kizárásos logika jelentős szerepe is jól kirajzolódik: a 22-ből 15 válaszban szerepel utalás arra, hogy az adatközlők a többi lehetőség kizárásával jutottak el az általuk választott megoldáshoz.

⁹ A második részfeladatban a döntést befolyásoló alábbi tényezőkből lehetett választani: A forrás meggyőző volta. / A hangalaki hasonlóság. / A történelmi információk meggyőző volta. / Mert a magyarázat egyértelműen meghatározza a szó eredetét. / Egyéb.

Az egyes eredetmagyarázatok esetében választható tényezőkhöz kapcsolódó válaszok egy főre jutó száma sem tér el jelentősen az előző helynév kapcsán tapasztalttól (6. táblázat). Ez megerősíti a korábban látottakat, vagyis hogy az adatközlők többsége kevés, többnyire csak egy tényezőt vett figyelembe a döntés során.

6. táblázat: A válaszok egy főre jutó száma a *Pilismarót* eredetmagyarázatai közti választást befolyásoló tényezők esetében

Néveredet-magyarázatok	Tényezőkkel kapcsolatos válaszok egy főre jutó száma
1. Anonymushoz kötött magyarázat	1,20
2. Dr. Tóth Géza-féle magyarázat	1,03
3. tudományos etimológia	1,28

4.3. A név változásával kapcsolatos információk és a terminusok hatása. Mint fentebb láttuk, az áltudományok a tudományos nyelvhasználat imitálásában nagyban támaszkodnak a – gyakran általuk létrehozott, pontatlan, következetlenül használt, de tudományosnak látszó – (ál)terminusokra. Emellett az áltudományos szó- és névmagyarázatok egyik fő jellemzője, hogy a nyelvtörténeti és etimológiai munkákat imitálva igyekeznek magyarázni a szóalak változását, csak hogy nem létező hangváltozásokkal, betűk ötletszerű, minden rendszerességet nélkülöző kihagyásával vagy figyelmen kívül hagyásával, felcserélésével és hozzátételével operálnak annak érdekében, hogy az általuk célként kitűzött szóalakot elérjék (l. pl. IMREH 2019: 64). Ezért azt is igyekeztünk felderíteni, hogy vajon a terminushasználat, illetve a név változásával kapcsolatos információk befolyásolják-e, és ha igen, milyen mértékben befolyásolják az adatközlők döntését. E két tényező közös vizsgálatát az indokolja, hogy a változásra vonatkozó nyelvtörténeti (vagy annak látszó) információk is jellemzően nyelvtörténeti terminusok (vagy annak tűnő szavak) használata révén válnak érzékelhetővé a laikus befogadók számára. Mindezt a *Zamárdi* név kapcsán mutatjuk be az alábbiakban. A névhez a következő három, választható eredetmagyarázat tartozott a kérdőívben:

1. Eredeti neve *Balatonzamárdi* volt, azonban az egyszerűség kedvéért a *Balaton*- előtagot nem használták. A *zamárdi* szó a *szamorodni* borfajtája utal, amelyet évszázadokig palackoztak a településen. A *szamorodni*-ből az *n* és néhány magánhangzó az idők során kiesett a név rövidülése érdekében, a szó elején pedig *sz* > *z* változás ment végbe, mint a *Szalai* > *zalai* esetben.

2. A település híres volt a dinnyetermesztésről, így a régi, csúnyának tartott név helyett új nevét a *zamat* és a *dinnye* szavak összerántásával alkották meg a nyelvújítók a 19. században.

3. A név a *számár* főnévből ered, amelyet *-di* képzővel láttak el. Az *sz* hangot a középkorban *z* betűvel jelölték.

A tudományos etimológia ismételten a 3. volt. Az általunk alkotott másik két magyarázatban igyekeztünk olyan terminusokat alkalmazni, amelyekkel a diákok már találkoztak az iskolában (*előtag*, *magánhangzó*, *rövidülés*, *összerántás*, *nyelvújítók*). Mindkettőben utaltunk a név valamiféle változására, igyekezve olyan szavakkal kapcsolatba hozni a *Zamárdi* nevet, amelyekkel részleges alaki hasonlóságban áll. Az 1. magyarázatban az áltudományos magyarázat jellemzői közül alkalmaztuk mind a hangok kiesését (ügylve arra, hogy pontatlan legyen a megfogalmazás: „az *n* és néhány magánhangzó az idők során kiesett”), mind a célélvűséget

(„a név rövidülése érdekében”), és egy, a változást igazolni hivatott példát is megadtunk. Emellett egy, a nem hivatalos névhasználatra ma is jellemző jelenséget is beépítettünk a magyarázatba (a *Balaton*- előtag – jelen esetben általunk kitalált – elhagyását). A 2. magyarázatban az *összerántás*-t, a nyelvújítás kapcsán talán már az adatközlők által is ismert terminust szándékosan helytelenül alkalmaztuk (ti. a *zamos* és a *dinnye* összerántásával a *Zamárdi -ár-* része semmiféleképpen nem állhatna elő).

A legnagyobb arányban választott magyarázat az előző két esettel ellentétben nem a tudományos etimológia volt (vö. 7. táblázat): az adatközlők igen nagy többsége (82%) az 1., szamorodnis magyarázatot választotta, ráadásul ezek 27%-a (80 fő) teljesen biztos volt a válaszában (azaz 4-est jelölt a 4 fokozatú Likert-skálán). Ehhez képest a 3., tudományos etimológiát csak az adatközlők 13%-a jelölte be, igaz, hogy ezeknek az 55%-a (25 fő) teljes magabiztossággal. A 2., dinnyés magyarázatot mindössze 5% fogadta el, és csupán 10%-uk (2 fő) volt tökéletesen meggyőződve a döntése helyességéről.

7. táblázat: A három eredetmagyarázatra jutó választások száma és az adatközlők átlagos bizonyossága a *Zamárdi* esetében

A magyarázat forrása	Válaszok száma és aránya		Átlagos bizonyosság
Szamorodni	295	82,17%	2,86
Dinnyetermesztés	19	5,29%	2,21
Tudományos etimológia	45	12,53%	3,13
Összes válasz	364	100%	1–4

Azokat, akik az 1., szamorodnis magyarázatot választották, a döntést befolyásoló tényezők közül¹⁰ legnagyobb arányban (57%-ban) a nyelvtörténeti(nek gondolt) információk győzték meg, 12%-ban pedig a szakszavak (vö. 8. táblázat). Megjegyzendő, hogy nem tudjuk, az adatközlők mely szavakat minősítették szakszavaknak, illetve mely információkat azonosítottak nyelvtörténetiként a magyarázatban. Az azonban egyértelmű, hogy a pontatlanul használt vagy kitalált, szakszerűnek tűnő, a tudományos stílust, illetve érvelést imitáló kifejezések és információk könnyedén megtévesztették a nyelvtörténetileg felkészületlen adatközlőket. A másik helytelen magyarázat (a 2.) esetében is hasonló látunk: a nyelvtörténeti(nek gondolt) információk a válaszok 42%-ában, a szakszavak pedig 37%-ukban szerepeltek. Ezzel szemben a hiteles etimológiát választókat a legnagyobb arányban a hangalaki hasonlóság győzte meg (49%).

Az egyéb válaszokat is elemezve további fontos befolyásoló tényezőkre derült fény. Az 1. magyarázat esetében többeket – hasonlóképpen a korábbi helynevek esetében választható tényezőként szereplő történelmi információkhoz – a nyelven kívüli, földrajzi-gazdasági információk győzték meg (vagy azok is): „A balatoni borok miatt gondoltam”; „Mivel a Balaton mellett van, ott borászoknak, tehát ezt tartottam helyesnek”; „Tudom, hogy Zamárdi a Balatonnál található”. Ismét megjelent a hihetőség kérdése is: „a többit kizártam, mert nem hinném, hogy bárki elnevezne egy település [sic] a ’szamár’ szóról”; „a többit kizártam, mert

¹⁰ A következőkből lehetett választani: A hangalaki hasonlóság. / A szakszavak. / A nyelvtörténeti információk meggyőző volta. / Egyéb.

a többi¹¹ olyan[,] mintha egy 8 éves találgatna”. Olyan is volt, aki teljes meggyőződéssel választotta ki az általunk alkotott, tehát általa biztosan nem ismert magyarázatot: „Tudom, hogy így van”. A 2. magyarázat esetében nem volt egyéni indoklás. A 3. válasz esetében egy kivételével, amely a valószínűséget vette alapul, minden egyéni indoklás arra utalt, hogy a kitöltők vagy Zamárdiba való ismerőseik, osztálytársaik (mindannyian a siófoki gimnázium tanulói) ismerik a tudományos etimológiát; ez magyarázza az e válasz esetében tapasztalt nagy megbízhatóságot.¹²

8. táblázat: A választást befolyásoló tényezők aránya a választott eredetmagyarázatokkal összefüggésben a *Zamárdi* esetében

Meghatározó tényezők	Néveredet-magyarázatok					
	Szamorodni		Dinnyetermesztés		Tudományos etimológia	
Hangalaki hasonlóság	79	23%	4	21%	25	49%
Szakszavak	40	12%	7	37%	1	2%
Nyelvtörténeti(nek gondolt) információk	195	57%	8	42%	16	31%
Egyéb	24	7%	0	0%	8	16%
Összes válasz	341	100%	19	100%	51	100%

A válaszok egy főre jutó száma az előzőekhez hasonlóan alakult (9. táblázat), ami e név esetében sem utal a probléma több oldalról való megközelítésére, többféle szempont mérlegelésére.

9. táblázat: A válaszok egy főre jutó száma a *Zamárdi* eredetmagyarázatai közti választást befolyásoló tényezők esetében

Eredetmagyarázatok	Tényezőkkel kapcsolatos válaszok egy főre jutó száma
1. szamorodni magyarázat	1,16
2. dinnyés magyarázat	1,00
3. tudományos etimológia	1,13

¹¹ Vagyis az adatközlő a 3., tudományos etimológiát is ilyen minőségűnek értékelte.

¹² Ennek kapcsán érdemes megjegyezni, hogy egy, az adott téma szempontjából laikus ismerős, osztálytárs stb. állítása láthatólag ugyanúgy meggyőző erővel bírhat, mint egy hivatkozott szaktekintélyé. Sőt, talán nagyobb is: érdemes lenne egy későbbi kutatásban azt is megvizsgálni, hogy vajon egy általunk személyesen ismert, adott témában laikus személynek, egy személyesen nem ismert laikus hírességnek (pl. celebnek) vagy egy tudományosan elismert szaktekintélynek mennyire vagyunk hajlamosak hinni, azaz az említett három „szakértőtípus”-nak milyen az egymáshoz viszonyított meggyőző ereje.

5. Értékelés és összegzés. Az általunk vizsgált, feltételezett befolyásoló tényezőket az áltudományok meggyőzési módszereivel kapcsolatos, fentebb hivatkozott szakirodalomban említettek közül válogattuk, mivel kíváncsiak voltunk arra, hogy az empirikus módon szerzett adatok is alátámasztják-e a szerepüket, és ha igen, melyik milyen erősségű eszközként állhat az áltudományok szolgálatában.

Bebizonyosodott, hogy a (nem szaktudományos) tekintélyre való hivatkozás és a terminusok (sokszor pontatlan vagy megtévesztő) használata valóban bírhat meggyőző erővel, ugyanakkor az előbbi sokkal hatékonyabb eszköznek tűnik. Mint láttuk, egy doktori cím még akkor is bizalmat kelthet a befogadóban, ha viselője nem is létezik. A laikus gondolkodás láthatólag nem tesz különbséget tekintély és tekintély közt. A kitalált Dr. Tóth Gézáról nem tudták az adatközlők, hogy milyen tudománynak lehet a doktora, mégis voltak, akik elfogadták szaktekintélyként.

Hasonlóképpen, bár több szöveges válaszban is megjelent, hogy Anonymus történetileg nem tekinthető hiteles forrásnak, az egyetlen diákban sem merült fel, hogy a név eredetmagyarázata esetén nem (illetve nemcsak) történettudományi, hanem nyelvtudományi hitelesség (is) szükségeltethetik. Más szavakkal: még ha egy történetíró hitelesen írja is le az eseményeket, akkor sincs meg feltétlenül a képzettsége ahhoz, hogy nyelvi elemek etimológiáját fejtsen fel. A diákok e döntései mögött egyfajta kettős, egymásnak némileg ellentmondó gondolkodásmódot vélünk felfedezni. Egyrészt a tudományba vetett bizalom általános voltát, amely nem mindig jár együtt a differenciálással: ilyen például egy mérnök vagy orvos más tudományos terület kérdéseiről nyilvánított véleményének tudományos állításként való elfogadása azon az alapon, hogy a nyilatkozó egyetemet végzett. Ez véleményünk és egyéni tapasztalataink szerint jelentős mértékben a tudományok működésével, tudományterületi felosztásával és a tudományos képzéssel kapcsolatos ismeretek hiányának a következménye lehet: a laikusok számára nem könnyű átlátni a mai tudományok végletekig differenciált voltát, azt, hogy melyik tágabb vagy szűkebb terület milyen kérdésekkel, témákkal foglalkozik. Másrészt pedig ott lehet e gondolkodás mögött az a laikus feltételezés, hogy a nyelvi kérdésekhez mindenki ért, hiszen mindenki beszél valamilyen nyelvet. Vagyis míg azt (nagy valószínűséggel) mindenki tudja és elfogadja, hogy például az orvosláshoz vagy hidak tervezéséhez előbb komoly egyetemi tanulmányokat kell végezni, addig az, hogy a nyelvek vizsgálata is szaktudományos felkészültséget igényel, amelyet szintén egyetemen lehet elsajátítani, az (felméréssel egyelőre nem ellenőrzött) tapasztalataink szerint kevesek által ismert (és az áltudományos szerzők, valamint egyetértő befogadók által helytelenített) tény.¹³

Fontos tanulság továbbá, hogy egy szótár, amelyet pedig a tanulók túlnyomó többsége szinte bizonyosan nem ismer, hiszen nemigen találkozhatnak vele a tanulmányaik során, és nem is nevezhető közismertnek, az adatközlők szemében szintén megbízható forrásnak minősült (sőt a legmegbízhatóbbnak: a helyes etimológiát választó több mint 71%-nyi kitöltőnek a relatív többségét a szótár említése győzte meg az adott feladatban). Ez ismét a tudományba, a tudományos munkákba vetett bizalmat tükrözi. E bizalom azonban e téren is könnyen kihasználható, és az áltudományos szövegek, művek alkotói ki is használják; gondolunk itt elsősorban a nyilvánosság névtani érdeklődésének középpontjában álló keresztnévszótáraknak

¹³ Mint ZSIRAI MIKLÓS (1943: 269) találóan megfogalmazta: „Ma szakismereteket kíván az élet a cséplőgép fűtőjétől, a kőművestől, a sofförtől, a könyvelőtől, az orvostól, jogosan megkívánhat ennyit az ú. n. tudományok művelőitől is. Aki nem tudja, vagy nem akarja elsajátítani a pilóta tudnivalóit, az büntetlenül nem vállalkozhatik utasszállító repülőgép vezetésére. Pilota non nascitur, sed fit [’Pilótának nem születik az ember, hanem azzá válik’].”

az ezoterikus és parakomparatív, vagyis a magyar nyelv finnugor eredetét elutasító, áltudományos típusaira (FARKAS 2006: 246–247, SLÍZ 2020).

Az áltudományok általános eszköztára mellett a nyelvtudománnyal, illetve a névtannal kapcsolatos áltudományos szövegek eszközeiből is válogattunk vizsgálatunkban; ezeket jelen tanulmányunkban a magyar nyelv eredetével kapcsolatos parakomparatív nézetek, ideológiák hatása, valamint a név történeti változásaira való utalás képviseli. Az előbbi kapcsán (a téma vizsgálatához kapcsolódó módszertani szempontból is) fontosnak tartjuk kiemelni azt az eredményt, hogy egy parakomparatív néveredet-magyarázat választása még nem feltétlenül jelent azonosulást ezen elméletek állításaival, ideológiájával. Más oldalról viszont: bár számos diák nem a nyelvek kapcsolata, hanem valamely más tényező miatt választotta a japán vagy sumér magyarázatot, mégiscsak ezek mellett döntöttek, vagyis nem találták hiteltelennek, elfogadhatatlannak az e nyelvekből való levezetést.

A kérdőív egyik feladatában szereplő név általunk kitalált, nyelvtörténetileg nem helytálló történeti változásainak említése szintén hatékony eszköznek bizonyult többek meggyőzésére. Ennek kapcsán hangsúlyozandó, hogy a középiskolai tanulmányok során a diákok csupán azt tanulhatják meg, hogy a nyelv változik, és megismerhetnek egy-két, példaként kiemelt, egyszerűen elmagyarázható hangváltozást; ugyanakkor nem tanulják az összes hangváltozást, és a változás általános(abb) logikája sem válhat előttük világossá mindössze ennyi ízelítő alapján. Azt a tudásszintet, amely elegendő lenne egy etimológia tudományos voltának megítéléséhez,¹⁴ ma már – különböző, itt nem tárgyalandó okokból – az egyetemi diszciplináris BA-szintű, illetve tanárszakos nyelvtörténeti tanulmányok során sem igen érhetik el a hallgatók. Az áltudományos névmagyarázatok írói ki is aknázzák ezt a hiányosságot (vö. SPOLÁRNÉ IMREH 2022: 179–181): gyakran hivatkoznak a szavak változására, amelyek így hitelessé tehetik olvasóik számára a magyarázatot, miközben a konkrétan említett változások nem létező voltáról vagy nyelvi okokkal magyarázható lehetetlenségéről a befogadóknak nincs tudomásuk, ezért nem is vonják kétségbe a hitelességüket. Csak egyetlen szöveges választ említve ennek alátámasztására: „simán előfordulhat az n kiesése, meggyőző volt” (vagyis az, hogy a *szamorodni* szóból – egyéb változások mellett, amelyekről az adatközlő nem nyilvánított véleményt – az *n* kiesésével jutunk el a *Zamárdi*-hoz). A tudományos és áltudományos etimológiák sikeres elkülönítéséhez tehát szaktudományos ismeretek is szükségesek. Méghozzá alapos, kiterjedt ismeretek, hiszen a felszínes tudás – itt például annak a ténynek az általános, konkrétumok nélküli ismerete, hogy a szavak alakja változhatott az idők folyamán, egyes hangok kieshettek belőlük – ugyanúgy kiszolgáltatottá tehet az áltudományos érveléssel szemben, mint a nem-tudás. Sőt talán még inkább, mert hamis biztonságérzetbe ringathat: aki hallott már a nyelv változásáról, azt ennek az érvelésben való pusztá említése is meggyőzheti, holott a változás mibenlétére, módjára vonatkozó részletek helytálló voltának megítélésére nincs megfelelő szaktudása.

Az is nyilvánvaló azonban, hogy a közoktatás tananyagába lehetetlenség minden olyan ismeretet belesűríteni, amelyre szükségünk lehetne az igen szerteágazó tudományos területeken jelentkező áltudományos elméletekkel szembeni védekezés érdekében. Ennél is nagyobb gond azonban, hogy – szemben a deficitmodell alapvetésével, amely szerint a hiányzó ismeretek pótlása megoldást jelent az áltudományok okozta problémákra – a lexikális ismeretek

¹⁴ Ezen itt és most a tudományosan elfogadott és igazolt megközelítésmód, módszertan, terminológia stb. követését értjük, nem pedig annak megítélését, hogy egy adott etimológia helytálló-e vagy sem, hiszen ez utóbbi megítélése már a legszűkebben értett szaktudományi, azaz etimológiai kutatások és viták területéhez tartozik.

megszerzése még nem garantálja ezek alkalmazni tudását (vagy akarását) a gyakorlatban. Ráadásul az iskolában megtanult, számos tudomány területére kiterjedő ismeretanyag jelentős részét, amennyiben nincs rá szükségünk a mindennapokban, viszonylag gyorsan elfelejtjük. Ezért egyetérthetünk az ún. kontextusmodell alapvetésével is: bizonyos mennyiségű és minőségű ismeretek megszerzése mellett (de nem helyett) fontos az (is), hogy tudjuk, hol nézhetünk utána a szükséges ismereteknek; és – visszakanyarodva a tekintély kérdéséhez – tudjuk (vagy legalábbis legyen igényünk kideríteni), hogy kinek az állításaiiban bízhatunk meg, azaz kit fogadhatunk el az adott tudományos kérdésben szaktekintélyként. (Az említett – és további, újabb – tudománykommunikációs modellekről és az áltudományok hatásának okaival, ellensúlyozásával kapcsolatos felfogásokról részletesebben l. pl. KUTROVÁČZ et al. 2009: 320, FALYUNA 2022, LAZA–PINTÉR 2022.)

A fenti kérdésekkel fontos lenne foglalkozni az iskolában, a kritikai gondolkodásmód fejlesztésének részeként (vö. IMREH 2017: 27). A kérdőívünkben szereplő szöveges adatközlői válaszok gyakran utalnak válaszadóink kritikai gondolkodásra való igényére; pl. „Szerintem domboldalon nem lehet dinnyét termesztetni”; „Számomra egyik sem volt igazán meggyőző, a többit kizártam, mert mit kerestek volna a székelyek Mezőpotámiában, illetve a magyarok, [sic] hogy találkoztak volna az ősi japánokkal”. Ugyanakkor azt is alátámasztja nem is egy válasz, hogy alapvető ismeretek nélkül a kritikai gondolkodás nem működhet sikeresen, sőt tévútra vezethet: „A többit kizártam, mert szerintem Magyarországon található a hely, így nem hinném, hogy köze lenne sok más népcsoporthoz” (vagyis az adatközlő úgy véli, Magyarországon csak magyarok élnek és éltek, vagy legalábbis kizárólag ők alkothattak helyneveket); „A többit kizártam, mert erősen kétlem, Patak-patak lenne a neve” (a számos hasonló példa, valamint az efféle nevek létrejöttét magyarázó okok ismeretének, azaz névtörténeti ismereteknek a hiányában megfogalmazódott, egyébként logikus gondolat).

Ez a megállapítás átvezet egy további következtetéshez. Névmagyarázatainkat szándékosan úgy építettük fel, hogy az összességében hiteltelen érvelésbe egy-két hiteles (vagy analógiás alapon annak tűnő) információt is vegyítsünk. Ilyen például a *Balaton*- előtag hajdani megléte a *Zamárdi* név esetében: bár a névnek sosem volt ilyen része, számos más, Balaton melletti település mai hivatalos nevében szerepel, miközben az informális használatukból gyakorta elmarad (pl. *Balatonakarattya* és *Akarattya*). Hiteles, bár általánosító információ az is, hogy a Balaton környékén bort termelnek. A szöveges válaszok azt bizonyítják, hogy ezen információ beleszövése a magyarázatba – hasonlóan a nyelvi változás tényének említéséhez – eleendőnek bizonyult egyes diákok meggyőzéséhez: „A balatoni borok miatt gondoltam”; „Mivel a Balaton mellett van, ott borászkodnak, tehát ezt tartottam helyesnek”; „Tudom, hogy Zamárdi a Balatonnál található”; stb. Mint a 3., 6. és 9. táblázat alapján láthatjuk, adatközlőinkre általánosságban is jellemző volt, hogy pusztán egyetlen tényezőt figyelembe véve hozták meg döntésüket – annak ellenére, hogy (a papíralapú kérdőív linearitásából fakadóan) a döntést igénylő kérdést követően általunk megadott válaszlehetőségekből (pl. hangzás, jelentés, forrás) láthatnak többféle lehetséges, esetleg számba vehető tényezőt is. Habár a kitöltés során nem volt mód arra, hogy az adatközlők utánanézzenek az egyes magyarázatok helyességének, ez alapján az eredmény alapján feltételezhetjük, hogy a többségük akkor sem kísérelte volna meg ellenőrizni az állításokat, ha lett volna rá lehetősége. Ez természetesen – amellet, hogy csak feltételezés – nem általánosítható a teljes társadalomra; ugyanakkor úgy véljük, érdemes volna (hasonló, empirikus módszerekkel) megvizsgálni, hogy a tudományos(nak vélt) tartalom fogyasztóinak van-e egyáltalán igényük az ellenőrzésre. E tapasztalatok mindenesetre arra figyelmeztetnek bennünket, hogy a kritikai gondolkodás kialakítása és fejlesztése során azt is el kell sajátítani a tanulókkal, hogy ne csak az érvelés egy-egy részletére, hanem az egészre,

a részletek összefüggéseire, illetve esetleges ellentmondásaira is ügyeljenek, és igyekezzenek több, egymástól lehetőleg független forrásból is tájékozódni.

Eredményeink mindezek mellett, végezetül azt is jelzik, hogy a közoktatásban komoly szükség lenne a tudományok és az áltudományok működés módjának, jellemzőinek, illetve az azok közti különbségeknek a bemutatására, a tudomány külső és belső kapcsolat-, érték- és érdekrendszereinek láthatóbbá tételére (VESZELSZKI–FALYUNA 2019: 46–47, ACZÉL 2022: 280–281, ZEMPLÉN 2022: 313–314. stb.). Az eddig említettek mellett gondolunk itt például arra, hogy tudatosítsuk: döntéseinket tudományos kérdésekben is erősen befolyásolhatják a hiedelmeink, érzelmeink, a tudományos kérdésekre adott válaszok azonban nem az egyéni preferencián múlnak (vö. azokkal a szöveges válaszokkal, amelyek szerint az adatközlők azért választották a japános vagy honfoglalásos magyarázatot, mert szeretik az említett nyelvet, illetve korszakot). Emellett azt is fontos lenne kiemelni, hogy a tudományos tényeknek nem szükséges feltételük a hihetőség (l. azokat a válaszokat, amelyek egyes magyarázatokat – esetenként éppen tudományos etimológiákat – azon az alapon zártak ki, hogy nem tűntek hihetőnek).

Összefoglalóan: úgy véljük, hogy az áltudományos érvelésekkel szembeni ellenállóképesség növeléséhez elengedhetetlenül és egyaránt szükség van a hatékony tudománykommunikációra (tágan értelmezve, a köz- és felsőoktatás munkáját is beleértve), a kritikai gondolkodás fejlesztésére, az ellenőrzésre való igény kialakítására, valamint a tudomány és áltudomány működés módjának, jellemzőinek megismerésére.

Hivatkozott irodalom

- BLANCKE, STEFAAN – BOUDRY, MAARTEN – PIGLIUCCI, MASSIMO 2017. Why do irrational beliefs mimic science? The cultural evolution of pseudoscience. *Theoria* 83: 78–97. <https://doi.org/10.1111/theo.12109>
- BOUDRY, MAARTEN – BLANCKE, STEFAAN – PIGLIUCCI, MASSIMO 2015. What makes weird beliefs thrive? The epidemiology of pseudoscience. *Philosophical Psychology* 28: 1177–1198. <http://doi.org/10.1080/09515089.2014.971946>
- BOUDRY, MAARTEN – BRAECKMAN, JOHAN 2011. How convenient! The epistemic rationale of self-validating belief systems. *Philosophical Psychology* 25: 341–364. <https://doi.org/10.1080/09515089.2011.579420>
- FALYUNA NÓRA 2018. Az (ál)tudományos ismeretek és az internet. *JEL–KÉP* 2018/4: 35–55. <http://doi.org/10.20520/jel-kep.2018.4.35>
- FALYUNA NÓRA 2022a. Az áltudományok meggyőzőési stratégiái a lúgosító diéta példáján keresztül. In: FALYUNA NÓRA – KREKÓ PÉTER szerk., *Sarlatánok kora. Miért dőlünk be az áltudományoknak?* Athenaeum, Budapest. 129–152.
- FALYUNA NÓRA 2022b. „A tudósok fehér galléros bűnözők”. Tudományellenesség és tudománykommunikáció a (dez)információs társadalomban. *Filológia.hu* 12: 50–60. <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/filologia/issue/view/569>
- FALYUNA NÓRA – KREKÓ PÉTER 2022. Miért csábít minket az áltudományok diszkrét bája? In: FALYUNA NÓRA – KREKÓ PÉTER szerk., *Sarlatánok kora. Miért dőlünk be az áltudományoknak?* Athenaeum, Budapest. 15–35.
- FARKAS TAMÁS 2006. Keresztnévkönyvek – keresztnévtárak – keresztnévszótárak Magyarországon. In: MÁRTONFI ATTILA – PAPP KORNÉLIA – SLÍZ MARIANN szerk., *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Argumentum Kiadó, Budapest. 246–252.
- FNESZ.⁴ = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- N. FODOR, JÁNOS – HAUBER, KITTI 2022. Tracing the Impact of Folk Etymology on Hungarian Surnames. *Acta onomastica* 63: 397–409.
- GELFERT, AXEL 2018. Fake News. A Definition. *Informal Logic* 38: 84–117. <https://doi.org/10.22329/il.v38i1.5068>
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Osiris, Budapest.

- HANULA ZSOLT 2022. Ismeretterjesztő tudományos újságírás és az áltudományok kihívása. In: FALYUNA NÓRA – KREKÓ PÉTER szerk., *Sarlatánok kora. Miért dőlünk be az áltudományoknak?* Athenaeum, Budapest. 322–338.
- HEGEDÜS ANDREA – KREKÓ PÉTER 2022. Miért hiszünk benne? A felszínes feldolgozás és a motivált tudománytagadás pszichológiája. In: FALYUNA NÓRA – KREKÓ PÉTER szerk., *Sarlatánok kora. Miért dőlünk be az áltudományoknak?* Athenaeum, Budapest. 69–90.
- IMREH RÉKA 2014. A helynevek szerepe az alternatív ideologikus gondolkodásban I. A Pilis-kultusz esete. *Névtani Értesítő* 36: 105–120. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2014.8>
- IMREH RÉKA 2015. A helynevek szerepe az alternatív ideologikus gondolkodásban II. Tudálékos helynév-etimológiák és új helynevek a Pilis-kultusból. *Névtani Értesítő* 37: 119–136. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2015.9>
- IMREH RÉKA 2017. A laikus nyelvrokonítási kísérletekkel kapcsolatos oktatásmódszertani kérdések. *Anyanyelv-pedagógia* 10: 22–23. <http://doi.org/10.21030/anyp.2017.3.2>
- IMREH RÉKA 2019. A modern tudomány előtti és azon kívüli név- és szófejtések alkalmazott vonatkozásai. *Névtani Értesítő* 41: 51–74. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2019.3>
- KOMORÓCZY GÉZA 1976. *Sumer és magyar?* Gyorsuló idő. Magvető Kiadó, Budapest.
- KUTROVÁ CZ GÁBOR 2022. A határmegvonás dilemmái és történeti előzményei a tudományelméletben. In: FALYUNA NÓRA – KREKÓ PÉTER szerk., *Sarlatánok kora. Miért dőlünk be az áltudományoknak?* Athenaeum, Budapest. 36–53.
- KUTROVÁ CZ GÁBOR – LÁNG BENEDEK – ZEMPLÉN GÁBOR 2009. *A tudomány határai*. Typotex, Budapest.
- LAZA BÁLINT – PINTÉR DÁNIEL GERGŐ 2022. Az episztemikus függés vizsgálata szakértő-laikus kapcsolatban. A tudománykommunikációs modellek szakértőképének összehasonlító elemzése. *Filológia.hu* 12: 6–26. <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/filologia/issue/view/569>
- SLÍZ MARIANN 2020. A laikus keresztnévszótárak. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak*. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 165–184. <https://doi.org/10.26546/4892373.10>
- SPOLÁRNÉ IMREH RÉKA 2022. *A tulajdonnevek szerepe az alternatív-nemzeti diskurzusban*. Doktori (PhD) értekezés. ELTE BTK, Budapest. <http://doi.org/10.15476/ELTE.2022.157>
- VESZELSZKI ÁGNES – FALYUNA NÓRA 2019. Az áltudományosság leleplezése érveléstechnikai-nyelvészeti eszközökkel. *Médiakutató* 20/3: 39–51.
- ZEMPLÉN GÁBOR 2022. Milyen (korszerű) tudománykép hasznos ma az oktatásban? In: FALYUNA NÓRA – KREKÓ PÉTER szerk., *Sarlatánok kora. Miért dőlünk be az áltudományoknak?* Athenaeum, Budapest. 306–321.
- ZSIRAI MIKLÓS 1943. Őstörténeti csodabogarak. In: LIGETI LAJOS szerk., *A magyarság őstörténete*. Magyarországtudományi Intézet – Franklin – Akadémiai Kiadó, Budapest. 266–289.

SLÍZ MARIANN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5959-1018>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

WENDL DÁVID

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2333-9448>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Debreceni Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

HAUBER KITTI

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3616-7983>

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

MARIANN SLÍZ – DÁVID WENDL – KITTI HAUBER, Methods of persuasion used in pseudoscientific texts. An empirical study of lay perceptions of the linguistic interpretation of place names

The aim of this paper, which presents research conducted within the Onomastics Students' Workshop at ELTE, is to investigate the effectiveness of the persuasion techniques employed in pseudoscientific arguments (in this case, place-name interpretations). Two of these are commonly used in any pseudoscientific context (invoking non-scientific authority and the use of seemingly scientific terms), and two are specific to the study of language and onomastics (the effect of pseudoscientific theories on the language family of a language and mentioning the historical changes in the name). A questionnaire survey of high school students at four research sites nationwide seeks to discover the extent to which lay language users are influenced by each of these factors in determining the scientific validity of place-name etymologies. The results show that the use of seemingly scientific terms has an influential effect, but that the persuasive power of appeals to pseudoscientific (or even fictitious but apparently academic) authority is more significant. It has also been shown that the choice of a name interpretation associated with pseudoscientific theories of linguistic genealogy does not necessarily imply identification with the claims and ideology of these theories: many respondents chose these interpretations due to the influence of other factors. In connection to reflecting on changes in a name form, the results show that critical thinking is not enough, if not coupled with deep knowledge.

Keywords: place names, pseudoscience, etymology, false etymologies and interpretations, credibility of non-scientific explanations, historical onomastics

Vonatnevek Magyarországon

1. A szerzőről, a témaválasztás és az adatok forrásának fényében. A tanulmány célja a magyarországi vonatnévadás bemutatása, kitekintéssel a környező országok gyakorlatára. A szerző nem nyelvész, hanem a nyelvészet iránt érdeklődő közgazdász, aki negyven éven keresztül dolgozott a vasúti személyszállítás irányításában. Munkája során foglalkozott az állomásnevek helyesírási egységesítésével, és kidolgozta az új állomások névadási elveit. Több mint húsz éven keresztül a Földrajzinév-bizottság tagja is volt, így lehetősége adódott a vonatnevekkel összefüggő javaslatok kidolgozására, esetenként a döntésekre is. Ezért sok, mások által nem elérhető információval is rendelkezik, amelyeket meg kíván osztani ebben a tanulmányban. A téma aktualitását az adja, hogy Magyarországon is koncepcióváltás van a vonatok elnevezésében: lezárult egy korszak, amelynek gyakorlata, elvei összesíthetőek, az utókor számára megörökíthetőek.

1.1. Névvellátott közlekedési eszközök. A különféle közlekedési eszközök tömeges elterjedésével igény mutatkozott azok megkülönböztetésére. Erre a legegyszerűbb lehetőség az egyedi névvel való ellátás. Jellemző példája ennek a hajózás, amelyben a mai napig teljes körűen fennmaradt ez az elnevezési gyakorlat. A közlekedési eszközök közül először ugyanis a hajók kaptak egyedi nevet. Ezek a kezdetekben jórészt szentek nevei voltak, jelenleg azonban már változatosabb a kép. Jól mutatja ezt, hogy napjainkban a 34 balatoni személyhajó nevének fele (17) településnév, 5-5 személynév, illetve mesehős neve, 2-2 hegy és szent neve, valamint 1-1 női név, víznév és latin jelzős szerkezet (vö. Balatoni hajók).

A kezdetekben a gőzgépek és a mozdonyok is egyedi nevet viseltek. Az angliai gőzgépek a 19. század elején a sebességre (*Rocket*) és a tüzre (*Vulcan*) utaló neveket kaptak. A korai gépek nevét COATES (2016: 2–6) a következő szemantikai kategóriákba sorolta:

- újdonság: *Experiment* 'Kísérlet', *Novelty* 'Újdonság', *Pioneer* 'Úttörő', *Surprise* 'Meglépetés';
- erős állat: *Elephant* 'Elefánt', *Shark* 'Cápa', *Lion* 'Oroszlán', *Eagle* 'Sas';
- erős mitológiai alak: *Vulcan* 'Vulcanus', *Goliath* 'Góliát', *Atlas* 'Atlasz', *Samson* 'Sámson', *Hercules* 'Herkules';
- gyors: *The Flying Scotsman* 'Bolygó skót', *Wildfire* 'Futótűz', *Meteor* 'Meteor', *Arrow* 'Nyíl', *Rocket* 'Rakéta', *Hurricane* 'Hurrikán', *Lightning* 'Villám', *Sirocco* 'Sirokkó', *Swallow* 'Fecske';
- mechanikai elnevezések a hajtóerő, a tűz és a gőz jeleire utalva: *Puffing Billy* 'Pöfögő Billy', *Steam Elephant* 'Gőzelefánt', *Black Diamond* 'Fekete Gyémánt', *Firefly* 'Szentjánosbogár', *Wildfire* 'Futótűz', *Thunderer* 'Mennydörgő (Jupiter egyik állandó jelzője)';
- kiválóságnevek, szabványok, erkölcsi szabályok, királyi jog, nemesség: *Prince Regent* 'koronaherceg', *Lady Mary* 'uaz', *Royal George* 'György király', *Earl of Airlie* 'Airlie grófja';
- katonai erő, vitézség és siker: *Lord Wellington*, *Blücher*;
- a gyártás helye vagy a tervezőmérnök neve; illetve valamilyen csillag: *Polar Star* 'Sarkcsillag', *Bright Star* 'Fényes csillag', *Evening Star* 'Esthajnalcsillag', *Shooting Star* 'Hullócsillag'.

A repülőgépek a kezdetekben szintén egyedi nevet vagy becenevet kaptak, jelenleg viszont a típus és a lajstromszám szolgál a megkülönböztetésükre. Természetesen voltak egyedi néven ismert híres repülőgépek, mint a Hirosimára bombát dobó *Enola Gay*, amelyet a pilóta anyjáról neveztek el, vagy a második világháborúban a Kanadai Királyi Légierő *Chinawattakamapoosekinapee* nevű gépe.

Az űrhajózás is egyedi neveket adott az eszközeinek. A legismertebb amerikai nevek elég vegyes képet mutatnak: *Gemini* 'Ikrek', *Mercury* 'Merkúr', *Apollo* 'Apolló', *Ares* 'Árész', *Artemis* 'Artemisz', *Columbia* 'Kolumbia/Columbia', *Challenger* 'Kihívó', *Discovery* 'Felfedezés', *Atlantis* 'Atlantisz' és *Endeavour* 'Törekvés'. Hasonlóak a szovjet űrhajónevek is: *Восток (Vosztok)* 'Kelet', *Восход (Voszod)* 'Napfelkelte', *Спутник (Szputyik)* 'Útitárs', *Союз (Szojuz)* 'Szövetség', *Буран (Buran)* 'Hóvihar'. Az űrhajók neve a kezdetekben egyedi név volt, később megjelentek az egyforma eszközök sorszámát is tartalmazó nevek is.

1.2. A vonatok elnevezése a nemzetközi szintéren. A vonatnevek alkalmazása akkor került előtérbe, amikor a kibővült vasúti közlekedés mellett már nem lehetett minden mozdonyt egyedi névvel ellátni, ezért a mozdonyok különböző típusneveket és sorszámot kaptak. Az így felszabadult nevek alkalmassá váltak egyes kiemelt vonatok névvel történő megkülönböztetésére. A vonatok és a mozdonyok elnevezését sokan összetévesztik; nem véletlenül, mert vonatnévként számos esetben a korábbi mozdonyneveket használták fel.

1.2.1. Korai angliai vonatnevek. A leghíresebb angol gőzmozdony neve, a *Flying Scotsman* a London–Edinburgh gyorsvonat megnevezésévé vált (COATES 2016: 9–10). A legrégebbi angol vonatnév a London és Exeter között közlekedő *Flying Dutchman* 'Bolygó hollandi' volt, amely – a közhiedelemmel ellentétben – nem a híres kísértethajóról, hanem egy versenylóról kapta a nevét 1849-ben. (A ló névadója viszont valószínűleg a kísértethajó volt.)

A vonatok Nagy-Britanniában általában az úti célhoz köthető vagy a gyorsaságra és minőségre utaló neveket kaptak, mint *Golden Arrow* 'Arany Nyíl', esetleg olyan sejtelmes nevet, mint a *Talisman* 'Talizmán, Amulett'.

Az egyes vonatok megkülönböztetését a kezdetektől fogva a menetrendben is feltüntetett egyedi vonatszám biztosította. Egy idő után azonban ezen a területen is igény mutatkozott a különleges vonatok kiemelésére. Az első, Magyarországon közlekedő nevesített vonat a *Keleti (Orient) expressz* volt.

1.2.2. Kiemelt szolgáltatást nyújtó nemzetközi vonatok. A vonatnevek elterjedését a minőségi szolgáltatást nyújtó nemzetközi vonatok, különösen a TEE-vonatok megjelenése ösztönözte (Trans-Europe Express: 1957–1995 közötti minőségi vonatszolgáltatás Nyugat-Európában). A közlekedtető vasutak megállapodásai alapján kialakított egyedi névrendszerük a későbbi vonatnévadásokat is jelentősen befolyásolta.

A nevek között a következő kategóriákat állapíthatjuk meg (vö. TEE):

- neves tudósok, művészek teljes neve vagy valamely néveleme: *Albert Schweitzer, Friedrich Schiller, Heinrich Heine, Jules Verne; Erasmus, Goethe, Memling, Molière, Prinz Eugen, Rembrandt, Rubens, Van Beethoven;*
- francia tábornokok neve: *Faidherbe, Kléber;*
- szentek és antik istenségek, mitológiai alakok neve: *Aurora, Ambrosiano* 'az Ambrus latin melléknévi alakja' (Szent Ambrusra, Miláno védőszentjére utal), *Bacchus, Cycnus* 'Kük-nosz, több mitológiai alak (lat.)', *Gambrinus* 'a sörhöz kötődő kultúrhérosz', *Merkur;*

- ország- és tartománynév (illetve abból képzett melléknév): *Brabant, Bavaria* 'Bajorország (lat. és néhány más nyelv)', *Helvetia* 'Svájc nyugati részének ókori római neve', *Aquitaine* 'Aquitánia (fr.)', *L'Île de France, Ligurie* 'liguriai (fr.)', *Lyonnais* 'lyoni (fr.)', *Rhodanien* 'Rhône megyei (fr.)', *Ticino*;
- városnév: *Mediolanum* 'Milánó (lat.)';
- hegynév: *Mont Cenis*;
- hágónév: *Gottardo*: 'a Szent Gotthárd-hágó neve röviden' (ol.);
- tűzhányó: *Vesuvio* 'Vezúv' (ol.);
- víznév: *Adriatico* 'az Adriai-tenger neve röviden' (ol.), *Lemano* 'a Genfi-tó neve röviden' (ol.);
- építménynév: *Capitole* 'Capitolium', *Colosseum*;
- városi jelkép: *Roland* 'Bréma város jelképe, a frank katonai vezető szobra';
- városi főtér: *Stanislas* 'Place Stanislas a franciaországi Nancyban';
- virágnév: *Blauer Enzian* 'kék encián, tárnics', *Edelweiss* 'havasi gyopár', *Iris* 'írisz';
- drágakövek neve: *Diamant* 'Gyémánt', *Saphir* 'Zafir';
- irodalmi és zeneművek címe, illetve valamely színmű hőse: *L'Oiseau Bleu* 'Kék madár, Maurice Maeterlinck belga író színdarabja'; Wagner operáinak címe: *Parsifal* és *Rheingold* 'Rajna kincse'; *Arbalète* 'számszerij, ill. Tell Vilmos fia';
- természeti jelenségek: *Le Mistral* 'erős, hideg, északnyugati szél';
- különleges jelképek: *L'Étendard* 'Zászló', *L'Étoile du Nord* 'Észak csillaga', *Gayant* 'az óriás, ikonikus körmeneti báb', *Rheinpfeil* 'rajnai nyíl', *Settebello* 'a gyönyörű hét, a szerencsés hét'.

1.2.3. Nemzetközi EuroCity vonatok. A Trans-Europe Express vonatokat 1987-től fokozatosan felváltó, a már Kelet-Európa egyes országaira is kiterjesztett EC-vonatok közlekedése – hasonló elnevezési gyakorlat alkalmazásával – jelentősen bővítette a névállományt.

Legendás volt a Bécs és Róma között közlekedő két vonat neve: *Romulus* és *Remus*.

A vonatokat közlekedtető vasutak egyetértésével névadóvá váltak a következő kategóriák (vö. EuroCity):

- festőművészek: *Leonardo da Vinci, Michelangelo, Picasso, Rembrandt*;
- tudósok: *Alfred Nobel, Gustav Eiffel*;
- történelmi személyiségek: *Maria Theresia* 'Mária Terézia', *Prinz Eugen* '[Savoyai] Jenő herceg';
- zeneszerzők: *Chopin, Haydn, Mozart, Smetana*;
- épületek: *Belvedere, Sanssouci, Wawel*;
- táncok: *Polonez* 'polonéz', *Wiener Walzer* 'bécsi keringő';
- latin város- és országnevek: *Berolina* 'Berlin', *Bohemia* 'Csehország', *Hungaria* 'Magyarország', *Polonia* 'Lengyelország', *Pannonia* 'uaz', *Vindobona* 'Bécs'.

A kezdeti névadási gyakorlat általában a vonat útvonalának valamelyik végpontjához kötötte az elnevezést, de akadtak semleges, bárhol felhasználható nevek is.

1.3. A közlekedő vonatok azonosítása. Az egyes vonatok azonosítására sokféle lehetőség van; ezek közül gyakran mást alkalmaz a vasút, és más alapján tájékozik az utas. A vonat egyértelmű meghatározásának legfontosabb ismérvei: a vonat vasúti azonosítása (vonatszám, vonatnév, viszonylatszám); közlekedési időpont (év, nap, hónap, indulási idő, érkezési idő); útvonal (viszonylat; kiindulási, cél-, közbülső és átszállási állomás); szolgáltatási minőség (vonatnem,

kocsiosztály); többletszolgáltatás (háló-, fekvőhelyes, büfé-, étkezőkocsi; kerékpár-szállítás); helybiztosítási rendszer (kötelező, fakultatív); felár (helyjegy, pótjegy, hely- és pótjegy, pótdíj). A közbeszédben a célállomás a vonat elsődleges azonosítási jellemzője, de (főleg az érkező vonat esetében) lehet a kiindulási állomás is. Ez azonban tévesztési lehetőséget is rejt magában. Vajon a győri vasútállomáson feltett kérdés – „Ez a soproni IC?” – a Sopronból érkező vagy az oda induló vonatra vonatkozik-e? Emiatt általában több adat szükséges a vonat egyértelmű azonosításához.

A vasúti szolgáltatás minőségi paramétereinek eltérését a vonatonemek jelezhetik. Alapvetően három vagy négy vonatnemről beszélhetünk, amelyeket a lassú, gyors, gyorsabb és kényelmesebb, nagyon gyors és nagyon kényelmes besorolással különíthetünk el. Ezeket az egyes vasutak különféle kereskedelmi megjelöléssel látják el, amelyek országonként is eltérőek lehetnek, és mást is jelenthetnek. A legegyszerűbb alapszolgáltatást, a legkisebb kényelmet és leglassabb eljutást nyújtó, rövidebb távra közlekedő, általában minden állomáson és megállóhelyen megálló kategória a személyvonat. Ennek a kategóriának a minimális szolgáltatását a személy- és teherkocsikat is továbbító vegyesvonat, illetőleg a tehervonat személyszállítással elnevezésű vonat jelentette; a normál személyvonat ennek a kategóriának már egy viszonylag konszolidált szolgáltatása volt, a legmagasabb szolgáltatást pedig a zónázó és az EuRegio vonat nyújtotta.

Az utazás magasabb szintjét a hosszabb útvonalon közlekedő, csak a nagyobb településeken megálló gyorsított személyvonat és sebesvonat, egy ideig az InterPici, napjainkban az InterRegio, illetve a csomópontokat kiszolgáló, magasabb kényelmet adó, nagyobb utazási sebességet elérő, a legtöbbször büfé- vagy bisztrókocsi-szolgáltatást is nyújtó gyorsvonat jelentette. Ezeket a vonatokon a vasút sebesvonati, illetve gyorsvonati pótdíj megfizetését is előírhatta.

A kiemelt forgalmú nagyvárosok igényes utasai számára a vasutak kisszámú, magas komfortfokozatú, kényelmesebb kocsikból összeállított, étkezőkocsis, többletszolgáltatást nyújtó vonatokat is közlekedtetett, amelyeket sajátos vonatnemként jelölt (luxusvonat, expresszvonat, IC-vonat). Az ilyen vonatokon még magasabb pótdíjat szedtek be, korlátozták a kedvezmények felhasználását, és rendszerint előírták az előzetes helybiztosítási kötelezettséget is.

A kiemelt szolgáltatás hangsúlyozására a vonat egyedi nevet is kapott. Az elmúlt évek alatt Magyarországon is rengeteg marketing célú vonatnem született, amelyek hosszabb-rövidebb ideig éltek, és egymás hatását is kiolthatták. Az új szolgáltatásoknak magyar helyett divatos idegen elnevezést adnak (*InterCity*, *EuroCity*, *EuroNight*, *Interexpressz*, *InterCityRapid*, *Railjet*, *Railjet xpress*, *RegioJet*). A vonatnemek közötti eligazodást megnehezíti, hogy az egyes országokban más jelentése lehet ugyanannak a betűkapcsolatnak. Belgiumban az *IC* egyszerű városközi vonatot jelent, míg nálunk az elérhető legmagasabb szintű szolgáltatást. Az expressz- vagy az InterRegio vonat szolgáltatása is országonként eltérő.

2. A magyarországi vonatok névadási gyakorlatának korábbi nyelvi vizsgálata. A kérdéskör tanulmányozásával, elemzésével kevesen foglalkoztak, a vasúti névadás folyamatát, mozgatórugóit nem dokumentálták, az csak az egyes menetrendek tanulmányozásával követhető nyomon.

1995-ben a miskolci névtudományi konferencián GODA JUDIT rövid előadásában az 1995–1996. évi vasúti menetrendben szereplő 23 intercity, 3 expresszvonat, valamint 53, a MÁV vonalain közlekedő nemzetközi vonat nevét elemezte, és a következőt állapította meg: „A neveket pedig többnyire földrajzi nevek, illetve személynevek alapján adták. Ezeket a földrajzi neveken belül megkülönböztethetünk tájegység, megye, város, hegy, valamint folyó nevének mintájára létrehozott neveket, a személynév alapján létrejött kifejezéseket pedig zeneszerzők, írók, híres

történelmi alakok nevei szerint csoportosíthatjuk. A MÁV vonalain közlekedő nemzetközi vonatok elnevezéseinél emellett igen gyakori a latin megfelelő” (GODA 1997: 611). A szerző a mondanivalóját így foglalta össze: „Összegzésül megállapíthatjuk, hogy a belföldi vonatokat többnyire az útvonalnak megfelelő földrajzi név (megye, tájegység, folyó, hely, hegycsúcs) alapján nevezik el. Gyakran személynév segít a névadásban. Az egységesítő szándék megnyilvánulása lehet, hogy egyre gyakoribb a térség közös múltjára utaló latin névadás” (GODA 1997: 614). A rövid munkában egy elírás (*Partium* helyett *Perium* vonatnév) is szerepel. GODA megállapításai az azóta eltelt évek névadásaira is érvényesek.

A 2005. évi Vasúti nagylexikon – a teljességre való törekvés nélkül – szintén adott összefoglalást a vonatnevekről. A *névvel ellátott belföldi vonatok Magyarországon* címszó (URBÁN szerk. 2005) a következőt írja: „A magyar vonatok névadási gyakorlata szerint a vonat útvonalához kötődő magyar vagy idegen (leginkább latin) névvel különböztetik meg a kiemelkedő szolgáltatást nyújtó vonatokat. A legutóbbi időig a belföldi vonatok nem kaphatták meg hajdan élt személy nevét”. A besorolás szerint a magyar név lehet földrajzi név (megyénév, tájegység neve, hegynév, víznév, település neve), köznév (virágnév, természeti jelenség neve, építménynév, népcsoport neve), személynév, reklám jellegű intézmény- vagy terméknév. Az idegen név lehet földrajzi név (megyénév, tájegység neve, hegynév, víznév, település neve), építmény neve, személynév, reklám jellegű intézmény- vagy terméknév.

Ugyanitt a *névvel ellátott nemzetközi vonatok Magyarországon* címszó alatt (URBÁN szerk. 2005) írják: „a nemzetközi vonatok névadási gyakorlata szerint a vonat útvonalához kötődő magyar vagy idegen (leginkább latin) névvel különböztetik meg a jelentősebb vonatokat. A bevett szokás szerint a névadásnál a földrajzi nevek és a híres emberek neve szerepel leggyakrabban. Vannak viszonylathoz kötődő állandó nevek és vannak olyan semlegesnek tekinthető nevek, amelyek néhány évnvi pihentetés után más relációban bukkannak fel.” A névadásban a magyar név lehet földrajzi név (hegynév, víznév, település neve), köznév, személynév, építmény neve, reklám jellegű intézmény- vagy terméknév. Az idegen név lehet földrajzi név (országnev, országrész neve, tájegység neve, hegynév, víznév, település neve), köznév, személynév, építmény neve, reklám jellegű intézmény- vagy terméknév. A szócikk megjegyzi, hogy „az egyes nyelvek eltérő helyesírása miatt előfordulhat, hogy az adott vonat nevét más-más módon írják”.

Ezen túlmenően az ELLÁTOTT UTAS álnév alatt publikáló szerző a Hova megy ez a vonat? blogon foglalkozott élvezetes stílusban megírt cikkében a vonatok nevével és a névadás szempontjaival. Ízelítőnek néhány gondolat: „A Berlin–Malmö közötti éjszakai vonat – pár évig – *Nils Holgersson* nevét viselte. A DB hálózatán is volt *Konsul* és *Diplomat* nevű IC. A vesztfáliai béke, amelynek szintén szenteltek a németek egy vonatot, illetve a lengyeleknél a néphagyomány és a karnevál határmezsgyéjén mozgó *Lajkonik*. Már nem is járunk messze az olyan »kulturális vívmányoktól«, mint a *Csárdás* és a *Polonez*, és persze a *Wiener Walzer*” (ELLÁTOTT UTAS 2012b). A szponzorált vonatokról is megfelelően szól: „A legvégére pedig azok a nevek maradtak, melyeket kizárólag csak azért viselhetett vonat, mert a tulajdonosok eleget fizettek érte. Egy-egy »szimpla« márkanévet, mint a ZSSK-nál a *Gorenje* vagy az *Aspirin*, a szlovénoknál a *McDonald's*, illetve nálunk a *TVK*, a *Traub*, az *Axa/Uniq*a meg a *Westel* (noha az a MÁV-nak is megérte, mert az első rádiótelefon-hálózat kiépítéséért cserébe adta a 450 Hz-es szolgáltató nevét egy vonatnak) még talán el lehet viselni” (ELLÁTOTT UTAS 2012b).

3. A magyar vonatnévadás története. A vonatnévadás Magyarországon 140 éves múltat tekinthet vissza. A névvel ellátott első vonat a Párizsból Isztambulba 1883. június 5-én elindult

Orient expressz volt. Az egész Európában alkalmazott *Orient* név az akkori magyar nyelvhasználati szokásoknak megfelelően az 1893. évi menetrendben magyarra fordítva, *Keleti expressz* néven szerepel. 1897-ben a Keleti expressz mellett új viszonylatként megjelent az *Ostende expressz* is.

3.1. Vonatnevek a kezdetekben. Az első vonatneveket hosszú ideig nem követték újabbak. Az 1938. évi menetrendben is csak két nemzetközi vonat, az *Orient expressz* és az *Arlberg–Orient expressz* nevét találjuk. Majd 1944-ben a belföldi forgalomban megjelent a *Székely gyorsmotorvonat* (sic!) *különleges díjszabással* megjelölés a Szeretfalva–Déda vasútvonalon át Sepsiszentgyörgyig közlekedő vonat nevéként.

A nemzetközi forgalomban az 1959–1960. évi menetrendben *Arlberg–Orient/Orient–Arlberg, Budapest–Wien/Wien–Budapest, Balt–Orient/Orient–Balt, Orient* és *Pannonia* vonatneveket láthatunk, belföldön pedig feltűnnek a *Badacsony, Balaton, Borsod, Helikon* és *Sió expressz*-vonatnevek.

Az 1965–1966. évi menetrendben a *Budapest, Hungaria, Metropol, Orient, Pannonia, Polonia, Saxonia, Wiener Walzer, Balt–Orient, Nord–Orient, Balaton–Jadran* és *Budapest–Wien*, illetve a *Borsod, Hajdú, Helikon, Lillafüred, Sió* és *Szabolcs* nevek szerepelnek.

A fenti példák alapján megállapítható, hogy a vonatok kezdeti névadását az esetlegesség jellemezte, egységes koncepcióról nem beszélhetünk. Az egyedi vonatnév nemzetközi forgalomban a vonat egyértelmű meghatározását biztosította, belföldön pedig ezen felül a gyorsabb közlekedés és a kiemelt minőségű szolgáltatás jelzéseként szolgált.

3.2. Vonatnevek a belföldi expresszvonatok, majd az IC-vonatok forgalomba állását követően. A hatvanas évek végétől a belföldi expresszvonatok, majd a 90-es évek elejétől az InterCity vonatok fokozatos forgalomba állításával jött el a nevesített vonatok igazi korszaka hazánkban.

A Budapestet a fővonalon fekvő megyeszékhelyekkel összekötő, kezdetben reggel és este közlekedő, kötelező helybiztosításos vonatpárok gyorsabb eljutást, a vasút általános szolgáltatásaival ellentétben kimagasló kényelmet nyújtottak, és csak a megyeszékhelyeken álltak meg. A vonat névadója rendszerint az érintett megye vagy a vonat útvonalán érintett tájegység. folyó, hegy neve volt.

Ahogy lépésről lépésre bővült a vonatok száma, úgy bővült a névállomány is. A vonatnév megválasztása ötletszerű volt, de a kapcsolódás a közlekedési viszonylathoz rendszerint fellelhető. A vonatneveket általában a menetrendszerkesztők adták, de esetenként a magasabb vasúti vezetők, területi vasútigazgatók, helyi politikusok is beleszóltak a névadásba. Volt, ahol a megyei pártbizottság, később a polgármester vagy az egyes pártok vezetői, sőt a megyéspüspök is megszólalt valamilyen név érdekében vagy ellen.

A nemzetközi vonatok nevét a nemzetközi menetrendi értekezleteken hosszas viták, egyeztetések, kompromisszumok alapján döntötték el, és jegyzőkönyvbe vették az írásmódot is, amelyet aztán az egyes vasutak vagy megfogadtak, vagy nem. Itt figyelembe kellett venni az egyes országok érdekeit, érdeklentéit, történelmi sérelmeit, az aktuálpolitikát, valamint a helyesírási és kiejtési kérdéseket is.

Érdekes példa a magyar és a lengyel vasút által újra bevezetésre tervezett *Bem* vonatnév cseh részről történő elutasításának egykori indoka: Prágában a választásokon egy *Böhm* nevű polgármesterjelölt indul, nem lenne célszerű egy vonatnévvel támogatni.

A nemzetközi vonatok elnevezésére a legegyszerűbb és legkönnyebb megoldás a latin nevek vagy a közismert művészek, közös uralkodók nevének elfogadása volt. A politikusok részéről

azonban sok, a történelmi múlttal összefüggő ellenérv merülhetett fel, amelyeket a szakembereknek figyelembe kellett venniük.

3.3. A jó vonatnév ismérvei. A mindenkinek tetsző vonatnév kiválasztása mindig nehéz feladat volt, mivel nincs egyértelműen meghatározva, hogy milyennek kell lennie a vonatnévnek. Ezért összegyűjtöttem azokat az ismérveket, amelyek álláspontom szerint a meghatározóak lehetnek a névadásnál. A jó vonatnév

- utal a közlekedési viszonylatra;
- egyedi;
- nem keverhető össze más hasonló névvel;
- egyszerű, könnyen megjegyezhető;
- közismert;
- lehetőleg rövid, egyszavas;
- egyértelmű helyesírású;
- könnyen kiejthető;
- kellemes érzéseket kelt.

Ennyi szempont egyidejű betartása csak a legnagyobb odafigyeléssel biztosítható, ezért sokszor kompromisszumos vagy kevésbé szerencsés megoldások születtek.

4. A belföldi vonatnévadás névválasztási gyakorlata és névkincse. Az elmúlt 60 év magyar menetrendjeinek tételes, a korábbiak szűrőpróbaszerű átnézése alapján (l. a Felhasznált források alatt) a belföldi vonatok körében 180 vonatnevet találtam. A nevek lehettek önmagukban állók vagy valamilyen kiegészítéssel (*expressz*, *InterCity*, *InterCity Rapid*) bővítettek. Ez a tekintélyes mennyiségű név 11 főcsoportra és 42 alcsoportra tagolható.

4.1. A belföldi vonatnevek a kezdetektől 2023-ig. A vonatok névadásának legkedveltebb formája valamilyen földrajzi név felhasználása volt, 87 esetszámmal. A földrajzi nevet tartalmazó vonatnevek megoszlása:

- 19 magyar víznév: *Balaton*, *Bodrog*, *Dráva*, *Ikva*, *Kapos*, *Körös*, *Kraszna*, *Latorca*, *Lesence*, *Maros*, *Répcse*, *Sajó*, *Sió*, *Sugovica*, *Szalajka*, *Szinva*, *Takta*, *Tisza-tó*, *Ung*.
- 15 magyar hegy- és hegységneve: *Avas*, *Badacsony*, *Bakony*, *Gerecse*, *Karancs*, *Írottkő*, *Mátra*, *Mecsek*, *Misina*, *Tanúhegy*, *Tanúhegyek*, *Tenkes*, *Tettye*, *Tubes*, *Zengő*. A *Tanúhegy* és a *Tanúhegyek* névváltozat magyarázata az eltérő célállomás. A keszthelyi vonat csak a Ság mellett halad el, míg a balatonfüredi érintette a Badacsonyt (Szent György-hegyet) is.
- 14 megyenév: *Abauj*, *Baranya*, *Békés*, *Bereg*, *Borsod*, *Csanád*, *Csongrád*, *Hajdú*, *Somogy*, *Szabolcs*, *Szolnok*, *Torontál*, *Zala*, *Zemplén*.
- 14 magyar tájegység neve: *Alföld*, *Alpokalja*, *Bugac*, *Füzér*, *Gemenc*, *Göcsej*, *Hetés*, *Hortobágy*, *Órség*, *Nagyberek*, *Nyírség*, *Rétköz*, *Viharsarok*, *Zselic*.
- 8 magyarországi településrésznév: *Aranypart*, *Brennberg*, *Ezüstpart*, *Hámor*, *Lillafüred*, *Lóvér*, *Sóstó*, *Szépasszonyvölgy*.
- 5 előtag nélküli magyar településnév: *Csaba*, *Fenyves*, *Füred*, *Kanizsa*, *Várda*.
- 5 magyar város történelmi latin neve: *Agria*, *Arrabona*, *Savaria*, *Scarbantia*, *Sopianae*.
- 5 magyar település teljes neve: *Pusztaszer*, *Szeged*, *Szolnok*, *Tihany*, *Tokaj*; ezek közül a vasútállomással is rendelkezők rossz választásnak minősíthetők.

– 1 vonatnév két tájegység nevének összekapcsolásával (*Bakony–Őrség*), amelynek érdekessége, hogy a nevet viselő vonat Szombathelyre közlekedett, így az Őrség közelébe sem jutott.

– 1 latin országrésznev: *Pannonia*.

A második leggyakoribb típus a személynévi volt 22 előfordulással. Ebbe a csoportba sorolható:

– 10 magyar vezetéknév: *Batsányi, Dobó, Festetics, Feszty, Gárdonyi, Kodály, Móra, Tömörkény, Rippl-Rónai, Zsolnay*;

– 6 teljes magyar személynév: *Baross Gábor, Dankó Pista, Deák Ferenc, Kresz Géza, Liszt Ferenc, Széchenyi István*;

– 3 magyar kötődésű szent neve: *Szent Gellért, Szent István, Szent Márton*;

– 2 istennév (vagyis egy név két, itt külön számolandó változata): *Isis, Ízisz*;

– 1 latin egyénnév: *Claudius*.

Különleges elnevezés a 2 népmesei név: *Hétmérőföldes és Kengyelfutó*; valamint az ezekhez hasonló, indiános ihletésű, kitalált *Hosszú Lépés* név.

Kiegészítő szerepkörű a 12, vasúti közlekedéssel kapcsolatos név:

– 5 a szolgáltatás jellegére utal: *Csabai Tekergő, Élményvonat, Szabolcsi Tekergő Televonat, Tekergő*.

– 2 a vonat közlekedési időszakára vonatkozik: *Advent, Bagolyvonat*.

– 2 a vonattípust és a célállomást mutatja meg: *Keszthelyi FLIRT, Siófoki FLIRT*. A *FLIRT* (< *Flinker Leichter Intercity- und Regional-Triebzug*) mozaikszó a svájci Stadler gyár motorvonatának típusneve.

Egyéni és formabontó elnevezések:

– a közlekedés helyére és viszonylatára, a nyíllal az irányára is utaló: *Déli→parti, Déli←parti*;

– a vonattípust és a közlekedési időszakot is mutató: *Esti csók*; pajkosan utal a Stadler gyár *KISS* nevű (< *Komfortabler Innovativer Spurtstarker S-Bahn-Zug*) emeletes motorvonatából kiállított vonatszerelvényre.

Nem illik a hagyományos elnevezések közé a reklám- vagy szponzorálási céllal adott 10 intézmény- és rendezvénynév. Ezek közül 4 magyar (*PTE 'Pécsi Tudományegyetem', Sopronbank, Soproni Közgáz, TVK 'Tiszai Vegyi Kombinát'*), 4 idegen intézménynév a GYSEV egymást váltó 3 bankjának, illetve a MÁV telefonszolgáltatójának a neve (*Axa, Magnet Bank, Uniqua, Westel*), 2 pedig magyar rendezvény neve (*Sziget, Volt Fesztivál*).

Turisztikai jelentőségű a 4 építménynév (*Helikon, Iseum, Minaret, Tűztorony*).

Sajátságos a 6 termék- és márkanév, amelyből 5 magyar (*Bikavér, Kékfrankos, Leányka, Paprika, Soproni Ászok*), egy idegen eredetű terméknév (*Traubli*).

Jelentős szerepet játszott a névadásban a 20 állat- és növénynév, amelyek közül a többség a kör-IC-k azonosítását szolgálta. Ezek:

– 8 virágnév: *Ciklámen, Dália, Jázmin, Kamilla, Levendula, Rózsa, Tulipán, Viola*;

– 7 madárnév: *Fecske, Holló, Jégmadár, Kócsag, Rigó, Páva, Vércse*;

– 3 rovarnév: *Katica, Tiszavirág, Vízipók*;

– 1 magyar lófajta: *Nóniusz*;

– 1 halnév: *Kárász* (esetleg lehet a szegedi bevásárlóutca neve is).

Színesíti a névanyagot a 8 természeti jelenség vagy adottság neve: 5 természeti jelenség (*Aranyhíd, Délibáb, Kék Hullám, Napfény, Napfürdő*), 3 természeti adottság (*Aranyhomok, Panoráma, Tópart*).

7 közszó máshová nem csoportosítható: 2 a Debrecen, illetve Kecskemét városához köthető különleges név (*Civis, Hírös*), 2 a vonat jellemző egyetemista utasaira utaló idegen közszó (*Campus, Talentum*), 1-1 népcsoport (*Székely*) és ékszeralapanyag vagy a borostyánkőút neve (*Borostyánkő*), illetve a Balatonhoz köthető név (*Vitorlás*).

A névsort 2, máshova nem sorolható **egyéb név** zárja: az Eger városához köthető irodalmi mű címe (*Egri csillagok*) és Győr történelmi jelképe (*Vaskakas*).

4.2. Vonatcsoportok elnevezése. A balatoni szolgáltatások bővítéseként a déli parton két-órás ütemben Nagykanizsára közlekedő vonatokat a *Tópart*, a Keszthelyre menőket pedig a *Balaton* névvel jelölték. Ugyanakkor az északi partot kiszolgáló füredi vonatokat a *Katica*, a tapolcaiak a *Kék Hullám*, a kerékpárosoknak ajánlott vonatokat pedig a *Tekergő* nevet kapták. Ezzel elkezdődött az önálló IC-nevek fokozatos felszámolása. A vonatok egyedi nevét felváltotta a vonalcsoportha, útvonalra jellemző név adása. Ezt a gyakorlatot Németország indította el a minőségi vonatok (ICE, EC, IC) térhódításával, amikor már csaknem ezer egyedi vonattal bajlódtak, és a történelmi, irodalmi és művészeti lexikonok névállománya is elfogyott. Természetesen a vonatcsoportnévvel azonosított vonatoknak azonos szolgáltatást (útvonal, vonat-összeállítás, megállási hely) kellene biztosítaniuk. Ez nálunk nincs megoldva: például a *Civis* néven indított IR-vonatok¹ célállomása Debrecen, Nyíregyháza és Záhony is lehet, az azonos vonat-összeállításról pedig jobb, ha nem beszélünk. Természetesen ez a névadási forma nem ördög-től való. Saját emlékeim vannak arról, amikor az éveken át egyedüli esti *Göcsej* expressz mellé újabb zalaegerszegi expresszvonat került, egyes utasok az új vonat neve helyett „a reggeli Göcsej vonat”-ra kérték a helyjegyüket.

1. táblázat: A belföldi vonatnevek kategóriáinak áttekintése

	A belföldi vonatnevek főcsoportjai	Arány (%)
– 180 belföldi vonattal – 11 főcsoport – 42 alcsoport	87 földrajzi név	48,33
	22 személynév	12,22
	20 állat- és növénynév	11,11
	11 közlekedési név	6,11
	10 intézmény- és rendezvénynév	5,56
	8 természeti jelenség, adottság	4,44
	7 közszó	3,89
	6 terméknev	3,33
	4 építménynév	2,22
	3 népmesei ihletésű név	1,67
	2 egyéb név	1,11

4.3. A közforgalmú menetrendben nem szereplő vonatok elnevezése. Néhányszor a különvonatok is kaphatnak egyedi nevet, egyes vonatoknak pedig az utasok adtak becenevet.

¹ InterRégió, a korábbi gyors- vagy sebesvonatnak megfelelő szolgáltatást nyújtó eljutási lehetőség.

Ezek az eseti nevek nem képezték a vonatnevekkel kapcsolatos vizsgálat részét, de a témakörhöz tartozó érdekességként érdemes foglalkozni velük.

4.3.1. Különvonatok neve. A MÁV Nosztalgia, napjainkban a MÁV Rail Tours legendás zárandokvonata volt a *Csíksomlyó expressz* és a *Székely gyors*, a puchbergi *Élményvonat*, a dévai *Drakula expressz*, a gödöllői *Gyertyafény expressz*, a *Semmering expressz* és a *PIVO expressz*. Békéscsabáról Fonyódra balatoni vonatként közlekedett a *Strandfürdő*. A Misszió Tours zárandokvonata a *Mátraverebély-Szentkúti zárandokvonat*, a *Misszió zárandokvonat – Csíksomlyó*, a *Boldogasszony zárandokvonat* és a *Fekete Madonna zárandokvonat*. A balatonfenyvesi kisvasúton *Hubertus* néven vadász- és vadleső vonatok indultak. A Vasutazz Velünk mozgalom különféle tematikus vasúti utazásokat szervez különleges vonatnevek alkalmazásával: *Krisztianna Expressz*, *Zsuzsanna Expressz*, *Őrizem a szemedet Ady Expressz*, *Tátrai Futár Expressz*, *Admiral Rijeka Expressz*, *Admirális–FIUME Expressz*, *Herkules Expressz*, *Albert Expressz*, *Madách Expressz*, *Inzellér Expressz*. Nem szabad elfelejtenünk az IBUSZ, Expressz és más utazási irodák által a hajdani Szovjetunióba szervezett *Barátság* vonatokról sem.

4.3.2. Az utasok által adott vonatnevek. Nem hivatalos, csak az utasok által adott és az egymás közötti kommunikációban használt vonatnevek is léteznek. Ilyen volt

- a balatoni gyorsmotorvonat, az *Argentín*, amely a dél-amerikai országba szánt, de a háború miatt exportból visszamaradt, ezüstsínű motorvonatról kapta a becenevét;
- a balassagyarmati sebesvonat, a *Palóc expressz*;
- a Ceglédre Vácra a Nyugati pályaudvar elkerülésével közlekedő, elsősorban a MÁV Landler Jenő (Istvántelki) és Dunakeszi Járműjavító dolgozóit szállító munkásvonat, a *Csörgő*, amely az utasai kellemes időtöltését biztosító sok boros- és pálinkásüvegről kapta a nevét;
- a nagyállomások vasutasainak szolgálati utazásait lebonyolító *Prolí* vagy *Proletár*;
- a Budapestről Csapra közlekedő, sok árut szállító gyorsvonat, a *Peresztrojka*;
- valamint a Záhony és Csap közötti kishatárforgalmú vonat, amely a jó kereskedelmi érzékű (mindkét irányban minden szükséges terméket nagy szakértelemmel, megrendelésre szállító) kárpátaljai vasutasfalú, Dobrony lakói után a *Dobronyi* nevet kapta.

4.3.3. A kormányzati különvonatok neve. Külön fejezetbe tartozó vonatnév a hajdani kormányzati vonatok neve. Ez a név a vonatot és annak szerelvényét is jelentette. Horthy Miklós gőzvontatású különvonata az igényeknek megfelelő kocsiból összeállított *Turán* volt. A kormányzó által használt motorvonat neve *Lél* volt. Az ötvenes évek kormányzati motorvonata *Hargita* néven volt ismert, a legutolsó időszak kormányzati vonata pedig az *Ezüst Nyíl* vagy a *Kádár-vonat* nevet viselte. A kormányzati vonatokkal kapcsolatos vasúti belső kommunikációban ezeket a megnevezéseket használták a vasutasok.

4.4. Vonatnevek mennyisége két dunántúli és két alföldi fővonalon. A vonatnevek tartósságára és változatosságára nézve érdemes áttekinteni a soproni és a szombathelyi, illetve a miskolci és a szegedi vasútvonalon alkalmazott neveket. A két dunántúli vonalon látható túlkínálat volt a nevekből.

A Sopronba közlekedő, névvel ellátott 7 pár vonat az évek során 17 nevet viselt. A szombathelyi 8 vonattal ugyanakkor csak 15 nevet használt el. A nevek megváltoztatását különféle üzleti vagy politikai elképzelések, évfordulók motiválták.

A miskolci vonatok közül a kör-IC (Budapest–Keleti–Miskolc–Nyíregyháza–Debrecen–Budapest–Nyugati és vissza) vonat stabil névanyaggal rendelkezett, végig ugyanaz a 11 név szerepelt a menetrendben. A Keletiből Miskolc felé induló 5 vonat virágnevet, a Nyugatiból Debrecen irányába induló 6 vonat madárnevet kapott. Ez a megkülönböztetés egyértelművé tette a vonat útvonalát, megkönnyítve az utasok tájékozódását. A 11 pár további miskolci vonatok ugyanakkor 19 neve volt. Itt a változtatást elsősorban a vonatok célállomásának megváltozása, illetve a nemzetközi vonatok belföldi forgalomban történő felhasználása indokolta. A 16 pár szegedi vonathoz összesen 20 nevet használtak fel.

Milyen következtetés vonható le ebből? Talán, részben legalábbis az, hogy a hegyes-dombos vidékeken könnyebb új nevet találni, mint a földrajzi nevekben szegény síkságon, ezért egyszerűbb a névcseré.

5. A Magyarországon közlekedő nemzetközi vonatok névadási gyakorlata. Az egyes menetrendi években általában 50–55, névvel ellátott nemzetközi vonat közlekedett a magyar vasút vonalain. Ezek megnevezésére 121 vonatnevet használtak fel. A magyar nemzetközi forgalom vonatnevei 6 főcsoportra és 23 alcsoportra oszthatók.

A névadás legkedveltebb formája a földrajzi név, 72 előfordulással:

- 13 latin településnév: *Agram, Aquincum, Arrabona, Bononia, Claudiopolis, Corona, Cracovia, Gerulata, Istropolitan, Serdica, Sopianae, Varadeum, Varsovia*; ez utastájékoztató szempontból a legjobb megoldásnak minősíthető.
- 8 külföldi településnév: *Albena, Beograd, Gradec, Mamaia, Neszebar, Ostende, Varna, Venezia*; ezek a hazai és a külföldi utas számára sem okoznak gondot a jegyváltásnál és a tájékozódásnál.
- 8 külföldi víznév: *Adria, Alutus, Danubius, Ister, Jadran, Kvarner, Sirava, Zürichsee*; ezek használatát jó tájékoztatósi pontnak értékelhetjük.
- 7 latin ország-, illetve területnév: *Dacia, Hellas, Hungaria, Moravia, Polonia, Transilvania, Saxonia*; ezek szerepeltetése szerencsés megoldás.
- 6 külföldi hegynév: *Avala, Kalnik, Karpaty, Porta Bohemica, Urpin, Vitosa*; ezek sem okoztak nyelvi nehézséget.
- 6 tájegység latin neve: *Adriatica, Balkan, Istria, Transadria, Transbalkan, Transdanubium*; ezek kiváló tájékoztatót nyújtanak.
- 5 országrész latin neve: *Attika, Muntenia, Pannonia, Partium, Trakia*; ezek minden elvárásnak megfelelő vonatnevek voltak.
- 11 magyar víznév: *Béga, Dráva, Hernád, Körös, Latorca, Maros, Mura, Rába, Szamos, Tisza, Vág*; ez népszerű, de az egyes országok eltérő írásmódja miatt a nemzetközi forgalomban kerülendő megoldásnak minősíthető.
- 4 magyar megyenév: *Bihar, Fogaras, Máramaros, Zaránd*; ez az eltérő román írásmód és kiejtés miatt nem mondható szerencsés választásnak.
- 3 magyar hegynév: *Hargita, Milic, Salgó*; ez még elfogadható.
- 1 magyar település teljes neve: *Budapest*; a moszkvai vonat viselte, és csak a szovjet utasnak nyújtott támpontot, a magyarnak nem. Általános megoldás volt a szovjet vasutaknál, hogy a szocialista országok fővárosát Moszkvával összekötő „birodalmi vonatok” egyike rendre az adott főváros nevét viselte (*Praha, București, Sofia*).

A személynév a második legnépszerűbb névcsoport a nemzetközi vonatoknál, 25 előfordulással:

- 6 latin név: *Comenius, Corvin, Corvinus, Ovidius, Mathias Corvinus, Traianus*;

- 4 idegen vezeték-, illetve keresztnév: *Bem, Goldoni, Puskin; Rastislav*;
- 3 teljes idegen név: *Galileo Galilei, Ivo Andrić, Jaroslav Hašek*;
- 6 magyar vezetéknev: *Báthory, Hunyadi, Lehár, Rákóczi, Semmelweis, Rippl-Rónai*;
- 6 teljes magyar név: *Ady Endre, Bartók Béla/Bela Bartók, Bem József,² Jeszenszky János / Jan Jesenius, Kálmán Imre, Liszt Ferenc/Franz Liszt*.

A kezdeti időkben előszeretettel használt, közlekedési viszonylatot jelző név (*Arlberg–Orient, Balaton–Jadran, Balt–Orient, Berlin–Beograd, Donau – Spree Kurier, Istambul–Skopje, Nord–Orient, Nord–Süd, Wien–Budapest*) 9 esetszámmal jelentkezik, de napjainkra visszaszorult. Az ebbe az alcsoportba tartozó neveket sokszor a közlekedési iránynak megfelelően alkalmazták (*Balt–Orient/Orient–Balt, Nord–Süd/Süd–Nord*), máskor csak az egyik irány adta a vonatnevet (*Balt–Orient, Nord–Süd*).

Volt emellett 12 név, amelynek közszó az alapja:

- 10 idegen közszó vagy kifejezés: *Amicus, Corvina, Favorit, Gondoliere, Meridian, Metropol, Metropolitan, Orient, Slovan, Wiener Walzer*; ez a megoldás megfelelően gazdagítja a névrendszert, annak ellenére, hogy a közszavak jelentését az utasok többsége nem ismeri.
- A világszerte ismert magyar tánc neve (*Csárdás*) ékezetes írásmóddal szerepel a külföldi menetrendekben is.
- A kezdeti időkre emlékeztető különleges név (*Keleti expressz*) unikum a névadási rendszerben.

Jelképes szerepű a két építménynév, a magyar *Citadella* és az idegen *Petrov*. Az utóbbi magyarázatát ELLÁTOTT UTAS (2012a) adja meg: „Mielőtt bárki megkérdezné, hogy ki az a Petrov: nem ki, hanem mi! A Brno látványát a vonatok ablakából is uráló katedrális hívják így, meg a dombot, amelyen áll.”

A *Maestral* egyedülként áll a természeti jelenség nevéből lett vonatnevek csoportjában.

2. táblázat: A nemzetközi vonatnevek kategóriáinak áttekintése

	A nemzetközi vonatnevek főcsoportjai	Arány (%)
– 121 nemzetközi vonatnév – 6 főcsoport – 23 alcsoport	72 földrajzi név	59,50
	25 személynév	20,66
	12 közszó	9,92
	9 közlekedési név	7,44
	2 építménynév	1,65
	1 természeti jelenség	0,83

Mint látjuk, a földrajzi nevek és a személynevek teszik ki a vonatnevek 80%-át.

A belföldi és a nemzetközi vonatnevek megoszlása mellett érdemes megnézni a teljes névállomány összetételét is. Mivel nyolc vonatnév (*Arrabona, Dráva, Körös, Liszt Ferenc, Maros, Pannonia, Rippl-Rónai, Sopiana*) az idők során belföldi és nemzetközi forgalomban is szerepelt, összességében csak 293 névről beszélhetünk. Láthatólag a földrajzi nevek és a személynevek képviselik a döntő hányadot; a többi kategória csak színesíti a palettát.

² A közismert rövid családnév helyett a magyaros *Bem József* név alkalmazása súlyos szakmai tévedésnek értékelhető.

3. táblázat: Összesített statisztika a belföldi és a nemzetközi vonatnevekről

	A vonatnevek főcsoportjai együtt	Arány (%)
– 293 vonatnév	153 földrajzi név	52,22
	45 személynév	15,36
	20 állat- és növénynév	6,83
	20 közlekedési név	6,83
– 180 belföldi vonatnév	19 közszó	6,48
– 121 nemzetközi vonatnév	10 intézmény- és rendezvénynév	3,41
– 8, mindkét relációban szereplő név	9 természeti jelenség, adottság	3,07
– 12 főcsoport	6 terméknév	2,05
– 49 alcsoport	6 építménynév	2,05
	3 népmesei ihletésű név	1,02
	2 egyéb név	0,68

6. Névadási érdekességek, furcsaságok. A vonatnévadás gyakorlata egy kicsit az adott időszak tükröképe: megmutatja, hogy mit akart közvetíteni a vasút az utasoknak a vonatokról, esetleg az országról. Ezért kerültek a névadásnál túlsúlyba a földrajzi nevek, ugyanakkor rendre megjelentek az aktuálpolitikai törekvések is, a minőségi közlekedésre, a barátságra, az összetartozásra utaló változatok. Emellett névadási bizonytalanságok is előfordulhatnak.

6.1. Meg nem valósult névadások. Volt több előkészített, de végül meg nem valósult névadás is. Az egri IC-vonat munkaneve *Bornemissza* és *Jumurdzsák*, a békéscsabai *Munkácsy* volt. A Balaton déli partjára Fekete István regényhősei, azaz *Matula bácsi*, *Csikasz*, *Náncsi néni*, *Tutajos* és *Bütyök* készültek, az északi parton pedig a hegyesúcsok nevei, azaz a *Csobánc*, *Rezi*, *Tátika*, *Gulács* lettek volna vonatnévvé, kiegészülve a Balaton regéjéből ismert és hajónévként is népszerű *Harka* és *Kelén* nevével, a meshősök sorát pedig *Nyakigláb* folytatta volna. Megváltoztak azonban az elképzelések, és végül egyik név sem került a menetrendbe.

A *Katica* vonatnév alternatívájaként néhány emberben felvetődött a *Bodobács* név is, amely piros-fekete színével, karcsú, hosszúkás alkatával és gyakran páros közlekedésével jobban hasonlított a karesú, rendszerint párosan közlekedő Desiro motorvonatokhoz, mint a köpcös *Katica*. A javaslatot végül elvetették azzal a megalapozott indokkal, hogy „ne nevezzünk már el vonatot egy poloskáról”.

6.2. Különleges nevek. Vannak a hagyományos névadási gyakorlattól eltérő, különleges hangulatú nevek is, amelyek a vonat vagy a szolgáltatás valamilyen jellegzetességét mutatják.

Vonatnév

Hétmérföldes
Hosszú Lépés
Kengyelfutó

Közlekedési viszonylat

Zajta–Mátészalka–Debrecen–Budapest
 Budapest–Miskolc–Sátoraljaújhely–Budapest
 Budapest–Debrecen–Budapest

A fentiek a vonal Budapest felőli végén IC megállási rendű, a távolabbi végén személyvonati jellegű hétvégi mentesítő munkás- és diákvonatok. A népmesei ihletésű nevek a nagy távolság

gyors megtételére utalnak: hétmérföldes csizma, kengyelfutó gyalogkakukk vagy a hintó kíséréje. A *Hosszú Lépés* indiános ihletésű név, szintén a nagy távolság megtételére utal, és nem keverendő össze a hosszúlépés itallal, bár a zempléni környezet ezt sem zárná ki.

Vonatnév	Közlekedési viszonylat
<i>Campus</i>	Miskolc–Szeged
<i>Talentum</i>	Győr–Budapest
<i>Televonat</i>	Debrecen–Budapest, Szeged–Budapest
<i>Vaskakas</i>	Győr–Budapest–Győr

Ezek elsősorban a diákok hétfégi utazását megkönnyítő vonatok. A *Campus* és a *Talentum* név egyértelműen a diákságra utal. A *Vaskakas* szobor a győri diákok kedvelt találkozóhelye, a televonat pedig kedvezményes tarifájú, az IC vonatokat mentesítő szolgáltatás, kényelmes FLIRT villamos motorvonattal, WIFI-vel és teleföntöltővel.

Vonatnév	Közlekedési viszonylat
<i>Tekergő</i>	Budapest–Tapolca

Ezek pedig kerékpárszállításra optimalizált, nagy befogadóképességű kerékpárszállító kocsit továbbító balatoni vonatok, a *Tekergő* név is ezt erősíti.

Magyar névadási különlegesség, hogy két vasutas vezérigazgató is kapott vonatnevet. Természetesen nem a hivatali ideje alatt, de Rigó Zoltán MÁV-vezérigazgató vezetékneve belöldi kör-IC, Zaránd Györgynek, a MÁV-START vezérigazgatójának a neve pedig nemzetközi IC-vonat neveként jelent meg.

6.3. Többnyelvű névváltozatok. A nemzetközi forgalomban az egyes vasutak vagy a ketős névformát alkalmazzák, vagy csak saját helyesírásukat használják. Nincs egységes megoldás, vonatneve válogatja, hogy az adott ország melyik megoldást választja. Magyarországon jelenleg a magyar névváltozatokat használják, Ausztriában vannak kétnyelvű nevek, de van, amikor az idegen írásjeleket is használják (pl. *Csárdás*). Románia minden vonatonál az adott név saját nyelvű megfelelőjét alkalmazza. Az országonként eltérő módon használt vonatnevek:

- folyónevek: *Béga/Bega, Dráva/Drava/Drau, Hernád/Hornad, Körös/Criș, Latorca/Латориця, Maros/Mureș, Mura/Mur, Rába/Raab, Szamos/Someș, Tisza/Tuca, Vág/Vah;*
- magyar megyenevek: *Bihar/Bihor, Fogaras/Făgăraș, Máramaros/Maramureș, Zaránd/Zărand;*
- magyar személynevek: *Bartók Béla/Bela Bartók, Jeszenszky János/Jan Jesenius, Liszt Ferenc/Franz Liszt;*
- magyar hegységnevek: *Hargita/Harghita.*

Az ilyen nevek alkalmazása nem szerencsés megoldás, de élő. Ez a névsor a végtelenségig folytatható. A gond akkor jelentkezik igazán, ha a több országot érintő vonatot mindenhol máshogyan nevezik, mint azt a *Dráva/Drava/Drau* név is mutatja. A viszonylag egyszerű nevek egységes írása is gondot jelenthet: a *Hungaria/Hungária* név is felváltva jelenik meg még a magyar menetrendekben is. Azt viszont senki nem tudja megmagyarázni, hogy a *Jan Jesenius* vonatnak miért kellett a magyar *Jeszenszky János* nevet is adni, hiszen a névadó kevesek által ismert, és a latinus névforma a magyarban is elfogadott változat.

6.4. Meddig élhet egy vonatnév? Vonatneveink élettartama rendkívül eltérő. Az igazi matuzsálem az *Orient*, amely a száz évet is megérte Magyarországon. A *Hungária* is nyugdíj-jogosult, mert az ötvenes évek közepe óta rója a Budapest–Prága–Berlin útvonalat. A

középgenerációt az első expressz-, majd IC-vonatnevek képviselik (*Hajdú, Szabolcs, Borsod, Savaria, Göcsej, Napfény, Mecsek, Somogy, Lővér*), amelyek mintegy 50 éve használatosak. Vannak 10–30 éves nevek. Sok vonatnév csak néhány menetrendi évet élt meg, vagy csak egyet (*Bononia, Serdica*). A legrövidebb ideig szolgáló név a Szegedről Budapestre közlekedő IC neve (*Szent Gellért*), amely csak egyetlen menetrendi évben, szeptembertől decemberig járt.

6.5. Beleszól a politika és a hivatal. A vonatnevek adásakor többször előfordult a politikusi érdekek előtérbe helyezése is; jelentősebb évfordulók, rendezvények befolyásolhatták a vonatok elnevezését.

A híres emberről elnevezett vonat esetében mindig felvetődik a kérdés, hogy a vezetéknev vagy a teljes név a szerencsésebb. A külső szemlélő szerint természetesen a keresztnév nélküli, hiszen az magában is egyedi, könnyen megjegyezhető. Ugyanakkor a teljes név tiszteletet parancsoló, komolyabb. Előfordult, hogy a minisztériumi illetékes kioktatta a vasút szakembereit, hogy nem illik csak a vezetéknevet használni. Nem tudta az illető, hogy a keresztnév nélküli név a magyarban csak a legnagyobbak privilégiuma. *Kossuth, Kodály, Széchenyi, Dobó, Lehár, Feszty* egyértelműen meghatározza a névadót, akire gondolni szeretnénk, annak ellenére, hogy ezt a vezetéknevet más jeles személyiségek is viselhették. Más a helyzet *Arany János, József Attila, Kálmán Imre* vagy *Dankó Pista* nevével, amelyekben a vezeték- és a keresztnév összeforrt, csak együtt használják. *Móra* és *Tömörkény* esetében ezzel szemben a vasút bizonytalanságban hagyta az utasokat, mert a vonatok viselhetik az ismert szegedi írók és múzeumigazgatók nevét, de utalhatnak a településre vagy városrészre is. Ha a pusztai vezetéknev a favorit, akkor miért volt mégis *Bartók Béla, Ady Endre* nevű vonat? Azért, mert a külföldi vasutak valamilyen megfontolásból ragaszkodtak a teljes névhez. *Liszt Ferenc / Franz Liszt* nevével pedig összekeverték volna a szintén vonatnévadó német *Friedrich List* közgazdász nevével. A minisztérium illetékesével nem vitatkoztak a szakértők, a korábbi vezetékneves vonatok azonban megmaradtak, csak az új békéscsabai vonat neve nem *Munkácsy* lett, hanem a vasutasok fricskájaként a híres mezőhegyesi lófajta, a *Nóniusz* neve került be a menetrendbe. (A névadás motivációjáról mindenki azt gondolhat, amit akar.)

Miért nem jó a belföldi vonatknál a személynév használata? Nem szerencsés, amikor a híres embert átkozzák a kényelmetlen, rossz, takarítatlan kocsik vagy a rendszeresen késő vonat miatt. A német vasút kezdeményezésére (a családdal folytatott előzetes egyeztetés nélkül) *Bartók Béla / Bela Bartók* névre keresztelt Budapest–München EC-vonat neve is kisebb vihart kavart. A világhírű zeneszerzőnek az egyébként a MÁV Vezérigazgatóságán dolgozó fia örült annak, hogy édesapja vonatnevet kapott, ugyanakkor keményen kritizálta a vonatban közlekedő kocsik állapotát, minőségét és a nem megfelelő szolgáltatási színvonalat. *Szent István* neve pártpolitikai lobbizással került a menetrendbe a vasutas szakemberek tiltakozása ellenére. A névadónak semmi köze nem volt a Balatonhoz, a vonat rendszeresen késett, az utasok Szent Istvánt szidták.

A *Szent Márton* nevet viselő vonatért a területi vasútigazgatókat meggyőző országgyűlési képviselőknél túl még a szombathelyi megyéspüspök is küzdött. Úgy gondolta, a jubileumi évhez tökéletesen illene az IC-vonat. A *Rippl-Rónai* nevet a kaposvári polgármester lobbizta ki, hiszen Kaposvár híres szülöttjéről van szó. A következő évben vágányzári menetrend miatt a vonat nem is érintette Kaposvárt, de a név maradt, hiszen a horvátokat hidegen hagyta a vonatnév és annak kaposvári kötődése, egy új név pedig további költségeket generált volna.

Különös kalamajkába sodródott az évtizedeken keresztül sikeres és egyértelműen Szombathelyhez köthető *Isis* név, mert a politikusoknak feltűnt, hogy a vonat neve pontosan megegyezik az *Iszlám Állam* nevű terrorista szervezet nevének angol *ISIS* betűszavával. Kit érdekelt ezek után, hogy Szombathely egyik legrégebbi építménye motiválta a névadást? A név először *Ízisz*, majd *Iseum* formát kapott. Mire azonban a vasúti névváltozás keresztülfutott, az ominózus szervezet neve *ISIL* névre változott.

A Budapesti Önkéntes Mentőegyesületet megalapító *Kresz Géza* neve a COVID-járvány ideje alatt a mentősök tiszteletére, év közben került a menetrendbe a békéscsabai *Nóniusz IC* helyére. Fél év elteltével, mivel a békéscsabai vonalon megszűntek az egyedi nevek, a név a kaposvári vasútvonalra került. Természetesen az egész életét a fővárosban leélő névadó egyik útvonalhoz sem volt köthető, így a vonat neve közömbös maradt.

A főhatóság illetékesei határozottan elleneztek, amikor a vasút az egyik egri vonatnak a *Jumurdzsák* nevet szánta. Sajnos nem értették a humoros analógiát, hogy a félszemű, örök vesztés török janicsár neve mennyire illik egy nem a legmagasabb szolgáltatást nyújtó vonathoz. Volt mindenféle ellenérv. A legérdekesebb az volt, hogy „mit szól hozzá a török nagykövetség”. A vasutasok tesztelték a nevet az interneten, és az utasok körében nagyon sikeres lett volna.

Nem szerencsés, ha a névvel ellátott vonat a következő menetrendben más napszakban vagy más célállomásra közlekedik. A legrosszabb azonban az, ha a neves vonat más vasútvonalra kerül. Ha a névvel ellátott vonat közlekedése az adott útvonalon megszűnik, az egyértelmű utastájékoztatót az szolgálja legjobban, ha a nevet néhány évig pihentetik, és csak később használják fel egy másik relációban. Ha nem így tesznek, akkor az utas bizonytalanná válhat.

Az igazi magyar vándor a *Drava* név. Volt belföldi és nemzetközi vonaté, járt Pécsre, Eszékre, Szarajevóba, Zágrábba, Triesztbe, Grazba, Ljubljánába. Gyakorlatilag a Dunántúl fővonalainak többségén közlekedett már. Univerzális név az *Arrabona is*, amelynek viselője Bécsbe, Sopronba és Győrbe is járt. A *Liszt Ferenc* a dortmundi EC után soproni, majd bécsi vonat neve lett. A *Maros* nevű IC hol Szegedre, hol Békéscsabára közlekedett, míg végül nemzetközi vonattá erősödött. A *Körös* vonatnév a belföldi kategóriából került át a nemzetközibe, a *Rippl-Rónai* nemzetköziből lett belföldi vonat neve.

Volt olyan időszak is, amikor egyes nemzetközi vonatok magyar végállomása nem Budapest, hanem az ország másik vége volt. Ezek a vonatok az ütemes menetrend szerint közlekedő valamelyik belföldi minőségi vonat menetrendjébe lettek beillesztve. Az ilyen vonatok neve tanulmányunk szempontjából nemzetközi vonatnak számít. Ugyanakkor volt nyolc olyan vonatnév is, amelyet hol belföldi, hol nemzetközi vonat viselt, ezeket mindkét kategóriánál figyelembe vettem.

6.6. Helyesírási és kiejtési problémák. Esetenként gondot jelent a vonatnév helyesírása vagy kiejtése. A különböző nyelvek írásjeleinek, ékezethasználatának közös nevezőre hozása nem könnyű feladat. A kis- vagy nagykötőjel és a szóközök következetes használata is megoldhatatlannak minősül a relációs elnevezésű vonatoknál. Nincs eldöntve, hogy az útvonal egy részén egyesítve közlekedő és emiatt kötőjeles nevű vonat nevében kis- vagy nagykötőjelet használjanak-e. A vasút ezt egyszerűen oldotta meg: hol ezt, hol azt alkalmazza, minden következetesség nélkül (*Dacia-Corvin* vagy *Transilvania-Szamos*).

Visszatérő hiba az ékezetek, mellékjelek, kötőjelek, nagykötőjelek használata a vonatnévben és az útvonal állomásainak írásában. A magyar ékezetek, a szláv és a román mellékjelek mindig gondot okoztak. Magyarországon rendre el is hagyták ezeket a zavaró tényezőket az írásos kommunikációban. A vasúti kocsik útiránytábláira a kocsikiállító vasút mindig a saját metódusát alkalmazta. Így szerencsétlen esetben a vonat különböző kocsijainak

útiránytábláján más-más névalak fordult elő. A rövid vagy hosszú magán- vagy mássalhangzók egységes írásában sincs egyezség, emiatt a vonat neve minden országban egy kicsit más. Példaként felhozható a *Sirava/Širava*, *Dráva/Drava/Drau* névhasználata. A legbosszantóbb elírás a lengyel főváros nevének *Warsó* formában történő írása volt.

Viszonylag egyszerű kérdés, mégis megoldhatatlan feladatnak bizonyult Erdély latin nevének leírása: *Transylvania*, *Transylvania*, *Transsilvania* vagy *Transsylvania* (az *á* betűs változatokat ezúttal figyelmen kívül hagyhatjuk). Még a Földrajzinév-bizottság is foglalkozott a kérdéssel: „a *Transsylvania* *expressz* név alkalmas a vasúti járat elnevezésére”,³ mégis többféleképpen szerepel ma is a menetrendben és a vonatokon. A magyar vasút éveken keresztül a *Transsylvania* nevet tüntette fel a menetrendben. Romániában a *Transilvania* nevet használják, a mostani magyar belföldi menetrendben is ez a név szerepel, a nemzetközi menetrendünkben ugyanakkor *Transylvania* van, mivel más ember szerkeszti, más adatbázisból.

Hogyan kell írni az erdélyi fejedelemből lett lengyel királyról elnevezett vonat nevét: *Báthori*, *Báthory*, *Bathori* vagy *Bathory*? A történészek is vitatkoznak rajta, ugyanakkor a helyesírás régóta vagylagosan engedélyezi a *Báthori*, illetve *Báthory* alakokat. A vasutasok pedig a saját kedvük szerint hol így, hol úgy tüntetik fel a tájékoztató felületeken.

Különös történet a *Transdanubium* vonat neve. Közlekedésének első évében – a *Danubius* vonat nevével analóg módon – *Transdanubius*-nak hívták, de a latinul tudók felhívták a figyelmet a latin grammatikai hibára, így a következő évtől a latinul nem tudók számára furcsa *Transdanubium* lett a neve.

Ha vonatot nevezünk el hazánk második legnagyobb állóvízéről, akkor hogyan írjuk helyesen: *Tisza-tó* vagy *Tiszató*? Használhatjuk-e az utca- és településneves analógiát, amelyet a vasútállomások nevével alkalmazunk, és írhatjuk-e kötőjel nélkül a vonatnevet? Eldöntetlen a kérdés.

Hogyan kell kiejteni a *Maestral* vonat nevét? (A névadó az észak-olasz tengerparton a szárazföld felől fújó hideg és száraz szél.) *Maestrál*, *Maestral*, *Mestral*, *Mesztrál*, *Misztrál*? Évtizedek alatt sem jutott dűlőre a MÁV, ezért mindenki úgy ejtette, ahogyan jónak sejtette. Így szinte minden vasútállomáson máshogyan mondták be a vonat nevét. A megoldás a [mɛstrɑ:l].

A minőségi vonatot jelző *expressz* vagy *Expressz* névelem kis- vagy nagybetűs, külön vagy kötőjellel írása folyamatosan visszatérő gond. Azon is vitatkoznak, hogy a minőségi vonatok megkülönböztetésére szolgáló *IC* 'InterCity', *EC* 'EuroCity', *EN* 'EuroNight' rövidítés (vagy a teljes kifejezés) és a többi kereskedelmi vonatonem megnevezése a vonatnév szerves részét képezi-e, és emiatt a vonatnév után a menetrendi oszlopban is fel kell-e tüntetni vagy nem.

7. Kitekintés a szomszédokhoz. A szomszédos országok vasútjainak névadási gyakorlata hasonló volt a miénkhez: mindenhol a földrajzi nevek, illetve az ismert emberek neve dominált. Voltak egységsítési törekvések is.

7.1. Ausztria. Ausztriában könnyű helyzetben voltak a névadók a rengeteg hegycsúcs, tájegység, tó és folyó miatt. Ennek ellenére gyakoriak voltak az igazi furcsaságok is. A bécsi vonatok elnevezésében előtérbe került a zene. A négy magyar zeneszerzőn túl (*Bartók*, *Kálmán Imre*, *Lehár*, *Liszt*) a *Chopin*, *Smetana*, *Mozart*, *Haydn* és *Robert Stolz* is vonatnév lett, emellett a *Wiener Symfoniker* és a *Wiener Filharmoniker* is bekerült a menetrendbe.

³ FNB 66. ülés, 66/618. [2008. XII. 15.] FNB. vélemény

A 2003–2004. évi osztrák vasúti menetrendben 164 vonatnév található. Ebből 80 a hagyományosnak tekinthető név, 84 pedig reklámnév. A 2022–2023. évi osztrák vasúti menetrendben már csak 68 vonatnév maradt. Ebből 16 hegynév, 13 tájegység neve, 6 ország- vagy országrész-név, 6 személynév, 4 víznév, 3 latin városnév, 2 tánc neve, 2 építménynév, 2 intézménynév, valamint 1-1 virág-, útvonal-, időszak- és köznév, 5 a szolgáltatás jellegére utaló név, amelyből 3 kerékpárszállító-, 1-1 sí- és turistavonat neve. A minőségi vonatok zöme (rj, rjx, ICE) név nélkül közlekedik, hat vonatnév (*Sprinter*) pedig több, azonos viszonylaton közlekedő vonat gyűjtőneveként szolgál.

7.2. Szlovákia. Északi szomszédunkban a 2003–2004. évi menetrendben 71 vonatnév volt, zömmel földrajzi nevek. A 2014–2015. évi menetrendben már 120 vonatnév jelent meg, ebből 9 reklámnév. A 2022–2023. évi menetrendből viszont gyakorlatilag eltűntek az egyedi vonatnevek, és zömmel viszonylati nevet kaptak a minőségi vonatok.

Szlovákiában 2023-ban önálló belföldi vonatnevek: *Polana, Zamčan Šarišan, Pendolino Košičan, Tatran-Zemplin*; önálló nemzetközi vonatnevek: *Bathory, Hungaria, Metropolitan, Slovenská Strela, Metropol*; belföldi vonatsoportnevek: *Bojnice, Fatran, Gemeran, Považan, Tatran, Urpin*; nemzetközi vonatsoportnevek: *Beliansky express, Kysučan, Hornad, Metropolitan, Ostravan, Slovakia, Valašský express, Vojak, Švejk, Zakarpatia*. Ezeken felül a szolgáltató, illetve a vonattípus a névadó a *RegioJet*, a *Leo express* és a *Railjet express* vonatoknál.

7.3. Románia. Romániában napjainkra eltűntek a minőségi vonatok és a belföldi vonatnevek; csak a nemzetközi vonatoknak van nevük. Ebben meghatározóak a Magyarországról érkező vonatok, pedig nem volt ez mindig így.

A 2002/2003. évi menetrendben szereplő belföldi vonatnevek közül a személynévi eredetűek voltak többségben:

- történelmi személyiségek neve: *Alexandru cel Bun, Alexandru Ioan Cuza, Decebal, Dimitre Cantemir, Avram Iancu, Nicolae Iorga, Mihai Viteazu, Petru Rareș, Ștefan cel Mare*;
- tudósok neve: *Aurel Vlaicu*;
- művészek neve: *Brâncuși, Ion Creangă, Mihai Eminescu*.

Természetesen a földrajzi nevek is jelentős szerephez jutottak. Kiemelkedőek közülük a következő típusok:

- térség- és országrész-név: *Ardeal, Banat, Bihor, Maramureș, Oltenia, Putna, Transcarpati, Transilvania, Valahia*;
- városnév: *Calatis, Histria, Mamaia*;
- víznév: *Jiul, Marea Neagra, Mureș, Pontus Euxinus, Siret, Someș, Timiș-Cerna*;
- nemzeti park neve: *Cozia*;
- természeti adottság neve: *Litoral, Porțile de Fier*;
- építménynév: *Trei Ierarhi*;
- egyéb név: *Olimp, Palas, Timișoara '89, Venus*.

Ugyanekkor a következő nemzetközi vonatnevek voltak használatban: *Ady Endre, Albena, Bosphor, București, Bega, Bulgaria, Corona, Dacia, Ister, Ovidius, Partium, Prietenia, Traianus, Transbalkan*.

7.4. Horvátország. Horvátországban csekély a minőségi vasúti közlekedés szerepe, ezért nevesített vonatokban sem bővelkednek. A 2014–2015. évi menetrendben mindössze 9 név szerepelt, ebből 8 nemzetközi vonatnév:

- személynév: *Lisinski*;
- országnév: *Croatia*;
- városnév: *Agram, Emona, Ljubljana, Opatija*;
- víznév: *Adria, Sava*;
- építménynév: *Mimara*.

Az egyetlen belföldi nevesített vonat az Eszék és Zágráb között közlekedő *Podravka*, a kaproncai székhelyű horvát élelmiszeripari vállalat neve.

Horvátország vonatnevei a 2022–2023. évi menetrendben 12 névre bővültek: *Agram, Croatia, Istra, Ljubljana, Mimara, Opatija, Sava, Cibalia, Dalmacija, Marjan, Podravka, Slavonija*.

7.5. Szerbia. A 2008–2009. évi szerb menetrendben 22 vonatnév volt:

- személynév: *Kočo Racin, Bora Stanković, Nicola Tesla, Ivo Andrić*;
- országnév: *Hellas, Pannonija*;
- tájegység neve: *Bačka, Balkan*;
- városnév: *Beograd, Bucuresti, Podgorica, Zlatibor*;
- víznév: *Nišava, Morava, Palić, Sava*;
- hegynév: *Avala, Fruška Gora, Lovćen, Olympus, Tara*;
- egyéb név: *Autovoz* 'autósvonat'.

A 2022–2023. évi menetrendben már csak a két montenegrói vonat neve (*Lovćen* és *Tara*) szerepel nevesített vonatként.

7.6. Amit mi elkerültünk: szlovák és osztrák reklámdömping. A reklám is betört a vonatnevek közé. Áruházak, iparvállalatok, árucikkek, kulturális intézmények, sőt e-mail címek is névadóvá váltak, és az országimázs sem maradt ki.

A 2003–2004. évi osztrák vasúti menetrend elrettentő, reklám jellegű névkülönlegességei, a reklámozott területek szerint rendszerezve:

- város: *Historische Stadt Judenburg, Stadt Innsbruck, Stadt Bruck an der Mur*;
- országimázs: *Familienland Österreich, Bundessozialamt, Unser Soziales Österreich, Cooperative Beratung, Fahr mit Herz*;
- oktatási intézmény: *Universität Klagenfurt*;
- kommunikációs cég: *Antenne Voralberg, KLEINE ZEITUNG, Oberösterreichische Nachrichten, Radio Arabella, Radio Oberösterreich, Rundschau, Salzburger Volkszeitung, Tourismusfernsehen TW1, VERLAG CARL UEBERREUTER*;
- biztosító: *TIROLER Versicherung*;
- kereskedelem: *Parfümerie Douglas, ROCO Modellbahnträume, Konrad Cafe K. u. K., Kärtnermilch*;
- kaszinó: *Casino Salzburg, CASINO WIEN, Casinozug Linz*;
- vallási szervezet: *DON BOSCO*;
- sport, szabadidő: *HEERES-SPORTCENTRUM, Vitalwelt Hausruck, Nationalpark Gesause, Ferienpark Wörthersee*;
- szállás: *Hotel IBIS, Fahrgast Kärnten, TherenResort Warmbad-Villach, Urlaub am Bauernhof, Therme Laa*;
- szórakozás: *Tiroler Landestheater, Palais Kaufmännischer Verein*;
- múzeum: *Bergbaumuseum Klagenfurt, Heeresgeschichtliches Museum, Kunsthaus Graz, Lentos Kunstmuseum Linz, Leopold Museum Wien, Museumquartier*,

Naturhistorisches Museum, Oberösterr. Landesmuseen, Österr. Galerie Belvedere, Residenzgalerie Salzburg, Sigmund Freud-Museum, WIEN MUSEUM;

- iparvállalat: *Gosch & Zmugg, Rhonberg Bahntechnik, KELAG Energie Express, MAK Express;*
- egyéb: *AK Tirol* 'egy tanácsadó cég', *EC VSV* 'egy hokiklub', *ERLEBNISZUG ZAUBERBERGE* 'Varázshegyi élményvonat', *ECDL ADVANCED* 'egységes európai számítógéphasználói jogosítványvizsga'.

Az osztrák vasútnevek további példáit bemutatva újabb kacifántos neveket sorol fel ELLÁTOTT UTAS: „Erre a létező legcsúnyább példa nem más, mint a »bezzegvasút« ÖBB, akik mindig képesek alulmúlni magukat olyan névadásokkal, mint *Rote Nasen, TelefonSeelsorge Ruf 142, Europäischer Computer Führerschein, Beste Österreichische Gastlichkeit, 118899.comAllesAuskunft, Karriere beim Heer, atomkraftfrei leben! és Coca-Cola Happiness Zug*. Ezeket a neveket még a railjet-ek sem tudták elkerülni, sőt, hogy még cifrább legyen a dolog, még a »powered by« előtagot is megkapták a reklámnév elé” (ELLÁTOTT UTAS 2012b).

Ehhez az utastájékoztatóban használhatatlan, megjegyezhetetlen névtömeghez nincs mit hozzátenni. Szerencsére változtak az idők a szomszédban is, és mára eltűntek az ilyen jellegű vonatnevek.

A 2003–2004. évi szlovák menetrendben még nem voltak reklámhordozó vonatnevek. A 2014–2015. évi szlovák menetrendben viszont – csupa nagybetűvel szedve – a következő nevekkel találkozhatunk: *DPD* 'egy nemzetközi csomagszállító cég', *FERRATUMBANK* 'egy internetes hitelbank', *HORALKY SEDITA* 'egy édesség', *LYONESS* 'egy vásárlói közösség', *MILA* 'egy édesség', *MODRY PLYN RWE* 'egy energiaszolgáltató', *OKAY ELEKTRO* 'egy elektronikai áruházlánc', *SHOPAE.SK, WÜSTENROT* 'egy lakás-takarékpénztár'.

Ezekhez képest a magyar promóciós nevek gyenge kisebbséget jelentenek. Magyarországon reklámnévként a MÁV-nál a *TVK* és a *Westel* neve jelent meg elsőként, majd a *PTE* 'Pécsi Tudományegyetem' neve tűnt fel. A reklámnevekben a prímet a *GYSEV* vitte a négy bank nevével (*Sopronbank, Axa, Magnet Bank, Uniqua*), a *Soproni Közgáz*, illetve a *Soproni Ászok* és a *Traub* névvel. Szerencsére ezek közül egy-egy évben legfeljebb négy név került be a menetrendbe, melynek oka a fizetőképes szponzorok hiánya, illetve a vasút által nyújtott megkérdelezhető színvonalú ellenszolgáltatás lehetett.

8. Merre tovább? Az egyedi vonatnevek felszámolását Németország kezdte, mert a több ezer vonatnévvel már nem tudtak mit kezdeni, és az ICE-szerelvények megjelenésével a vonat-típus fontosabb ismérvvé vált. Kezdetben teljesen elhagyták a neveket, később lassan visszaszívárgott néhány vonatnév. A névcsökkentést Ausztria folytatta a Railjet-szerelvények megjelenésével, majd a csehek és a szlovákok következtek, s végezetül mi is beálltunk a sorba. A vonatcsoportok nevének alkalmazásánál a lényeg az azonos viszonylat, a megállási rend, a szerelvény-összeállítás, a szolgáltatás és az egyértelmű azonosítás lenne. Ez Magyarországon nem mindig sikerül, emiatt a lényeg, az utasok egyértelmű tájékoztatása vesz el.

8.1. Hazai jelen. A belföldi IC-vonatok egyedi vonatneveinek elvesztése csaknem teljes körűvé vált. 2023-ban már csak a soproni (*Ikva, Kékfrankos, Lővér, Soproni Közgáz, Magnet Bank, Scarbantia, Tűztorony*), a kaposvári (*Kresz Géza, Rippl-Rónai, Somogy*) és a fehérgyarmati (*Kraszna*) IC-vonatoknak van nevük. Megtartotta egyedi nevét az utolsó mesehős, a zajtai *Hétmérföldes* és egy miskolci vonat (*Borsod*), valamint a *Tisza-tó*. A nyári balatoni vonatok neve is megmaradt (*Levendula, Aranyhíd, Aranypart, Esti Csók, Ezüstpart, Fenyves, Jégmadár, Napfürdő, Panoráma, Vitorlás*). Ezek közül várhatóan az ütemes menetrend szerinti

IC-vonatok neve nem lesz hosszú életű, mert előbb-utóbb a Sopronba járók megnevezésére a *Lővér*, a Kaposvárra közlekedőkre a *Somogy* név egyeduralgkodóvá válhat.

A jelenlegi menetrendben található IC-hálózat vonatainak neve 8 névcsoportba sorolható.

4. táblázat: Az IC-vonatscsoportok neve

Név	Névadó	Közlekedési viszonylat
<i>Bakony</i>	hegy	Budapest–Veszprém–Szombathely
<i>Balaton</i>	víz	Budapest–Keszthely
<i>Békés</i>	vármegye	Budapest–Békéscsaba
<i>Göcsej</i>	tájegység	Budapest–Veszprém–Zalaegerszeg
<i>Hernád</i>	víz	Budapest–Miskolc–Kassa
<i>Mecsek</i>	hegy	Budapest–Pécs
<i>Napfény</i>	természeti jelenség	Budapest–Szeged
<i>Nyírség</i>	tájegység	Budapest–Debrecen–Záhony
<i>Savaria</i>	(latin) városnév	Budapest–Győr–Szombathely
<i>Tokaj</i>	(magyar) városnév	Budapest–Miskolc–Debrecen–Budapest
<i>Tópart</i>	természeti adottság	Budapest–Nagykanizsa
<i>Zemplén</i>	vármegye	Budapest–Sátoraljaújhely

A 12 névből 10 földrajzi név, így a földrajzi nevek névadási túlsúlya egyértelmű. Feltehetően a jövőben ez még erőteljesebb lesz.

A sebesvonati jellegű IR-vonatok jelenleg 6 útvonalon közlekednek. A Kecskemét–Baja vonatok még nem kaptak nevet. Ezekre a *Bácska* vagy a *Kiskunság* név illene. A 8-ból 4 földrajzi név.

5. táblázat: Az IR-vonatscsoportok neve

Név	Névadó	Közlekedési viszonylat
<i>Agria</i>	(latin) városnév	Budapest–Eger
<i>Cívis</i>	község	Budapest–Debrecen–Nyíregyháza–Záhony
<i>Gemenc</i>	tájegység neve	Baja–Szekszárd–Székesfehérvár
<i>Helikon</i>	építménynév	Győr–Keszthely–Kaposvár–(Pécs)
<i>Mátra</i>	hegynév	Budapest–Gyöngyös
<i>Pannonia</i>	(latin) országrésznév	Szombathely–Nagykanizsa–Pécs

Külön kategóriába tartozik a balatoni vonatscsoportok neve:

- az északi parton: *Bagolyvonat*, *Katica*, *Kék Hullám*, *Tekergő*, *Vízipók*;
- a déli parton: *Bagolyvonat*, *Dél→parti*.

8.2. A nemzetközi forgalom jelene. A Magyarországon közlekedő nemzetközi vonatok neve az utóbbi időben stabilizálódott. A vonatok többségének évek óta változatlan a neve, bár a külföldi vasutak kezdeményezésére a nemzetközi forgalomban három útirányban megjelentek a vonatscsoportnevek.

6. táblázat: Nemzetközi vonatok vonatscsoportneve

Név	Névadó	Közlekedési viszonylat
<i>Metropolitan</i>	közszó	Budapest–Bratislava–Praha
<i>Hernád/Hornad</i>	folyónév	Budapest–Košice
<i>Railjet</i>	szerelevény típusa	Budapest–Wien–München/Zürich
<i>RegioJet</i>	szolgáltató vasút	Budapest–Wien–Praha

A nemzetközi vonatok vonatscsoportneveinél az osztrák szerelevénytípusra utaló *Railjet* a leggyakoribb. Ezt követi a csehek semmitmondó *Metropolitan* neve, és csak a kassai *Hernád/Hornad* neve földrajzi név.

7. táblázat: Egyedi nevű nemzetközi vonataink a 2022–2023. évi menetrendben

Irány	Vonatnév
Ausztria	<i>Csárdás, Dacia–Corvin, Drava, Hortobágy, Kálmán Imre, Lehár, Liszt Ferenc, Mura, Semmelweis, Transilvania–Szamos</i>
Szlovákia	<i>Báthory, Hungária, Metropol</i>
Ukrajna	<i>Latorca, Hortobágy</i>
Románia	<i>Béga/Bega, Corvin, Corona, Fogaras/Făgăraș, Ister, Körös/Criș, Dacia, Hargita/Harghita, Maros/Mureș, Muntenia, Szamos/Someș, Traianus, Transilvania, Zaránd/Záránd</i>
Horvátország	<i>Adria, Agram</i>
Szlovénia	<i>Citadella, Istria</i>

8.3. Névirási gondok. A belföldi és a nemzetközi menetrendi mezők névirásában továbbra is sok eltérés tapasztalható. Sajnálatos, hogy a nemzetközi mezőkben nem tüntetik fel a vonatok az adott országban használt névformáját, a magyartól eltérő betűket, sőt a belföldi mezőben egyesített vonatoknak is csak az egyik neve szerepel (a kötőjeles vonatneveknek). Ez a magyar utas külföldi tájékozódását jelentősen megnehezíti, különösen akkor, amikor az íráskép jelentősen eltér, mint a *Körös/Criș*, *Maros/Mureș* vagy a *Fogaras/Făgăraș* esetében.

8.4. Mit hoz a jövő? A jövőben majd jön egy új szolgáltatási forma, egy új vonattípus, amely ismét egyedi nevet kíván. Akkor kezdődik minden újra, de remélhetően egységesebb koncepció alapján.

A tanulmány leadása előtti napokban érkezett a hír, hogy a MÁV-START bővíti szolgáltatásait, és új, névvel ellátott vonatok jelennek meg a menetrendben. A hajdani *Tanúhegyek* név *Tanúhegy* névre rövidült egy Győr–Keszthely viszonylatú vonat nevéként. A nyári Szombathely–Keszthely vonat a hangulatos *Lesence* nevet kapja. Névadója a négy falun

végigcsörgedező északi parti kis Lesence-patak. A Budapesten túlról a Balatonhoz közlekedő *Tekergő* vonatok *Csabai Tekergő* és *Szabolcsi Tekergő* néven közlekednek majd.

Az új nevekből és a megmaradó nevekből az a tendencia látszik, hogy belföldön az ütemes menetrend szerint közlekedő minőségi IC- és IR-vonatok vonatsoportnevet kapnak, az egyedi elnevezés pedig az átlós expresszvonatok és a napi egy vonatpáros, több vasútvonalon áthaladó vonatok sajátja lesz. Nemzetközi forgalomban a railjet vonatknál marad a névtelenség, a többi minőségi vonat pedig a korábbi gyakorlat szerint kap nevet.

Elmondhatjuk, hogy véget ért egy elnevezési korszak, de nem kell szomorkodnunk, mert jön majd a következő, amelyben hasonló sikeres és sikertelen megoldások lesznek, feltehetően a jövőben is sok nyelvhelyességi és helyesírási problémával. A vonatnevek esetében sok újat nem lehet a jövőben sem kitalálni, csak következetes megoldásokra kell törekedni.

Felhasznált források

- Balaton hajók: <http://www.balatonihajok.hu/hajo/csoport/szemelyhajo> (2023. 10. 15.)
- EuroCity. *Wikipédia*. <https://hu.wikipedia.org/wiki/EuroCity#Nevek> (2023. 10. 14.)
- FNB = Földrajzinév-bizottság 2-110. ülés döntései: <https://cdn.kormany.hu/uploads/sheets//a/ab/ab2/ab26e51c043ccbc6daa0e53c396f8c8.pdf> (2023. 10. 15)
- Horvát vasúti menetrend 2014–2015: VOZNI RED 14.12.2014.–12.12.2015. HŽ Putnički prijevoz d.o.o., Zagreb, 2014.
- Horvát vasúti menetrend 2022–2023: <https://www.hzpp.hr/vozni-red-3?p=467> (2023. 10. 15.)
- Magyar vasúti menetrendek 1893, 1897, 1914, 1938, 1944, 1959/60, 1965/66–2022/2023.
- Osztrák vasúti menetrend 2003–2004 Fahrpläne Österreich Gültig ab 14.12.2003 bis 11.12.2004 ÖBB – Geschäftsbereich Personenverkehr.
- Osztrák vasúti menetrend 2022–2023 Fahrpläne Österreich Gültig ab 11.12.2022 bis 9.12.2023
- Román vasúti menetrend 2002–2003 Mersul Trenurilor de Călători 15.12.2002–13.12.2003 C.F.R Călători S.A., București, 2002.
- Román vasúti menetrend 2018–2019 Mersul Trenurilor de Călători 09.12.2018–14.12.2019 C.N.C.F. „CFR” S.A., București, 2018.
- Szerb vasúti menetrend 2008–2009 Red vožnje 14.XII 2008. – 12.XII 2009. Železnice Srbije Beograd, 2008.
- Szerb vasúti menetrend 2022–2023: <https://www.srbvoz.rs/en/timetable-kurir/> (2023. 10. 15)
- Szlovák vasúti menetrend 2014–2015 Cestovny poriadok vlakov osobnej dopravy 2014/2015 Železnice Slovenskej Republiky, Bratislava, 2014. (2023. 10. 15.)
- Szlovák vasúti menetrend 2022–2023: https://www.zssk.sk/wp-content/uploads/2023/03/20230220_KCP_SK_PlatiOd20230305.pdf (2023. 10. 15.)
- TEE = Trans-Europ-Express. *Wikipédia*. <https://hu.wikipedia.org/wiki/Trans-Europ-Express> (2023. 10. 14.)

Hivatkozott irodalom

- COATES, RICHARD 2016. Railway Locomotive Names and Train Names. In: HOUGH, CAROLE eds., *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford University Press, Oxford. 645–654. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199656431.013.61>
- ELLÁTOTT UTAS 2012a. Nyugaton a helyzet változatlan – Új menetrend a nemzetközi viszonylatokon is. *Hova megy ez a vonat? blog* 2012. december 13. https://hovamegyavonat.blog.hu/2012/12/13/nyugaton_a_helyzet_valtozatlan_uj_menetrend_a_nemzetkozi_viszonylatokon_is (2023. 10. 14.)

- ELLÁTOTT UTAS 2012b. Minek nevezzetek? – vonatok és vonatnevek. *Hova megy ez a vonat? blog* 2012. december 20. https://hovamegyavonat.blog.hu/2012/12/20/minek_nevezzetek_vonatok_es_vonatnevek (2023. 10. 14.)
- GODA JUDIT 1997. Vonatnevek Magyarországon ma. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.)* 1–2. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézet, Budapest–Miskolc. 2: 611–613.
- PERGER IMRE 2004. Vonatnevek, mozdonynevek. In: BALÁZS GÉZA szerk., *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője I–II. Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián. Műhelytanulmányok*, MTA Társadalomkutató Központ, Budapest. I: 361–365.
- URBÁN LAJOS szerk. 2005. *Vasúti nagylexikon* 1–2. Magyar Államvasutak, Budapest.

PERGER IMRE

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-5023-6492>

Budapest

IMRE PERGER, Train names in Hungary

The study outlines the development of giving names to means of transport and describes the motivations behind the naming. It analyses in detail the development of train names. On the basis of an almost complete list of train names in Hungary, it examines domestic and international train names separately. The names discussed are divided into main groups and subgroups. The paper describes the characteristics of “good” and “bad” train names and outlines spelling and pronunciation problems. It also offers insight into informal train names and describes the background of the name giving. In addition to domestic examples, it also provides insight into the naming principles of railway companies in neighbouring countries. The paper concludes that naming practices in almost all countries give priority to geographical names (country, part of country, region, mountain, water). In addition, the names of famous people, historical figures, saints, artists (painters, sculptors, composers, writers, performers) have also been included in railway timetables, as have the names of landmarks (buildings, natural features), characters from novels and fairy tales. Latin names have also been given a prominent role in train names. The study also outlines the possibilities for further developments in the practice of naming trains.

Keywords: names of vehicles, train names, semantic types and motivations of train names, Hungarian State Railways, international trains, practical questions of name giving of trains

Osztrák és magyar borterméknevek nyelvészeti vizsgálata

1. Bevezetés. Jelen tanulmány a pannon borrégióban napjainkban használt borterméknevek bemutatására vállalkozik. Pannónia két szomszédos ország, Magyarország és Ausztria történeti és borföldrajzi szempontból összetartozó régiója, amely az ókori római provincia területét foglalja magába. A római korból fennmaradt földrajzi név a mai napig használatos mindkét közép-európai országban. A régióban két, egymással hosszú évszázadok óta érintkező, nem rokon nyelv él egymás mellett. A nyelvi kölcsönhatások nem kizárólag, de nagyrészt egyirányúak, a magyar névadásban számos ponton (keresztnévadás, családnevek kialakulása stb.) érzékelhető a szomszédos német nyelv hatása.

A borászatban különböző tulajdonnévtípusokkal lehet találkozni. Hagyományosan nagy történeti jelentőségük van a földrajzi neveknek, ezek között is elsősorban a termőterületek és dűlők neveinek: *Balaton-felvidék*, *Penke*, illetve *Burgenland*, *Janosberg*. Ezenkívül általában jól ismertek a pincészetek és borászati cégek tulajdonnevei (mint cégnevek, illetve márkanévek, bár ezek nem minden esetben esnek egybe): *Weingut Martin Pasler*, *Wachter Wein*, *Káli Kövek*, *Skizo*. Jelen tanulmányban elsősorban az egyes bortételek termékneveit vizsgáljuk (pl. *Donum*, *Tivald*), amelyeket – a fajtanévvel (pl. *Blaufränkisch*, *furmint*) ellentétben, amelyek az önológiai (azaz borászati) nomenklatúra részét képezik (vö. BÖLCSKEI–FÓRIS 2022: 70) – tulajdonneveknek tekintünk.

2. A borterméknevek helye a tulajdonnevek között. Valószínűleg a borpiaccal kapcsolatban is találó KALASZNIK és SZCZEK (2020: 51) megállapítása, mely szerint a tulajdonnevekkel történő azonosítás a nyelven kívüli valóság egyre több tárgyával kapcsolatban jellemző. A kisebb-nagyobb borászatok egyes évjárataiban szinte minden palackozott bortétel saját tulajdonnevet (terméknevet) visel, amely siker esetén akár több egymást követő évjárásban is megjelenhet, vagy márkanév válhat belőle.

A márka- és terméknevek tulajdonnévi státusza annyiban számít problémásnak, hogy ezek a megnevezettek olyan osztályára vonatkoznak, amelyek egyformák. Ebben az értelemben tehát mégiscsak másképpen viselkednek, mint például a keresztnevek, amelyeket sok különböző egyed visel, hiszen azoknál a névviselők nagyon különbözőek. Ennek megfelelően a szakirodalomban sem egységes a terméknevek tulajdonnévi jellegének megítélése. J. SOLTÉSZ (1959: 466) az áru- és márkanéveket a tulajdonnév és köznévi határterületén helyezi el, mert mind tulajdonnévi, mind pedig köznévi jellemzőik vannak. (Az *árunév* nála az egyes termékek tulajdonneveit jelenti, a *márkanév* pedig ezek törvényileg védett változatát.) J. SOLTÉSZ (1959: 467) felfogása az árunév köznévi jellegét leginkább abban tartja tetten érhetőnek, hogy az – a prototipikus tulajdonnevekkel szemben – nem egyedít, hanem nagyon sok (egyforma) áruva vonatkozik. NÜBLING et al. (2012: 48) hozzá hasonlóan átmeneti, a köz- és a tulajdonnevek közti kategóriának tekinti a termékneveket – „logikai szempontból”. RONNEBERGER-SIBOLD (2004: 558) a termékneveket egyértelműen a tulajdonnevek közé sorolja, DEBUS (2012: 201) viszont a tulajdonnevekhez való tartozásukat legalábbis „problémásnak” tartja. Meggyőződésünk szerint a termék- és márkanévek a tulajdonnevek körében periférikus jelenségnek számítanak (vö. ACKERMANN 2011: 4), vagyis nem tipikus tulajdonnevek (ahogy például az intézménynevek sem).

A névtani szakirodalom a *márkanév* helyét a tárgynevek (ergonimák) között jelöli ki (vö. BÖLCSKEI–FARKAS–SLÍZ szerk. 2017: 104). Másfelől a *márka-, áru- és terméknevek* (a cégnevekkel együtt) a *kereskedelmi nevek* csoportjába tartoznak (TAKÁCS 2023b: 921). A fenti terminusok nem határolódnak el egymástól egyértelműen: „A *terméknév* és a *márkanév*, sőt olykor még az *árunév* kifejezést is gyakorta kezelik szinonimaként” (KEGYES 2012: 102). A márka- nevek egymással összevethető árucikkeket különböztetnek meg egymástól. Feladatuk a termékek azonosítása; emellett kiemelt szerepet kapnak a márkaépítésben, a termékek reklámozásában, vagyis egyben elsődleges marketingeszközök. (Néhány korábban használt terminus, például a *típusnév* és a *fantáziánév* nem terjedt el a névtudományi használatban; vö. TAKÁCS 2023b: 923.)

A márka- és terméknevek kutatása interdiszciplináris keretben lehetséges, a névtípus nem választható el a névalkotás jogi kategóriáitól, illetve kereskedelmi és marketing-kérdésektől (vö. TAKÁCS 2023a: 68). A borterméknevekről (vagyis egyes palackozott bortételek elnevezéseiről) KIRICSI ZOLTÁN (2004) jelentetett meg egy rövid tanulmányt a 21. század első éveinek ilyen jellegű tulajdonneveit, *bormárkák nevei*-t csoportokba rendezve: borvidék vagy pincészet nevét felhasználó, a bor színét, minőségét leíró, avagy mitológiai eredetű, helyi neveze- tességekre, alkalomra, történelmi személyekre stb. utaló nevek.

Tanulmányunkban a különböző kategóriákat a következőképpen határoljuk el egymástól. A cégnevekkel a továbbiakban nem foglalkozunk, azok ugyanis nem minden esetben jelennek meg a termékeken, elsődlegesen a cég jogi azonosítását szolgálják. A Szent György-hegyi Gilvesy borokat forgalmazó cég neve például *GP Kft.*: ez a korábbi *Gilvesy Pincészet* cégnév betűszavát rejtí magában, de a borok palackokon megtalálható márkanéve minden esetben a *Gilvesy*, míg az egyes tételek áru- vagy termékneve *Bohém, Mogyorós, Pixu, St. George, Tarányi* stb.¹ Az *áru-*, illetve *terméknév* terminust tehát szinonimaként használjuk, és az általuk jelölt névfajtát sokkal változékonyabbnak tartjuk, mint a termékneveknél átfogóbb funkciójú márkanéveket (vö. BÖLCSKEI–FARKAS–SLÍZ szerk. 2017: 102, 109).

3. A márka- és terméknevek nyelvi jellemzői. A kereskedelemben jellemző névadás során olyan nevek jönnek létre, amelyeknek a tulajdonnévi funkción kívül a termék marketingjében is fontos szerep jut: egyrésztől azonosítaniuk kell az adott termékeket, meg kell testesíteniük azok egyéniségét, egyediségét, másrészt mindezt olyan módon kell tenniük, hogy felkeltsék a vásárlók figyelmét, és vásárlásra ösztönözzenek, illetve hozzájáruljanak a sikeres márkaépítéshez (KEGYES 2012: 102). A neveknek tehát pozitív asszociációkat kell kelteniük. Mindeközben elsődleges elvárás, hogy könnyen megjegyezhetőek legyenek, ráadásul egyre növekvő mértékben van arra is szükség, hogy nemzetközi környezetben is jól működjenek. A terméknevek tehát egyfajta „személyiséget” kölcsönöznek a terméknek. Mindezen elvárásokból nagyon tudatos névadás következik: az árunevek a legtöbb esetben nem véletlenszerűen, hanem alapos mérlegelést követően jönnek létre. A márka- és terméknevek történeti változását tekintve valószínűleg ugyanaz a tendencia állapítható meg, mint a cégnevek esetében: „Összességében láthatóan növekszik a névadásban a kreativitás és a kísérletezőkedv” (FAHLBUSCH 2011: 61).² Mindemellett a termék- és márkanévek esetében fontos szerepet játszik a névjelentés, vagyis az, hogy belőle a termék (márka) bizonyos tulajdonságaira lehet (olykor nagyon áttételesen) következtetni.

¹ <https://gilvesy.hu> (2023. 01. 03.)

² A német szövegekből vett idézetek a szerző fordításai.

4. A jogi szabályozásról. A bormárkanévek elsősorban a borosüvegeken jelennek meg: a tulajdonnevek a címke grafikai megjelenítésével együtt az adott borok elsőrendű reklámszervezői. A borok címkézésére, vagyis a címkén feltüntetendő információkra vonatkozó jogi szabályozást az 1308/2013/EU európai parlamenti és tanácsi rendelet és a Bizottság (EU) 2019/33 felhatalmazáson alapuló rendelete tartalmazza.³ Ezen rendelkezések határozzák meg a címkéken kötelezően feltüntetendő, lehetséges és tiltott információk körét.

5. A névanyagról. A tanulmányban vizsgált névanyag a 2020-as évek elején a borpiacon fellelhető kb. 50 (magyar és osztrák) bormárka- és borterméknévből áll, amelyeket internetes kereséssel gyűjtöttünk össze. A pannon borrhéjő borászatainak nagy száma miatt elsősorban a biodinamikus módszerekkel termelő és natúrborokat előállító innovatív, kis borászatok bortermékneveire koncentráltunk, a burgenlandi borászatokot, illetve a magyarországi natúrbortermelőket bemutató honlapok segítségével.⁴ A névanyag mindezen szűkítések miatt nem enged meg általános, a teljes ausztriai és magyarországi borpiac tulajdonneveire érvényes megállapításokat, csupán jellemző, aktuális tendenciákat kíván felvázolni.

6. A borterméknevek néhány nyelvi jellemzőjéről. A borpiacon fellelhető termékek rendkívül innovatív névadási eszközökkel jönnek létre. A korpusz összegyűjtését követően megkíséreltük a sokszínű névanyagot néhány gyakrabban előforduló névadási szempont alapján (a nevek eredete, etimológiája, idegen nyelvi elemek előfordulása stb.) bemutatni.

6.1. Családnévek a borterméknevekben. Az egyes borok elnevezései között számos példát találunk családnévek másodlagos felhasználására. Helyenként a borász családnéve (vagy annak egy része) válik márka- vagy terméknév alapjává; például feltételezhetően fonológiai hasonlóság alapján a *Stratos* bormárkanév (AT)⁵ esetében, amely a *Straka* család borászatának egyik terméksorozata. A családnévvel kapcsolatos asszociációt a címkéken megjelenő szarka is erősíti (ti. a családnév etimológiai jelentése: 'szarka').

Az *Esterházy* családnév az Esterházy Austria borászat (AT) *Estoras* terméknevében jelenik meg, amely a borászat egyszerűbb borainak megnevezésére szolgál. Az Esterházy Austria honlapja egyértelművé teszi ezt az összefüggést: „ESTORAS-nak hívjuk tájborainkat, ez az Esterházy latin alakja. Ezek a borok a címkén büszkén viselik az Aranygyapjas Rend címerét.”⁶

A családnév morfológiai átalakítását találjuk a burgenlandi Liszt Weingut Heurigen Manufaktur termékeiben: a *Liszt* családnév *-iszt* része – a német *-ist* képzővel való hangzásbeli egybeesését kihasználva – számos bor terméknevében felbukkan: pl. *Artiszt*, *Idealiszt*, *Individualiszt*, *Nudiszt*, *Soliszt*, *Touriszt*. A magyaros írásmóddal az osztrák borászat borainak magyaros jelleget kölcsönöz, miközben a borterméknevek nemcsak a borász családnévét, hanem a családnév legismertebb (pannóniai származású) névviseelőjét, Liszt Ferencet is felidézik.

Hasonlóképpen remotivált az *Artner* családnév *Art-* része a Weingut Artner borneveiben: *Artwork Red* borterméknév. Itt az angol *art* ('művészet') lexémával való egybecsengés nyilvánvalóan hozzájárul a marketingérték növeléséhez.

³ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A32019R0033&qid=1704304658435> (2023. 01. 03.)

⁴ A vonatkozó honlapok: <https://burgenland.unserwein.at>, <https://www.mitiszol.com/birtokok>, <https://www.naturkortyok.hu/natur-borok> (2023. 01. 03.).

⁵ A továbbiakban az AT rövidítés az ausztriai, a HU pedig a magyarországi borászatokra utal.

⁶ <https://www.esterhazywein.at/sortiment/gebietsweine> (2023. 01. 03.)

Egy teljes tulajdonnévbokor bontakozik ki a dörgicsei Fogl János pincészetében. A borász 'madár' jelentésű német családneve alapján a cégnév *Madaras Pince*, a márkanév *Madarasbor*, az egyes borok pedig termékneveikben madárneveket tartalmaznak; pl. *Barátka* (szürkebarát), *Jómadár*, *Két depressziós rigó*, *Lila Liba* (vörös Cuvée), *Zöldike*.

6.2. Keresztnevek a borterméknevekben. Az összegyűjtött névanyagban mindkét nyelvtérületen számos példát találunk keresztnevek másodlagos felhasználására. RONNEBERGER-SIBOLD–WAHL (2017: 376) megállapítása, mely szerint az alkoholos italok névadásában inkább a férfinevek (míg a kozmetikumoknál a női nevek) dominálnak, névanyagunk alapján nem igazolható. Az osztrák Gut Oggau terméknevei közt egy egész keresztnévsorozat bontakozik ki, amelyben férfi- és női nevek egyaránt megtalálhatók. A borterméknevek csupán egy-egy (átlagosnak nem nevezhető) keresztnévből állnak: *Atanasius*, *Berthold*, *Emmeram*, *Joschuari*, *Thimotheus*, *Winifred*, illetve *Josephine*, *Mechthild*, *Theodora*, *Wiltrude*. A névadás motivációját a borászat a következőképpen magyarázza: „Ezen borok mindegyikének saját személyisége van, és szoros kapcsolatban áll más borkarakterekkel. Így válnak a borok markáns személyekké, amelyek együttesen egy egyedülálló borcsaládot alkotnak. Izgalmas dinasztia, amelyet érdemes közelebbről megismerni.”⁷ Itt tehát a (viszonylag ritka, gyakran germán eredetű) keresztnevek az egyes borok önálló karakterét hivatottak megjeleníteni.

Az osztrák Joiseph Natur Weingut is indokolja a (magyar) keresztnévből kiinduló névadást; a magyarázat a *Piroska* esetében a címkén olvasható. A vörösbor neve – a címke tanúsága szerint – a következő asszociációkat tartalmazza: „PIROSKA. [magy. 'a kis piros', 'Piroska (mint mesebeli alak)']. Temperamentumos. Bájos. Minden élethelyzetben talpraesett. [...] Vidám, friss, egy kicsit naiv.”⁸

A Joiseph Natur Weingut (AT) *Rosatant* borneve egy idős hölgyről emlékezik meg: „*Rosa néninek*: egy idős, szerény és nagyvonalú hölgynek. Kis szőlőbirtoka volt a legnagyobb boldogsága. Azt a keveset, amije volt, nagy örömmel osztotta szét. És snapszerben még öreg napjaiban is mindenkit megvert. Huncut volt és szemtelen.”⁹

Miközben Ausztriában a magyar *Piroska* keresztnév szerepel bornévként, a szekszárdi Eszterbauer Borászat egyik bora germán férfinevet visel: *Tivald* (< *Tebald*). A névadás magyarázata a borászat honlapján olvasható: „Borászatunk e kiemelt termékének címkéjén nagyapám napszámára, Tivaldra emlékezem. [...] Most elégtételül a legszebb borunk címkéjén álljon számára emlékezés és verejtékes munkájáért elismerés.”¹⁰

Az Eszterbauer pincészet (HU) egy másik bora egy családtag emlékére a *Theresia* nevet kapta. Az „újrahasznosított” keresztnevek minden esetben a borok egyedítésére lehetnek alkalmasak.

6.3. Földrajzi nevek a borterméknevekben. Természetesen földrajzi nevek is gyakran szerepelnek borterméknévként. Néhány esetben a földrajzi név változtatás nélkül tölti be a terméknév szerepét, például Wetzter Péter (HU) *Blumenthal* nevű borának esetében: a terméknév a pusztai dűlőnév.

Az Esterházy Austria (AT) különböző minőségű borsorozatainak azonos felépítésű neveket adott. Az ún. tájborok esetében, amelyek alapanyaga egy helységről, de különböző termőterü-

⁷ <https://drinkstore.shop/de/gut-oggau> (2023. 11. 20.)

⁸ <https://www.joiseph.at> (2023. 11. 20.)

⁹ <https://www.joiseph.at> (2023. 11. 20.)

¹⁰ <https://eszterbauer-bor.hu/termek/tivald-cabernet-sauvignon-2019> (2023. 11. 20.)

letekről származik, a terméknév a következőképpen épül fel: szőlőfajta neve + településnév, pl. *Pinot blanc Rust*. A dűlőszelektált borok esetében a borászat a szőlőfajta és a dűlő nevéből alakítja ki a terméknévet: *Pinot noir Ried Hundertpfunder*, *Merlot Ried Schneiderteil*.

Földrajzi nevek módosított formában történő felhasználására is találunk példát: a Hummel Pincészet (HU) a villányi (német) *Jammerthal* ('siralomvölgy') dűlőnévből a *-thal* morfémát leválasztva alkotta meg egyik borának *Jammer* nevét. (Ez egyúttal „menekülőút” is a borász számára, hiszen ha nem lehetséges az ortalom alatt álló eredetmegjelölés elnyerése, akkor a dűlőnév eredeti formában nem kerülhet a címkére.)

A pannonhalmi Apátság Pincészet (HU) a kéttagú *Pannonhalma* településnevet játékosan *Ph*-vá rövidítette, ezáltal a terméknévet megfeleltette a *ph* (<*potentia hydrogenii*) kémiai szak kifejezésnek.

6.4. Nyelvi játékok a borterméknevekben. Az előző terméknév már példaként szolgált arra, hogy számos borterméknév nyelvi játék útján jön létre. A borosüvegek címkéin sok esetben jelennek meg különböző szójátékok, amelyek különböző nyelvi jelenségeken alapulnak.

Rendkívül innovatívak a Weingut Sigma Vinum (AT) borászat termékei, amelyek szóösszerántással (egyes esetekben szóalakvegyüléssel) jöttek létre. A termékekben a „az európai borvilág fantáziaalakjai”¹¹ szerepelnek; a humoros jelleget erősíti, hogy ezek az alakok a boroscímkéken grafikusán is megjelennek. Néhány példa a szóösszerántások közül: *Einhörnchen Rosé* (<*Eichhörnchen* 'mókus' + *Einhorn* 'egyszarvú'), *Meerjungsau* (<*Meerjungfrau* 'sellő' + *Sau* 'koca'), *Murmeltier* (<*Murmeltier* 'mormota' + *Stier* 'bika'), *Rebmaus* (<*Reblaus* 'gyökértetű' + *Maus* 'egér'), *Rotkälbchen* (<*Rotkehlchen* 'vörösbecg' + *Kalb* 'borjú'), *Vinosaurier* (*Vino* 'bor' + *Dinosaurier* 'dinoszaurusz'), *Weinbergsschnecke* (<*Weinbergsschnecke* 'éticsiga' + *Zwerg* 'törpe'), *Wurmeltier* (*Wurm* 'kukac' + *Murmeltier* 'mormota').

1. ábra: *Rebmaus* (kb. 'gyökéregér') és *Meerjungsau* (kb. 'sellőkoca')

Idegen eredetű szavak összerántásával jött létre a Weingut Heinrich (AT) *Pannobile* (<*Pannonia* + *nobile*) termékeve.

¹¹ <https://www.facebook.com/sigmavinum> (2023. 11. 20.)

Szintén idegen (angol) nyelvi elemekből jött létre szójátékkal a Bock Pincészet (HU) *Bock and Roll* (< *Rock and Roll*) bortermékneve: az első tagot (*Rock*) a borászcsalád ettől mindössze egy fonémában különböző családneve váltotta fel, a borcímkén szereplő grafika (bak és gitár) pedig ez utóbbi jelentését remotiválja (*Bock*: 'bak').

A Balaton-felvidéki Pálffy Pince (HU) *Héja* termékneve egy valódi (grammatikai) homonimára épül: a *héja* lexéma a madáron kívül a szőlőhéra, ezáltal a feldolgozás módjára is utal, ugyanis a narancsbor a héján erjedt ki.

Grafematikai játék olvasható a Weingut Claus Preisinger (AT) egyik borának címkéjén: *ErDELuftGRAsundREBEN*. Miközben az egybeírt szavak megfelelő tagolásával a szőlőtermesztés néhány alapfogalma olvasható ki (*Erde*: 'föld', *Luft*: 'levegő', *Gras*: 'fű', *und*: 'és', *Reben*: 'tőkék'), a nagybetűvel írt grafémák összeolvasásával az adott bor származási helye, a dülönév jelenik meg (*Edelgraben*).

6.5. Idegen nyelvi elemek a borterméknevekben. A bortermékneveket vizsgálva szembe-
tűnő, hogy gyakran jelennek meg bennük idegen nyelvi elemek, illetve jövevényszavak. Az idegen szavak fokozottan alkalmasak a figyelemfelkeltésre (FAHLBUSCH 2011: 65), emiatt a terméknevekben egyre gyakoribbak a (magas presztízű) idegen nyelvi elemek (RONNEBERGER-SIBOLD 2009: 163) – természetesen az egyre fontosabbá váló nemzetköziesítés okán is. Az általunk vizsgált névanyagban különböző nyelvekből származó idegen eredetű elemek találhatók (mint azt már az előbbieken is láttuk).

A Husaren Weingut (AT, a Schmalvogel család borászata) nemcsak cégnévként használja a magyar *Husar(en)* 'huszár(ok)' jövevényszót, hanem termékneveiben is. Ezt a névválasztást a család története magyarázza: „A 16. században Mathias Schmalvogel huszárkapitány huszár-csapatával a császárság akkori magyarországi határát védelmezte a támadó törökökkel szemben.”¹² Az ún. „huszárvonalban” (*Husarenlinie*) különböző borok foglalnak helyet, amelyek neve egy színmegnevezésből és a *Husar* (sőt: *Husarin*) lexémából áll: *Feuerroter Husar* ('tűzpiros huszár'), *Goldener Husar* ('arany huszár'), *Grüner Husar* ('zöld huszár'), *Honiggelber Husar* ('mézsárga huszár'), *Rosaroter Husar* ('rózsaszín huszár'), *Roter Husar* ('vörös huszár'), *Schwarzer Husar* ('fekete huszár'), *Silberner Husar* ('ezüst huszár'), *Weißer Husar* ('fehér huszár'), *Rote Husarin* ('vörös huszárlány').

A Weingut Claus Preisinger (AT) minimalista címkéin szintén egy magyar jövevényszó, a *pusztá* jelenik meg. A szó a németben *Pusta* és *Puβta* alakban is használatos; a Preisinger borászat termékneveként további idegen szavakkal egészül ki: *Pusztá Libre*, *Pusztá Blanca*.¹³ A *Rózsa Libre* terméknevében egy további magyar szó (*rózsa*) is található. Ugyanezen borászat további idegen nyelvi elemeket is használ termékneveiben: *Ancestral* (ang. 'ősregi'), illetve *Ordinaire* (fr. *vin ordinaire*: 'asztali bor'); ez utóbbi a német *ordinär* melléknév ('közönséges, ordenáré') hamis barátjaként is értelmezhető.

A fentiekén kívül a borászok mindkét nyelvterületen latin elemekkel is igyekeznek a borbarátok figyelmét felkelteni. A Weingut Kolfok (AT) több bora is a latin *Nolens Volens* nevet viseli ('akarva-akaratlanul', 'kénytelen-kelletlen'). A borászat honlapján található tájékoztatás szerint a sorozat első tagja azért kapta ezt a nevet, mert a szüret túlságosan korán kezdődött, nem a terv szerint zajlott, ezért nem állt rendelkezésre minden eszköz (pl. a bogyzó). Így az olaszrizlinget nem készítették, hanem „lett” („Welschriesling Nolens Volens”).¹⁴ Vagyis

¹² http://www.husarenweingut.at/das_husarenweingut.htm (2023. 11. 20.)

¹³ <https://www.clauspreisinger.at> (2023. 10. 20.) (Az oldal azóta megszűnt.)

¹⁴ <https://kolfok.com> (2023. 10. 03.)

a terméknev arra utal, hogy a borásznak meg kellett elégednie azzal, ami az aktuális évjáratban történt.

A Szent György-hegyi Bencze Birtok (HU) egyik borának a latin *Autochthon* ('őshonos, bennszülött') szó lett a neve; ez a terméknev olyan bort takar, amely kizárólag a Kárpát-medencében őshonos szőlőfajtákból készült házasítás.¹⁵

Mindezek után magától értetődő, hogy a pannonthalmi bencés apátság pincészetének termékeveiben is latin elemek bukkannak fel, melyek közül többnek egyházi vonatkozása is van, pl. *Prior* ('előjáró'), *St. Martinus* ('Szent Márton'), *Tricollis* ('három domb'); az utóbbi alapanyagát három dombos dűlőben szüretelték. A *St. Martinus* bornév nemcsak általánosságban utal a középkori szentre, hanem egyben a pannonthalmi apátsági templom patrocíniuma és a település korábbi helységneve is (1965-ig: *Győrszentmárton*). A pannonthalmi apátsági borok címkéin egy további latin szó is nagy karriert futott be: *Hemina*. A latin eredetű *hemina* egy késő római űrmértékegység (=270 ml), amely a rendalapító Szent Benedek regulájában (40) is megtalálható: „Mégis, ha tekintetbe vesszük az erőtlenek gyöngeségét, azt tartjuk, hogy minden egyesnek elég lesz napjában egy hemina bor.”¹⁶ Ezáltal a bornév összekapcsolódik a rend történetével, a pannon táj római kori borászati hagyományával és a mértékletes borfogyasztás ajánlásával is.

A Barnag borászat (HU) angol eredetű *Dzsúz 1*, *Dzsúz 2*, *Dzsúz 3* bornevei az egymást követő évjáratok leggyümölcsösebb tételeit jelentik meg, utalva a *dzsúz* szó (< *juice*: 'gyümölcslé') eredeti jelentésére. A magyaros helyesírású *Diszko* terméknevet viselő bor egy könnyű fehérbor, terméknevéről a szórakozásra asszociálhat a vásárló. Angol elemeket tartalmazó néhány további bornevet (*Drinking Against Sinking*, illetve *Ready Steady Go!*) a mondatneveknél tárgyalunk. A Barnag borászat (HU) szüretlen, derítetlen natúrborra a *Schmutzig* (ném. 'piszkos') nevet kapta: a név egyszerre utal a bortétel nem áttetsző, üledékes megjelenésére, ugyanakkor megengedi a német jövevényszó (*smucig*) magyarban kialakult 'fösvény' jelentésére történő asszociálást is. (Itt tehát a pozitív konnotáció helyett a terméknev diszfemikus szokatlansága tűnik fel.)

A Bencze Birtok borai között található a *Bencze Blau*; a név létrejöttére a borászat honlapján találunk magyarázatot: „A birtok kakukktójas tétele a Templomdombi-dűlőből. A Furmint ültetvény telepítésekor véletlenül más szőlőfajta is került az oltványkötegekbe, így az egész területen belül elszórva néhány száz [sic] Blauburger tőke vert gyökeret a sűrűn bazaltköves talajba.”¹⁷ Vagyis a német eredetű *Blau* bornév a szőlőfajta nevének rövidülésével alakult ki, nem mellékesen alliterálva a borász családnevével. Ugyancsak a Bencze Birtok (HU) egyik bora kapta a *Mon petit Chenin* nevet, a *Chenin blanc* francia fajtanévet lerövidítve.

6.6. Nyelvváltozatok megjelenése a borterméknevekben. Az előbbieken már láttunk példát rétegnyelvi elemek megjelenésére (pl. *smucig*), de további nyelvváltozatokból (nyelvjárásokból, csoportnyelvekből) származó szavak is működhetnek borterméknevekként.

A (német származású) villányi borász, Horst Hummel (HU) *Góré* néven forgalmazza világító sárga színű natúrborát. A *góré* a magyar nyelvterület nagy részén használt tájszó, amelyet az általában fából épített kukoricatárolók megnevezésére használnak; ezek a száradó kukoricacsövektől messziről sárgán világítanak. A *góré* tájszó a magyarországi német nyelvjárásokban

¹⁵ <http://www.benczebirtok.hu> (2023. 11. 20.)

¹⁶ <https://maximilianoblatus.wixsite.com/regulabenedicti/copy-of-04> (2023. 09. 03.)

¹⁷ <https://leesbrothers.hu/borok/bencze-blau-2019> (2023. 11. 20.)

is használatos ugyanebben a jelentésben (a szlengben használatos 'fönök' jelentésben viszont nem).

A Von Puttkammer Pince (HU) *Spuri* nevű bora egy német eredetű szlengszó alapján kapta nevét. A szó a beszélt köznyelv rétegeiben használatos, és különböző jelentéseiben a gyorsaságra, sebességre utal. A névjelentés asszociációját erősíti a címkén szereplő futó nyúl rajza.

A Weingut Judith Beck (AT) *Bambule!* néven hozta forgalomba egy borsorozatot. A honlapon olvasható magyarázat szerint a *Bambule!* név olyan borokat takar, amelyek felfordulást („Krawall und Randal“) hordoznak magukban.¹⁸ A *Bambule* német tolvajnyelvi szó ('féktesen buli', 'randalírozás', 'tiltakozás'), amely az azonos jelentésű francia *bamboula* átvétele. Ez utóbbi eredetileg 'afrikai dob' jelentéssel egy bantu nyelvből került a franciába a 18. században.¹⁹ A borász a honlapon található leírásban von szemantikai párhuzamot a névjelentés és a konvenciómentes borok között.²⁰

A szaknyelvi regiszterek közül természetesen szőlészeti-borászati szakkifejezések is kerültek a borterméknevekbe. A szekszárdi Eszterbauer Borászat több ilyen szakszót is használ terméknévként: *Fuxli* ('siller', 'erőtéljes vöröses színű rozébor', < *Fuchs*: 'róka'), *Káferka* ('must merítésére szolgáló edény'), *Napszámos*, *Tüke* (a *töke* dunántúli tájnyelvi alakja).

Puttkammer Bence (HU) egyik bora az irodalmi ihletésű *Hollóasszony* nevet viseli. A terméknév egy irodalmi műből származik, a bor és az érintett regény összefüggéséről a borász közösségi oldalán olvashatunk: „Hollóasszony: Friss történet a Szent György-hegyről, 1 felvonásban. Ihlette: Ugron Zsolna új regénye. Alakítják: Puttkamer Bence, mint a von Puttkamer Pince jeles képviselője, Rajnai rizling, mint az egyik legtöbbször hivatott badacsonyi fajta...”²¹ Itt tehát a borcímkén megjelenő terméknév az intertextualitás példája is.

6.7. Szintagmatikus szerkezetű és mondatértékű nevek. A borterméknevek között a leggyakoribb szerkezeti típus, az egy szóból álló nevek mellett helyenként szintagmák és/vagy mondatok is felbukkannak.

Ezek között gyakoriak a jelzős szerkezetek: *Ziemlich beste Freunde* ('viszonylag legjobb barátok', Weingut Heinrich AT), *Reblaus viel mehr* ('gyökértetű még inkább', Weingut Sigma Vinum AT), *Weisse Freyheit* ('fehér szabadság') és *Graue Freyheit* ('szürke szabadság') (Weingut Heinrich, AT).

Számnevek és főnevek kombinációjából alakult ki a Barnagi Szilágyi Bence borászatának (HU) névsorozata: *7 nap*, *10 nap*. A címke felirata alapján válik világossá a névjelentés: '7, illetve 10 napig a seprőn érlelt bor'.

A Weingut Joiseph (AT) angol elemekből álló termékneve, a *Drinking Against Sinking* a borpiac pandémia alatti helyzetére utalt, a bornévnek a címkén is olvasható üzenetét („Buy wine to help small businesses!!!“) a süllyedő Titanic rajza tovább erősíti.

Az angol nyelvű hármasszó indítóparancs – *Ready[,] Steady[,] Go!* ('Elkészülni, vigyázz, kész, rajt!') – a Weingut Straka címkéin szerepel terméknévként.

Az Eszterbauer Borászat (HU) egyik fehérborának (szavajárási) neve a borász nagypapa jellemző, fatikus funkciójú fordulatát őrzi: *No ... fiam!*

¹⁸ <https://www.weingut-beck.at/wine> (2023. 09. 03.)

¹⁹ <https://www.dwds.de/wb/Bambule> (2023. 09. 03.)

²⁰ <https://www.weingut-beck.at/wine> (2023. 09. 03.)

²¹ <https://facebook.com/planebadacsony> (2023. 09. 03.)

7. Összegzés. A bemutatott példák alapján a borterméknevek teljes értékű tulajdonnevek, amelyek évről évre tudatos névadási folyamat eredményeképpen jönnek létre. A borterméknevek gyakran rövid életűek: a termék sajátosságainak megfelelően évjáratról évjára új neveket kell találni, amelyek híven megjelenítik a termék jellemzőit, de olykor sorozatokat is alkothatnak, amelyek egy bortermékcsalád összetartozására utalnak (*Beck Ink, Beck Pink; Cuvée R, Cuvée Z; Terra 1, Terra 2*). Ez utóbbiak megítélésünk szerint a márkanévvé válás irányába mutatnak (pl. *Tricollis*).

A borterméknevek gyakori alkotóelemei a személy- és földrajzi nevek; a névadók sokszor játszanak az elsődleges nevekkel, azok morfémaival, jelentésével. Szembeötlő ezek játékos újrahasonosítása (pl. *Artiszt, Pannobile, Ph, Heimann SXRD*). A névanyag alapján úgy tűnik, hogy a bor nagyon személyes termék: a borász személye elsődrendű fontosságú, ez indokolja a személynevek gyakori megjelenését a terméknevekben. A borterméknevek megalkotásakor emellett a borkészítésre utaló köznevek is szerepet kapnak.

A magyar–osztrák határon átívelő pannon régióban két szomszédos nyelv és névanyag találkozik: a magyarországi borterméknevek között éppen olyan gyakoriak a német elemek, mint az osztrák borászatok címkéin a magyar nevek és jövevényszavak; pl. *Janosberg* (AT), *Rózsá libre* (AT), *Piroska* (AT), illetve *Theresia* (HU), *Báró Steiner* (HU), *Fuxli* (HU). Mindez a pannon régióra jellemző nyelvi-kulturális kontaktusok eredménye.

A bornévanyagban nem tapasztalható az angol nyelv más termékcsoportokban erőteljesebben megmutató dominanciája; sokkal inkább látható a nyelvjárások és a szaknyelv befolyása, illetve a nyelvi játékok és a humor szerepe a névalkotás folyamatában.

A borterméknevek elsődlegesen a borosüvegek címkéin jelennek meg; ezeken a tulajdonnevek mellett kiemelten fontos szerep jut a grafikai megjelenítésnek. Az illusztrációk (rajzok, fotók) sok esetben nemcsak kiegészítik, hanem értelmezik, remotiválják a tulajdonnevet (pl. Horst Hummel borászatának üvegein egy dongó látható, utalva a borász családnevének közszói jelentésére; *Hummel*: 'dongó').

A borterméknevek egyre kevésbé motiváltak: viszonylag ritkák köztük a leíró jellegű nevek vagy névelemek (pl. *Merlot Ried Schneiderteil*), s egyre gyakoribbak a játékos, talányos nevek, amelyek nem utalnak egyértelműen a termékcsoporthoz (pl. *Jammer, Ph-érték, Graue Freyheit, Ziemlich beste Freunde*).

Felhasznált források

- Bencze Birtok = <http://www.benczebirtok.hu/> (2023. 10. 05.)
Drinkstore = <https://drinkstore.shop/de/gut-oggau> (2023. 10. 05.)
Eszterbauer Szekszárd = <https://eszterbauer-bor.hu/> (2023. 10. 05.)
EUR-Lex = <https://eur-lex.europa.eu/> (2023. 10. 05.)
Gut Oggau = <https://www.gutoggau.com/> (2023. 10. 05.)
Husaren Weingut = http://www.husarenweingut.at/das_husarenweingut.htm (2023. 10. 05.)
Joiseph Natur Weingut = <https://www.joiseph.at/> (2023. 10. 05.)
Kolfok = <https://kolfok.com/> (2023. 10. 05.)
Szőlőültetvények, 2020. Központi Statisztikai Hivatal = <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/szoloultetvenyek/2020/index.html> (2023. 10. 05.)
Mít iszol? = <https://www.mitiszol.com/birtokok> (2023. 10. 05.)
Natúr kortyok = <https://www.naturkortyok.hu/natur-borok> (2024. 02. 05.)
Österreich Wein = <https://oesterreichwein.at> (2024. 02. 05.)
Pláne Badacsony borterasz = <https://facebook.com/planebadacsony> (2024. 02. 05.)
Statista = <https://de.statista.com/> (2024. 02. 05.)

Wein Burgenland = <https://burgenland.unserwein.at/> (2024. 02. 05.)
 Weingut Esterházy = <https://www.esterhazywein.at> (2024. 02. 05.)
 Weingut Judith Beck = <https://www.weingut-beck.at/wine/> (2024. 02. 05.)

Hivatkozott irodalom

- ACKERMANN, TANJA 2011. *Aloe Vera* vs. *Click*. Zur phonologischen Kodierung von Geschlecht bei Warennamen (Deodorants). *Beiträge zur Namenforschung* 46: 1–50.
- BŐLCSKEI ANDREA – FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk. 2017. *Magyar és nemzetközi névtani terminológia / Hungarian and International Onomastic Terminology*. International Council of Onomastic Sciences – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Uppsala–Budapest. <https://doi.org/10.26546/5061110>
- BŐLCSKEI ANDREA – FÓRIS ÁGOTA 2022. A névtudomány, a nevezéktan és a terminológia viszonya, érintkezési pontjai. *Névtani Értesítő* 44: 59–78. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2022.5>
- DEBUS, FRIEDHELM 2012. *Namenkunde und Namengeschichte. Eine Einführung*. Grundlagen der Germanistik 51. Erich Schmidt Verlag, Berlin.
- FAHLBUSCH, FABIAN 2011. Von *Haarmanns Vanillinfabrik* zu *Symrise*, von der *Norddeutschen Affinerie* zu *Aurubis*. Prinzipien des diachronen Wandels von Unternehmensnamen. *Beiträge zur Namenforschung* 46: 51–80.
- KALASZNIK, MARCELINA – SZCZĘK, JOANNA 2020. *Kulinarische Onomastik an gewählten deutschen und polnischen Beispielen*. Sprachkontraste in Mitteleuropa 7. Peter Lang, Berlin. <http://doi.org/10.3726/b17218>
- KEGYES ERIKA 2012. A cégnév mint márkanev szerepe az üzleti kommunikációban. *Névtani Értesítő* 34: 101–114. <https://doi.org/10.29178/nevtert.2012.10>
- KIRICSI ZOLTÁN 2004. Magyar bormárkák nevei. *Névtani Értesítő* 26: 156–160.
- NÜBLING, DAMARIS – FAHLBUSCH, FABIAN – HEUSER, RITA 2012. *Namen. Eine Einführung in die Onomastik*. Narr Studienbücher. Narr Verlag, Tübingen.
- RONNEBERGER-SIBOLD, ELKE 2004. Warennamen. In: BRENDLER, ANDREA – BRENDLER, SILVIO Hrgs., *Namenarten und ihre Erforschung. Ein Lehrbuch für das Studium der Onomastik. Festschrift für Karlheinz Hengst zum 70. Geburtstag*. Lehr- und Handbücher zur Onomastik 1. Baar-Verlag, Hamburg. 557–603.
- RONNEBERGER-SIBOLD, ELKE 2009. *Megaflex, Dynast, Solfina*: Europäische Fremdsprachen in deutschen Markennamen aus der zweiten Hälfte des zwanzigsten Jahrhunderts. In: RONNEBERGER-SIBOLD, ELKE – NATE, RICHARD Hrgs., *Europäische Sprachenvielfalt und Globalisierungsprozess*. Eichstätter Europastudien 2. Königshausen & Neumann, Würzburg. 141–169.
- RONNEBERGER-SIBOLD, ELKE – WAHL, SABINE 2017. Die Zeitschrift 'Brigitte' und der Kaiser 'Wilhelm' Sekt. Was qualifiziert einen Rufnamen für eine „zweite Karriere“ als Markenname? *Beiträge zur Namenforschung* 52: 349–378.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1959. Tulajdonnév és köznév határterülete. *Magyar Nyelv* 55: 461–470.
- TAKÁCS JUDIT 2023a. Eltűnt márkaneveink nyomában. *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae, Sectio Linguistica Hungarica* 48: 67–77. <https://doi.org/10.46437/ActaUnivEszterhazyLinguistica.2023.67>
- TAKÁCS JUDIT 2023b. Terminológiai kérdések a márkanevek köréből. *Magyar Nyelvjárások* 61: 921–929. <https://doi.org/10.30790/mnyj/2023/70>

SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4680-105X>

Károli Gáspár Református Egyetem
 Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

**ANIKÓ SZILÁGYI-KÓSA, Linguistic analysis of names for
Austrian and Hungarian wine products**

The study presents the product-naming strategies of innovative wineries in Eastern Austria and Transdanubian Hungary that mainly produce natural wines. The dataset was compiled through an internet search of wine product names used in the early 2020s. The names were classified according to the linguistic elements and strategies found in the names. The names were then used to identify the linguistic-cultural contacts on both sides of the Hungarian-Austrian border. The wine product names contain many primary proper names (surnames, forenames, toponyms), but also abound in linguistic play and elements of foreign origin. All these can be explained by the general expectation of product names to attract the attention of the consumer, to be memorable and useful for advertising purposes.

Keywords: product names, names of wines, strategies in naming products, proper names is brand names, Austria, Transdanubia

Csoportnevek a Legere Irodalmi Versenyen

1. Bevezetés. Tanulmányunkban a nyitrai szervezésű Legere Irodalmi Verseny csoportneveinek névadási indítékait mutatjuk be a csoportnevek alkotói révén feltárt motivációk és jelentéstani elemzés alapján. A vizsgált korpusz 11 versenyévfolyam névanyagát tartalmazza: a versenybe regisztrált 320 csapat által létrehozott 258 csoportnevet dolgozzuk fel (az ismétlődőket csupán egyszer számítjuk). A névanyag több szempontból is sajátos megközelítést kíván, mivel a vizsgált csoportneveket beszélő, illetve leíró nevekként értelmezzük, melyeknek – néhány, ismeretlen motivációjú csoportnévtől eltekintve – egy része a verseny jellegéről, más része a csoport tagjainak személyes kötődéséről árulkodik. A verseny jellegéhez kapcsolódó, irodalommal összefüggő csoportnevekben az irodalmi névadás eljárásai fedezhetők fel, a csapattagok személyes kötődéseit reflektáló nevekben pedig a csoportnevekre jellemző csoportkohézió, csapatszellem kiemelése figyelhető meg.

Mielőtt tisztáznánk a leíró név és az irodalmi névadás általunk használt jelentését, elsősorban a *csoportnév* fogalmát kell lehorgonyoznunk. A vizsgálati tárgyul választott csoportnevek azon személynevek közé sorolhatók, melyeket BAUKO JÁNOS közösségi ragadványnévként, csoportszemélynévként határoz meg, elsősorban egyes települések lakosságának azonosítására alkalmazva (BAUKO 2013: 57, 2015: 130–131, 2019: 56), FARKAS TAMÁS pedig a kollektív identitás kifejeződésében látja lényegét (FARKAS 2014a: 126). Tanulmányunkban FARKAS TAMÁS fogalomhasználatából kiindulva a csoportszellem jelölőjeként és kifejezőjeként, a közösségi identitás hordozójaként értelmezzük a csoportneveket. Felismerjük bennük a szleng koncentrált jelenlétét, a metonimikus jellegű csoportszemélynévként való funkcionálást is, mivel a névadási indítékok között a csapattagok közös, személyes kapcsolódásainak kidomborítása figyelhető meg. Példáink igazolni fogják, hogy a vizsgált anyagban a tagok személynevének játékos megjelenítése, valamint a közös földrajzi, intézményi kötődés kifejezése fontos alapját képezi a csoportnévalkotásnak.

Kutatásunkban kiterjesztett jelentésben, a csoportnevekre metaforikus módon alkalmazva használjuk a szakirodalom által irodalmi szereplőket megnevező *beszélő*, illetve *leíró név* fogalmát. Az irodalmi névadás vizsgálatával kiemelten foglalkozó KOVALOVSKY MIKLÓS a beszélő nevet elsősorban az egyértelműsítés és leegyszerűsítés céljából megalkotott, az irodalmi hősök külső-belső jellemzését kifejező eszközként tartja számon (KOVALOVSKY 1934: 38), amely a stilizációból fakadóan idővel elveszítette funkcióját. SLÍZ MARIANN azonban rámutat, hogy a posztmodern irodalomban középpontba kerülő beszélő nevek a paródia eszköztárának köszönhetően új dinamikát nyertek, mivel „grammatikailag, jelentéstani és stilisztikai jellemzőikkel egyaránt folyamatosan újraértelmezésre készítetik a befogadót” (SLÍZ 2006: 300). A kutatásunk során vizsgált csoportnevek magukon hordozzák mindkét elméletirő koncepcióját: felfedezhetjük bennük a stilizálás, egyszerűsítés, könnyű azonosítás szándékát, ugyanakkor – valószínűleg a csoportnévalkotók életkori sajátosságaiból és a posztmodern kultúra iránti érzékenységből adódóan – koncentráltan megtaláljuk bennük a nyelvi játékoságra, humorra, kreatív szóalkotásra való törekvést, ezáltal a többletjelentések generálásának igényét is. A *leíró csoportnév* tehát a terminus eredeti jelentéséhez mérten megváltozik: nem valamilyen irodalmi hőst ír le, hanem – a több személyre való utalás, a csoportjellel hangúlyozása miatt – túlmutat az irodalmi szintéren, és a csoporttagok közvetlen vagy közvetett módú, irodalmi versenyhez való kötődéséről, irodalmi érdeklődéséről vagy személyes, biográfiai kapcsolódásairól árulkodik.

A korpusz egy jelentős részét képező, irodalmi versenyhez kötődő csoportnevek az irodalmi névadás eljárásait kölcsönözve jöttek létre. Ennek a szétszalazásához az *irodalmi névadás* fogalmát kell tisztáznunk. KOVALOVSKY MIKLÓS (1934) az *irodalmi névadás*-t szűkebb jelentésben használta, azt vizsgálva, milyen módon nevezik meg a szereplőiket az írók. Erre VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT az *írói névadás* terminust használja, s mi is ezt használjuk a tanulmányunkban: azokat a csoportneveket soroljuk az írói nevek közé, melyekben egy író által választott vagy teremtett szereplőnevek (VÁCZINÉ TAKÁCS 2018: 33) köszönnek vissza. Az irodalmi névadás eljárásait felhasználó csoportnevek közé azonban nem pusztán az írói nevek motiválta csoportneveket soroljuk, hanem – KOROMPAY KLÁRA tanulmányából inspirálódva – minden olyan csoportnevet, amelyben a név és az irodalom kapcsolatának összefüggéseit fedezzük fel. KOROMPAY ugyanis felveti, hogy az irodalmi névadás jelentéskörébe érdemes volna beleértetni mindent, ami „a névadás és az irodalom kapcsolatára utalna” (KOROMPAY 2011: 91). Ebből kiindulva minden olyan csoportnév létrejöttének háttérében az irodalmi névadás motivációját látjuk, amelyek irodalmi fogalmakhoz, az olvasás tevékenységéhez, szerzőkhöz, szereplőkhöz, irodalmi motívumokhoz kapcsolódnak.

2. A vizsgált korpusz kontextusa: a Legere Irodalmi Verseny. A névadási indítékok és aktusok pontosabb megértése érdekében hasznosnak tartjuk bemutatni azt a rendezvényt, mely a vizsgált korpusz keletkezését ösztönözte. A Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karának Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete 2011-ben indította útjára a három fordulóból álló Legere Irodalmi Versenyt középiskolások számára. A vetélkedő hiánypótló szerepet tölt be, egyrészt azért, mert szlovákiai magyar viszonylatban az első olyan országos szervezésű tanulmányi versenynek számít, mely a szövegértő olvasás fejlesztésére fókuszál, másrészt azért, mert a magyar nyelv és irodalom tantárgyi versenyein – helyesírási, szép magyar beszéd, vers- és prózamondó versenyek – a diákok egyénileg adnak számot tudásukról és (elsősorban előadói) tehetségükről, a Legerébe pedig háromtagú csapatok nevezhetnek. A vetélkedő az olvasás iránti vágy felkeltésére, a szépirodalom iránti érdeklődés fokozására, egy-egy életmű árnyalt megismertetésére irányul, az ismeretanyag bővítésével pedig az érettségire való felkészülést is segíti. A csapatversenyen a résztvevők nem csupán tudásukat mélyítik, hanem – a verseny jellegéből fakadóan – együttműködési képességüket is fejlesztik.

A versenyzők az egyes fordulókra egyrészt házi olvasmánylista alapján készülnek, amely szépirodalmi szövegekből áll össze, másrészt egy-egy előadást hallgatnak meg az egyetemen, melynek anyaga szintén forrásul szolgál a tudásanyag bővítéséhez. A csapatok minden fordulón egy feladatlapot töltenek ki. A feladatok egy része a tanári előadások ismeretanyagát kéri számon, többségük azonban a házi olvasmányokra vonatkozó változatos szövegértelmezési stratégiák alkalmazását igényli, valamint teret biztosít a kreativitás kibontakoztatásának és a diákok szubjektív reflexióinak is. A csapatok minden versenyévfolyam harmadik fordulóján a verseny aktuális témájához kötődő, ám szabadon választott formanyelven – ppt-prezentálás, dramatizálás, megzenésítés, performance, társasjáték-készítés, kisvideó stb. – felépített ötperces minielőadást mutatnak be, mely a feladatlapoktól független versenyszámnak minősül. Ez a feladat lehetőséget nyújt a résztvevők személyes bemutatkozására, előadói készségük gyakorlására, kreativitásuk megmutatására.

Mivel a csoportnévadás motivációját is befolyásolja, szólni kell a verseny témáiról. A tizenegy versenyévfolyam során hat alkalommal egy-egy irodalmi évforduló határozta meg a tematikát és olvasmányait: 2011-ben Kosztolányi Dezső halálának 75. évfordulója, 2012-ben Örkény István születésének centenáriuma, 2015-ben József Attila születésének 110. évfordulója, 2017-ben Arany János születésének bicentenáriuma, 2019-ben Csáth Géza halálának 100.

évfordulója, Radnóti Miklós születésének 100. és halálának 75. évfordulója, 2020-ban Márai Sándor és Szabó Lőrinc születésének 110. évfordulója volt az apropó. 2016-ban – a felkészítők kérésére – Mikszáth Kálmán életművében kalandoztak a versenyzők. Négy esetben valamilyen szélesebb merítésű problémakör – 2013-ban a szlovákiai magyar irodalom, 2014-ben az irodalom és szerelem, 2018-ban a kortárs magyar irodalom, 2022-ben pedig a női irodalom – került terítékre. A szervezők arra is törekedtek, hogy a klasszikusokat a kortársakkal is játékba hozzák. A verseny részletes leírása és a feladatlapok összegzése megtalálható a tizedik versenyévfolyam jubileuma alkalmából kiadott LEGERE – Módszertani kézikönyv a modern irodalomtanításhoz című kötetben (PETRES CSIZMADIA – N. TÓTH 2020).

A Legere Irodalmi Verseny iránti töretlen érdeklődést bizonyítja, hogy Pozsonytól Duna-szerdahelyen, Nagymegyeren, Komáromon, Gútán, Érsekújváron, Ipolyságon, Rimaszombaton, Füleken, Rozsnyón, Királyhelmeceken át Nagykaposig számos gimnázium és szakközépiskola diákjai vállalták a megmérettetéssel járó többletmunkát. Számszerűsítve: a 11 alkalommal meghirdetett versenybe 45 középiskola (22 gimnázium és 23 szakközépiskola) 320 csapata, vagyis 960 versenyző kapcsolódott be, 94 felkészítő tanár mentorálásával.

A versenyre való jelentkezés egyik feltétele a csoportnév bejelentése; a verseny során e név szolgál a csapat azonosítására. A csoportnevek színes táblákon, vizuálisan is megjelennek a verseny nyilvános terében: egyrészt kijelölik a csapatok versenyzési helyét, segítve a szervezők munkáját, másrészt a többi csapat számára tájékoztató funkciót töltenek be. A verseny zárásakor, az értékelésen és eredményhirdetésen valamennyi csoportnév és a csapattagok neve, intézményi hovatartozása is elhangzik, a díjazott csapatok és csapattagok neve pedig megjelenik a versenyről tudósító nyomtatott és elektronikus médiában, közösségi oldalakon is. A csoportnév használata ezért nemcsak azonosítási, tájékoztató funkciót tölt be, hanem a közösségi identitás formális jelölőjévé is válik a viselői számára.

3. A csoportnevek létrehozása és feldolgozásuk módszertana

3.1. A Legere-csoportnevek keletkezésének körülményei. A név szociokulturális körülmények révén válik névvé (TOLCSVAI NAGY 1997: 603, FARKAS 2014b: 17, SLÍZ 2015: 99). Ebben az esetben a csapatok megalakulását hasonló vagy azonos körülmények befolyásolták: középiskolákban, vagyis kortárs csoporton belül jöttek létre a versenyfelhívás következtében. Egyrészt informális kiscsoportoknak tekinthetőek, hiszen tagjaik önkéntesen léptek be a csoportba, melyben az egyének közti kapcsolatok mellérendelők, rokonszenvi alapon és kölcsönösségi elven alakultak, a csoport léte pedig az individuumon is múlt. Másrészt mesterséges kiscsoportokként kezelhetjük őket, hiszen egy jól körülhatárolható cél érdekében jöttek létre. Bár a csapattagok nem feltétlenül egy osztályból vagy azonos évfolyamból kerültek ki, összekötötte őket a közös vállalkozás: a versenyre való felkészülés, az azonos olvasmányélmények, feladatmegoldások és a sikerorientáltság (helyezések, díjak elérése), valamint iskolájuk képvisellete. Ahogy látni fogjuk, mindezt számos esetben a csoportnévválasztás is tükrözi.

A csoporttagok maguktól (vagy a felkészítő tanár sugallatára) választották közös nevüket, így a csoportnevek részben eltérnek a ragadványnevektől, amelyeket általában kívülről kapnak vagy érdemelnek ki az egyének vagy a közösségek. Abban viszont hasonlítanak a ragadványnevekhez, hogy a név viselőjének valamely sajátosságát, tulajdonságát, attitűdjét jelzik. A névadási aktus jellegét meghatározta a névadók mentális viszonyulása (HOFFMANN 2008: 9), kreativitása. E név – választott voltánál fogva – szoros kapcsolatban áll a viselőjével, tükrözi valamely tulajdonságát, motiváltsága következtében gazdag információ tartalommal rendelkezik, és leíró funkciót is betölthet (HOFFMANN 2010: 11). A csoportnév identitásjelölő szerepe

az, hogy egy közösségen (ebben az esetben az irodalmi verseny résztvevői – versenyzők, felkészítők, szervezők – körén) belül azonosítsa az elnevezettet (vö. HOFFMANN 2008: 11, 2010). Tulajdonnévként enciklopédikus és fogalmi természetű jelentéssel bír (TOLCSVAI NAGY 1997), a névviseelő absztrahált, kognitív tartományokban számon tartott tulajdonságainak hálozatából áll (SLÍZ 2019: 18).

3.2. A vizsgált csoportnevek feldolgozásának módszertana. A tizenegy éve zajló Legere Irodalmi Versenybe összesen 320 csapat kapcsolódott be; tanulmányunkban az ő csoportneveiket kíséreltük meg adatlapos és kérdőíves vizsgálattal, valamint interjúk segítségével rendszerezni. A kategorizálás kialakítása során a névadás motivációját, valamint a név jelentését vizsgáltuk meg. Egy-egy név mögött többféle, egymással összekapcsolódó motivációt fedeztünk fel, ezért több kategóriába is besorolhatóak voltak.

A kutatási munkát a jelentkezési lapok és jelenléti ívek összegzése alapozta meg. Ezt követte a kérdőíves vizsgálat, amely minden csapatot megszólított. Az így nyert információkat interjúk segítségével egészítettük ki. A versenyen ugyan 320 csapat vett részt, de a vizsgált anyag szűkebb: 258 nevet tesz ki, hiszen előfordultak ismétlődő csoportnevek is: a *Kalamáris* például nyolc, a *Tisztaszívűek* csapat pedig öt alkalommal nevezett be a versenybe. Ezekben az esetekben a csapattagok cserélődtek, ám az iskola és a felkészítő pedagógus – mint a csoportnév közvetítője – ugyanaz maradt. Az örökölt csoportneveket az újabb versenyzők – hagyományörzésből vagy babonából – elfogadták, így a vándorló csoportnevek szimbolikus jelentéssel telítődtek, metonimikus módon az adott iskola versenybe kapcsolódásának folytonosságát fejezve ki.

A csoportneveket abban a vizuális formában tesszük közzé, ahogyan a versenyzők a jelentkezési lapon feltüntették őket. A visszatérő csoportnevek írásképe többször ingadozást mutat, pl. *ARS LONGA VITA BREVIS* és *arslongavitabrevis*, *A VARÁZSKERT TÜNDEREI* és *A varázskert tünderei*, *EKOMÓKUSOK* és *EKO MÓKUSOK*, *Eco TEAM* és *Eko Team*, *KALAMÁRIS* és *Kalamáris*. Ezeket az eltérő írásmódot, de ugyanabból a betűsorból álló csoportneveket egyetlen névként számítottuk be a névtárunkba.

A versenyzők számos esetben csupa nagybetűvel írták a csoportnevet, pl. *BODOKI MŰZSÁK*, *SZÍVDESSZERT*, *TELJES SÖTÉTSÉG*. Előfordult, hogy a két szóból álló (pl. jelzős szerkezetként funkcionáló) csoportnév mindkét szava nagy kezdőbetűvel íródott: *Arany Csapata*, *Gútai Falanszter*, *Különös Társaság*. A versenyzők néhány esetben betűszót használtak csoportnévként: *BAJ*, *MNT*. Előfordultak olyan mozaikszók is, melyekben játékosan nagybetűvel jelölték a szóelemhatárokat: *En-Er-En*, *KiMáNó*, *ViLiDó*. Felbukkantak a helyesírási szabályokat figyelmen kívül hagyó csoportnevek is, például a tulajdonnevet kisbetűvel jegyző csoportnév (*Szende*, *szundi*, *morgó*) vagy a szavakat összecsisztató *Arslongavitabrevis*, *A tudjátokkik*. Ellenkező folyamatra (játékos különírássra) példa a *NŐ VÉR KÉK*. Több esetben a kis- és nagybetűk variálásával jött létre szellemes csoportnév: *FanAttikusok*, *FifiMik*, *HontAlan(y)ok*, *könyvÉSzek*, *MAGANzók*, *NightingaleEK*, *Okosok(K)*. A csoportnév írásképeben néhányszor megjelent az idézőjel, a zárójel és a kötőjel is: *Bal-Lada*, *Grend-Lel*, *Kor(terem)társak*, „*Lectio libertas*”, *Márai-sok*, „*Nagyvidai cigányjányok*”, *Nyelv-Észek*, *PARTI (H)ARCOK*.

4. Az irodalmi névadás eljárásait kölcsönző csoportnevek. Az irodalmi névadás nyomai fedezhetők fel azokban a csoportnevekben, melyek a verseny jellegére utalnak, vagyis az irodalommal – sőt a magyar nyelv és irodalom tantárggyal¹ – általában függnek össze. Azokat

¹ A szlovákiai magyar közoktatásban egy közös tantárgyat alkot a nyelvtan és az irodalom.

a csoportneveket soroljuk ide, amelyek egyrészt általánosan kötődnek a magyar nyelv és irodalom tantárgyhoz, vagyis nyelvészeti és irodalmi fogalmakat tartalmaznak, másrészt a Legere fő küldetéséhez, az olvasás tevékenységéhez és aktuálisan meghirdetett témaköréhez kapcsolódnak, harmadrészt szerzőkhöz, szereplőkhöz, motívumokhoz kötődnek. A csoportnévadás motivációjában fontos tényezőként szerepel az adott évben meghirdetett témakör, ezért a kialakított kategóriákon belül elválasztjuk egymástól azokat, amelyek szorosan reagálnak a versenyévfolym aktuális témájára, illetve amelyek függetlenek az aktuálisan tematizált szerzőktől, életművektől, olvasmányoktól vagy témaköröktől.

4.1. A magyar nyelv és irodalom tantárgyhoz kapcsolódó csoportnevek. A versenyzők 18 alkalommal olyan csoportnevet választottak, amelyek általános szinten kapcsolódnak a magyar nyelv és irodalom tantárgyhoz. A verseny jellegéből, irodalmi tartalmából adódóan a névválasztás öt esetet leszámítva az irodalomhoz kötődik: vagy az alkotási folyamatra reflektál, vagy valamilyen irodalomelméleti, -történeti fogalmat foglal magába.

4.1.1. Irodalmi fogalmak motiválta csoportnevek. A csoportnevek egy típusa érzékenyen reagál az irodalom művészetjellegére, az alkotási folyamat kidomborítására. Az *Alter-nativ ihletek*; *ARS LONGA, VITA BREVIS* ('Az élet rövid, a művészet örök'), *BODOKI MÚZSÁK*; *Katarzis*; *MÚZSÁK* csoportnevek a szövegalkotáshoz – egyben a befogadási, értelmezési folyamathoz is – társított élményszerű, emelkedett lélekállapotot rögzítik, a *Kalamáris* és a *Poétapalánták* névválasztás pedig az alkotás alanyát és eszközét nevezi meg.

Az irodalmi fogalmak motiválta csoportnevek között találunk irodalomelméletből és -történetből kölcsönzött neveket is. Az *Abszurd* és a *Trilógia* általános irodalomelméleti fogalmat tulajdonnevesít, az Arany-életmű feldolgozásakor megjelent *Bal-Lada*, a Radnóti-évhez kapcsolódó *Eclogikusok*, a *Regénylovások* és a *Tragikomédia* csoportnévben egy-egy műfajra ismerhetünk rá. Az *Abszurd* név esetében érdekességként megjegyezzük, hogy nem Örkény, hanem Mikszáth életművének feldolgozásakor választotta a csapat ezt a nevet, vagyis a névválasztás nem kapcsolódik az aktuálisan meghirdetett versenytémához. Irodalomtörténeti fogalmakra ismerhetünk rá a *Kisfalusy* [!] *Társaság*, a *Romantikus triász* és az *Újhold* csoportnevekben. A *Kisfalusy Társaság* és az *Újhold* az irodalmi életnek és a szerző biográfiájának, munkásságának összekapcsolódására utal. Az Arany János életművének újraolvasására irányuló versenyben a csapat jól ismerte az első forduló házi olvasmányának, a Toldi szerelmének az előzményét, a Toldit, amelyről közismert, hogy a Kisfaludy Társaság pályázatának győzteseként robbant be az irodalmi köztudatba. Az *Újhold* Örkény munkásságát idézi fel, aki az *Újhold* folyóirat alkotói köréhez tartozott. A névválasztás mindkét esetben összefügg a versenyen meghirdetett aktuális témával.

4.1.2. Nyelvtani fogalmakat felhasználó csoportnevek. A nyelvtani fogalmakat integráló csoportnevek esetében a versenyzők a játékos-ironikus névalkotást helyezték előtérbe. Az *Írásban nem jelölt teljes hasonulás* és a *THE TONGUE BRAKERS* megnevezés a körülményesnek tűnő szakszóhasználat ironiáját közvetíti – ez utóbbi csoportnév egy angol mondat segítségével nevezi meg a magyarban egy szóval kifejezett nyelvtörőket. A *MAGÁNhangzók* csoportnév alkotásában a nyelvtani fogalom csupán eszközüül szolgál arra, hogy a versenyzők játékos módon, vizuálisan elkülönítve is kiemelhessék az iskolájuk típusát (mindkét csapat egy magángimnáziumból érkezett). A *Nyelv-Észek* csoportnév a kötőjel használatával szinte összetett szóvá válik, kiemelve a jelentéstani játékosságot.

4.2. A verseny fő küldetéséhez és kiemelt témaköréhez kapcsolódó csoportnevek. Ebbe az alkategóriába azokat a csoportneveket soroltuk, amelyek ugyan általános, irodalommal összefüggő fogalmakat idéznek meg, de a névválasztás utal arra is, hogy a számos irodalmi verseny közül a csapat egy konkrét megmértetésbe, a Legere Irodalmi Versenybe kapcsolódik be.

4.2.1. Az olvasást mint tevékenységet tükröző csoportnevek. A Legere Irodalmi Verseny az olvasás felettébb szükséges voltára hívja fel a középiskolások figyelmét már a nevével is: a latin *legere* jelentése 'olvasni' (olvasni fontos, olvasni kell, olvasni érdemes, olvasni jó). A verseny egyik kiemelt célja – ahogy fentebb már volt róla szó – az olvasási kedv felkeltése, folyamatos fenntartása, a könyvekkel való foglalatosság. Erre reflektálnak az olyan csoportnevek, mint a *GÖMÖRI OLVASÓK*, *könyvÉSZEK*, *Könyvmolyok*, *Regénylovasok*. A görög *εξσηγεισθη* 'elbeszél, értelmez' szóból ered a 'szövegmagyarázó' (egyházi nyelvben: 'szentírás-magyarázó') jelentésre visszavezethető *EXEGÉTÁK* (a Legere Irodalmi Verseny küldetése az értő olvasás képességének fejlesztése), a latin „*Lectio libertas*” ('az olvasás szabadsága') pedig a kreatív befogadói jelentésteremtés igényére utal. Ezt a két csoportnevet akár a verseny latin neve is inspirálhatta. Némi ironiával átjárt csoportnév az *IRODALMI REMETÉK*, amely arra utal, hogy az olvasó személyek a világ zajától távol maradvá hódolnak szentélyüknek.

4.2.2. A versenyévfolyamok központi témájához kapcsolódó csoportnevek. A csoportnévadást meghatározó következő fontos motiváció a verseny aktuális témaköre. Ahogy már fentebb volt róla szó, a leggyakrabban egy (vagy egy-két) életmű köré épül az adott versenyévfolyam. Ez köszön vissza a *GÖMÖRI ZENDÜLŐK*, *Márai-sok* (Márai-évfordulóhoz igazított verseny); *A jó palócok*, *ARANY KISASSZONYOK*, *Cukri*, *Különös Társaság* (Mikszáth-életművet feldolgozó verseny); a *DOBOZOLÓK*, *DR. KHG*, *ÖRVÉNY* (Örkény-tematika); az *Aranyások*, *ARANYCSAPAT*, *Arany csapata*, *Aranyoskák*, *Szondi három apródja*, *Toldi gyermekei* (az Arany-émlékévben szervezett verseny); illetve a *FanAttikusok*, *Kávéházi szeglet*, *Kláriskok* (József Attila-utalások) esetében. De néhány alkalommal átfogóbb problémakört választottunk, ami szintén visszatükröződik a csoportnevekben. Az irodalom és szerelem témájú versenybe az *Aphrodité*, *Erato lányai*, *L'amour*, *L'AMOUR CSAPATA*; a kortárs irodalom témájába a *Kortársak*, *Kor(terem)társak*, illetve lazán és játékosan a *Kortalanak* neveztek be; a szlovákiai magyar irodalom témaköre pedig olyan csoportnevekben érhető tetten, mint a *Galeri*, *Grend-Lel*, *HontAlan(y)ok* (valamennyi Grendel Lajoshoz és az első fordulóra kijelölt, Mátyás király New Hontban című regényéhez kapcsolódik). A csoportnévadásban legtermékenyebb témának a női irodalmat körüljáró verseny bizonyult; a csoportneveknek több mint a fele (23 csapatból 10) reflektál rá közvetlenül: *A két kamiléás hölgy és a mártír*, *Bölcsesség istennői*, *Dögös nők*, *FEMME FATALES*, *FEMINISTÁK*, *Kisasszonyok*, *Lady EVA*, *Melpomené csapata*, *NightingelEK*, *NŐK*. A következő csoportnevekben áttételes utalásokat találhatunk a nőikkel kapcsolatos sztereotípiákra: *Álmodozók*, *NAPSUGARAK*, *Százszorszépek*. A nőiséget tematizáló csoportnevek nagy számára talán az is belejátszik, hogy a versenyzők zöme lány.

4.3. Írói és szerzői nevek, műcímekre és motívumokra utaló csoportnevek. A Legere Irodalmi Verseny témaspecifikusságát legszorosabban azok a csoportnevek tükrözik, amelyek egy-egy íróhoz mint magánszemélyhez kötődnek, vagy egy-egy alkotásra reflektálnak. Ezek a csoportnevek szerzők neveit és biográfiai adatait, műcímeket, írói neveket és egyéb szereplőneveket, irodalmi művekből kölcsönzött motívumokat idéznek meg.

4.3.1. A szerzői név vagy életesemény motiválta csoportnevek. A csoportnevek egy csoportja a verseny középpontjába állított szerző személyére utal: vagy a szerző személynevét tartalmazza, vagy utal a szerző valamilyen élettörténeti eseményére. Ezek a csoportnevek kiegészített (a szerzői nevet eredeti formában megőrizve, azonban azt további információval gazdagítva, a szóban szövegszerűen létrehozva) vagy módosított (a szójáték céljából megváltoztatott) formában építik magukba az alkotó nevét (jó példa erre a *Kosztolányok csapata*).

A szerzői személynevek motiválta csoportnevek közé a következőket soroljuk: *Aranyásók*, *Aranyásók*, *Aranyoskák*, *Aranyos jányok*, *ARANYCSAPAT*, *Arany Csapata*, *Aranylant*, *ARANY KISASSZONYOK* (Arany János); *FanAttikusok* (József Attila); *Grend-Lel* (Grendel Lajos); *Kosztolányok csapata* (Kosztolányi Dezső); *Márai-sok* (Márai Sándor); *Örkénytelenek*, *Örvény* (Örkény István); *PARTI (H)ARCOK* (Parti Nagy Lajos); *Petőfi Sándorka* (Petőfi Sándor). Ez utóbbi csoportnév érdekessége, hogy a versenyben meghirdetett témaköről függetlenül választották a névadók. A csoportnévadás során a legtermékenyebb szerzői személynevek Arany János neve bizonyult, hiszen a tizenöt szerzői nevet tartalmazó listának több mint a fele hozzá kötődik. Az Arany Jánosra reflektáló névadási produktivitás hátterében az áll, hogy a versenyzők a jelentésmezőbe hívták Arany vezetéknévének közszoói jelentését, valamint annak különböző, metaforizált változatait is: például az *Aranyásók* csapat nevében az *arany* a 'kincs' szinonimájaként azonosítható, a teljes csoportnév a 'kincskeresők' értelemben használatos, amely során a kincshez (aranyhoz) mint a szellemi gyarapodás lehetőségéhez az Arany-művek olvasása vagy általában véve az irodalomban való elmélyülés (leásás) vezet. Érdekességként kiemeljük, hogy az *Aranyásók* és az *Örvény* csoportnevet két-két, egymástól független csapat is választotta. Mindkét esetben jelentésbeli vagy hangzásbeli szójáték létrehozása a cél, melyet a csoportnévbe rejtett, metaforizált szerzői személynév generál. Az *Örvény* csoportnév a házi olvasmányként megjelölt Tóték örvényszerű sodrását, felforgató erejét idézi meg, s a szójátékot az *Örkény* és az *örvény* egymásra rímelő hangzása teremti meg.

A szerző mint magánszemély inspirálta csoportnevek közé tartoznak azok is, amelyek a szerző valamelyik életeseményére utalva, közvetett módon árulkodnak a névadási indítékukról. Ebbe a kategóriába négy nevet soroltunk: a *FifiMik*, a *Kávéházi szeglet*, a *Kisfalusy Társaság* és az *Újhold* csapatét. A *FifiMik* csoportnév Radnóti Miklós élettörténetéhez kapcsolódik: a költő és felesége, Gyarmati Fanni becenevét kapcsolja össze. Az összeforrasztott becenevek „vonzalmat, rokonszenvet, szimpátiát hordoznak” (TÓTH 2014: 92), így a csoportnév metaforikus módon a házaspár legendás összetartozását fejezi ki.

4.3.2. Műcímek motiválta csoportnevek. A csoportnevek számos esetben az irodalom és a film műcímeinek világából inspirálódnak. Az irodalmi műcímekeket felhasználó versenyzők a nevezéskor még nem ismerik a teljes olvasmánylistát, csak az első fordulón terítékre kerülő műveket, így gyakran ezek jelentik a névadási kiindulópontot; pl. *A VARÁZSKERT TÜNDÉREI* (Csáth Géza: A varázsló kertje); *Buborékok* (Tóth Kinga: Buborék); *Esti Kornél csapat* (Kosztolányi Dezső: Esti Kornél); *GÖMÖRI ZENDÜLŐK* (Márai Sándor: Zendülők); *HontAlan(y)ok* (Grendel Lajos: Mátyás király New Hontban); *Klárások*, *Ringató* (József Attila verscímei); *Különös Társaság* (Mikszáth Kálmán: Különös házasság); *Toldi harcossai* (Arany János: Toldi szerelme); *TÓTHÉK* (Örkény István: Tóték). Több esetben véletlenszerűen emelnek ki egy-egy címet, vagy a kedvencüket használják csoportnévként; pl. *A jó palócok*, *BÁJOLÓ*, *Merengők*, „*Nagyidai cigányjányok*”, *Szépség koldusai*, *SZÍVDESSZERT*, *Szívlapát*, *Tisztaszívűek*. A címeket vagy eredeti, vagy – sok esetben – szellemesen átalakított, a csapatjellegét kiemelő formában alkalmazzák. A cím eredeti formája figyelhető meg *A jó palócok*, *Babik*, *Bájoló*, *Galeri*, *Klárások*, *Kulcskeresők*, *Pacsirta*, *Rejtelmek*, *Ringató*, *SZÍVDESZSZERT*, *Szívlapát*,

Tengertánc csoportnevek esetében. Előfordult a verseny témájától független műcím is: ilyen a *CSODAGOMBÓCOK* és a *Merengők* (a csapattagok bevallása szerint Vörösmarty A merengőhöz c. költeménye az egyik kedvenc versük), *A nyomorultak* (mely Victor Hugo regényén túl ironikusan utalhat az irodalmi versenyre jelentkezők megítélésére is), valamint a *Szívlapát* (kortárs költők antológiája).

Izgalmasak azok a csoportnevek, amelyek a versenyre alkalmazott, átalakított formájú műcímet tartalmaznak. Gyakori a többes szám használata (ez a csapattagságra is vonatkozatható): *CSODAGOMBÓCOK*, *ARANY KISASSZONYOK*, *Buborékok*, *Jeruzsálem hercegnői*, *Merengők*, *PACSIRTÁK*, *PUSZTAI FARKASOK* (utalás Hermann Hesse A pusztai farkas című kötetére), *Szépség koldusai*, *TENGERSZEMEK*, *Tengertáncosok*, *Tisztaszívűek*; szellemes változata a *TÓTHÉK* (két Tóth vezetéknevű versenyző volt a csapatban); a cím bővítése: *A három apród*, *Esti Kornél csapat*, „*Nagyidai cigányjányok*”, *Szondi három apródja*, *Tiszta szívű törtető*, *Toldi gyermekei*, *Toldi harcosai*; az intertextuális utalások megjelenése: *Gömöri Zendülők* (Márai regénycíme lokális jelöléssel), a hangzásbeli hasonlósággal is eljátszó *Különös Társaság* vagy a *Szondy körzet* (Bodor Ádám: Sinistra körzet).

Az irodalmi műcímek mellett a populáris filmkultúra műcímei is visszaköszönnek a csoportnevekben. A filmcím szó szerinti idézetként jelenik meg az *Agymenők* filmsorozatra reflektáló *Agymenők kft.*, valamint a filmcímmel azonos *A galaxis őrzői*, *FELÁLDOZHATÓK*, *Szupercsapat*, *Született kéme* csoportnévben.

4.3.3. Írói nevekre és popkulturális szereplőkre utaló csoportnevek. A csoportnévalkotási motivációk között olyan esetekkel is találkozunk, amikor a versenyzők egy-egy szereplő nevét – eredeti formáját megőrizve vagy azt módosítva, szerepjátékot generálva (BENYOVSZKY 2018: 119–127) – építik a csoportnevükbe. A szereplők egy része irodalmi alak, akiknek a nevét VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT (2018: 33) nyomán írói névként értelmezzük, más részük valamilyen irodalmon túlmutató médium – animáció, film – karaktere. Nem egy esetben a csoportnév-alkotást olyan szereplő motiválja, aki mindkét médiumból ismert a versenyzők számára, vagyis intermedialis jelenség.

Az írói nevek motiválta csoportnevek között a versenyolvasmányok közvetlen formában megidézett szereplői köszönnek vissza: ilyen a Puskin Anyeginjéből ismert *Tatjana*, az Örkeny In memoriam dr. K. H. G. című egypercesében szereplő *DR. KHG*, Mikszáth Kálmán A néhai bárányában szereplő *Cukri*, a Parti Nagy Lajos Szende című meseparódiájában színre lépő *Szende*, *szundi*, *morgó*, valamint a mitológia szereplővilágából választott *Melpomené csapata*, *Amazonok*, *Aphrodité*, *Erato lányai*. Az olvasmányból kölcsönzött írói név esetenként kiegészített formában, a csapatjellegét kidomborítva ismerhető fel a csoportnévben. A szereplőnév olykor birtokviszonyba lép a csapat fogalomkörébe tartozó kifejezésekkel. Ezt a névalkotási módszert találjuk az *Esti Kornél csapat*, *Toldi gyermekei*, *Toldi harcosai* megnevezésekben. Néhány esetben a csoportba sorolt csoportnév kiemeli a versenyzők erényeit, rendkívüli készségeit: ilyen a *BUTTNER GYÖNGYEI* vagy a már említett *Toldi harcosai*. Egyetlen csoportnévvel találkoztunk, amely a versenyévfolyam egyik témaköréhez sem kapcsolódó írói nevet tartalmazott: a kérdőíves vizsgálat során a *Cerberus* csapat tagjai elárulták, hogy a névválasztást a mitikus lények iránti érdeklődésük, valamint a névválasztás idején tanulmányozott Isteni színjáték (a Pokol) motiválta.

A szereplőneveket integráló csapatnevek másik csoportjának az inspirációja a populáris kultúrából, pontosabban az animáció és a film világából származik. A *Dr. Bubó angyalai*, a *Pimpikék* és a *Pindúr pandúrok* csoportnevekben rajzfilmszereplők ismerhetők fel – bár az első példa beleillik a Charlie angyalai című akciófilm szereplőit idéző (egyben a szereplőnevet

az egyik csapattag nevére lecserélő) *Ármin angyalai*, *CHARLIE ANGYALAI*, *DÁVID ANGYALAI*, *Norbi angyalai* és *SZONDY ANGYALAI* csoportnevek sorába is. Irodalmi szereplő és filmszereplő nevére ismerhetünk rá a Harry Potter-világbeli *A tudjátokkik* és *DEMENTOROK* csoportnevekben, valamint J. R. R. Tolkien mitikus szereplőire a *Hobitkák* [sic] névben.

4.3.4. Irodalmi motívumokat tartalmazó csoportnevek. A csapatok a névadási feladatot több esetben egy-egy jellegzetes motívum, tárgy, szövegrészlet kiemelésével teljesítették. A *VARÁZSKERT TÜNDEREI* Csáth A varázsló kertje című novellájából merít. József Attila utalás figyelhető meg a *Dinnyehéj*, *Kávéházi szeglet*, *Tisztaszívűek*, *Tiszta szívű törtetők* csoportnevekben. Örkeny-inspirációból ered a *DOBOZOLÓK*, illetve a *Dupla Cimpás Fülek csoportnév* (a „Sózza be a nagymamája dupla cimpás fülét!” abszurd mondás alapján, mely a Tótkban hangzik el). A *HontAlan(y)ok* ötlete Grendel Lajos Mátyás király New Hontban regénycíméből fakad. A *Tulipányosláda* Mikszáth A néhai bárány című novellájából került ki. Ötletes és többféle kategóriába – a szerző életeseményei motiválta csoportnevek közé – is besorolható csoportnév a *Kávéházi szeglet*, amely a József Attila-életműről szóló versenyévfylyamban született. A csoportnévben megfogalmazott szókapcsolat József Attila Születésnapomra című versének egyik sorát idézi, egyben a szerzőnek a 20. század eleji kávéházkulturához való kötődésére hívja fel a figyelmet (pl. a Japán Kávéház törzsvendégei közé tartozott).

5. A csoportkohéziót kiemelő és személyes kötődésről árulkodó csoportnevek. A leíró típusú csoportnevek egy jelentős része a csapattagok személyéről árulkodik, biográfiai kötődést fed fel, illetve a csoportnévre általánosan jellemző összetartozást, a tagok közti kapcsolódási pontot domborítja ki. Ilyen a csapattagok – akár rejtett, akár közvetlen módon kifejezett – személyneve és személyes érdeklődése, egymás közti viszonyuk, együttműködésük, esetleg földrajzi-intézményi kötődésük.

5.1. A versenyzők személynevéből létrehozott és személyes érdeklődésére utaló csoportnevek. A legintimebb, legszemélyesebb névalkotási motivációt azokban a csoportnevekben találjuk, amelyek a csapattagok – és esetenként a felkészítőik – személynevéről árulkodnak: ezek vagy kendőzetlenül feltárják a versenyzők (legalábbis az egyikük) hivatalos vagy becenevét, vagy játékos-rejtőzködő módszert választva monogram vagy mozaikszó segítségével fejezik ki azt. A személynévre utaló csoportnevek érdekessége, hogy két kivételtől eltekintve az utónevet tartalmazzák.

Hivatalos névformát foglal magába a *Team Bálint* csoportnév, amelynek az az érdekessége, hogy a versenyzők magyartanárának (egyébként utónévként is használatos) vezetéknevét, nem pedig a csapattagok nevét tartalmazza. A popkulturális műcímekre utaló csoportneveknél már említett *Ármin angyalai*, *DÁVID ANGYALAI*, *Norbi angyalai* nevekben egy-egy versenyző hivatalos névformáját és becenevét is azonosíthatjuk. A *Weszter* csoportnév az egyik csapattag, Eszter utónevét tartalmazza, ugyanakkor játékos formában utal a másik két versenyző keresztnévére is, *W*-vé olvassva össze a *Virág* és *Vivien* kezdőbetűjét.

Monogramként értelmezhető az utónevek alapján létrehozott, önálló jelentéssel is bíró *BAJ* (Biborka, Adél, Júlia), *ZSEB* (Zsuzsanna, Emese, Bianka), a csapattagok vezetéknevét rövidítő *BLB* (Bedecs, Lakatos, Borovsky), a játékos formájú fokozást is kifejező *AAA+* (Anita, Antónia, András), a női irodalomhoz való kötődést jelző *Lady EVA* (Evelin, Viktória, Anna), a szójáték létrehozásának céljából az egyik versenyző utónevét módosító *EMU* (a csoportnév az Eszter, Margaréta, Orsolya trióból a harmadik nevének latin névformáját, az *Ursulá*-t tartalmazza). Játékos módon egy parfümmárkára utal, egyben a csapattagok keresztnéveinek

kezdőbetűit foglalja magába a *DIOr* (Dóra, Izabella, Orsolya) csoportnév. A versenyzők utónevéből születtek a következő, csapatonként eltérő helyesírási megoldást választó mozaikszavak: *En-Er-En* (Enikő, Erika, Enikő), *KiMáNó* (Kinga, Márk, Nóra), *Nojanna* (Noémi, Zsuzsanna, Anikó), *NOTIKA* (Norbert, Tímea, Krisztina), *TKV-21* (Tímea, Karina, Viktória), *VilLiDó* (Virág, Lilla, Dóra).

A személynevek csoportnévbe szövése mellett a kérdőíves vizsgálat feltárt egy-egy esetet, amikor a névadók a verseny szellemiségétől független személyes érdeklődésüket jelenítették meg a névválasztásukban. A latin *SCAVI* a csapattagok horoszkópja alapján született. Az angol *Sunflower* ('napraforgó') csoportnévről így nyilatkoztak az érintett versenyzők: „A csapat egyik tagja szívesen fest és rajzol. A névválasztás idején éppen napraforgókat festett, így esett a választás a napraforgók angol megfelelőjére. A napraforgók üde színükkel a csapattagokat szimbolizálják.”

5.2. A csapatjelleg hangsúlyozó csoportnevek. Minden versenyévfolyamban rendszeresen visszatérő, kedvelt csapatnévalkotási indítéknak minősül a csapatban való dolgozás ki-domborítása. Ebbe az alkategóriába számos, már korábban bemutatott példát is sorolhatnánk, hiszen esetenként mindössze a többes szám használata jelzi a csapatszerűsre utalást (ilyen a már említett *Aranyászok* csoportnév, amely a csapatjelleg mellett egy sörmárkanévre, egyben az önmagukat az Arany-életműben rendkívül jártasnak, ásznak tartó csapattagok önartikulációjára is utal). Máskor a csoportnév direkt módon tartalmazza a *csapat* kifejezést és jelentéskörét (pl. az *ARANYCSAPAT* a hungarikumként számon tartott futballcsapat nevét idézi meg, ebből kifolyólag a csoportban színre lépő versenyzők kiválóságát is ígéri), vagy magába foglalja a csapattagok számát (pl. *A három baronesz*). Olyan példát is találunk, amelyben a többes szám használata és a csapatjelleg nyomatékosítása is szerepel: a *Kosztolányok csapatá*-ban például a szerzői néven kívül világos utalást találunk arra is, hogy lányok alkotják a csoportot.

Többes számú főnevet, melléknévet, főnévi értelemben vett melléknévi igenevet tartalmaznak a következő – legnagyobb kategóriát alkotó – csoportnevek: *A BÁTRAK*, *CSODAGOMBÓCOK*, *A jó palócok*, *Álmodozók*, *Alter-nativ ihletek*, *AMAZONOK*, *ANNÁK*, *Anonymusok*, *A nyomorultak*, *Aranyásók*, *Aranyászok*, *Aranyos jányok*, *ARANY KISASSZONYOK*, *Aranyoskák*, *Ármin angyalai*, *A tudjátokkik*, *A varázskert tündérei*, *Baglyok*, *Boszik*, *Bölcsesség istennői*, *Buborékok*, *BUTTLER GYÖNGYEI*, *CHARLIE ANGYALAI*, *Csigák*, *DEMENTOROK*, *DOBOZOLÓK*, *Dr. Bubó angyalai*, *Dögös nők*, *Duccások*, *Dupla Cimpás Fülek*, *Eclogikusok*, *EKOMÓKUSOK*, *Erato lányai*, *EXEGÉTÁK*, *Fábrysok*, *FanAttikusok*, *FELÁLDOZHATÓK*, *Feltörekvők*, *Felvidék szerelmesei*, *FEMINISTÁK*, *fuRAKACSAK*, *GÖMÖRI OLVASÓK*, *GÖMÖRI ZENDÜLŐK*, *GRÁCIÁK*, *GRAFIKUSOKK*, *Hármak*, *HontAlan(y)ok*, *IRODALMI REMETÉK*, *Jeruzsálem hercegnői*, *Kicsik*, *Kisasszonyok*, *Kis kummantók*, *Kisokosok*, *Klárisok*, *Kortalanok*, *Kortársak*, *Kor(terem)társak*, *könyvÉSZEK*, *Könyvmolyok*, *Kret-én-kék*, *Kulcs keresők*, *Kurblik*, *Küllők*, *Madáchosok*, *MAGÁNhangzók*, *MAGÁNZók*, *Mákvirágok*, *Márai-sok*, *Menyétek*, *Merengők*, *MERENGŐK*, *MÚZSÁK*, „*Nagyvidai cigányjányok*”, *NAPSUGARAK*, *Neratosok*, *Névtelenek*, *Norbi angyalai*, *NŐK*, *Nyelv-Észek*, *Ördögfiókák*, *Örkénytelenek*, *PACSIRTÁK*, *PARTI (H)ARCOK*, *Pimpikék*, *Pindúr pandúrok*, *Poétapalánták*, *Polaroidok*, *Pötytyösök*, *PUSZTAI FARKASOK*, *Regénylovasok*, *Rejtelmek*, *REMÉNYTELI ESETEK*, *Sivatagi rókák*, *Sugárzó Tehetségek*, *Százszorszépek*, *Szépség koldusai*, *SZONDY ANGYALAI*, *Született Kémek*, *Tengerszemek*, *Tengertáncosok*, *Tisztaszívűek*, *Tiszta szívű törtető*, *Toldi gyermeki*, *Toldi harcosai*, *TÓTHÉK*, *TÖPRENGŐK*, *Történészek*, *Triumvirágok*, *Tudorkák*, *Túlélők*, *Vándorok*, *VÉGVÁRIAK*, *Végvári Vitézek*, *Zsenik*. A nyelv és nyelvváltozat választása szempontjából figyelmet érdemel a spanyol nyelvből kölcsönzött *CHICAS* ('lányok') csoportnév,

amely a csapattagok spanyoltanulásáról árulkodik, a nyelvjárásban kifejezett *Aranyos jányok*, valamint a *Kis kummantók* névválasztás, melybe a névviselők a szlengből kölcsönzött 'sumákol, bóbiskol' jelentéstartalmú kifejezést szőtték bele.

A csapatmunkára vonatkozó csoportnevek között találunk egy szűkebb névcsoportot is, amely a *csapat* szót vagy annak angol megfelelőjét (*team*) foglalja magába: *Arany Csapata*, *ARANYCSAPAT*, *ECO TEAM*, *Ekomókusok csapat*, *Eko Team*, *Esti Kornél csapat*, *Erdélyi János Csapat*, *Kosztolányok csapat*, *L'AMOUR CSAPATA*, *Melpomené csapat*, *Szenciek csapat*, *Szupercsapat*, *Team Bálint*, *Varázs csapat* csoportnevekben. Ezekon kívül a csoport jelentéskörét idézik az *Agymenők kft.*, *A Nagy Falka*, *Kisfalusy Társaság*, *Különös Társaság*, *Mind-Egy* csoportnevek is.

A kategórián belül sajátos alcsoportot alkotnak azok a csoportnevek, amelyek a hármas tagságra vonatkoznak: ezek az *AAA+*; *A három apród*; *A három baronesz*; *A két ész meg a szép*; *A két kamilléás hölgy és a mártír*; *én, a Gyula, meg az Ottó a Tóth Ottó* [sic]; *Hármak*; *Három grácia*; *Három tarka macska*; *Két szoknya, egy nadrág*; *Mesterhármás*; *Romantikusz triász*; *Szondi három apródja*; *Trilógia*; *Triumvirágok*; *Triumvirátus*; *3.okosok(k)*. A metonimikus *Két szoknya, egy nadrág*; *A két ész meg a szép* nemi sztereotípiákat is tartalmaz, hiszen az első csoportnév mögött két lány (szoknyások) és egy fiú (nadrág), a másik mögött pedig két fiú (eszések) és egy lány (szép) bújik meg.

A csapatba tartozást kifejező csoportneveket érdemes abból a szempontból is listázni, hogy a névadók hogyan láttatják önmagukat: játékos önbizalomról árulkodik *A BÁTRAK*, *Bölcsesség istennői*, *Feltörekvők*, *IGAZGYÖNGY*, *Kisokosok*, *Kvintesszencia*, *Nyelv-Észek*, *Okosok(K)*, *Penge* ('penge agy' értelemben), *REMÉNYTELI ESETEK*, *Sugárzó Tehetségek*, *Szupercsapat*, *Tudorkák*, *Zafírok*, *Zsenik*; ironikus felhangot nyer *A nyomorultak*, *Defekt*, *FELÁLDOZHATÓK*, *Kret-én-kék*, *Mákvirágok*, *TELJES SÖTÉTSÉG*, *Túlélők* névválasztás. Ennek a tendenciának az ellentéte is megfigyelhető a korpuszban: a közös szellemiséget kifejező névválasztás sikertelenségéről, tanácsalanságáról árulkodik az *Anonymusok*, *Névtelenek*, *Passz* csoportnév melletti döntés (az utóbbi két csapat ki is emelte a kérdőívben, hogy nem jutott jobb név az eszükbe).

5.3. Földrajzi vagy intézményi kötődésről árulkodó csoportnevek. A csoportnévválasztás gyakori motivációja az iskola regionális, lokális meghatározottsága, az intézményhez való ragaszkodás, a közösségi identitás hangsúlyozása.

5.3.1. Az iskola nevére és szakirányára utaló csoportnevek. Az ebbe a kategóriába sorolt csoportnevekben megjelenik az iskola neve, melynek része gyakran a névadó, vagyis olyan jeles személyiség, aki – leginkább életrajzi vonatkozásban – kapcsolódhat is az adott településhez. Ilyen például a nagymegyeri *Corvin*, *CORVIN MÁTYÁS* (Corvin Mátyás Gimnázium), a rozsnyói *Fábrysok* és az *F. Z. Sz.* rövidítést tartalmazó csoportnév (Fábry Zoltán Alapiskola és Szakközépiskola), a somorjai *Madáchosok* (Madách Imre Magyar Tanítási Nyelvű Gimnázium), a kassai *Márai-sok* (Márai Sándor Gimnázium), az ipolysági *Szondy körzet* (Szondy György Gimnázium), a rimaszombati *Tompa Mihály Református Gimnázium I., II.* Egy nagykaposi születésű jeles személy nevét választották a nagykaposi magán-szakközépiskola versenyzői: *Erdélyi János*, valamint *Erdélyi János Csapat* (miközben az intézménynév nem foglalja magában a személynevet). Iskolája nevét viseli a komáromi egyházi gimnázium *Marianum* csapata, illetve az iskola beceneve köszön vissza a *Duccások* csoportnévben, amit a pozsonyi Duna utcai gimnázium versenyzői használtak.

Az intézményhez fűződő viszonyt emeli ki az iskola szakirányára történő utalás. Az *ECO TEAM*, *Eko Team*, *Ekomókusok*, *EKOMÓKUSOK* elnevezésű csapatok ökonómiai² (közgazdasági) szakközépiskolákból érkeztek. Az *Ekomókusok* szójátékos csoportnevet öt versenyévfolymában is viselte az azonos iskolából érkező csapat, a legutóbbi versenyen az évszámmal utaltak a változó csapattagságra: *Ekomókusok 2022*. Egészségügyi szakközépiskola képviselőjében versenyzett a szellemesen tagolt nevet választó *Nő Vér Kék* (itt nemcsak a foglalkozás, hanem a foglalkozással kapcsolatos fogalom – vér, illetve az egészségügyi nővérek munkaruhájának a színe is hangsúlyt kap), a *NightingaleEK* csoportnév pedig egyszerűen utal Florence Nightingale-re, az ápolók példaképére, valamint a vizuális kiemelés – *EK* – az egészségügyi középiskola rövidítéseként is felfogható. Humorosan utal az oktatási intézmény nevére a *Grafikusok*, *GRAFIKUSOKK* csoportnév, melynek tagjai iparművészeti szakközépiskolában többek között grafikát is tanulnak. A név bővítése pedig a rendkívüli állapotra utalhat, amelyet egy versenyhelyzet kivált (vagy arra is célozhat, hogy a versenyzők kimagasló teljesítménye sokkolja a környezetet). Az iskola fenntartójára – ahogy már fentebb is jeleztük – vonatkozik továbbá a *MAGÁNhángzók* és a *MAGÁNZók* csoportnév. A *Kalamáris* csoportnév szintén ebbe a kategóriába sorolható: a kérdőíves vizsgálat során a csapat tagjai elárulták, hogy iskolájuk irodalmi újságjának kissé archaizáló nevét kölcsönözték (a lapnak a versenyzők akár a szerkesztői is lehetnek).

5.3.2. A régió, település, közterület nevére utaló csoportnevek. A csoportnévadási stratégiák arról tanúskodnak, hogy több csapat számára is meghatározó jelentőségű a hely, ahol a versenyzők élnek, vagy ahol az iskolájuk található. Nem véletlen tehát, hogy megjelennek a szélesebb régiót vagy konkrét települést, sőt utcát jelölő helynevek is. Történelmi-földrajzi nagytáj neve jelenik meg a *Felvidék szerelmesei* csoportnévben, geográfiai utalás figyelhető meg a *Keletiek* nevében (akik egy rozsnyói szakközépiskolából, vagyis Kelet-Szlovákiából érkeztek), történelmi vármegyére utal a *Gömöri Zendülők*, a települést jelöli meg a *BODOKI MŰZSÁK*, a *Gútai Falanszter* és a *Szenciek csapat*. Feltehetően a hagyománytisztelő, a műveltség hangsúlyozása és a különleges hangzás miatt esett a választás az *Istropolis* (Pozsony görög eredetű megnevezése) és a *Samaria* (Somorja latin neve) városnévre. A *Duna utca* és a *Duccások* a pozsonyi Duna Utcai Magyar Tanítási Nyelvű Gimnázium csapata; az utóbbi a játékos rövidítés és becézés jegyében keletkezett. Hasonló jellegű a *Neratosok* csoportnév (a csapat iskolája a dunaszerdahelyi Neratovicei téren áll; Neratovice egyébként egy csehországi város neve).

6. Ismeretlen névadási motivációk. Ahogy a tanulmányunk elején már utaltunk rá, a 258 elemből álló csoportnévanyagban a verseny jellegével és a csapattagokkal mint magánszemélyekkel összefüggő megnevezések mellett rejtélyesebb motivációjú csoportneveket is találunk. Ide azokat a megnevezéseket soroltuk, melyekről sem a kérdőíves kutatás, sem az interjú módszere nem fedte fel világosan a névadás indítékait, sőt a jelentéstani vizsgálat sem vezetett a csoportnévadás motivációjának biztos megfejtéséhez. Ennek a 37 elemből álló csoportnévanyagban az az érdekessége, hogy a névviselek és a névválasztás nehezen felfedhető vagy ismeretlen összefüggései ellenére mégis körvonalazható a korpuszban bizonyos tendencia, ami a névadás módszerét vagy tematikáját illeti.

² Szlovákiai magyar nyelvhasználatban: *ökonómiai szakközépiskola*.

6.1. Állat- és ételneveket tartalmazó csoportnevek. A csoportnevek tematikus rendszerezése szempontjából figyelemre méltó sajátosság, hogy több csapat is valamilyen étel vagy állat nevét szötte bele a csoportnevébe. Ezek változatlan vagy játékos-módosított formában jelennek meg a korpuszban.

Gasztronómiai kifejezések segítségével artikulálták önmagukat a következő csapatok: *Koviubi* (szleng 'kovászos uborka'), *Nagyon nagy eper*, *PUSZEDLI*, *Schwarzwälder Kirschtorte* (ném. 'Fekete-erdő torta'). Az állatneveket tartalmazó névanyagra jellemző, hogy a többes szám jelével vagy a 'három' számnév megjelenítésével a csapatjellegzet is kidomborítja: *Csigák*, *Baglyok*, *fuRAKACSAK*, *Három tarka macska*, *Menyéték*. A *Három tarka macska* csoportnévben a *macska* a feminin nemi sztereotípiákat megjelenítve metaforikusan utalhat a csapattagok nemére (három lány alkotta a csapatot), valamint a csoportnévválasztás évében tematikusan meghirdetett női irodalomra.

6.2. A rejtőzködést kidomborító csoportnevek. Módszertani szempontból megfigyelhetjük, hogy a korábbi példákban kiemelt játékosra, humorra való törekvés számos csoportnévben a rejtőzködés szándékával társul, ami akár öncélúvá, a névadás motivációjává is válhat. Ezt találjuk a névadás indítéka és jelentése szempontjából is felfejthetetlennek bizonyuló, rövidítésnek tűnő csoportnevekben, valamint az azonosítható jelentésű, ám rejtélyes motivációjú csoportnevekben.

Formailag a szórövidülés és a mozaikszó szóalkotási eljárásait utánozzák a következő megnevezések: *GWBB*, *GPS KABA*KI, *MNT*, *N.Í.M.O.B.*, *TZHLBWS*, *1000Mega*. A játékos csoportnévforma választása többletjelentést ígér, azonban a névválasztók nem fedték fel sem a névadás indítékát, sem a csoportnév jelentését.

Szintén a rejtőzködés jelenségét emelik ki azok a csoportnevek, amelyek ugyan jelentéstani szempontból könnyen azonosíthatók, de sem a verseny szellemiségéhez, sem a csapattagok személyéhez nem kapcsolódnak. Ide soroltuk *A következő*, *Bakancs*, *Backstreet boys*, *CSACSKI*, *Füstfelhő*, *Ha te tudnád*, *Kalapszalag*, *Kurblik*, *Küllők*, *Margó*, *Pöttyösök*, *Sokk*, *Történések* csoportneveket.

A homályos névadási motivációjú csoportnevek talán legérdekesebb típusát azok a megnevezések alkotják, amelyek a rejtőzködés eszközéül valamilyen idegen nyelvet hívtak segítségül. Az ide sorolt latin, angol és spanyol nyelven megalkotott csoportnevek jelentése szintén azonosítható, azonban a névválasztás indítéka titokban marad. A csoportnevekbe beépült egy-egy frazéma (*NEC ARTE*, *NEC MARTE* lat. 'sem csellel, sem erővel', *Ordo ab chao* lat. 'rend a káoszból'), nemzetközi szó (*Polaroidok*), szakszó (*Taxus baccata* lat. 'tisza', *Assum pullum* lat. 'sült csirke'), számnév (*NUEVE*³ spany. 'kilenc'). A névadás indítéka szempontjából érdekes példa az *Assum pullum* csoportnév választása: megalkotását kifejezetten a játékos rejtőzködés, az idegen nyelv mögé bújás inspirálta. A kérdőíves vizsgálat során így nyilatkoztak a csapattagok: „Nem szeretnénk felfedni a csoportnév valódi jelentését, csupán annyit mondhatunk, hogy mindannyian szeretjük a hasunkat és a szellemes kifejezéseket.”

7. Összegzés. Tanulmányunkban egy 11 éve zajló, csoportnevekre fókuszáló kutatás eredményeit kíséreltük meg bemutatni és rendszerezni. A 258 elemből álló névanyag feldolgozása kutatómódszertani szempontból több megközelítési lehetőséget is kínált, melyek közül a névadás indítékának kérdőíves, interjúval végzett és jelentéstani szempontú vizsgálata mellett

³ Szlovákiában kilenc osztályt látogatnak az általános iskolások, így a csoportnévben szereplő kilences szám nem utalhat a középiskolás versenyzők évfolyamára.

döntöttünk. A korpusz elemeit leíró csoportnevekként értelmeztük, és a közösségi identitás, valamint a versenyhez való kötődés közvetett vagy közvetlen kifejezését fedezték fel bennük. Ebből kifolyólag a névadás motivációja alapján – egy kisszámú, ismeretlen motivációjú csoportnevet leszámítva – két nagy kategóriát alakítottunk ki a korpuszból: a verseny szellemiségével és témájával összefüggő, valamint a csapattagok személyes kapcsolódásáról árulkodó csoportneveket. A verseny jellegéhez kötődő csoportnevek az irodalmi névadás eljárásait kölcsönözve jöttek létre: ide soroltuk a magyar nyelv és irodalom tantárgy fogalmai által motivált megnevezéseket (pl. *Poétapalánták*), az olvasásra mint tevékenységre reflektáló (pl. *Könyvmolyok*), a versenyévfolyamok központi témáját megjelenítő (pl. *FEMME FATALES*), a szerzői nevekre (pl. *Kosztolányok csapata*), írói nevekre (pl. *DR. KHG*), műcímekre (pl. *Különös Társaság*) és irodalmi motívumokra (pl. *Dinnyehéj*) utaló csoportneveket. A csapattagok személyes kötődései bukkantak fel azokban a csoportnevekben, melyek a versenyzők személynevének felhasználásával keletkeztek (pl. a Norbert, Tímea, Krisztina tagok alkotta *NOTIKA*), a csoportszerű együttműködést nyomatékosították (pl. *Hármak*), a versenyzők földrajzi-intézményi kötődéseit tárták fel (pl. a Fábry Zoltán Alapiskola és Szakközépiskolából érkező versenyzők alkotta *Fábrysok*). Harminchét csoportnévben homályosan felfedhető névadási motivációt találtunk, melyek egy része sem a jelentés, sem a névadás indítéka szempontjából nem volt dekódolható (pl. *N.Í.M.O.B.*), más részük azonban jelentéstani szempontból felfejthetőnek bizonyult (pl. *Nagyon nagy eper*).

A rendszerezés során felfigyeltünk a névalkotás néhány módszertani jellegzetességére is. Valószínűleg a csoportnévadók életkori sajátosságaiból adódott, hogy a csoportnevek alkotásában kiemelkedő szerepet játszott a nyelvi-vizuális játékosság és humor iránti érzékenység. A leleményesség különböző formáit fedeztük fel a csoportnevekben: nyelvi játék (pl. szóban szó: *FanAttikusok*, monogramos többletjelentés generálása: *ZSEB*, vizuális játékosság (pl. *könyvÉSZEK*), különböző humorminőségek (pl. irónia: *Ha te tudnád*). A névalkotók számos esetben – hol a játékosság kidomborítása céljából, hol a rejtőzködés eszközeként – a magyar nyelven kívül idegen nyelvi elemeket is segítségül hívtak a csoportnevek létrehozásához: görög (pl. *Istropolis*), angol (pl. *Sunflower*), francia (pl. *L'amour*), spanyol (pl. *Chicas*), német (pl. *Schwarzwälder Kirschtorte*) nyelvi elemeket tartalmazó megnevezéseket. A standard magyar mellett a különböző nyelvváltozatok is fontos alapját képezték egy-egy csoportnévnek (pl. szleng: *Kis kummantók*, nyelvjárás: *A két kamilés hölgy és a mártír*, szakszó: *Kurblik*). A névalkotás módszerei is rendkívül változatosnak bizonyultak: idézés (pl. az Örkeny-életművet tematizáló versenyen a *Dupla Cimpás Fülek*), utalás (pl. a *Gútai Falanszter* csoportnévben földrajzi és irodalmi utalás), kiegészítés (pl. „*Nagyidai cigányjányok*”; A nagyidai cigányok című Arany-mű lánycsapatra alkalmazása) és rövidítés (pl. *BAJ*; a *Biborka*, *Adél* és *Juli* nevű csapattagok monogramjából).

Összességében elmondhatjuk, hogy a Legere Irodalmi Versenyen megjelenő csoportnevek rendkívül kreatívak, változatosak, és a névadás motivációját tekintve elsősorban a csapattagok személyéhez, valamint a verseny jellegéhez kötődnek. A többféle szempontból megvalósítható kategorizálásnak köszönhetően a csoportnévadás motivációi között több alkalommal is komplex indítékot fedeztünk fel, ami a csoportnév rétegzett jelentésére és a játékosságra irányította a figyelmet.

Hivatkozott irodalom

BAUKO JÁNOS 2013. Közösségi ragadványnevek használata a szlovákiai magyarok körében. In: KONTRA MIKLÓS – NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS szerk., *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában*

(*Válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia – Szeged, 2012. augusztus 30. – szeptember 1. – előadásai-ból*). Gondolat Kiadó, Budapest. 55–68.

- BAUKO JÁNOS 2015. *Bevezetés a szocioonomasztiikába*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra.
- BAUKO JÁNOS 2019. *Társadalom és névhasználat. Magyar névtani kutatások Szlovákiában*. Magyar Névtani Értekezések 8. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest.
- BENYOVSZKY KRISZTIÁN 2018. Szerepjáték, álnévhasználat és irodalmi fikció. *Névtani Értesítő* 40: 119–127. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2018.7>
- FARKAS TAMÁS 2014a. A névtelenség és a megnevezés alapkérdéseiről. In: BAUKO JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN szerk., *A nevek szemiotikája*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság, Nyitra–Budapest. 124–138.
- FARKAS TAMÁS 2014b. Dimenzionális szemlélet a névkutatásban. *Névtani Értesítő* 36: 9–22.
- HOFFMANN ISTVÁN 2008. A személynévrendszerek leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 46: 5–20.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. Név és identitás. *Magyar Nyelvjárások* 48: 49–58.
- KOROMPAY KLÁRA 2011. Az irodalmi névadás fogalmáról. *Létünk* 41/3: 86–93.
- KOVALOVSKY MIKLÓS 1934. *Az irodalmi névadás*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 34. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- PETRES CSIZMADIA GABRIELLA – N. TÓTH ANIKÓ 2020. *Legere. Módszertani kézikönyv a modern irodalomtanításhoz*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
- SLÍZ MARIANN 2006. A beszélő nevek mint a posztmodern eszközei. *Magyar Nyelvőr* 130: 290–301.
- SLÍZ MARIANN 2015. Általános névtani kérdések. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 93–114.
- SLÍZ MARIANN 2019. A tulajdonnevek fordítása – funkcionális, névelméleti megközelítésben I. *Névtani Értesítő* 41: 13–38. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2019.1>
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1997. Posztmodern névadás (A névjelleg megváltozása). In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai* 1–2. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézet, Budapest–Miskolc. 2: 600–606.
- TÓTH LÁSZLÓ 2014. *Tulajdonnevek Szilágyi István műveiben*. Doktori értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Nyelvtudományi doktori iskola, Piliscsaba. <https://doi.org/10.15774/PPKE.BTK.2015.013> (2023. 03. 20.)
- VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT 2018. *Az írói névadás sajátosságai Karinthy Frigyes művei alapján*. Magyar Névtani Értekezések 6. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest. <https://doi.org/10.26546/4890065>

N. TÓTH ANIKÓ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1780-7241>
Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem
Közép-európai Tanulmányok Kara

PETRES CSIZMADIA GABRIELLA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4942-0543>
Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem
Közép-európai Tanulmányok Kara

**ANIKÓ N. TÓTH – GABRIELLA PETRES CSIZMADIA,
Descriptive team names for the Legere Literary Competition**

The paper presents the motives of the team names of the Legere Literary Competition for secondary school pupils at the University of Constantine the Philosopher in Nitra. The research, conducted over 11 years, used a questionnaire survey and the interview method to examine the 258-item descriptive group name data. Apart from a handful of names with unknown motivations, the corpus can be divided into two broad categories based on the motivation for naming: one broad category is made up of team names related to the spirit and theme of the competition, and the other category is made up of team names related to the individual competitors. In addition to a detailed description of the two categories, their subdivision, classification and illustration with examples, the paper also notes the diversity of naming methods and the linguistic and visual playfulness and humour of the team names.

Keywords: collective names, expressing identity, names inspired by literature, creativity in name giving, literary onomastics, secondary school competition, Hungarian minority, Slovakia

MŰHELY

„Átnevezett” középkor

A középkori Magyarország településatlasza, avagy középkori helyek és nevek 21. századi forrása

1. A középkori Magyarország településatlasza. A figyelemre méltóan szép kiállítású kötet (a továbbiakban KMTA.)¹ 2022-ben, az Aranybulla kiadásának 800. évfordulójáról megemlékezve látta meg a napvilágot. A méretében is tekintélyes mű gerincét az a 64 db kétoldalas, 1 : 200 000 méretarányú térkép jelenti, amely a teljes ismert középkori településhálózat megjelenítését vállalta magára. Egyidejűleg a világhálón is elérhetővé váltak a településtérképek nagyítható módon,² elektronikus névmutatóval, továbbá a teljes kötet is lapozgatható formában.³

A kiadást a Magyar Corvin-lánc Testület tette lehetővé. A kötetet a szerkesztőbizottság elnökeként a kartográfusként méltán elismert KLINGHAMMER ISTVÁN akadémikus jegyzi, főszerkesztőként pedig az ugyancsak kartográfus FARAGÓ IMRÉT jelöli meg a kötet. Meg kell jegyeznünk már az elején, hogy a népes közreműködői gárdából feltűnően hiányoznak azoknak a tudományterületeknek a képviselői, amelyek egy középkori tematikájú és földrajzi neveket a fókuszba helyező kiadvány esetében elengedhetetlenek lennének, így a középkori történelem, az oklevéltan és a paleográfia kutatói, illetve olyan nyelvészek, akik az ómagyar nyelvtörténet és a névtan területén szolgálhattak volna tanácsokkal.

A munka volumenét a puszta számadatok is kiválóan mutatják: a 22 667 település mellett a közel 1000 várral és 500 kolostorral együttesen több mint 24 000 hely adatainak rendezése történelmi, földrajzi és nyelvi szempontból – a források egyenlenségét is tekintve – történeti földrajzunk jelentős mérföldkövei sorába helyezhette volna a művet.

A méretarány jó választás, az olvasó az igazán sűrűn teleírt lapokon is eligazodik, pedig nem ritkán ötvennél is több megírás esik a fokháló egy szélességi és hosszúsági értelemben is 10 fokpercet lefedő négyszögére. Hangsúlyos részei a kötetnek az 1 : 2 000 000 méretarányú, a történelmi Magyarország egészét és közvetlen környezetét bemutató térképek is. A térképek széles skálájú, aprólékosan kidolgozott finom színezéssel adják vissza a domborzati és vízrajzi viszonyokat. Tizennégyféle tipográfiai megoldás különíti el a települési, igazgatási, táj- és vízrajzi jelkulcsi elemekhez kapcsolódó megírásokat, ezek öt színnel is gazdagítva rendkívüli mennyiségű információt tárnak elénk. A betűméret a táj- és vízrajzi nevek esetében igazodik a denotátum nagyságához. A felszín kidolgozott megjelenítését olyan méretarányú történelmi tárgyú térképlapokon, amelyek az összes település feltüntetésére alkalmasak, a kötet fő erényei

¹ A külső címlapon a kissé eltérő A középkori Magyarország településeinek atlasza cím áll, azonban a belső címlapot, az internetes oldalt és a hivatkozásokat figyelembe véve a művet a fenti címen tárgyaljuk.

² <http://www.corvinlanc.hu/kmta> (2023. 11. 05.)

³ <http://www.corvinlanc.hu/sites/default/files/konyvek/atlasz> (2023. 11. 05.)

között tarthatjuk számon, hiszen a fizikai térnek, a megtelepedésnek és a településhálózat kialakulásának a legelemibb összefüggéseit tárja fel. Bízást kijelenthetjük tehát, hogy ebben a tekintetben előremutató és hiánypótló kötetet tarthatunk a kezünkben, még akkor is, ha a magyar középkor teljes öt évszázadát tekintve a természetföldrajzi tényezők változásai is figyelmet érdemelnének.

Az atlaszok általában olyan komplex művek, amelyeknek egy témakör vonatkozásában a szemléltetés az alapvető funkciójuk, elsősorban a műfajnak nevet adó térképekkel. Az ilyen köteteket szokás továbbá ellátni más illusztrációkkal és olyan segédanyagokkal, táblázatokkal, információs panelekkel is, amelyek segítséget nyújtanak a térképi tartalom értelmezéséhez, és kiegészítik a témakört a nem vizualizált, de fontos adatokkal (ilyenek lehetnének például egy településtörténeti atlaszban a kronológiai táblázatok, a vármegyei és egyéb államszervezeti egységek településeinek, kolostorainak, várainak száma, kimutatások a területváltozásokról, a nemzetiségi és a népsűrűségi viszonyok megközelítő bemutatása stb.). Ez az atlasz ilyeneket nem tartalmaz, viszont több tanulmányjellegű fejezetet találunk benne, melyek többsége magát a művet megalapozó kutatásokat és megoldásokat mutatja be.

A kötet nem tartalmaz névmutatót, helyette az elektronikus felületre irányítja az érdeklődőt. Ott egy kiválóan működő, gyors és azonnal a találat térképi helyére ugró szolgáltatást kínálnak, sőt akár le is tölthetjük az állományt.

A kötet két nagy egységre tagolódik. A középkori Magyarország című első nagy fejezet célja szélesebb földrajzi és történeti kontextusba helyezni az atlasz fő témáját (11–37). Itt nyolc darab 1 : 2 000 000 méretarányú kivágotat találunk a Kárpát-medence egészéről és annak közvetlen környezetéről. Ebből hat egy-egy évszázadról ad áttekintő képet, egy a 9. század növénytakarót, egy pedig a korabeli táj- és vízrajzot mutatja be. A középkori Magyarország települései című második rész tartalmazza a településtérképeket, illetve annak a névrajzát megalapozó tanulmányokat (39–195).

Írásunk többnyire a kötet által felállított sorrendben veszi górcső alá az eredményeket, illetve azokat a körülményeket, amelyek valójában távolabb visznek a cím által ígért céltől, nevezetesen hogy átfogó és a vizuális hatások által maradandóan jobb képet kaphasson az olvasó a középkor Magyarországaról.

2. Történeti földrajz és az atlasz által sugallt kép. Az első, a középkori Magyarország egészét bemutató térképlapokat tartalmazó fejezethez KLINGHAMMER ISTVÁN adott bevezetést Demográfiai háttér a középkori Magyarországon címmel (12–21). Az áttekintés azonban mintha inkább ellensúlyozni kívánná azt, hogy a következő térképlapok valójában érzéketlenek az alapvető demográfiai folyamatokra, s jobbára a közigazgatási szervezet változásait mutatják be. Például a tatárjáráskor megsemmisült, majd német telepesek által új életre keltett Fertő melléki város ugyanúgy *Fertőfőszombathely* (1209: *Villa Sumbotheil*) néven szerepel a 12. századot, mint az 1526. évi állapotot bemutató térképlapon, holott a tatárjárás után már csak a mai *Neusiedl* névnek a korabeli írásváltozatai tűnnek föl, egy kivétellel (éppen a *Fertőfő* előtag egyszeri megjelenésével). Fordított esetként a szepességi szászok alapította városra már a 12. századra megelőlegezik a magyar *Késmárk* alakot. Ami a demográfiai viszonyokról írt fejezet tartalmi részét illeti, a kötetben egyedülként angolul is közölt tanulmány lényegében a korábbi szakirodalomban talált adatokat igyekszik összefésülni. Ez olykor önmagában is elmentmondásra vezet, hiszen például GYÖRFFY GYÖRGY és KRISTÓ GYULA az Árpád-kori népesség alakulásáról gyökeresen eltérő nézeteket fejtett ki. Ezeket az elmentmondásokat KLINGHAMMER csupán rögzíti, de nem oldja fel, így az olvasót is bizonytalanságban hagyja. A lábjegyzetek alapján a legkésőbbi felhasznált irodalom 2003-ban jelent meg. Pusztán ez

a tény nem lehetne kritika tárgya, csakhogy a középkori Magyar Királyság népességéről éppen az utóbbi húsz évben több tanulmány is megjelent, például az idézett KUBINYI ANDRÁSTól is (KUBINYI–LASZLOVSZKY 2008) vagy a történész recenziótól a 2010-es években (F. ROMHÁNYI 2015, 2018). Ezek az atlaszban található, mára már rendkívül elavult képet jelentősen átalakíthatták volna. Mindemellett található a szövegben néhány olyan kijelentés is, amely szakirodalmi hivatkozással nehezen volna alátámasztható – nincs is lábjegyzetelve. Ezek közé tartozik például a III. Béla jövedelemjegyzékével kapcsolatos mondat, amelyből az derül ki, hogy a magyar király jövedelme úgy volt Európában a legnagyobb, hogy alig maradt el a francia és az angol király jövedelmének az összegétől. Ez egészen biztosan nem állja meg a helyét, történész nem is írt ilyet. Sőt a történészek egy része – például a forrás elemzését közreadó ifj. BARTA JÁNOS és BARTA GÁBOR (1993) – még azt is nehezen hitte el, ami pedig vélhetően valóban igaz volt, hogy III. Béla jövedelme nem sokkal maradt el az angol királyétól, és ezzel Európa harmadik leggazdagabb uralkodója volt.

Az atlasz egésze nemcsak a földrajzi nevek használata miatt kritizálható, hanem az általa közvetített történeti kép miatt is. A bevezető részben található áttekintő térképek ebből a szempontból különösen problematikusak. Ezek közül mindjárt a legelső a középkori Magyar Királyságot és – a jelmagyarázat szerint – autonóm részeit úgy ábrázolja, mintha annak területe az ezredforduló és a 16. század eleje között nem változott volna (11). Sehol egy évszám, sehol egyetlen halvány utalás bármiféle változásra. Különösen megkérdőjelezhető a Dunától és a Szávától délre elterülő bánágoknak az ábrázolásmódja. A színhasználat azt sugallja, hogy e területeket a szerzők a középkori királyság integráns részeinek tekintik, noha ez történeti források alapján egyértelműen cáfolható. Egy összefoglaló térképnek éppen az volna a célja, hogy színezéssel, alkalmasint kiegészítő információk, például évszámok feltüntetésével vagy a határok differenciált jelölésével jelezzék az esetleges változásokat is, különösen akkor, ha hosszú, több évszázadot felölelő időszakot kívánnak egy térképen ábrázolni.

Még ennél is sokkal súlyosabb gondok vannak azzal a hat áttekintő térképpel, amelyek a Magyar Királyság fejlődését mutatják be évszázadonkénti bontásban (26–37). A térképek készítői egyrészt bevallottan valamiféle rekonstrukciót kívántak ábrázolni, s ezt az első három áttekintő térképen jelezték is, mondván, hogy a térképeken a későbbi századokban betöltött szerepkör és jelentőség alapján visszakövetkeztetve tüntettek fel településeket, függetlenül azok első írott említésének korától. Bár nem teljesen ördögtől való az írott források valamifajta kiegészítése a korai századokra vonatkozóan, figyelembe lehetett volna venni például a régészeti adatokat, mivel a pusztá spekuláció ebben az esetben (is) nagyon félrevezető. A készítők ugyanis abból a feltételezésből indultak ki, hogy a Kárpát-medencében és környezetében a középkorban nem volt változás az egyes régiók relatív helyzetében, nem volt valódi következménye a betelepülők érkezésének, és nem kell számolni a belső migráció településhálózatra gyakorolt hatásával sem. Márpedig a helyzet az, hogy a népesség növekedése és térbeli elhelyezkedésének a változása, illetve ezek következményei nyomot hagytak a településhálózaton, annak hierarchiáján is. Egyebek mellett ezért tévedés a 13. század végén alapított Kassát egy 11. századi állapotot bemutató térképen ábrázolni, nem beszélve az először 1459-ben említett Bukarest felbukkanásáról ugyanezen a térképen, ráadásul egy teljesen fiktív *Bokord*⁴ alakban (27). Hasonló problémát a többi térképlapon is jó néhányat lehet találni: a 12. századi térképen például Kecskemét és Halas szerepeltetése erősen megkérdőjelezhető (28), miközben Rogerius

⁴ Dölt félkövér betűtípussal a továbbiakban az atlasz térképein megjelenő, forrásokkal alá nem támasztható településneveket emeltük ki.

mesternek a tatárjárásról szóló beszámolójában kiemelten fontos helyként szereplő Tamáshidát egyik lapon sem tüntették fel.

Más elgondolás állhatott a határok és a közigazgatási egységek feltüntetésével kapcsolatos döntések mögött. A 11. századi térképen (26–27) több olyan megoldás is található, amelyeknek forrásadata minimum kétséges. Az egész térképet optikailag uralja egy olyan vastag, folytonos narancssárga vonal, amely a jelmagyarázat szerint a „Szent István ellenőrizte terület határa”. Maga a kifejezés is zavarba ejtő: nem derül ki, hogy a térkép készítői milyen jellegű ellenőrzésre gondoltak (katonai, gazdasági, netán politikai kontrollra kell-e gondolni), ráadásul a vonal által határolt terület a térképkiadvány három oldalán kisebb-nagyobb mértékben – a keleti oldalon úgy tűnik, igen nagy mértékben – túllóg a térképlap szélén, ezáltal azt sugallva, hogy Szent István uralma a kelet-európai sztyeppe egy nem elhanyagolható méretű részére is kiterjedt. Ez azonban semmilyen korabeli forrással sem támasztható alá. Fontos hangsúlyozni, hogy ha egy adott területről egy középkori uralkodó ismeretekkel rendelkezett (amint ez István király esetében okkal feltételezhető), illetve az ott élőkkel diplomáciai kapcsolatokat ápolt, az semmiképp sem jelenti, hogy ezeken a területeken jelentősebb befolyással, netán valamiféle hatalmi pozícióval rendelkezett volna. Ezzel a nagyvonalúsággal szemben egyenesen érthetetlen, hogy a Székelyföld nagy része és az Északi-Kárpátok (a későbbi Árva és Liptó vármegyék, illetve a Szepesség északi fele) miért rekesztődött ki Szent István államából. Ezeken a területeken vajon milyen politikai fennhatóságot vagy ellenőrzést feltételeztek a szerzők? Hasonló narancssárga, bár kétségekívül kevésbé domináns vonal jelzi a 14. századi térképen I. (Nagy) Lajos király országának nyugati határát. Ez közvetve azt sugallja, hogy a többi égtáj felé nem jelezhető a határ, minthogy Lajos országa mindhárom irányba a tengerig terjedt. Ez kimondva-kimondatlanul nagyrészt egybevág a 11. oldalon közölt térkép vizuális üzenetével, és történeti szempontból legalább annyira aggályos is.

Jóllehet a vármegyéket bizonyos óvatossággal kezelték a térképszerkesztők, és feltételeztek határaikat szaggatott vonallal jelezték, furcsaságokat itt is találhatunk. Nem tudni például, miként vált Karakó és Kapuvár egy-egy vármegye névadójává, ahogy az sem világos, hogy mi indokolta a korai Visegrád vármegye egészen szürreális alakját. Bodrog vármegye vélhetően KRISTÓ GYULA okfejtése⁵ miatt nem éri el ezen a térképen a Tiszát, miközben a 12. századi térképlapon már GYÖRFFY GYÖRGY történeti földrajzának hatását láthatjuk (Gy. 1: 203, 701, 887, valamint a belső borító összesítő térképe). A vármegyék területe valóban változott az évszázadok során, de Bodrog megye esetén, többszöri átalakulása nem tűnik indokoltnak. A megyehatárok megrajzolása máshol sem problémamentes. Apróságnak tűnhet, de történetileg téves Gyula Békés megyébe helyezése. Ebben az esetben ráadásul egy egészen sajátos, bár kivételesnek azért nem mondható helyzet alakult ki, Zaránd és Békés megye határa ugyanis Gyulán keresztül húzódott: a település nagyobbik része Zarándhoz, a kisebbik, északnyugati része pedig Békéshez tartozott. Zaránd megye határa máshol is problematikus. A megye déli részén, Lippához közel minden térképlapon látszik egy nyúlvány, amely egészen a Marosig ér. A területet ábrázoló részletesebb (42.) térképen ez a rész valamivel kisebb, és itt természetesen az is kiderül, hogy Kalodváról és néhány környező településről van szó. Ezek ENGEL PÁL térképe (2020) szerint is Zarándhoz tartoztak a késő középkorban, az Árpád-korban azonban még Arad megye részét képezték, ennek megfelelően megtalálhatók GYÖRFFY GYÖRGY Árpád-kori földrajzának első kötetében is. Itt jegyezzük meg, hogy a kalodvai pálos kolostor a Maroshoz jóval közelebb, a mai Ópálos közelében volt.

⁵ KRISTÓ (2003: 139) amellett érvelt, hogy Szeged eredetileg nem Csongrád, hanem Bács vármegyéhez tartozott, utóbbi tehát a 11. században szerinte elzárta Bodrog vármegyét a Tiszától.

Az egyes térképlapokon ábrázolt időszak meghatározása is gondokat okoz. A 11. században például a Magyar Királyságnak területi vesztesége és gyarapodása is volt. Szent István ugyanis a sógorával, II. Henrik császárral való jó viszony következtében hátrébb vonta a gyeptűt, és kiürítette a Bécsi-medencét (a 26. oldalon ennek még nincs nyoma), a század végén viszont Szent László kiterjesztette a hatalmát Szlavóniára (és Horvátországra), és megszervezte a zágrábi püspökséget (a térkép ezt, illetve egy ehhez hasonló állapotot ábrázol is az említett 26. oldalon). Mindezzel csupán annyi a probléma, hogy a két említett terület egyszerre nem tartozott a magyar király uralma alá, ellentétben azzal, amit a térkép sugall. Ebben az esetben egyértelműen el kellett volna dönteniük a térképkészítőknél, hogy melyik állapotot kívánják a térkép fő rétegeként megjeleníteni, a másikat pedig vagy el kellett volna hagyni, vagy – ha mindenképp ragaszkodni akartak a megjelenítéséhez – eltérő színezéssel és felirattal kellett volna ábrázolni. Azon már szinte meg sem lepődünk, amikor a Dráva és a Száva közti területen olyan települések sorát látjuk feltűnni, amelyek a 13. század előtt nemigen keletkezhetek. Nemcsak arról van szó, hogy nincs korábbi említésük, hanem arról is, hogy régészetileg sincs korábbi nyomuk. Az a néhány viszont, például Lobor, amelynek valóban van 11. századi rétege, nem jelenik meg a térképen.

A fentebb röviden már említett és a későbbiekben példákkal még bőségesen adatolt névhasználati problémák mellett van gond bizonyos szakkifejezések használatával is. A 13. századi térkép jelmagyarázatában a *mezőváros* anakronisztikus, sőt használata még a 14. században is vitatható, mivel jogi értelemben csak a 15. századtól jelent meg ez a településkategória. Nehezen értelmezhető a *szabadalmas város* is, különösen mivel ebbe a kategóriába rendkívül heterogén város csoportokat soroltak, miközben hasonló kiváltságokkal rendelkező településeket, például Óbudát – amely egyébként Buda 13. századi megalapítása előtt is e névvel szerepel a térképen –, más jellel jelölték.

Nagyon hosszan lehetne még sorolni az ellentmondásokat és a kifejezetten tendenciózusnak tűnő, történeti vagy régészeti forrásokkal alá nem támasztható térképészeti döntéseket. Ilyen a következetesen *Tótország*-nak nevezett Szlavónia meglehetősen önkényes elhelyezése az egymást követő összefoglaló térképlapokon (28, 30, 32), illetve a 14. századi térképlapon hirtelen feltűnő havasalföldi és moldvai „vármegyék” esete (természetesen forrásmegejelölés nélkül, minthogy minden bizonytalanságon alapul az egész feltételezés). Ugyanígy említhető például a különféle (szepességi és nyugat-magyarországi) elzalogosított területek ellentmondásos vizualizációja vagy a helyenként kifejezetten zavaró, fiktív nevek sora is. Ez utóbbira itt csupán egy példát említve: ember legyen a talpán, aki megtalálja Besztercebányát a térképlapokon. A város neve ugyanis a német *Neusohl*-ból részben tükörfordított, részben ferdített *Újszóly* alakban jelenik meg, ami természetesen semmilyen írott forrásban használt névalakból nem vezethető le. Zárásként, a 15. századi és az 1526-os állapotot megjelenítő térképlappal kapcsolatban csupán egy marginális, de a szerzők vitatható forráskezelését jól illusztráló részletet emelnénk ki, a jajcai bánáság példáját. Ennek a kétségtől mentes és a 15. század második felében fontos ütközőzónává vált entitásnak semmilyen nyoma nincs a térképeken. Területe a 15. századi térképlapon megoszlik az alsó-szlavón Orbász vármegye és között az ozorai bánáság között, amelynek a században már csak marginális szerep jutott. Ez még csak a 11. századi térképnél is jelzett kronológiai bizonytalanságok körébe tartozna. A következő, az 1526. évi állapotokat tükröző térképen azonban az érintett terület immár teljes egészében a hirtelen megnövekedett Bosznia részét képezi (jóllehet maga Jajca csak 1527-ben esett el, és az Oszmán Birodalom már ennek az alakulatnak, Boszniának a rovására terjeszkedett). Hasonló történetet írhatnánk a sói és szreberniki bánáságokkal kapcsolatban is.

3. A megtalálható középkor. A kutatástörténet vázlatát a című fejezetben LELKES GYÖRGY arról az emberfeletti munkáról számol be, amellyel létrehozta a középkori településneveknek az atlasz alapját képező adatbázisát (41–45). Ő a helységnevé-azonosító szótárai (legteljesebb, 3. kiadása: LELKES 2011) kapcsán az újkori névanyag – bátran mondhatjuk – teljességének birtokában volt már, amikor a középkorra is kiterjesztette a kutatásait. Személyében napjaink legavatottabb, legelszántabb kutatóinak egyikét tisztelhetjük, aki nem rettent vissza a hatalmas és számos buktatót rejtő forrásanyag összerendezésétől, hogy a magyar településnevek immár középkori állományát is a nagyközönség elé tárja. A történelmi viharok (különösképpen a tatár és az oszmán hódítások) a Magyar Királyság területén települések ezreit sodorták el, vagy a jelentőségük csökkent a pusztá szintjére, vagy beolvadtak egy szerencsésebb sorsú szomszédba. A legfőbb források a települések létre GYÖRFFY GYÖRGY (1963–1998), CSÁNKI DEZSŐ (1890–1913) és FEKETE NAGY ANTAL (1941) korpuszai voltak, de további számos forrást is feldolgozott egészen a Wikipédiáig. Bár a szerzők ezt nem hangsúlyozzák, a térképlapokon rendre feltűnnek olyan megoldások, amelyek egyértelműen igazolják ENGEL PÁL hatalmas, 14–16. századi adatgyűjtésen alapuló digitális birtoktérképének (2020) a használatát. A térkép használata kifejezetten örvendetes, ugyanakkor komolyan kellett volna venni, hogy ez a térkép a birtokokat kívánta ábrázolni, és nem a településhálózatot. Jó néhány név többszöröződése ennek a következménye, hiszen ha egy település két vagy több birtokos kezén volt, akkor ENGEL adatbázisában két vagy több tétel alatt jelenik meg. A feldolgozást erősen nehezítette a források egyenlensége, ugyanannak a településnek több alakban és/vagy több megyében való szerepeltetése, az erős homonimitás (többször 5-6 település jön elő egy vármegyében ugyanazon néven) stb. 10 200-ra rúg azon lokalizált települések száma, amelyeknek nem volt – települési értelemben vett – folytatása az újabb korokban.

Az oklevelek a helyeknek csak egy részében nyújtanak megfelelő támpontot a lokalizálásra. LELKES a helyadatok felkutatásában, ellenőrzésében imponáló mennyiségű anyagot nézett át a 18–19. századi katonai és kataszteri térképektől kezdve a modern autós- és turista-térképeken, a több ezer oldalnyi nyelvészeti helynévgyűjtéseken és az etimológiai szótárakon át ENGEL PÁL digitális történelmi földrajzáig (2020). A helyek lokalizálásához (a korábbi nagy elődök nyomán) messzemenőig használta a mikrotoponimákat, hiszen számos esetben az elpusztult települések neve dülök, kutak, erdők, tavak stb. nevében őrződött meg. A magyar történelmi földrajzi és névtani kutatásoknak nagy hasznára válna, ha LELKES GYÖRGY valamikor közzétenné az általa létrehozott adatbázist is.

További települések bevonására és a lokalizáció pontosítására azonban további lehetőségek is vannak a jövő kutatói számára. Nem csökkentette, hanem inkább növelte volna a kötet értékét, ha képet kaphattunk volna a meg nem talált településekről is. Így például hiába keressük akár a térképen, akár az elektronikus névmutatóban a GYÖRFFY által tárgyalt Bács vármegyei *Gazdagandrásföldre*, *Miriszló* és *Szücsi*, a bihari *Apamolna*, *Gyapoly* és *Vitány*, a hevesi *Keresztesföldre*, *Póslaka* és *Tiván* stb. nevű falvakat, vagy a Szatmár megyei *Nagyören-t* CSÁNKI anyagából. Ha ezek a későbbiekben más néven szerepeltek volna, és a másik lett a térképi név, vagy – amint ez némely esetben gyanítható – ezek egy, a térképen megjelenő falu részei vagy alkalmilag megnevezett tartozékai (modern kifejezéssel élve, külterületi lakott helyei) voltak, akkor az elektronikus névmutató feladata lenne az utalozás megoldása. Ez segítség lehetne számos, több alakban ismert település esetében is; remélhetőleg egy leendő fejlesztés kitér ebbe az irányba is. *Gyapoly* egyébként mint pusztá a 2. és 3. katonai felmérésen is megtalálható (Arcanum 1, 2); a bizonytalanul (Tisza)Igar és (Tisza)Szőlős közé helyezett *Tinódtó* nyomai pedig megvannak a mikrotoponimiában Tiszaszentimre és Tiszaörs közigazgatási

határán: *Tinord* (1884, Arcanum 3); *Tinórd-lapos* (1 : 10 000 méretarányú topográfiai térkép⁶). Ugyancsak számos további település adatait találjuk az újabb helynévtörténeti szótárakban.

Érdemes egy-egy terület településföldrajzának ENGEL-féle (2020) és KMTA.-verzióját összevetni. Az, hogy a KMTA. számos helyen többletet tartalmaz, természetes, hiszen ENGEL középkor végi állapotot mutat be; ehhez képest a KMTA. névtára a korábbi századokban (főképp a tatárjárás idején) elpusztult települések nevét is tartalmazza. Fordított helyzetnek viszont elvileg nem lenne szabad előfordulnia, mert a KMTA. a teljes középkor bemutatására vállalkozott. Árva vármegyében a Felsőkubin–Turdossin–Trsztena vonaltól keletre mégis 14 további helység található ENGENél (többek közt *Fejérpatak*, *Habovka*, *Pribis*, *Pucó*, *Zuberec*), és a Szerémség déli részében (*Herkovc*, *Mokulja*, *Szeged*, *Szenja*, *Karakus*, *Keresztec*, *Komarovci*, *Palaticsó*, *Vidakovc*, *Csemin*, *Obres*, *Obeda*, *Szelci*, *Verbica*, *Tikvar*, *Drenovac*, *Progar*, *Bellény*, *Kumsa*, *Fenék*, *Zsivac* stb.), valamint Krassó vármegyében, a Makszond–Érsomlyó vonaltól délre (*Mikola*, *Izvor*, *Vajdafalva*, *Szombathely*, *Gerebenc*, *Zsidóvár* stb.) ugyancsak tucatnyi, de szinte mindenütt találunk ilyeneket. A magyarázat az, hogy a KMTA. az írott források adatait az 1526. évvel lezárta, és akár kimutatható, valószínűsíthető egy település megléte Mohács előtt, akár nem, a KMTA. nagyon korrekten csak az 1526-ig biztos adattal igazolt településeket ábrázolja. Mindezekkel csak jelezni szándékozunk, hogy maradt még kutatni való az újabb generációk számára is.

4. A megvalósítás technikai háttere. A térképszerkesztés geoinformatikai alapokon című fejezetben MAGYARI MÁTYÁS a térképszerkesztés technikai oldalát mutatja be, kiemelve, hogy az első olyan atlaszról van szó a magyar térképkiadás történetében, amely teljes mértékben térinformatikai programokkal készült (46–49). Az adatbázisokban tárolt információkból a QGIS programmal állították elő a térképeket. A település- és névrajzon kívül 3 alapréteg kidolgozása történt meg: domborzatrajz (16 magassági réteg a barna árnyalataival), határrajz és vízrajz (3 kategória a kék árnyalataival).

5. Az újraformált helynévanyag

5.1. Alapvetés. A Szerkesztési alapelvek fejezetben FARAGÓ IMRE lényegesen többlet ad a címben megjelölt témánál (50–60): a különböző jelkulcsi elemekhez és a szinkiosztáshoz fűződő magyarázatokat megtoldja a településnevek térképi megjelenítését megalapozó ismereteinek átadásával. A tanulmányból nem derül ki egyértelműen, de a szerzőség okán, illetve FARAGÓ korábbi művei alapján (FARAGÓ 2016, 2017–2018) úgy tűnik, hogy a nyelvi rekonstrukciót nem a témakör szakemberei végezték, hanem ő vállalta magára.

A szerző alapvetően helyesen mutatja be a problémát: a középkor teljes egészében a túlnyomóan latin szövegkörnyezetben előforduló helynevek – a magyar nyelv sajátosságához igazodó, kiforrott hangjelölés hiányában – rendkívül változatos formában jelennek meg a forrásokban. A lehetséges olvasatoknak széles skálájuk van. Az írásmódokat a nyelvjárási különbségek, az oklevélszerkesztők és az adatközlők kompetenciái, nyelvi és származási körülményei is erősen befolyásolták.

Ugyanakkor számos olyan részlet van az írásban, amely aligha állná ki egy alaposabb vizsgálat próbáját. Először is megjegyzendő, hogy az atlasz által felölelt intervallumban a magyar nyelv igen jelentős változásokon esett át, amelyek ismerete nélkül a korabeli névalakok rekonstrukciója téves eredményekre vezethet. A változások irányának ismeretében például a szerző aligha

⁶ Lechner Tudásközpont Nonprofit Kft. – Térképtár.

magyarázta volna az *u* túlreprezentáltságát a középkori névadatokban azzal, hogy a korai helyesíráson belüli kényszerek miatt „az egész rendszer felfelé tolodott” (55), hiszen ugyanekkor a nyelvi rendszerben nyíltabbá válási tendenciák érvényesültek, földrajzilag is kimutatható hullámokban. Ugyancsak sokat alakult az írásbeliség kultúrája, benne az egységesülő hangjelöléssel. Miközben a szerző helyes példákat mutat a magyar nevek átalakulására idegen nyelvi (nemzetiségi) közegekben, valami miatt elmarad ennek a fordítottja, az idegen nyelvű elemek adaptációjának bemutatása magyar nyelvi környezetben. Ez az egyoldalúság oda vezethet, hogy a különböző nyelvtörténeti folyamatok eredményeképpen előállt névalakok részleges, szó eleji hasonlósága okán ugyanúgy egy szótó⁷ – példánkban a *tar* – származékaiként szerepelnek a valójában idegen eredetű *Tardona*, *Tarna*, *Tarnóc* nevek, mint a magyarban képzéssel keletkezett *Tard* és *Tarcsa* (56). Helyesen mutatja be a szerző a korai helynévképzők változottságát, de rögtön ezután önkényesen egy (valójában nem létező) *ber* szótóból képzettnek mondja a *Beret*, *Berencs*, *Berente*, *Berény*, *Beremend*, *Beresztye*, *Beresztény*, *Beresztóc* stb. neveket (56).⁸ Ez ugyanakkor nemcsak a felsorolt képzőkből nem következik, de azzal az alapvetéssel is szembenáll, hogy a legrégebbi forrás névalakjait kell elsősorban figyelembe venni (a konkrét példák némely esetében a szó eleji mássalhangzó-torlódás feloldásával kell számolni). A *Hoton* (Hatvan) és a *Debrecen* elejének „hot + on” és „deb + re” elemekre bontása (57) kimondatlanul is olyasmit sejtet, mintha minden két vagy több szótagú településnevet képzett vagy összetett alaknak kellene felfogni; talán erre vezethető vissza a *Tihany* (kiejtve) két értelmes szóra bontható *Tikhan* megírása is a térképeken. Bár az ómagyar kori településnevek sajátos, az eredet, a tagolás, a változatok és a változások stb. tekintetében a nyelvtudomány fősodrától eltérő értelmezése nem kellene, hogy a névanyag szerkesztését befolyásolja, mindezekkel azért kell itt foglalkozni, mert az atlasz valójában nemcsak a települések ábrázolására helyezi a hangsúlyt, hanem új nevek és névalakok sokaságát is kínálja az olvasónak. Mint látni fogjuk, ez a kellő felkészültség hiányában igen sok esetben vezetett aggályos eredményekre.

A célkitűzés szerint „az atlasz településnév-anyagának bemutatását minden esetben a korai feljegyzésekben megjelenő névalakok mai hangzókkal történő átírásával” oldják meg (58), a lejegyzett alakok összegző elemzésével, a betű- és hangkapcsolatok ismeretében. Ez igen merész vállalkozás, hiszen ahogy annak idején a latin betűkkel nem lehetett a jóval terjedelmesebb magyar fonémarendszert visszaadni, úgy a mai magyar betűkészlet is meglehetősen szűk a nyelvtörténet, illetve a történeti dialektológia által azonosított hangkészlet reprodukálására. Itt elég csupán a diftongusok kiterjedt használatára vagy az *e* különböző hangszíneire utalni, és egyáltalán arra, hogy mennyi beszédhangunk alakult ki éppen a középkor századaiban. A források tehát sok esetben nem teszik lehetővé, hogy a kiejtést egyértelműen rekonstruáljuk, még kevésbé, hogy a mai magyar irodalmi nyelv hangzóival és betűivel visszaadjuk. A *Barasó* ’Brassó’, *Kesztely/Kesztély* ’Keszthely’, *Poszon* ’Pozsony’, *Rosznó(bánya)* ’Rozsnyó’ stb. ejtések sem kizárni, sem megerősíteni nem áll módunkban, de annyit megállapíthatunk, hogy ezekről mint a magyarban általánosan elterjedt ejtésmódról nem beszélhetünk. A térképi ábrázolás szempontjából fontos rögzített alak ráadásul éppen a több évszázadon átívelő folyamatok bemutatására alkalmatlan: a középkori magyar ejtés egyszerűen fikció. Az atlasz számos megoldása valójában nem rekonstrukciót kínál, hanem éppen az ellenkezőjét: a középkori

⁷ A szerző a nyelvtudományban használatostól eltérő jelentésben használja a terminust.

⁸ A szerzőnek a Ber[.] Bere[.] Berény[.] avagy helynévadás a Kárpát-térségben című könyvében (FARAGÓ 2016) is kifejtett, ugyanezen, a mai nyelvtudományban elfogadott módszertantól eltérő módon levezetett téziseit ZELLIGER ERZSÉBET (2017) már évekkal ezelőtt érdemben cáfolta.

írásképekből elvont, a mai írásunk elemeihez igazított, leegyszerűsített rendszer visszavetítését. Például az, hogy a középkori *ch*-nak igen gyakran *cs* felel meg az újabb korokban, lehetőséget kínált olyan feltételezett névalakok megjelenítésére a kötetben, mint a Debrecen, Céke, Cétény, Kót(puszta), Málca, Malacka stb. esetében: **Debrecsény, Cséke, Csetény, Kolcs, Málca, Málcska**. Az *eu* és *ey* gyakori mai *ő* megfelelése alapján ott is *ő* áll a kötetbeli nevekben, ahol ezt más körülmények nem támogatják; pl. **Perőge** 'Privigye', **Felsőcső** 'Komáromcschi', **Mőcsény** 'Móh'. A rövid *ő* ugyancsak mindenféle következetesség nélkül előfordulhat az atlaszban az *o* helyén; pl. **Körárd** 'Korlát', **Liköve** 'Likova/Likava'; analógia van rá bőven.

Középkori forrásaink feltárása, kiadása, értelmezése, fordítása, olvasatok készítése a magyar tudománytörténetben jelentős helyet foglal el, és akkor is negyed évezredes múlttal büszkélkedhetünk, ha csak Pray Györgytől számítjuk a kezdetét. Azóta a történészek, nyelvtörténészek könyvtárnyi irodalmat hoztak létre, a medievisztika, a paleográfia, az oklevéltan önálló diszciplínákká fejlődtek. A forrásfeldolgozásnak kidolgozott filológiai eszköztára van, részben fel vannak tárva a megyei adminisztrációk, hiteleshelyek, egyházi központok stb. lokális írásbeliségének hagyományai, iskolái. Ehhez képest jelentős visszalépés, ha csupán a névalakok különböző korokból, helyekről származó írásképeinek összevetéséből vonunk le következtetéseket. A rekonstrukciónak természetesen fontos szerepe van abban, hogy a modern kor embere számára befogadható, érdeklődését helyes irányba terelő, könnyen kezelhető, netán a tudományos megközelítéseket is szolgáló adatállományok jöjjenek létre, de nem nélkülözheti a kezdeti adatok, a nyelvi folyamatok és az ezek által eredményezett alakok súlyozott figyelembevételét az írásképek értelmezésében.

5.2. A helytelen rekonstrukció példái. Az alábbiakban néhány olyan rövid esetleírást láthatunk, amelyben egy-egy lehetséges olvasatra, egy-egy kiragadott előfordulásra úgy épül új név, hogy annak összevetése elmaradt a források többségével, a későbbi fejleményekkel, a jelentésbeli és etimológiai szempontokkal.

Újtelne: ez a felirat egymagában (zárójeles alternatíva nélkül) áll a Nyitra és Pozsony vármegye határa közelében fekvő Vittenc helyén. Ennek első, 1216-ból származó adata *Wytelnize* (Gy. 4: 488). Újkori magyar nyelvű adatai kizárólag a *Vittenc(z)* alak használatára utalnak, és már ebbe az irányba mutatnak az 1258. évi *Uitunche* és az 1398. évi *Wytench* adatok is (mindkettő Gy. 4: 488). Kétségtelen, hogy *Wy* kezdettel számos új elötagú településnevet írtak a középkorban; pl. 1280: *Wyfolu* 'Újfalu > Nyergesújfalu' (Gy. 1: 660), 1321: *Wysimean* 'Újszemjén > Érsemjén' stb. (Gy. 2: 316), a mi esetünkben azonban mind a magyar, mind a szlovák (*Chtelnicz, Chtelnice, Chtelnica* stb.) folytatások kizárják az *új*-jal való kezdetet. Egyébként a Borsod megyei Visnyó 1293-ban *Wysnyo* (Gy. 1: 816), a beregi [Tisza]Vid pedig 1298-ban *Wyd* (Gy. 1: 550) A második előfordulás, az *Uitunche* csak erősíthette az 'új' jelentés feltételezését. A szerző által feltételezett alaptag viszont az első előfordulásból keletkezett a szlávós végződés eltávolításával, így előállt az a „korai” magyar névalak, amelynek az első előfordulása csak 2022-ből adatolható. Ez azonban az atlaszból kiszorította azt a történelmi magyar nevet, amely a több híres taggal büszkélkedő Markhot családnak és a történelmi földrajzban megkerülhetetlen Borovszky Samunak is nemesi előnevet biztosított. Összegezve tehát: az *Újtelne* alak létrehozása a magyar nyelvi környezetben végbemenő fejlődési tendenciák és a további történelmi források figyelmen kívül hagyásával történt.

Lőrő: egyedüli névalak a Csepel-sziget déli részén, Lórév helyén. Ha csak a korai írásképeket nézzük (*Lureu, Loureu, Lwrew* – mindhárom 13. századi; Cs.⁹), a második szótag *eu, ew*

⁹ Az egyszerűség és könnyebb kereshetőség kedvéért az online változatot használtuk.

betűkapcsolatai valóban a leggyakoribb előfordulások az oklevelekben a mai *ő* helyén. Az *u*, *ou*, *w* betűkre ez sokkal kevésbé jellemző, de biztosan lehetne találni egy-egy párhuzamot. Ha kiragadjuk a helyet a nyelvi, földrajzi, történeti kontextusából, csak az íráskép alapján valamennyire magyarázható lenne a *Lőrő* alak. Csakhogy olyan településnévről van szó, amelynek átetsző jelentése alapján megvan a latin fordítása a korabeli forrásokban (1264: in *portu equorum* 'lovak révé'; HAJDÚ 1982: 208), és ez a jelentés él mind a mai napig. A helynevet átvették a szerbek is még a középkor utolsó századában: az általuk használt *Лорпа* (HAJDÚ 1982: 209, Hnt. 1995: 97) is egyértelműsíti, hogy olyan szót tételezzünk fel a középkor végén, melynek első szótagában *ou* diftongus van.

Rőce (*Rosenberg*): a Liptó megyei városnak (Rózsahegy, Ružomberok) eddig nem volt ismert középkori magyar neve. Szász bányászok alapították, és sok századon keresztül kizárólag a 'rózsa + hegy' jelentésű német megnevezés különböző alakváltozataival fordult elő, a KMTA.-ban mégis *Rőce* a kiemelt magyar név. A város a *Revuca* nevű patak mellett fekszik (Gy. 4: 91, 1274: *ut silvam ultra fl-m Reucha*), s ez a víznév jelentkezik a Gömör vármegyei Nagyrőce szlovák *Revúca* vagy *Velká Revúca* nevében is. A szláv szóból magyar környezetben, Gömörben a víznév alapján szabályosan jött létre a *Rőce* alak (1357: *Nagy Reucze*, 1435: *Rewcze*, 1453: *Noghrewche*, adatok a Wikipédián¹⁰). A víznév és a városnév középkori alakjai között is egyértelmű a párhuzam. GYÖRFFY csak a német név változataira ismer adatot, de egy 1233-as oklevél *terra Reuche* adata a Wikipédia szerint¹¹ Rózsahegyre vonatkozatható. Mindenesetre ez akár igaz, akár nem, az megjegyzendő, hogy itt nem a valamely települést jelölő *villa*, *civitas*, *oppidum* stb. szó jön elő, hanem a *Revuca* melletti területre, birtokra utaló *terra* szó. Egyáltalán nincs adatunk tehát arra, hogy a városnak a középkorban magyar neve alakult ki. A középkori írásképek és az etimológiai azonosság alapján Liptóba átköltöztetett **Rőce** név viszont abba az irányba tereli a gondolkodást, hogy a mai Rózsahegy középkori neve magyar ajkakon formálódott. Az atlasz Rózsahegyitől délre ismer még egy *Rőce* nevű települést ugyanazon víz mellett; e név alakulása szintén a fenti séma szerint zajlott. A jól adatolt német név mindössze zárójeles alternatív alakként jelenik meg az atlaszban.

Lőcse (*Lövete*): az udvarhelyszéki Lövete legrégebbi adata *Lueche* (1322, SZABÓ M.¹²). Ezt az egyetlen adatot kiemelve a történelmi sorból, az íráskép alapján a *ch*-t *cs*-nek és az *ue*-t *ő*-nek feltételezve máris előállt a szepességi *Lőcse* erdélyi párhuzama, mégpedig főváltozatként. Tagadhatatlan, hogy a szepességi város nevének korai előfordulásai (Cs., év nélkül: *Leucha*, *Lewche*) nagyon hasonlítanak a *Lövete* legkorábbi adatához. A KMTA. megoldása azonban nemcsak azt hagyja figyelmen kívül, hogy az *ue* jelölhet diftongust is, az *u* pedig akár rövid magánhangzót, akár bilabiális zöngés spiránst, és hogy az erdélyi falu nevének később kizárólag középen *v*-s változatai jönnek elő, hanem azt is, hogy a forráskiadások a *ch*-t bizonytalan olvasatúnak tüntetik fel. De ha nem az lenne, a *ch*-ban akkor is igen sokszor *k* hangot fedezhetünk fel (*Chouach* ~ *Kovácsi*; *Zyrach*, *Scirach* ~ *Szirák*), a *t* ~ *k* váltakozás pedig egyáltalán nem ritka a régiségben, de még a mai helynévanyagban sem (vö. *Szakmár* ~ *Szatmár*, *Csikvánd* ~ *Csitván*). Az adatok összevetése igazolja, hogy a középkori *Lueche* a *Lövete* alak előzménye, és sem az eredetét, sem az ejtését nem kell egy teljesen különböző szócsaládban keresni. Egyébként egy analóg esetben ugyanazt a betűkapcsolatot – helyesen – rövid, magas magánhangzó + *v* írással oldották meg: 1266, 1277, 1304: *Luer* (Cs.) > **Lővér**, és nem **Lőr*. Hasonlóképpen „költözött” a tolnai **Mőcsény** is Erdélybe *Móh* korai nevéként a KMTA. lapjain.

¹⁰ <https://hu.wikipedia.org/wiki/Nagy%C5%91ce> (2023. 11. 21.)

¹¹ <https://hu.wikipedia.org/wiki/R%C3%B3zsahegy> (2023. 11. 21.)

¹² Az egyszerűség és könnyebb kereshetőség kedvéért az online változatot használtuk.

Hoton: a kötetben külön ábrán kiemelt példaként is szereplő *Hatvan* esetében (56) a legkorábbi források ingadozó *o ~ a* előfordulásokat, a második szótagban *-i-t* is mutatnak, de már a 13. században megjelenik az *a* mindkét szótagban (Gy. 3: 98), és ez még a középkor folyamán általánossá is válik (Cs.). A *t* után kivétel nélkül az összes forrásban megjelenik egy *u, v* vagy *w*, a könyv hivatkozott ábrája is csak ilyet közöl (*Hotuon, Hotuin, Hotwan* stb.), mégis a *Hoton* névalak került a térképre, következetesen alkalmazva a többi hasonló nevű településre is, például Püspökhátvan nevére. Az adatok betűit a második szótagban önkényesen figyelmen kívül hagyták vagy egyszerűsítették. A legjelentősebb, Heves megyei település esetében a viszonylag tágas térképi hely ellenére zárójelesen sem került fel a középkor túlnyomó részében igazolhatóan használt *Hatvan* alak.

Perőge (Privigyé): az első adatok igen koraiak (1113: *Preuigan* [FNESz. *Privigyé* a.]; 1260: *Priudia[m]*, 1276, 1289, 1308, 1323, 1330 stb.: *Preuge* [Gy. 4: 448]). Nincs egyetlen olyan forrás sem, amely megkérdőjelezné a szóközepi *v-t* (vö. a *Hatvan* és *Lövete* esetét is feljebb), és szó eleji torlódást feloldó adatot is csak bizonytalanul találunk,¹³ mégis ilyet látunk az atlaszban kiemelt helyen, miközben a jól adatolt *Privigyé* csak zárójeles lett. A KMTA. megoldása szerint a készítői elsődleges, sőt a legvalószínűbb eshetőségnek tartják, hogy a középkori *eu* betűkapcsolat a magyar *ő* hang írásos megjelenése (vö. **Lőrő**).

Csók (Csohaj) és Csohaj: a meggondolatlan névírásnak a történetiségre való zavaró hatását e két bihari falu példáján illusztráljuk. A későbbi Berettyócsohaj először *Thwra* néven, majd *Chueytora* alakban jelenik meg, a tatárjárás után azonban már csak az első tag folytatásait látjuk az előző forrás adatából: *Choay, Chohuay, Choay*. GYÖRFFY (1: 608) és CSÁNKI is *Csohaj* címszó alatt tárgyalja, és a forrásokon nyugvó alak két szótagú a további századokban is (a szó közepi mássalhangzó *h ~ w* ingadozása mellett), mind a mai napig. Egyetlen bizonytalan olvasat van az adatok sorában, a *Choc*, amelyben minden bizonnyal a *c*-vel gyakran összekeverhető *e* a helyes olvasat (ezt jelzi is GYÖRFFY 1: 608). A KMTA. térképén és adatbázisában az utóbbit kiragadva és csak arra építve a *Csók* helynevet találjuk, melynek zárójeles variánsa a *Csohaj*. Van egy hasonló nevű, majdnem szomszédos település északra, ezt GYÖRFFY (1: 609) *Csokaly* néven tárgyalja. 1526 előtti négy adatából háromban *k* áll a szó közepén, egyszer *w* (SZABÓ M.) A névnek az újabb korokban is kizárólag *k-s* előfordulásai vannak, *Csokaly* alakban vált hivatalossá, így ment át a románba is. Egyedül a KMTA.-n tűnik fel a helyén a *Csohaj*. A legismertebb, leginkább adatolt forma még zárójelbe sem került, ahol pedig a KMTA.-ban szereplő alak indokolt lenne, ott *Csók*-ot találunk, holott az a névtani és történeti dimenziókat tekintve egy másik történet lenne (vö. még RÁCZ 2007: 75). Egyébként az igazi *Csohaj* esetében indokolt lenne a *Tura* vagy *Tora* név zárójeles megadása, azzal gazdagabbak lennének a középkori településföldrajzra vonatkozó ismereteink.

Miszkucs (Miskolc): a borsodi nagyváros esete különleges abban az értelemben, hogy három indokolatlan betűhelyettesítés is van e rövid alakban, és ez az írásképek által elképzelhetővé tett számos további lehetőség (pl. **Miskules*, **Miscsúcs*, **Müszkők*, **Misköz*) közül kiragadott, minden tekintetben önkényes névalak első helyre, tulajdonképpen a *Miskolc*-nál erősebb történelmi hitelességű pozícióba került. Nem indokolja semmi, hogy a *s* betű helyén *sz* hangot feltételezzünk (pl. sehol nem jön elő *z* vagy *sc* a középkori adatokban). A második magánhangzó adatai kivétel nélkül diftongusra, hosszú *ó*-ra vagy *ú*-ra utalnak, de már a 13. században előjönnek a rövid magánhangzót *l*-lel bővítő adatok is; egy az, ami indokolhatatlan, a rövid *u*.

¹³ GYÖRFFY (4: 447) az 1113-ra keltezett zabori oklevél vonatkozó adatát *Pereuigan*, KISS LAJOS (FNESz.) pedig *Preuigan* formában hozza, bár mindketten FEJÉRPATAKY Kálmán király oklevelei című munkájára hivatkoznak.

A szó végi mássalhangzó megjelölése ingadozik: *ch*, *c*, *z*, és ezeknek mind többféle hangértéke lehet a forrásokban; egy a közös pont, a *c*. A mai és a korai adatok beilleszthetők abba a névtani és történeti kontextusba, amely szerint a város neve magyar névadással alakult egy szláv eredetű személynévből. Mit hoz ezzel szemben a *Miszkucs*? Zavart, elbizonytalanodást, történetietlenséget, homályba vesző eredetet.

A fenti nyolc, bővebben kidolgozott példa esetében (és további esetek százaiban) semmi nem jelöli, hogy a források sajátos megközelítéséről van szó, így ezek a „nevek” belesimulnak a történetileg igazolt adatok rendszerébe. Másfelől közelítve: ha az lett volna a valódi szándék, hogy a kimutatható vagy feltételezett középkori kiejtésre helyezték a hangsúlyt, akkor minden esetben a történeti adat került volna kiemelt pozícióba, és jelmagyarázatban elkülönített tipográfiával jelezték volna, hogy másféle olvasat is feltételezhető. Ezzel szemben, mint láttuk, az atlaszban első előfordulásként szereplő alakok teljesen ki is szoríthatták a bevett és jól adatolt névalakokat.

A középkori ejtismód szabad alakítása mögött egy teljes elméletet is feltételezhetünk. Valószínűleg erre utalnak Zólyom (*Szólyum*), valamint Besztercebánya (*Újszóly*, *Újzóly*) és környékének megírásai: az említettek nevével együtt a *Nagyszalatna* (*Szólyszalatna*, *Zólyszentkereszt*) és a *Zolna* (*Szólyna*) – azaz a megyének is nevet adó városnév –, illetve a *Zolna* víz- és településnév egy fiktív közös töből (**szóly*) való eredetére.

A nyilvánvalóan téves és rendkívül aggályos névhasználatot csak a középkori Magyarország viszonylag jól adatolt törzsterületére vonatkozólag is több százas nagyságrendűnek vélhetjük a teljes névállomány következetes átvizsgálása nélkül is. Álljon itt néhány további példa az említés szintjén: *Arad* (*Órad*) 'Arad', *Bercsön* (*Breznóbánya*) 'Breznóbánya/Brezno', *Csély* (*Ruszt*) 'Ruszt/Rust', *Köcsény* 'Köcsény/Kočín', *Körárd* 'Korlát', *Körös* (*Krusovc*) 'Körtvélypatak/Crušovăț', *Köbél* 'Egbell/Gbely', *Köbéli* 'Köbli(pusza)', *Köcsik* (elpusztult település, Abaúj vármegye), *Köszén* 'Harapás/Kusín', *Kőtergény* 'Ketergény', *Kőváló* 'Nagykovalló/Koválov', *Liköve* 'Likava/Likavka', *Lőcsető* 'Lucatő/Lučatín', *Mákszemháza* 'Plosva/Пршава', *Medőaszó* 'Megyaszó', *Megyőborod* 'Mezőköz/Medzibrod', *Meseháza* 'Malatina/Malatiná', *Mezőborod* 'Medzybrogy/Medzibrodie', *Mőszély* (*Muzsaj*) 'Muzsaj', *Nyáró* 'Nárai', *Pereked* 'Perhát/Priechod', *Poszon* 'Pozsony', *Szekeres/Szépesi* 'Szepesi/Moldava nad Bodvou', *Várbó* 'Verbó/Vrbovce', *Verbőcs* 'Varbók/Čabradský Vrbovok', *Tikhan* 'Tihany' stb. Az utóbbi „eltérítését” azért is különösen sajnálatosnak tarthatjuk, mert a Tihanyi alapítólevél fontossága, szimbolikus értéke és közelmúltbeli, 950 éves évfordulója kapcsán is több fajsúlyos nyelvtörténeti munka tárgyalta, etimologizálta, elemezte (ZELLIGER 2005, FEHÉRTÓI 2006, HOFFMANN 2010, SZENTGYÖRGYI 2010), melyeknek ugyanúgy nyoma sincs az irodalomjegyzékben, ahogy általában az újabb helytörténeti és etimológiai irodalomnak.

5.3. Elmaradó változatok, elmaradó rekonstrukció. Az atlasz igen gyakran él a névváltozatok zárójelben való megadásával. Nem kapunk eligazítást azonban arról, miféle elvek alapján jelenítenek meg egyes névváltozatokat, milyen alapon súlyoznak a fő- és a másodlagos változatok között (mint láttuk, a *Miszkucs*, *Perőge*, *Szólyum* stb. megelőzhetik a *Miskolc*, *Privígye*, *Zólyom* – mások által legalábbis főváltozatnak tekintett – alakokat), és miért hiányzik számos kínálkozó variáns. A *Balf* használata például hosszú századokon át kimutatható, mégis csak *Farkas* (*Wolf*) látható a térképen. *Prázsmár* ugyancsak középkori név, ráadásul magyar nyelvű szövegben elsődleges, mégis egyedül a németből formált *Tartló*-t találjuk a helyén. A *Szakszárd* és *Székszárd* felkerült, de éppen a *Szekszárd* nem.

Igen nagy az olyan településnévi adatok száma, amelyek az atlasz vállalt célját (a középkori ejtés közlését) tekintve legalább egy alternatív formát követelnének. A ma *-jt* betűkapcsolatot

tartalmazó nevek középkori adataiban a leggyakrabban (sokszor kizárólagosan) valamilyen spiránsra gyanakodhatunk a *t* előtt: *Bojt: Boctu, Buht, Boct, Boht, Bohth* (Gy. 1: 604); *Csejt: Chehth* (Cs.); *Dejtár: Dehter* (ÁÜÖ. 7: 342), *Dahtar, Dehtar, Dehthar* (Cs.); *Majtény: Mochtin, Mothen, Mahtyn* (Cs.); *(Alsó-, Felső-, Közép-)palojta: Palahta, Palohta, Palachta, Plahta* (Gy. 3: 231); *Rojt: Ruyd, Ruchd, Ruhd, Rahd* (Gy. 1: 656); *Röjtök: Ruhtuk, Rehtekh, Reehtek, Rwhtwk* (Cs.); *Röjtökör: Rahtekeuri, Ruhtukewr, Rettekewr* (Cs.) stb. Ezekben az esetekben kizárólag a *-jt*-t tartalmazó verziók jelennek meg a térképen és a névmutatóban. A korai ejtés rekonstruálása következetesen elmaradt; még bizonytalan, zárójeles próbálkozásra sincs példa. Ilyen sok esetben nem foghatjuk a véletlenszerű (sok ezer név esetében óhatatlanul is előforduló) következtelenségre a dolgot. Az elemzőnek csak sejtése lehet az okra: a mai magyar köznyelv számára a közölt formák sokkal elfogadhatóbbnak tűnnek, a *-ht* (IPA: *-xt, -χt, -çt* stb.) kapcsolat pedig idegennek. Az *Iszimér* helyén **Esztemér** áll, noha valamennyi középkori forrás *szt-* szókezedetre utal (*Stamer, Zthemur*; Gy. 2: 389), *Stemer, Ztemer, Sthemer* (Cs.); ilyen változatot azonban hiába keresünk. Számos igen korai adat van arra, hogy a *Kajászó* név a *keve + aszó* szavak összetételéből alakult ki, és arra is, hogy volt egy *Szentpéter* nevű falu Kajászó mellett, az atlasz azonban csak az egyesített település nevének kesei ejtését, a *Kajászószentpétert* közli. Az ettől délre elhelyezett *Baracska* név korai adataiból (1200 k.: *Brucsa, Brugsa*, 1212: *Boroksa*; Gy. 2: 348) magasabb nyelvválású szó, az elején mássalhangzó-torlódás és a végén *-kcs-* sorrend következne (**Brogsa, *Borokcsa*). Még délebbre a *Varsány* korai adatai *s-t, ss-t* tartalmaznak középen (1276, 1318: *Wosyan*, 1347: *Labadaswosyan*; Gy. 2: 414), ehhez az etimológiailag is fontos körülményhez illeszkedő „ejtészváltozat” azonban hiányzik az atlaszból Fejér megyében. Ugyanezt találjuk Baranya, Bihar, Nógrád, Pest, Szatmár és Zaránd megyék azonos nevű települései esetében is, noha az *r*-es változatok legkorábban a 15. században jönnek elő. Nem tudni, miért maradt el a középkori ejtés rekonstrukciója.

Nemzetiségi vidékeken a település eredetétől, az etnikai-történelmi körülményektől, a hely jelentőségétől, az adatok számától függetlenül ritkaságszámba megy egy-egy idegen nyelvi alak, ha van magyar. Magyar településnek tűnnek fel a szepességi szász városok (*Igló, Gölnöcsbánya* 'Gölnicbánya', *Késmárk, Lőcse* stb.), ahogy az erdélyiek is (*Berethalom, Beszterce, Sebes, Szászváros, Szeben* stb.) Az erdélyi szász székeknél relatíve sok német változat van a kisebb településekre más országrészekhez képest. A német és a szláv nevek feltűnő hiánya a történelmi hitelességet egyáltalán nem erősíti, és ezáltal éppen az a cél nem érhető el, hogy a középkori Magyarország településföldrajzáról átfogó képet kaphassunk.

5.4. Az etimológizálás mint a névalak forrása? Jelen atlasz névanyagánál általánosabb, lényeges módszertani kérdés, hogy szabad-e etimológiai megfontolások alapján helynevet formálni, és meddig terjednek a lehetőségek a hitelesség határain belül. Orsova neve például a legvalószínűbb magyarázat szerint összefüggésbe hozható az *Örs* személy- és *örs* törzsnévvél. Az írott forrásokban azonban már csak szláv képzővel alakult alakjai bukkanak elő a 14. századtól: *Vrsua, Orsuua, Orsva*;¹⁴ *Orswa, Orsua* (Cs.). A magyar névadási szokások és a szláv helynévképzés ismeretében nem ördögötől való egy olyan feltételezett alak feltüntetése történelmi térképlapon, amely jelentős ismeretet közvetít a korai magyar védelmi rendszerrel kapcsolatban, ismervén a hely stratégiai jelentőségét, azaz ha megvan hozzá a szükséges kontextus. A KMTA. viszont a szó hangrendje alapján valószínűtlen **Örsa** alakot hozza első helyen, azt sugallva, hogy létező adat vonatkozik rá. Pedig egy olyan munkában, amelynek van eszköze a kikövetkeztetett alakok feltüntetésére (szögletes zárójel, lásd lejjebb), elvárható

¹⁴ <https://hu.wikipedia.org/wiki/Orsova> (2023. 11. 25.)

lenne, hogy azzal szerepeltesse az ilyen alakokat. A havaselvi *Craiova* nevének ugyancsak lehet etimológiai összefüggése a magyar *király* szóval, ám a névalakulás teljes egészében fel-táratlan, és természetesen hiányzik az az adat, amely alapján a **Királyi** alak támogatható lenne. A *Szucsává*-nak a magyar **Szöcs(vásár)**-ból való levezetésével már igen régen is próbálkoztak (MIKESY 2008: 212), mindenféle ezt támogató adat nélkül, ma már lényegesen meghaladott módon. Nem lenne szabad a magyar eredeztetés ötletétől elcsábulni, és a mesterségesen, etimológiai megfontolások alapján kreált névalakot tényként közvetíteni. A **Kornyaréve** esetében sem gondolhatjuk, hogy mindössze e két adat alapján (1518: *Konyorova*, 1519: *Konyarova*, SZABÓ M.) a középkori ejtésre kaptunk megoldást: csak a 19. században jelennek meg olyan adatok, amelyek alapján a 'valakinek a réve' tagolás egyáltalán felmerülhetne, tehát itt ráadásul visszavetítés is történt. A helyes etimológia sem pótolhatja a névadatot, a helytelen etimológia alapján létrehozott adat viszont már a hamisítás ódiúmat vonja maga után. Sajnálatosan sok esetben fordult az atlasz névanyaga a középkori kiejtés rekonstruálása ürügyén a név áttetimologizálása: **Köbél** 'Egbell/Gbely', **Kőváló** 'Nagykovalló/Koválov', **Mezőborod** 'Medzybrogy/Medzibrodie' stb.

5.5. Települések a Kárpát-medencén kívül. A Szerkesztési alapelvekben olvashatjuk, hogy sokszor felvettek neveket eredeti feljegyzés híján is, ha „az idegen hangzású vagy idegen helynévképzőkkel megjelenő név alapja egyértelműen magyar nyelvű” (58). Ezeket az ún. következtetett neveket – a magyarázat szerint – minden esetben szögletes zárójelben adják meg. Valójában azonban ilyen neveket csak a történelmi határokon kívül találunk, és csak az atlasz részletes településtérképein: *Hodonín* [Gödöny], *Maków* [Makó], *Lidečko* [Lédec], *Břeclav* [Leventevár] stb. A kötet elején található áttekintő lapokon nagyobb számban fordulnak elő helységnevek a történelmi Magyarország törzsterületén kívül, mint a részletes térképeken. A kétféle térkép névanyaga szorosan kapcsolódik egymáshoz, az utóbbin azonban nem látjuk a szögletes zárójelek alkalmazását, de arra való utalást sem a kötet valamely pontján, hogy más elvek vonatkoznának ezekre a térképlapokra. Így az atlasz forgatói úgy találhatják, hogy vannak középkori írott alakok a magyar **Bokord**, **Királyi**, **Törgovics**, **Vasbánya** (Havaselve); **Botos**, **Hetény**, **Szöcs** (Moldva); **Börén**, **Magyarvár** (Morvaország) stb. nevekre. Ezen névcsoport forrásaira vagy a névalkotás körülményeire nem térnek ki a kötet tanulmányai, bár a hitelesség szempontjai erősen megkívánnák. Talán ezekre is vonatkoztatható a megjegyzés a 11., 12. és 13. századot bemutató lapok bal felső sarkában, hogy „a későbbi századokban megjelenő jelentőség és szerepkör ismeretében, visszakövetkeztetetten szerepelnek a térképen” (26, 28, 30). Ehhez képest igen jelentős változások történhetek a 11. századról a 12. századra. A kiadvány szerint megváltozott igen sok magyar névalak: **Őr** > **Őrvásár**, **Szeret** > **Szeretvásár**, **Szöcs** > **Szöcsvásár**, **Bokord** > **Bokorest**, **Szörény** > **Szörényvár**, és megjelentek a magyar nevek idegen változatai is: *Tessény* ~ *Teschen*, *Ilyvó* ~ *Lwów*, *Magyarvár* ~ *Ungarisch Hradisch*, *Lébény* ~ *Leoben*, *Kő* ~ *Kamieniec*, *Vasbánya* ~ *Baia de Fier*, *Hosszúmező* ~ *Câmpulung*, *Szöcsvásár* ~ *Suceava* stb. Nehezen eldönthető, hogy mi van a jelenség hátterében. Ha ezek kimutatható változások, akkor ezekre a nevekre mégis lenniük kell írott forrásoknak, amelyek közzétételére méltán tarthat igényt a magyar tudományos közösség. Ha viszont nem dokumentálhatóak sem a helynevek, sem a történelmi folyamat, akkor csak egy nagy kérdés marad: ahhoz a gondolathoz kívánnak ezek a lapok tárgyiasult segédanyagot biztosítani, hogy a Kárpát-medence széles környezetében a magyar névadás volt az elsődleges, amelyet a később beáramló népek nyelvi adaptálással és fordítással magukévá tettek?

5.6. Táj- és víznevek, Kárpátokon kívüli vármegyék. A tanulmányok sorát A középkori táj- és víznevek rekonstrukciója című fejezet zárja, ugyancsak FARAGÓ IMRE tollából (61–63). E témakörre nem térhetünk ki olyan részletesen, mint a fő témát adó településnevekre. A szerző elmondja, hogy a középkori források hézagossága folytán egyrészt a néprajzi irodalom alapján egészítette ki a névanyagot, másrészt egyéb helynevekből következtette ki, például Kőszeg nevéből a *Kő* hegységnevet, az *Erdőaljából* névből az *Erdőalja* tájnevet. Az eljárást azzal indokolta, hogy „a térképi ábrázolás megköveteli a közölt névanyag egységes sűrűségét” (61). Véleményünk szerint ez nem elégséges indok arra, hogy történeti tematikájú térképet adatokkal nem igazolható feliratokkal lássunk el. Az, hogy az ország teljes területét tájnevek fedik le, inkább gondolható a földrajztudományi tájrendszerek középkorra való visszavetítésének. Nincs olyan feltárt történeti körülmény, amely alapján a középkorra (akár névadatok híján is) a regionalitás kiterjedt gondolatát feltételezhetjük, annak identitásbeli, néprajzi, gazdasági stb., és ezekből fakadóan névtani következményeivel együtt. Nem tudhatjuk, milyen arányban vannak „kikövetkeztetett” nevek a térképeken. A hagyományos és az újonnan formált táj- és víznevek szétválasztása meghaladná eme írás kereteit. A Déli- és a Keleti-Kárpátok magashegyi részeinek elkülönítése tipikusan a modern földrajzi felosztásokra utal (ráadásul olyan ritkán lakott vidéken, ahol különösen fiktívnek vélhető egy részletező középkori tájrendszer); a KMTA. nevei is leginkább az újabb tájbeosztások elemeinek kissé átalakított, a középkorra visszavetített variánsainak tűnnek. E nevek csaknem kizárólag a *-havas* földrajzi köznévvél jöttek létre, a megkülönböztető előtagok pedig a korábbi térképi adatok értelmi (*Ruszka-havas* > *Orosz havasa*, *Szászvárosi-havasok* > *Város havasa*, *Csernahora* > *Fekete-havas* stb.) vagy hangalaki hasonlóságon alapuló (*Csernai-havasok* > *Cser-havas*, *Vulkán-hegység* > *Valkány-havas*, *Munții Lotrului* ~ *Lator-havas*, > *Lator havasa*, *Munții Căpățâni* ~ *Kapacina-hegység* > *Koponya-havas* stb.) adaptációjával. Ezek egyben arra is utalnak, hogy a tájnévrendszer alakításában az újabb kori térképi és geográfiai irodalom is szerepet játszott.

A tanulmány egyrészt felhasználja a nyelvtörténeti ismereteket a mai nyelvből kiveszett egyes régi táj- és víznevi földrajzi köznévvé (*pilis*, *aszó*, *bágy*, *jó*, *ügy* stb.) vonatkozásában, másrészt átértelmezi (*galya*, 62) és teremt is ilyeneket (*ger[e]*, **hor*, 62–63); ezek aztán részt kapnak a „rekonstruálásban”. Így a *Hortó* a *Hortobágy*-nak a *-bágy* földrajzi köznévtől megszabadított része lett, és *Két jó köze* feliratot látunk a Hernád mellett. Feltételezett nevek is alapul szolgálhattak a „rekonstrukcióhoz”, Orsova mellett például az *Őrs hegye* nevet, Szőcsvására mellett pedig a *Szőcs* folyónevet találjuk. Az etimológiai tisztaságra törekvés itt sem számít fő erősségnek. Az idegen nevek könnyen magyarrá válnak, ha magyar földrajzi köznévet lehet bennük feltételezni: *Plies* > *Pilis*, *Cserna* > *Cser*, *Kozara* > *Koszorú*, *Pielach* > *Bél-ág*. A Zsil helyén *Szil*-t találunk. A határok külső oldalán ilyen tájneveket találunk: *Berénymező* (Brünn környéke), *Bükkös* és *Bikes* (a későbbi Bukovina tartomány). Amit ezekben az esetekben is erősen hiányolhatunk, az a tényleges adatokra való utalás bárhol a kötetben, illetve a kikövetkeztettség tipográfiai jelzése a tényként való feltüntetés helyett. A tájnevek az elektronikus verzióban nem, csak a nyomtatott kötetben jelennek meg.

A 14. és 15. századi térképlapokon feltűnő moldvai és havaselyi vármegyékről és nevük forrásáról szerencsés lett volna tájékoztatni az olvasót. Legalább annyit, hogy adat van rájuk, vagy következtetettek; mindenesetre meglehetősen ott *Botos*, *Felzil*, *Hosszúmező*, *Német*, *Szőcs*, *Zsályás* stb. magyar vármegyenevekkel szembesülni.

6. Összegzés. A középkori Magyarország településtartományának megjelentetése nagyszerű ötleten alapul. A középkorban – nyom nélkül vagy csak településként – eltűnt helységek túlnyomó többségét azonosító adatbázis anyagának kartográfiailag szépen kidolgozott, megfelelően részle-

tes, a korabeli természetföldrajzi viszonyokat is – lényegében elfogadható módon – ábrázoló térképlapok még akkor is gazdag tudásanyagot közvetítettek volna az érdeklődő számára, ha a több mint fél évezredet átívelő periódus folyamatait nem is tudnák bemutatni. Nem ez történt. Mindent egybevetve, az atlasz sajnos kevés örömet szerez történészeknek, nyelvészeknek, a tudományos megközelítések érdekeltjeinek. Egy szép kivitelű, ám hibák sokaságával terhelt mű született, amely szemléletében részben elavult, részben olyan nézeteket tükröz, amelyek forrásokkal alá nem támaszthatók, sőt többször egyenesen cáfolhatók. Az impresszum szerint a kötetnek történész, nyelvtörténész lektora nem volt; nyilván nem tartották szükségesnek.

A középkori településnévanyagot illetően a szerzők a korai alakok korabeli kiejtésének tükrözését ígérik. A valóságban azt tapasztaljuk, hogy ez csak nyomokban valósul meg, viszont emögé bújva önkényesen megformált névalakok sokaságát jelenítették meg. Egyéb nevek – a belső és külső tájnevek rendszere, a Magyar Királyság határain kívüli helységek, a moldvai és havasalföldi vármegyék stb. neve – esetében sokszor maguk a jelölt objektumok is a fikció világába tartoznak a megadott korszakokban, nem csak az azokat jelölő, középkoriként érzékeltetett magyar megnevezések. A kiadvány legfőbb tanulsága, hogy ilyen volumenű munka csakis az érintett tudományterületek együttműködésében hozhat jó eredményt. A szerkesztőségi, ellenőrzési, lektorálási folyamat kikerülése alapjaiban kérdőjelezi meg a tudományos tartalmak közvetítésének hitelességét. Ennek viszont egyenes következménye, hogy az atlasz éppen arra nem alkalmas, amire eredetileg szánták: a középkori Magyar Királyság történeti földrajzának bemutatására. A kötet árnyoldalai összességében elnyomják a munka igen sok pozitív vonását.

Hivatkozott irodalom

- Arcanum 1. = *Arcanum – Térképek – Országterképek. Habsburg Birodalom (1806–1869) – második katonai felmérés.* <https://maps.arcanum.com/hu/browse/country/secondsurvey/> (2023. 10. 25.)
- Arcanum 2. = *Arcanum – Térképek – Országterképek. Habsburg Birodalom (1869–1887) – harmadik katonai felmérés.* <https://maps.arcanum.com/hu/map/thirdsurvey75000/> (2023. 10. 25.)
- Arcanum 3. = *Arcanum – Térképek – Kataszteri térképek.* <https://maps.arcanum.com/hu/browse/cadastral/> (2023. 10. 25.)
- ÁÚO. = *Árpádkori új okmánytár* 1–12. Közzéteszi WENZEL GUSZTÁV. Pest/Budapest, 1860–1874.
- IFJ. BARTA JÁNOS – BARTA GÁBOR 1993. III. Béla király jövedelmei. (Megjegyzések középkori uralkodóink bevételeiről). *Századok* 127: 413–449.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ 1890–1913. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* 1–3., 5. MTA, Budapest. [Elektronikus hozzáférés: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Csanki-csanki-dezso-magyarország-tortenelmi-foldrajza-a-hunyadiak-koraban-1/>]
- ENGEL PÁL 2020. *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről.* Megújított kiadás. ELKH BTK Történettudományi Intézet. <https://abtk.hu/hirek/1713-megujult-engel-pal-adatbazisa-a-kozepkori-magyarország-digitalis-atlasza> (2023. 10. 25.)
- FARAGÓ IMRE 2016. *Ber[.] Bere[.] Berény[.] avagy helynévadás a Kárpát-térségben.* Fríg Kiadó, Budapest.
- FARAGÓ IMRE 2017–2018. *Helynévrégészeti* 1–2. Fríg Kiadó, Budapest.
- FEHÉRTÓI KATALIN 2006. Az 1055. évi Tihanyi alapítólevél személy- és helyneveinek eredetéről. *Névtani Értesítő* 28: 161–170.
- FEKETE NAGY ANTAL 1941. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* 4. Trencsén vármegye. MTA, Budapest.
- FNESZ. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.

- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–1998. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 1982. *A Csepel-sziget helynevei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hnt. 1995. = *A Magyar Köztársaság helységnévtára*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 16. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- KMTA. = *A középkori Magyarország településatlása*. Szerk. DR. KLINGHAMMER ISTVÁN (elnök) – FARAGÓ IMRE – LELKES GYÖRGY – DR. IRÁS KRISZTINA – MAGYARI MÁTYÁS – SZABÓ ENIKŐ – VARGA CSABA. Magyar Corvin-lánc Testület, Budapest, 2022.
- KRISTÓ GYULA 2003. *Fejezetek az Alföld középkori történetéből*. Dél-alföldi Évszázadok 20. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged.
- KUBINYI, ANDRÁS – LASZLOVSZKY, JÓZSEF 2008. Demographic Issues in Late Medieval Hungary. Population, Ethnic Groups, Economic Activity. In: LASZLOVSZKY, JÓZSEF – NAGY, BALÁZS – SZABÓ, PÉTER – VADAS, ANDRÁS eds., *The Economy of Medieval Hungary*. Brill, Leiden. 48–63.
- LELKES GYÖRGY 2011. *Magyar helységnév-azonosító szótár*. 3. kiadás. Argumentum Kiadó – KSH Könyvtár, Budapest.
- MIKESY GÁBOR 2008. Új magyar exonimák. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 3: 209–214.
- F. ROMHÁNYI BEATRIX 2015. Kolostorhálózat – településhálózat – népesség. A középkori Magyar Királyság demográfiai helyzetének változásaihoz. *Történelmi Szemle* 57: 1–49.
- F. ROMHÁNYI BEATRIX 2018. És ha mégis tudtak számolni? Avagy: hány katona kell az ország védelmére. In: KINCSES KATALIN MÁRIA szerk., *Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére*. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest. 106–116.
- SZABÓ M. ATTILA 2003. *Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda. [Elektronikus hozzáférés: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/ErdelyHelysegnevTar-erdely-bansag-es-partium-torteneti-es-kozigazgatasi-helysegnevtara-1/>]
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010. A Tihanyi alapítólevél görög helynevei. *Magyar Nyelv* 106: 295–307, 385–396.
- ZELLIGER ERZSÉBET 2005. *A Tihanyi Alapítólevél*. Pannonhalma, Bencés Kiadó.
- ZELLIGER ERZSÉBET 2017. Földrajzi neveink eredetéről – másképpen. Gondolatok néhány közelmúltban megjelent kötet kapcsán. *Névtani Értesítő* 39: 183–190.

MIKESY GÁBOR

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0232-1396>

Lechner Tudásközpont Nonprofit Kft.

F. ROMHÁNYI BEATRIX

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1121-2933>

Károli Gáspár Református Egyetem
Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar

GÁBOR MIKESY – BEATRIX F. ROMHÁNYI, “Renamed” Middle Ages. The book entitled A középkori Magyarország településatlása [Settlement Atlas of Medieval Hungary] or the 21st-century source of medieval places and names

This article examines the historical and linguistic-onomastic aspects of the book entitled A középkori Magyarország településatlása [Settlement Atlas of Medieval Hungary] (KMTA), large parts of which are freely accessible on the Internet. The motivation for the analysis is that the atlas deviates considerably from scientifically founded, generally accepted knowledge and the latest research results, both in terms of the visualized historical facts (processes) and the use of names. The authors point out the inadequacies

of the KMTA's data management and the historical perspective suggested by the maps, which is not sufficiently well-founded. A number of examples are used to show that the use of names in the KMTA does not correspond to the goal it has set itself (reconstruction of the medieval pronunciation of settlement names), whereas it contains an extremely high number of names that do not correspond to the sources.

Keywords: settlement names, place names, Settlement Atlas of Medieval Hungary, historical geography, maps, place name reconstruction and problems, Carpathian basin, Middle Ages, historical toponomastics

PELCZÉDER KATALIN, A Bakonybéli összeírás mint nyelvtörténeti forrás.

Habilitációs értekezés összefoglalója*

Debreceni Egyetem, Debrecen, 2022. 178 lap

Opponensek: JUHÁSZ DEZSŐ, TÓTH VALÉRIA

A habitációs előadások időpontja: 2022. május 9.

1. Az Árpád-kori oklevelekre nemcsak a történettudományban és a diplomatikában tekintenek alapvető fontosságú forrásként, hanem a nyelvtörténészek érdeklődésére is számot tartanak a bennük lévő magyar nyelvi anyag miatt. Ezt jól mutatja az is, hogy a nyelvemlék-monográfiák írásának hosszú időre visszanyúló hagyománya van a magyar nyelvtörténetben. Habilitációs értekezésem témája a Bakonybéli összeírás (1086/11–12. sz. vagy 12. sz. k./+12–13. sz./+13. sz.), melynek négy, különböző időben íródott része közül a legkorábbit minden kétséget kizáróan hitelesnek tartja a mai diplomatikai irodalom.

Az oklevél jelentősége korai és részben hiteles volta mellett magyar nyelvű szórványainak viszonylag nagy számában rejlik. A hiteles és hamis részeket egyaránt tartalmazó későbbi hozzátoldások adatai a bizonytalan kronológiai státuszú források vizsgálatára kidolgozott módszertani eljárások alkalmazásával szintén jól hasznosíthatók a nyelvtörténeti kutatásban. Az oklevél magyar nyelvű szórványait általános nyelvtörténeti (elsősorban hang- és helyesírás-történeti) szempontok szerint jellemzem; a helynevek elemzése során pedig a történeti helynév-rekonstrukciónak a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott elveit érvényesítem, melyet a Tihanyi alapítólevél vizsgálatakor alkalmazott (A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás, 2010). A fenti módszertant más kutatók is használták korai szórványemlékeink nyelvi elemzése során az utóbbi években; ezek tanulságait és eredményeit is igyekeztem munkám során hasznosítani.

Az elemzés célja az oklevél, illetve az egyes oklevélrészek nyelv- és helynévtörténeti forrásértékének a feltárása. A nyelvtudományi vizsgálatokban ez idáig mellőzött oklevél monografikus igényű bemutatásával kapcsolodom ahhoz a kutatási irányhoz, amely mintegy másfél évtizede újra fokozott figyelmet fordít a 11. századból ránk maradt források nyelvi elemzésére.

2. Az értekezés öt fejezetből áll, ezek tartalmát mutatom be a továbbiakban.

2.1. Az első fejezetben az oklevél keletkezésének a körülményeit, az egyes részek datálásával és filológiai megítélésével kapcsolatos véleményeket mutatom be a történettudományi és a diplomatikai szakirodalom áttekintésével. Az oklevél hitelességének és az egyes részek korának a megítélésével kapcsolatosan számos kétség merült fel. A nyelvi elemzést megelőzően elengedhetetlen a fenti körülmények tisztázása, mivel ezek a tényezők meghatározó jelentőségűek az oklevél nyelvtörténeti hasznosíthatóságát és a benne lévő nyelvi anyag feldolgozásának mikéntjét illetően.

A bakonybéli bencés monostort I. István király alapította Szent Móric tiszteletére. Alapításának időpontja bizonytalan (1018 körül, 1020 körül vagy az 1030-as években); 1037-es datálása alapítólevelét nem tartják hitelesnek.

* Megjelenés: A Bakonybéli összeírás mint nyelvtörténeti forrás. A Magyar Névtan és Névazonosság Kivizsgáló Kiadványai 56. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2022. 274 lap + mellékletek.

A Bakonybéli összeírás az egyházi birtok- és vagyonösszeírások sorába illeszkedik. Az I. része I. László uralkodása idején és az ő jóváhagyásával készült 1086-ban, 57 sorból áll, eredetinek és hitelesnek tekinthető. A II. rész az 57–72. sorig terjed, tartalmát tekintve hitelesnek tartja a kutatás, eltekintve attól a néhány, korabeli hamisításnak vélhető szótól, amelyek I. Istvánra hivatkoznak. Keletkezési idejével kapcsolatosan két feltételezést kell fontolóra venni: a 11–12. század fordulója (illetve a 12. század eleje) vagy a 12. század közepe. Kérdéseket vet fel az is, hogy bár ez a rész tartalmilag két elkülönülő egységből áll, a kézírás egyezősége miatt egybetartozásukat a kritikai kiadás kétségtelennek tartja. A 73–75. sorra és a hátoldal 1–8. soraira kiterjedő III. rész hamis hozzátoldás, mely a 12. század végén vagy a 13. század elején íródhatott. Forrásául ugyanezen oklevél I. és II. részén kívül Pannonhalma 1001-es hamis kiváltáslevele és II. Béla 1131-es oklevele szolgáltak; az utóbbival huszonnégy magyar nyelvű szórványegyezés is megállapítható. A IV., szintén hamis részt, amely az oklevél hátoldalán mindössze három sort tesz ki, a 13. században írták hozzá az oklevélhez. Ez egy Vak Bélának tulajdonított, hamis, 1135-es keltezésű (de valójában 1249-ben készült) oklevél kivonata; a két oklevélben hét helynévi szórvány egyezik meg.

2.2. A második fejezetben a Bakonybéli összeírás szövegét közlöm: először betűhív formában GYÖRFFY GYÖRGY kritikai kiadása alapján, majd annak DRESKA GÁBOR által készített, 2013-ban megjelent magyar fordítását. A helyneveket, a bizonytalan tulajdonnévi státuszú helymegjelöléseket és a köznévi szórványokat egyaránt félkövér betűtípussal emeltem ki.

2.3. Az értekezés központi, harmadik fejezetében az oklevél helyet jelölő magyar szórványainak a részletes elemzését végzem el oklevélrészenként haladva, azon belül pedig lineárisan, az adatok előfordulásának a sorrendjében. Az oklevél összesen 117 helyre utaló megjelölést tartalmaz; az ismétlődéseket figyelembe véve ezek alapján 107 részletes névelemzés született. Címzőként nemcsak az egyes helyek magyar nyelvű helynévi, illetve földrajzi köznévi említéseit vettem fel, hanem egyrészt azokat a latin vagy latinizáló formában megjelenő neveket is, melyek mögött a korabeli élőnyelvi használatban magyar nevet feltételezhetünk (pl. *rus Bessenorum*, később *Besenyő-tarló*; *Beliensis*, azaz *Bél*); másrészt azokat a bizonytalan helynévi státuszú latin szerkezeteket, amelyeknek az egyik tagja magyar elem, mégpedig többnyire személynév (pl. *arbustarum Bolug*).

Az elemzés során a történeti helynév-rekonstrukciónak a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott elveit alkalmazom. Az elemzés több lépésből áll, az etimon meghatározása csupán az egyik eleme. Elsőként elvégzem a név lokalizációját és a hely fajtájának a felderítését (például településnév, víznév, domborzati név). Ez fontos mind a helynév későbbi adataival való azonosításának, mind a név tipológiai jellemzésének a szempontjából. Ezután megvizsgálom a nevet a saját forrásában (az oklevélben), annak kontextusában; ennek részeként a magyar szórvány és a latin szöveg viszonyát is tanulmányozom. Az adatokat kronológiai sorrendbe állítva a helynevet a teljes adatsorában is elemzem; ennek része a helyesírás- és hangtörténeti elemzés is. Jellemzem a helynevet a névtípusának elemeként keletkezéstörténeti, funkcionális-szemantikai és szerkezeti sajátosságai szerint, továbbá feltérképezem az azonos elnevezések Kárpát-medencei névföldrajzát és bizonyos esetekben az adott név közvetlen névkörnyezetét is.

Ennek a többdimenziós vizsgálatnak számos olyan előnye van a hagyományos etimológia módszertanával szemben, amely fontos lehet a nyelvi és az etnikai rekonstrukció szempontjából is. Az elemzés során általában véve tekintettel voltam az oklevél jellegére, az egyes oklevélrészek keletkezési körülményeire, valamint a hamis kiegészítések ismert forrásaira is.

2.4. Munkám negyedik fejezetében az oklevélnek mint nyelvemléknek az általános nyelvtörténeti tanulságait tárgyalom. Annak a kérdésnek igyekszem utánajárni, hogy az összeírás különböző részeiben szereplő szórványoknak milyen mértékben adhat hitelt a nyelvtörténeti kutatás, illetve melyik kor nyelvallapotára nézve vonhatunk le az adataiból következtetéseket.

A másolt, a hamis, illetve az interpolált okleveleket a nyelvészeti elemzés szempontjából bizonytalan kronológiai státuszú okleveleknek nevezzük; ezeknek a tanulmányozása korábban kevesebb figyelmet kapott a nyelvtörténeti kutatásokban. A negyedik fejezet első alfejezetében a hamisítványok nyelvtörténeti hasznosíthatóságának a lehetőségeit tárgyalom, majd bemutatom a Bakonybéli összeírás három hozzátoldott részének a megírásához forrásként felhasznált okleveleket, és összevetem az egyező szórványokat nyelvi jellemzőik szempontjából. Az összevetés támpontot nyújthat a hamisító esetleges archaizáló magatartására nézve, és lehetségesé válik az oklevél nyelvi síkjainak egymástól való elkülönítése. Megállapítható, hogy a három későbbi hozzátoldás esetében nemcsak más oklevelek forrásként való felhasználásával és nyelvi hatásával kell számolnunk, hanem az eredeti, azaz az első oklevélrészrel is. A hamisítási eljárás végeredményeképpen a többszöri kiegészítések során tulajdonképpen egy, az egységesség benyomását keltő oklevél jött létre. Ez alól csupán az utolsó rész képez kivételt, amelyben – egyetlen rövid tartalmi utaláson kívül – nem fedezhető fel a hitelesség látszatára való törekvés, sem az írásképből, sem a nyelvi jellemzőkben. Az oklevél első két részében található szórványok hiteles képet adhatnak keletkezésük idejének, azaz a 11. század végének, 12. század elejének a nyelvallapotáról; míg a III. és IV. részben található – egyébként csekély számú – szórvány esetében szembesülünk azzal a tényezővel is, hogy az adott szóadat a hamisítás korának vagy a hamisított kornak felel-e meg.

A második alfejezet helyesírás-történeti elemzése az alábbi tanulságokkal szolgál. Az I. rész döntően 11. századi jegyeket mutat, azonban bizonyos helyesírási sajátosságoknak a szakirodalomban jelzettnél valamivel korábbi megjelenését tapasztalhatjuk: a [k] jeleként a *q* és a *ch*, a [cs] jeleként az *s*, a [sz] jeleként az *sc* inkább csak a 12. századtól váltak jellemzővé. Ezek a jellegzetességek is szerepet játszhattak abban, hogy az oklevélrész keletkezési idejének és hitelességének a megítélése a diplomatikai irodalomban sokáig kérdés volt. A II. rész helyesírási jegyei megegyeznek az I. oklevélrész sajátosságaival, de ez nem feltétlenül az I. rész utánzási szándékának a következménye: lehet a kis időbeli távolság is. A III. és a IV. rész helyesírási sajátosságai határozottan későbbi állapotot mutatnak a két korábbi résznél. A III. rész némely helyesírási jellegzetességében tetten érhető a scriptor azon szándéka, hogy megteremtse a hitelesség látszatát, és leplezze a hamisítását. Feltehetőleg a tudatos nyelvi archaizálás példájának tarthatjuk a [v] jelölését *uu*-val és a [k] jelölését *c*-vel, ugyanis ezek a 13. század elejét már nem jellemző hangjelölési megoldások egyezést mutatnak a két, előzményül szolgáló oklevélnek – a Bakonybéli összeírás 1086-os részének és egy 1131-es keletkezésű oklevélnek – a jelölési módjával is. A IV. rész nyolc helynévi adatának írásmódja viszont a 13. század közepi állapotnak felel meg.

A szórványok hangtörténeti elemzésével megállapítható, hogy az 1086-os rész számos, a legrégebbi okleveles szórványainkra jellemző jegyet mutat: ilyen a tövéghangzóknak a Tihanyi alapítólevélben tapasztalhoz hasonló aránya; a magánhangzókat jellemző zártsági fok és illabialitás; a [β] és [γ] kiesését követő hiátusos formák; a [β], [χ] és [γ] fonémák megléte utaló alakok. A III. részben talán archaizálásra utaló jegyként értelmezhető négy *-di* végű személynév. A IV. rész helynevei alakilag a 13. század közepi állapotnak megfelelők: például a *Vertus* és a *Uindurna* labializálódott második szótagbeli magánhangzói; vö. I. rész: *Uuertis* és *Uuindirn(a)*.

2.5. Az értekezés utolsó fejezetében az oklevelet a helynévtörténeti kutatás szemszögéből mutatom be.

Először áttekintem a magyar elemek latin szövegbe történő beillesztésének nyelvi megoldásait és az oklevél latin nyelvű helynévhasználatát, majd összefoglalom, hogy mindezekből milyen tanulságok vonhatók le a magyar helynevek morfológiai felépítésére és a korabeli helynévhasználatra vonatkozóan. Az egyes szövegbeillesztési eljárások megválasztását illetően határozott szabályok ugyan nem állapíthatók meg, ám néhány jellegzetességet azért érdemes lehet kiemelni. Feltűnő például, hogy a két korai oklevélrészben feltűnően magas (38%) a megnevezőszós szerkezetek (pl. „Secunda villa est, que vocatur *Quiar*”) előfordulási aránya a közelmúltban ebből a szempontból is elemzett hasonló korú oklevelekhez képest (10–25%). A másik két jellemző típus a latin földrajzi köznévv + magyar helynév (pl. „in villa *Soriul*”) és a latin prepozíció + magyar név típusú szerkezet (pl. „iuxta *Bokon*”); előfordulási arányuk az I. és II. oklevélrészben 28% és 30,5%. A latin és a latinizáló névhasználatnak a következő eseteire találhatunk egyértelmű példákat: 1. magyar helynevek alapján fordítással létrehozott latin helynevek, melyeknek tagjai általában közszóval vagy személynévvvel könnyen azonosíthatók (pl. „Sexta villa, que dicitur *Andree episcopi*”, később *Endrepüspöki* ~ *Endréd*; „*rus Bessenorum*”, később *Besenyő-tarló*); 2. a latin névforma szóképzés útján való megteremtése (*Beliensis*). A Bakonybéli összeírásban a latin helynévhasználat csupán néhány településnévre jellemző, emellett egy-két mikronév esetében kisebb-nagyobb valószínűséggel feltételezhető a névfordítás lehetősége. Mindegyik példa az oklevél I. és II. részében található.

A fejezet következő részében összegzem a helynévi említések lokális jellemzőit és névrendszertani sajátosságait, részletesebben kitérve az oklevél idegen eredetű névrétegére is. A helynévi szörványok nyelvi rekonstrukciójában fontos szerepet tölt be a lokalizálás és a helyfajta megállapítása. Ez ugyanis lehetővé teheti az egyes nevek akár máig tartó adatsorának a feltárását, ami pedig sokat segíthet a név keletkezésének és változási folyamatainak a vizsgálatában. Az apátságok a Bakonybéli összeírás négy részében említett birtokai meglehetősen nagy területen találhatóak, de a birtokok döntő hányada az apátsághoz közel helyezkedett el, Bél körül mintegy 30–35 km sugarú körben (Koppány, Szücs, Farkashegy, Ketellaka, Kajár, Tarján, Tevel, Noszlop, Borsod, Bódé, Csepel, Paloznak, Márton, Akol, Tés, Gyón). A távolabbi birtokok nagy része a szomszédos megyéknek a Veszprém vármegyéhez közeli, azzal határos részein található. A helyek általam leginkább lehetségesnek tartott lokalizációját a mellékletként csatolt térképen is ábrázoltam.

A helynévrendszertani elemzést helynévfajták szerint végzem el, elkülönítve a természeti és a műveltségi nevek kategóriáját, melyek nyelvi jellegüket és keletkezésüket, illetve a névszociológiai, megnevezési helyzetüket tekintve is különböznek egymástól. A teljes oklevél helyneveinek 63%-a műveltségi név, 37%-a természeti név. A műveltségi nevek 91%-át településnevek alkotják, melyek egy név (a *Ketel loca*) kivételével egyrészes szerkezetűek. A településnevek legnépesebb csoportját a személynévből alakultak képezik (37%), ezt a természeti környezetre utaló, szintén metonimikus elnevezések követik (21%), a többi név pedig számos más kategória között oszlik meg. A természeti neveken belül a műveltségi nevek között tapasztalható képest nagyobb arányt képviselnek a kétrészes nevek (33%); ezek alaptagja minden esetben földrajzi köznévv. Az egyrészes nevek – amelyeknek 78%-a vizet jelöl – szemantikai és névkeletkezési szempontból is színes csoportot alkotnak. Kevés olyan név van a Bakonybéli összeírásban, amelynek a keletkezését más nyelvből magyarázhatjuk: három településnévv – *Ploznic*, *Prez(t)eg*, *Zelch* – és öt víznév – *Grenice*, *Toplouuiza*, *Drawa*, *Murzol*, *Wag* – esetében áll fenn kétségkívül a szláv névadás vagy közvetítés lehetősége. A fejezet utolsó részében ezeket a helyneveket vetem alá alaposabb elemzésnek a helynév-rekonstrukció

eljárását alkalmazva azzal a céllal, hogy a névhasználatra és a névhasználókra vonatkozóan vonhassunk le következtetéseket. Végül megállapítható, hogy az oklevél helynévanyagának az elemzése megerősíti a közelmúltban hasonló vizsgálatnak alávetett 11–13. századi források e téren mutatott eredményeit.

3. Az értekezés a Bakonybéli összeírás első teljes, nyelvtörténeti szempontú elemzését adja, és ezzel a szórványemlékekre irányuló, a jelenben egyre intenzívebbé váló kutatások sorába illeszkedik. Az itt bemutatott eredmények remélhetőleg nemcsak az oklevélről való tudásunkat gazdagítják, hanem azon túlmutató tanulságokkal is járnak. Minél több Árpád-kori oklevél egységes módszertan alapján történő feldolgozása – beleértve az ehhez hasonlóan bizonytalan kronológiai státuszúakat is – a korai ómagyar korról alkotott általános nyelv- és helynévtörténeti ismereteinket bővíti és árnyalja, emellett a társtudományok számára is új adalékokkal szolgálhat.

PELCZÉDER KATALIN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1132-349X>

Pannon Egyetem

Humántudományi Kar

KATALIN PELCZÉDER, Census of the Abbey of Bakonybél as source of language history. A summary of a habilitation dissertation

The dissertation presents a linguistic analysis of the Hungarian lexemes in the Bakonybél census (1086/11–12 or 12th century / +12–13 / +13). The Latin document dates back to the first century of Hungarian literacy and contains a significant number of Hungarian place names, personal names and common nouns, so it plays an important role in learning more about the Hungarian language of the era. The dissertation is the first complete linguistic-historical analysis of this source. The first chapter presents the circumstances of the creation of the diploma, discusses opinions on the dating and gives a philological evaluation of the four parts. The second chapter provides the text and translation of the diploma. The central chapter of the dissertation offers a detailed analysis of the Hungarian elements of seven hundred place names using the method of historical toponym reconstruction. In the fourth chapter, the lessons of linguistic history in linguistic memory are discussed: the linguistic usability of copied, false, and interpolated diplomas, and a historical analysis of the spelling and phonetics of lexemes. The last chapter is a summary of place names: the localisation characteristics, the taxonomic features of each type of place name and the layer of names of foreign origin are described.

Keywords: place names, Census of the Abbey of Bakonybél, linguistic-historical analysis, Middle Ages, historical toponomastics

SZILÁGYI-KÓSA, ANIKÓ, *Bewegte Eigennamen. Namenintegration und Namentranslation im Sprachenpaar Deutsch-Ungarisch* [Mozgalmas nevek. NévinTEGRÁCIÓ ÉS néVKÖZVETÍTÉS német-magyar nyelvpárban]
Habilitációs értekezés összefoglalója*

Szegedi Tudományegyetem, Szeged.

Opponensek: JIŘÍ PILARSKÝ, RADA ROBERTA

A habilitációs előadások időpontja: 2022. október 21.

1. Német nyelvű habilitációs értekezésem a többnevűség (névinTEGRÁCIÓ ÉS néVfordítás) jelenségét járja körül. A világ számos denotátumának van két vagy több, gyakran különböző nyelvű, egymás mellett vagy egymás után kialakult megnevezése, tulajdonneve. Ezek létrejöhetnek spontán módon, a névhasználó közösségek mindennapi nyelvhasználatában, de tudatos fordítói tevékenység által is. Az értekezés legfontosabb kérdései, hogy ezek a jelenségek miként függnek össze egymással, és a többnevűség hogyan kodifikálható. A monográfiaként megjelent és benyújtott habilitációs értekezés a fenti kérdéseket német–magyar nyelvpárban vizsgálja.

2. Az értekezés első, legrövidebb fejezete (9–14) a tulajdonnevekkel kapcsolatos néhány alapvető elméleti kérdést tekint át: hogyan határozható meg a tulajdonnév mint nyelvi univerzálé, miben különböznek a tulajdonnevek a köznevektől, és milyen névtudományi kategóriákkal (névetimológia, névinTEGRÁCIÓ stb.) sorolható egy adott tulajdonnév egyik vagy másik nyelv elemei közé. Itt tekintettem át a tulajdonnevek jelentésével kapcsolatos nyelvfilozófiai és névtudományi elméleteket is.

3. A következő fejezetet (15–74) a tulajdonnevek nyelvi kontaktusokban lezajló változásainak szenteltem, ezt a folyamatot általánosságban névinTEGRÁCIÓNAK nevezve. Elsőként áttekintettem a többnevűség jelenségére vonatkozó számos névtani terminust (*kétnevűség, párhuzamos névadás, névpárok, névekivalenciák, Doppelnamen* 'kettős név', *Mehrnamigkeiten* 'többnevűség', *interlinguale Allonymie* 'interlingvális allonímia' stb.), illetve a névpárok kategorizálásának lehetőségeit. A névpárok vagy -bokok nyelvi kontaktusokban alakulnak ki: a többnevűség a nevek újabb nyelvekbe való integrálásának (beépülésének) eredménye, ugyanakkor a névinTEGRÁCIÓ folyamata térben és időben nagyon különböző mintákat mutat(hat). Utaltam arra is, hogy nem minden kisebbségi helyzetben (nyelvi kontaktusban) alkalmazható egyértelműen a helynévkutatásban gyakran használt *endonima-exonima* terminuspár.

A névinTEGRÁCIÓ folyamatát négy különböző névfajtánál elemeztem, amihez empirikus anyagot különböző hely- és személynévi adattárakból nyertem. Elsőként a magyarországi német helységnévek kialakulását, majd egy németek lakta magyarországi régió német és magyar mikrotoponimáit, azután pedig németországi magyar eredetű családneveket, illetve a magyarországi német családnevek spontán változásait vizsgáltam. A településnevek esetében egyértelműen megmutatkozott a fonológiai integráció túlsúlya (pl. a közvetlen átvétellel vagy a szoros értelemben vett névfordítással szemben). A mikrotoponima-párok elemzésére jelen esetben is kiválóan alkal-

* Megjelenés: Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 2021. 231 lap

masnak bizonyult a már sokféle névanyagon próbára tett HOFFMANN-féle funkcionális-semanticai elemzési modell.

A németországi magyar családnevek kontaktusváltozatainak előfordulását a geogen-program segítségével tudtam bemutatni (<https://geogen.stoepel.net/>), a magyarországi német családnevek integrációs folyamatait pedig a CsnE. adatai alapján mutattam be. A családnevek grafematikai változásai arra utalnak, hogy a névasszimiláció célja az eredeti kiejtés megőrzése.

Végül az interlingvális allonimákkal kapcsolatos névpolitikai elveket és a magyarországi gyakorlatot tekintetem át személy- és földrajzi nevekre, illetve intézménynevekre vonatkozóan.

4. A következő nagyobb fejezet (75–152) a tulajdonnevek nyelvi közvetítésének elméleti és gyakorlati kérdéseit tárgyalja. Az elméleti kérdések középpontjában a tulajdonnevek fordíthatóságával kapcsolatos szakirodalmi állásfoglalások állnak. Már a szakirodalmi áttekintésből kiderül, hogy a tulajdonnév *fordítása* (Übersetzung) alatt nagyon különböző (honosító, illetve idegenítő) eljárásokat lehet érteni. Éppen ezért igyekeztem semleges összefoglaló nevet találni és alkalmazni ezen különféle átváltási műveletekre, így tágabb értelemben a nevek közvetítésére a *Translation* terminust használtam. Ezután áttekintetem, hogy a fordítástudományi szakirodalomban a különböző közvetítési eljárásokat milyen elvek és szempontok szerint szokták kategorizálni.

A fejezet empirikus részében a személynevekre vonatkozó különböző közvetítési eljárásokat a Magyar Nemzeti Szövegtárból vett példákon keresztül mutattam be, áttekintve a valós és fiktív személyek, történelmi személyiségek, uralkodók, politikusok stb. német neveinek közvetítési gyakorlatát. A földrajzi nevek közvetítésének eljárásait az osztrák és német tartománynevek, magyar és német táj-, hegy- és víznevek, valamint köznévi tagot tartalmazó mikrotoponimák névpárjain mutattam be, amelyeket párhuzamos szövegeket tartalmazó fordítói adatbázisokból és más internetes forrásokból gyűjtöttem össze. Végül az egyéb tulajdonneveken belül az intézménynevekre vonatkozó közvetítési eljárásokat ismertettem mindkét nyelvirányban.

A tulajdonnevek közvetítésével foglalkozó fejezetben bemutattam egy felmérés eredményeit is, amelyet 2021-ben gyakorló szakfordító kollégák körében végeztem. Az online, anonim kérdőívet 53 fő töltötte ki. Az egyes kérdéscsoportokban kitértünk a tulajdonnevekkel kapcsolatos fordítói attitűdökre, a segédeszközök használatára, majd néhány konkrét fordítási feladatot is elvégeztek a résztvevők (szintén mindkét nyelvirányban). A gyakorló fordítók válaszáinak egy részét (a megoldásukhoz fűzött magyarázataikkal együtt) táblázatokba rendezve közöltem. A felmérés eredményei nagyrészt igazolták a tulajdonnév-fordítással kapcsolatos szakirodalmi állításokat: a nevek a nyelvi közvetítés szempontjából sem alkotnak egynemű kategóriát, különböző fajtáik a különböző szövegtípusokban és a fordítás céljának függvényében is eltérő megoldásokat követelnek, illetve eredményeznek. A nevek közszoói elemeinek gyakran van kereshető célnyelvi ekvivalense. A fordítók döntéseikben követik a fordítói hagyományokat (pl. a névsorrend kérdésében), de – amennyiben lehetséges – gyakran konzultálnak a névviselővel, illetve a megrendelővel a tulajdonnév közvetítésének módjáról, illetve keresnek létező mintákat hasonló nevek fordítására vagy más célnyelvi ekvivalensekre. Amennyiben a fordítónak kell megteremtenie egy új denotátum idegen nyelvű elnevezését, mérlegeli a lehetséges ekvivalensek ismertségét, idegenszerűségét, és a fordítási feladatokhoz fűzött megjegyzések tanúsága szerint szem előtt tartja a célnyelvi befogadó érdekeit.

A tulajdonnevek közvetítésével foglalkozó nagy fejezet utolsó részében az irodalmi névfordítással foglalkoztam. Az elméleti kérdések bemutatása után magyar–német esettanulmányként Kosztolányi Dezső Esti Kornél című kötetének Christina Virágh által készített német fordításában, majd Thomas Mann három kisregényének Lányi Viktor által készített magyar

fordításában vettem szemügyre a tulajdonnevekre vonatkozó közvetítési eljárásokat. A prózai művek fordításában általában visszaköszöttek az értekezésnek a személy- és földrajzi nevek közvetítésével kapcsolatos korábbi megállapításai.

5. A monográfia utolsó nagy fejezetének témája a tulajdonnevekkel kapcsolatos lexikográfiai gyakorlat volt (153–206). A témára vonatkozó szakirodalmi áttekintés után először a kétnyelvű általános szótárak gyakorlatát mutattam be, mindkét nyelvirányban. A különböző méretű és változatos célokat szolgáló általános szótárak nem kezelik egységesen a tulajdonneveket, azonban mindegyiknek a lemmái között szerepelnek személy- és földrajzi nevek, intézménynevek, amelyekkel kapcsolatban a közszavak leírásához hasonló grammatikai, szemantikai és stilisztikai információkat adnak meg.

Az általános szótáraknál bőségesebb és izgalmasabb tulajdonnévanyagot tartalmaztak az ún. kulturális szótárak. A kulturális szótárak címszavai között (60–70%-os aránnyal) túlsúlyban vannak a különböző tulajdonnevek: a szótárak áttekintése alapján úgy tűnik, hogy az országismereti jellegű szótárakban elsősorban tulajdonnevekben (személy- és földrajzi nevekben, intézmény-, esemény- és márkanévben, műalkotások címeiben) bontakozik ki egy adott ország és/vagy nyelv kultúrája. A szótárakba felvett számos tulajdonnév közvetítésére az egyes névtípusok esetében nagyon különböző megoldásokat találtam: átvitel, behelyettesítés, szoros értelemben vett fordítás, illetve modifikáció.

A különböző szótárak után bemutattam a magyar–német nyelvpárban létező speciális névszótárakat, amelyek földrajzi nevek, illetve személynevek magyar–német névpárjait tartalmazzák. Az itt bemutatott névadatok a történeti Magyarország német kisebbségeinek névanyagához tartoznak.

6. Az összefoglaló fejezetben (207–213) kísérletet tettem arra, hogy összhangba hozzam egymással az értekezés két nagy témáját: a spontán módon keletkező két- és többnevűséget, valamint a tudatos névfordítás által kialakuló allonimákat, amelyek történetileg természetesen sokszor nem választhatók el egymástól. Mindkét módon névpárok, tulajdonnév-ekvivalensek jönnek létre, amelyek szociokulturális, történeti beágyazottsága szembeötlő, és amelyek nagy része nyelvpolitikai értelemben nagy óvatossággal, érzékenységgel kezelendő. Az értekezésből – reményeim szerint – kiviláglik, hogy a tulajdonnevek minden nyelvben rendkívül összetett rendszereket alkotnak, amelyekben prototipikus és periferikus nevek egyaránt megtalálhatók, és amelyek a használatban és a nyelvi közvetítésben nagyon különbözőképpen viselkednek. Ennek tudatosítása a fordító- és tolmácsolás egyik fontos feladata.

SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4680-105X>

Károli Gáspár Református Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

ANIKÓ SZILÁGYI-KÓSA, Moving proper names. Integration of names and German-Hungarian name translation. A summary of a habilitation dissertation

After a theoretical introduction, some processes of Hungarian-German (spontaneous) name integration are presented on the basis of German settlement names and microtoponyms in Hungary, and changes in Hungarian surnames in Germany and German surnames in Hungary. This is followed by a summary of the language policy principles and practices of German name use in Hungary. The second major

chapter of the study presents the translational issues of proper names on the basis of the Hungarian-German and German-Hungarian mediation of different types of names (personal names, toponyms, institutional names). Special focus is given to the translation strategies of proper names in literary works. The last major chapter of the study is devoted to the lexicographical presentation of proper names. In this section, the practices of general bilingual dictionaries and cultural dictionaries are presented, and dictionaries of the Hungarian-German language pair are described. The study provides a wide range of examples of how differently prototypical and peripheral proper nouns behave in translation tied to language contacts.

Keywords: place names, personal names, bilingualism, German-Hungarian linguistic contacts, translation of proper names, German as source and target language, lexicography of proper names, applied onomastics

KÖNYVSZEMLE

ÁGOSTON BEREZ, *Empty Signs, Historical Imaginaries. The Entangled Nationalization of Names and Naming in a Late Habsburg Borderland* [Üres jelek, történeti képzletek. A nevek és a névadás kereszteződő nemzetiesedése egy dualizmus kori határvidéken]

Austrian and Habsburg Studies 27. Berghahn, New York – Oxford, 2020. 335 lap

1. A kötet a nemzetté válás szociokulturális történetének egy korábban elhanyagolt területével, a 19. század végén a névadási szokásokban végbement változásokkal foglalkozik Erdély és annak nyugati határvidéke kapcsán. Megtudhatjuk belőle, miként telítődtek a tulajdonnevek bizonyos fajtái ideológiai tartalommal, és váltak fontos emlékezhelyekké. A monográfia a nemzeti elfogultságon felülemelkedve érzékelteti, hogyan igyekeztek a nacionalizmus bőv körébe került elítelt változtatni a neveken. Láthatjuk, amint a hivatalos névpolitika a nemzetépítés eszközévé lett, megismerhetjük a módszereket, amelyekkel a hatóságok és a magyar állameszmét megkérdőjelező nemzetiségi mozgalmak el kívánták érni célközönségüket, a parasztságot. BEREZ ÁGOSTON a nemzetté válás folyamatát „alulnézetből”, egy előzőleg alig kutatott, ám döntő fontosságú szempontból is bemutatja, amikor azt taglalja, milyen visszhangot váltott ki a falusi lakosság körében az értelmiség által kidolgozott nemzeti kánon, a tárgyalt nevek szimbolikus üzenete.

A tulajdonnevek nem számítanak az ismert nemzeti jelképek közé, pedig a nacionalizmus több-kevesebb sikerrel állította őket a maga szolgálatába. A tárgyalt nevek ugyanis alkalmasnak bizonyultak a történelmi képzelet számára kinyilatkozató erővel és jelentős érzelmi súllyal bíró mítoszok, történetek kialakítására, bemutatására, megerősítésére. A szerző csatlakozik azok táborához, akik szerint a tulajdonneveknek valójában nincs jelentésük, csupán referenciális státuszuk van; pusztán címkeként rendelik őket egy jelölthöz, referenshez. A szemantikai „gyengeségük” ugyanakkor értelemadó (konnotatív) többletjelentéssel jár együtt, ezért különleges üzeneteket hordozhatnak. E potenciál érvényesítéséhez a nevek új jelentésekkel való felruházására vagy új nevek létrehozására volt szükség: ezek a jelölt helyet, személyt vagy családot egyértelműen egy nemzeti közösséghez kapcsolták. A könyv a keresztnévvel, a családnevekkel és a településnevekkel foglalkozik, tehát a szerző ezúttal nem csupán azokat a névfajtaikat mellőzi, amelyek nem rendelkeznek számottevő szimbolikus töltettel (amilyenek például az állatnevek), hanem az általa vizsgált időszakban nemzeti, ideológiai jelentéssel telítődő utcanéveket is.¹

¹ Doktori disszertációjában (BERECZ 2017) és egy későbbi tanulmányában (BERECZ 2019) ugyanakkor az emlékezetállító utcanévvel is bővebben foglalkozik, nyelvi köztéri emlékművekként (verbal public monument) tartva őket számon.

2. A monográfia a történelmi Erdéllyel és az azt nyugatról határoló megyékkel foglalkozik, kivéve Máramarost, de beleértve Temest. A választott földrajzi keret nagyjából megfelel a román nyelv magyarországi elterjedésének: olyan vitatott terület, amely az érintett időszakban a magyar és a román (részben pedig a német) nacionalizmus összecsapásának színhelye volt. A főszövegben és annak függelékében a folyamatok megértését számos térkép, többféle diagram, táblázat, korabeli fénykép, névmutató segíti. Ezek nem öncélúak, a szerző elemzésének, következtetéseinek alátámasztását segítik. A feldolgozott hatalmas forrásanyag sokfélesége is lenyűgöző: 19. századi érettségi diáknévsoroktól kezdve 21. századi turistakalauzokig, magyar és külföldi szerzők útleírásaitól anyakönyvi kivonatokig, statisztikai munkáktól miniszteri rendeletekig, helynévgyűjteményektől és településnévtáraktól önéletrajzokig, visszaemlékezésekig, bírósági iratoktól levelezésekig, röpiratoktól tankönyvekig terjed. A szerző ugyanakkor tisztában van az egyes forrásfajták felhasználásának módszertani nehézségeivel, számos esetben tisztázza az azokból leszűrhető következtetések korlátait. A magyar és nemzetközi szakirodalom ismerete szintén imponáló: interdiszciplináris megközelítésének megfelelően többek között történelmi, nyelvészeti, néprajzi, földrajzi munkákra hivatkozik. Az egyes jelenségeket igyekszik európai kontextusban vizsgálni: a legkülönbözőbb térségekből hoz példákat a baszk nyelvterületről az ukránig, a finnől a törökig.

3. A kötet három nagy fejezete a három névfajtára három nézőpontot érvényesít. Elsőként feltárja a parasztság nemzet előtti (prenacionális) kulturális állapotot tükröző névadási szokásait (25–88). A történelmi, társadalmi és földrajzi vizsgálat azt kívánja nyomon követni, hogy a románok, a magyarok és a németek közt kik, mikor és hol használták, népszerűsítették az új neveket. A nemzeti eszme terjedése legkevésbé a keresztnveket érintette, ám az elkötelezett értelmiség ezek körében is megtalálta azokat, amelyeket alkalmasnak vélt a nemzeti hovatartozás, a sajátos identitás kifejezésére. A románoknál a (kontinuitást kifejező) latin, a magyaroknál a történelmi és pogány, míg a szászoknál az ógermán nevek a felső társadalmi rétegektől terjedtek tovább. Ezek azonban nem illeszkedtek a paraszti közösségek szokásaiba, így ott csekély népszerűségnek örvendtek. Még amúgy sem volt következetes a névhasználatuk, időnként a viselőik sem tulajdonítottak különösebb jelentőséget a nevüknek.

A szerző hasonló jelenségeket mutat ki a családnevekkel kapcsolatban is: bár az élitek ezekben is egyedi, nemzeti vonásokat, az ősidőkkel összekötő kapcsot kerestek, a parasztok (különösen a románok) számára nem bírtak nagyobb fontossággal. BERECZ a nyelvi érintkezés útján keletkezett családneveket is áttekinti. Minden szóba jöhető nyelvpárt számba vesz (a szláv hatásokat is), ám elsősorban a románok közt elterjedt, (15–20%-nyi) a magyar nyelvre visszavezethető névalakokkal foglalkozik. Ezekről tipológiát is készít, ami alapján arra következtet, hogy sokféleképpen létrejöhetnek, de elsősorban nem a család múltjában bekövetkezett nyelvcserevel magyarázhatóak, így nem bizonyítják a magyarok tömeges elrománosodását.

A helynevek ugyancsak a 19. században váltak vitatottakká, amikor az ébredő nemzeti öntudat nevében ezek segítségével próbálták legitimálni egy-egy nemzetiség jelenlétét egy adott területen, biztosítani a hely szimbolikus birtoklását. A munka számba veszi, miféle szempontokat alkalmaztak annak eldöntésére, hogy egy helynév illik-e valamely nyelvbe (érthetőség, fonológiai jólformáltság, hasonló minták léte), majd áttekinti, hogyan jöttek létre egy-egy település nevének különböző nyelvű változatai. Ír a helyiek és a kívülállók által használt (endonim és exonim) formák meghatározásának nehézségeiről. Itt is azt láthatjuk, hogy a parasztok általában nem tulajdonítottak nemzeti jelentőséget a helyneveknek, nem foglalkoztatta őket azok értelme, származása, nem ismerték az értelmiségiek által terjesztett romantikus magyarázatokat, nemzeti mesternarratívákat (nagyelbeszéléseket); hiányzott ezek népi előzménye.

4. A második nagy fejezet a magyar és a román elitnek a nemzeti sajátosságok felfedezése érdekében tett erőfeszítéseibe enged bepillantást (89–158). Az érintett neveket a 19. században etnikai eredettel, történelmi jelentőséggel ruházták fel. Megtudhatjuk például, milyen módon változtatták meg román értelmiségiek a saját családnevüket annak érdekében, hogy „bizonyíthassák” római gyökereiket, őshonosságukat. Később leáldozott a latin nevek divatjának, ám a családneveket továbbra is ideológiai tartalommal igyekeztek ellátni. Magyarosításuk az 1880-as években vált tömegessé, s a hatóságok különböző módszerekkel ösztönözték a folyamatot. Ilyen lehetett az illetékcsoökkentés vagy az állami alkalmazottakra való nyomásgyakorlás, ami elsősorban az alacsonyabb beosztásúakra volt hatással. BERECZ vizsgálja az ekkor adott névtípusokat (kiugróan sok volt köztük az *-i* és *-fi* végződésű), valamint a neveket magyarosítók társadalmi, területi, nemek szerinti megoszlását. A folyamat elsősorban a városi középosztályt és a munkásságot érintette, akik közt nem sok román és szásztl találunk; számukra nem volt vonzó a magyar identitás. Ehhez az is hozzájárulhatott, hogy a román sajtó napirenden tartotta a témát, gúnyolva a névmagyarosítókat.

A szerző a helyneveket a helyhez való kötődés kialakításában és fenntartásában fontos szereppel bíró jelzőkaróknak, identitásszimbólumoknak tekinti; közülük e kötetben elsősorban a településnevekkel foglalkozik. Az áttekintett időszakban jelent meg ugyanis az igény a helységek háromnyelvű elnevezésére, miközben gyakran még nem alakultak ki az egységes formák sem. A magyarok kulturális felsőbbrendűségének tudata is hozzájárult a magyar névhasználat szorgalmazásához, egyre több helyen (például a sajtóban, postacímekben, térképeken, jelzőtáblákon, a közigazgatásban) való megjelenítéséhez. Eközben az egyes nemzetiségek a saját névváltozataikat kezdték a kollektív történelem megjelenítőinek, „igaziaknak”, „eredetieknek” (míg a más nyelvűeket ferdítéseknek, ellenséges kitalációnak) tekinteni. A könyvben számos példát olvashatunk a helynevek jelentésének spekulatív magyarozatára. Ugyanekkor jelentek meg a korszerű összehasonlító nyelvtudomány módszerei is, amelyek tudományos érveket nyújtottak történelmi okfejtésekhez, például az egyes népek megtelepedésének elsőségét (ezzel együtt mások betolakodóként, vendégként való azonosítását) voltak hivatottak igazolni. A szerző egy egész alfejezetet szentel a korszakban elterjedő turistamozgalom erdélyi hegyvidékeket érintő helynévadó és magyarosító tevékenységének (126–158).

5. A harmadik nagy fejezet a dualizmus magyar kormányainak nemzetépítést szolgáló, sajátos történelemszemléletet megjelenítő nyelvpolitikáját mutatja be (159–258). A hivatalos nevek bevezetése során összekapcsolódott a modernizáció és a nemzetépítés. A polgári államok kormányozhatóságának egyik feltétele volt a nevek egységesítése, ami Magyarországon jó alkalmat biztosított azok magyarosítására. Az átnevezési kampányok során a vélt történelmi torzítások, igazságtalanságok jóvátétele érdekében a hatóságok általában a magyarosított formákat részesítették előnyben. Mindez az egyéb névváltozatok hátrányos megkülönböztetésével járt, kisebbségellenes gesztusnak tűnt, a nem magyar nevek másodrangúvá tételét, a privát szférába való száműzését jelentette. A névhasználatba való beavatkozás erősítette az állam és a parasztság hagyományos ellentétét, komoly gyakorlati nehézségeket támasztva ellenállást gerjesztett a kisebbségekben lévők körében.

Az állami anyakönyvezés 1894-es bevezetésekor előírták a magyar keresztnévek hivatalos használatát, amihez az Akadémia összeállította az idegen keresztnévek magyar megfelelőinek jegyzékét. A vitatott esetekben a helyi anyakönyvvezetők dönthettek arról, hogy mely névváltozatok lefordíthatatlanok, tehát használhatók. A kötet számos példát hoz a fordításokra, a magyarosíthatatlan nevek „nemzeti” jelentőségüvé emelkedésére. Ezeket a román papság népszerűsítette a hívek körében, akiknek így nem kellett két névvel terhelniük gyermekeiket.

Olvashatunk a jellegzetes román családnevekről, azok írásmódjáról, az átírás nehézségeiről, használatuk lehetőségeiről abban a korszakban, amikor a cirillről a latin betűkre, majd az etimologikus helyesírásról a fonemikusra való átállás amúgy is sok bizonytalanságot okozott.

A monográfia bemutatja a településnevekről szóló 1898-as törvény előzményeit, megszületésének körülményeit, visszhangját, a nemzetiségek tiltakozását, majd a jogszabály időnként erőszakos végrehajtását. Európában példátlanul nagy (671 nevet érintő) és kidolgozott átnevezési hullámra került ekkor sor; a szerző által ugyancsak áttekintett korabeli görög és porosz példák részben magyar mintát követtek. Bepillantást nyerhetünk a hivatalos nevek meghatározásával megbízott Törzskönyvbizottság összetételébe, munkájába. A magyarosítani kívánt nevű települések majdnem kétharmada ragaszkodott a régi névhez. A folyamatba ugyan bevonták az önkormányzatokat és a megyei közgyűléseket, ám a helyiek érveit gyakran lesöpörték, ezért több esetben kénytelenek voltak a belügyminiszterhez, sőt még a királyhoz is fellebbezni.

Megismerhetjük azokat a megoldásokat, amelyekkel az újonnan létrehozott névalakokat a magyar névrendszerbe, a településeket pedig a magyar nemzeti térbe kívánták beilleszteni. Bár általában a történelmi névalak helyreállítására hivatkoztak, ez csupán az esetek egyharmadában történt így, máskor névváltoztatásokhoz folyamodtak. Ezek során fordítással vagy a közzsói jelentés nélküli nevek esetében a hangalak részleges megváltoztatásával éltek annak érdekében, hogy azok kellően „magyarosak” legyenek. Az is előfordult, hogy reszemantizációt alkalmaztak, átértelmezték a neveket. Ezen eljárások során a magyar tulajdonnevek egy-egy fonológiai jellemzőjét általánosították (például megszüntették vagy egyszerűsítették a szókezdő mássalhangzó-kapcsolatokat, vagy megszüntették a magánhangzó- és mássalhangzó-torlódást).

A munkából tehát megtudhatjuk, hogy nehéz általános megállapításokat tenni a 19. század utolsó évtizedeinek névhasználati szokásairól, ugyanis a különböző névfajták nem egyforma jelentőséggel bírtak, használatukban nagy területi, társadalmi különbségek figyelhetők meg. A nacionalista eszmék búvőkörébe került értelmiség a tárgyalt neveket a nemzet kulturális örökségeként, a kollektív történelmi emlékezet hordozóiként értelmezte, jelölő szereppel ruházta fel: a névvel illetett személy vagy tér nemzeti közösséghez, nemzeti térhez való tartozását bizonyították számukra. Ám ez a jelentésbővülés a parasztság körében még évtizedekig nem érvényesült; köztük nem terjedt el az újfajta nemzeti elkötelezettség, a modern nemzettudat, csupán egy kisebbségük vált fogékonná a történelem nacionalista elbeszélése iránt.

Hivatkozott irodalom

- BERECZ, ÁGOSTON 2017. *Chapters from the Political Life of Names. The Nationalisation of Names and Naming in Dualist Hungary*. Doktori (PhD) értekezés. CEU, Budapest. <http://doi.org/10.14754/CEU.2017.10>
- BERECZ, ÁGOSTON 2019. The Language of Street Signs in Dualist Transylvania and the Banat. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica* 11/2: 23–36. <http://doi.org/10.2478/ausp-2019-0010>

LÁSZLÓ ANDOR

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-1915-3831>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

RESZEGI KATALIN, Kognitív szemléletű névtudományi vizsgálatok

A Magyar Névarchívum Kiadványai 54.

Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2022. 263 lap

1. RESZEGI KATALIN monográfiája nem csupán két tudományterület, a nagyobb múltra visszatekintő névtudomány és a hozzá képest jóval fiatalabb kognitív nyelvészet eredményeit ötvöző leírás, hanem egyben kísérlet egy olyan névtudományi keretrendszer lefektetésére, amely új, funkcionális-kognitív nyelvészeti alapokra helyezi a névtan már ismert és az újonnan felmerülő kutatási irányait, kérdéseit. Hiszen – ahogyan a szerző is idézi HOFFMANN ISTVÁN lényegi megállapítását – a névadás alapvetően kognitív aktus (1993/2007: 40). E modellnek a célja a neveket a maguk természetes komplexitásában bemutatni, mivel ahogy a szerző fogalmaz, „a kognitív megközelítés gyakorlatilag visszahelyezi a neveket abba a közegbe, amelyben működnek, s így lehetővé teszi, hogy a névhasználatot a maga komplexitásában vizsgáljuk” (10). RESZEGI KATALIN nemcsak azt mutatja be, hogy a kognitív nyelvészeti szemlélet eredményesen alkalmazható a névtani vizsgálatokban, hanem arra is rávilágít, hogy ez a nyelv-elméleti keret számos olyan jelenséget foglalhat rendszerbe, amellyel a névtan korábban – más terminológiai keretben – már foglalkozott. Ennélfogva a kognitív szemléletű onomasztika – újító törekvései ellenére – nem éles paradigmaváltásként, hanem részben a hagyományos névtudomány természetes folytatásaként is értelmezhető. Ennek eredményeképpen az is várható, hogy a nyelvtudományi vizsgálatokban általában kissé periférikus helyzetben lévő tulajdonnevek is jobban a figyelem előtérbe kerülnek majd.

2. A kötet három nagy részből áll: a rövid bevezető után az első fejezet a kognitív nyelvészeti fogalmi keretrendszer irányából vázolja a névtan kérdéseit, vizsgálati területeit. A második rész erre építve a kognitív nyelvészeti szemléletmód által felvetett új kutatási irányokat vizsgálja. A harmadik nagy fejezet egy szűkebb témára összpontosít, a helynévadás és -használat típusainak kognitív nyelvészeti értelmezésére. A könyvet rövid összegzés, egy tizenhét oldalas angol nyelvű összefoglalás és az irodalomjegyzék zárja. A téma és a megközelítési mód sokrétűsége miatt itt egy tematikus index is helyet kaphatott volna, ami megkönnyítené a többször előkerülő fogalmak visszakeresését.

Az első rész (13–70) a tulajdonneveket érintő kérdéseket a szemantika, a pszicholingvisztika és a neurolingvisztika szemléletének ötvözésével mutatja be. E nagy fejezet négy alfejezetet tartalmaz: az első a kognitív nyelvészeti modellt mutatja be általánosságban, amelyet a tulajdonnevek kategorizációjáról és jelentéséről szóló elemzés követ, végül a tulajdonnév–közszó váltás mint nem prototipikus tulajdonnév-használat típusait és problémáit tárgyaló rész zárja az első nagy fejezetet. A témákat „kitágított kognitív leírási keretben”, azaz először pszicholingvisztikai, majd kognitív szemantikai keretben helyezi el a szerző, a tulajdonneveknek a nyelvi rendszerben való elhelyezését, elméleti szerveződését, használatát rendkívül sokrétűen, számos fogalmon keresztül közelítve meg. Ez igen újszerű megközelítési mód, hiszen a kognitív nyelvészetben belül is ritkán párosul a két, módszerében és fókuszában eltérő diszciplína. A nyelvészek körében általános vélemény, hogy a pszicholingvisztika a konceptualizációt elsősorban az elme kognitív funkcióinak működésével magyarázza (ezzel kapcsolatban a szerző is figyelmeztet a neurolingvisztikában a „fizikalizmus és redukcionizmus csapdájá”-ra, 16), és a nyelv mentális rendszerbeli reprezentációját kísérleti módszerrel vizsgálja, míg a kognitív szemantika célja lexikográfiai és diskurzuselemzési módszerrel feltárni a jelentést a maga

összetett viszonyrendszerében. Újabban egyre markánsabban megjelenik az az érv, hogy a jelentést nagymértékben az emberen kívüli, környezeti, szociokulturális tényezők formálják. Azonban ahogyan RESZEGI KATALIN is meggyőzően bemutatja a tulajdonnevek kapcsán, az etnográfiai szempontok bevonása a pszicholingvisztikai vizsgálatokba olyan értékes eredményeket hozhat, amelyek a szemantika számára is jól hasznosíthatók. Ebbe az irányba mutat például napjainkban a – névtan számára is potenciálisan új irányt rejtő – kulturális idegtudomány (pl. HAN et al. 2013, MAALEJ 2023), amely az észlelés és a megismerés kulturális különbségeit az alapvető pszichológiai folyamatok és az idegi struktúra különbségeinek tulajdonítja; ezeket pedig olyan kulturális-kontextuális hatások alakítják, mint a kulturális tapasztalatok és viselkedési gyakorlatok rendszeres behatása.

A tulajdonnevek jelentésének és használatának kognitív nyelvészeti rendszerezése kapcsán olyan szempontokat tárgyal a szerző, mint a tulajdonnévi kategória belső szerveződésének nyelvi-kulturális különbségei, a prototipikalitás jelentés- és alaktani kérdései, a szociokulturális tényezők hatása (pl. a gyakoriság és az elsajátítás területén), az egyéni és a kulturális meghatározottság, a tulajdonnév viszonya a főnévi sémához, a tulajdonnevek jelentésmátrixa, a különböző névfajták fogalmi-szemantikai elkülönülése, a köznév–tulajdonnév kontinuumelvű felfogása vagy a típus előhívása (itt hivatkozni lehetne HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET 2010-es cikkére). További szempont lehet még a kognitív referenciapont-szerkezet (vö. LANGACKER 1993), amely a személynevek értelmezéséhez adhat támpontot, például az asszonynevek vagy a családnév–keresztnev konstrukciók kapcsán (l. pl. BARANYINÉ KÓCZY 2020, 2021). A szerző kitér identitásbeli, kulturális, társas, szituációs funkciókra is. Mindezeket a *névmodell* terminus fogja össze, amely a nevekről való általános tudást jelenti. Ez az elnevezés azért is szerencsés, mert jól kapcsolható a kognitív nyelvészetben elterjedt *kognitív modell*, illetve *kulturális modell* terminusokhoz.

A második nagy fejezet (71–128) két olyan témát mutat be, amelyek a nevek funkcionális-kognitív szemléletéből adódóan vetődnek föl új vizsgálati területként. Az első téma a tulajdonnevek elsajátításának mechanizmusa gyermekkorban, amelyet a személynevek és helynevek elsajátításán keresztül szemléltet a szerző, jelentős mértékben a saját kutatásaira alapozva. A második, jóval terjedelmesebb alfejezet a térészelelésből származó téri reprezentációk és a helynevek viszonyát elemzi. Itt először a térben való tájékozódás alapvetéseiről, majd a téri modellt meghatározó elemekről és vizsgálati szempontrendszeréről, végül a nyelvi relativizmusról olvashatunk a helynevekkel összefüggésben. A szerző részletekbe menően, a pszichológiától az antropológiáig számos diszciplína eredményeire támaszkodva mutatja be a helynevek szerepét a téri orientációban, szerepüket a kulturális közösségekben, a névadás gyakorlatát, valamint a helynevek mentális reprezentációjának és a névhasználatnak a viszonyát. Érdekes szempont SZILÁGYI N. SÁNDOR (1996) modellje alapján a helyneveknek az értékítéletekkel való összefüggésbe hozása. A nyelvi relativizmus olyan fontos kérdéskör, amely már az első fejezetben felmerül az olvasóban, így korábban is érdekes lenne megemlíteni. Hiszen izgalmas megállapítás, hogy „a kognitív térkép mindenkor szerveződése meghatározza a térről való nyelvhasználatot, a területről való beszédet, s ennek részeként a helynévalkotást és a helynévhasználatot” (93), és rögtön felmerül a kérdés, hogy vajon ugyanígy a helynév milyen mértékben befolyásolja a téri mentális modellt. A nyelvi relativizmus kérdéseinek kapcsán a szerző arra jut: különbséget kell tenni modern és tradicionális társadalmak névhasználati szokásai között. Ehhez a témához kapcsolható lenne a már említett kulturális idegtudomány alapvető kérdése is: a földrajzi környezet befolyásolja-e a téri észlelést, és amennyiben igen, az milyen hatással van a helynévhasználatra. Többek között az egybefüggő területet tagoltnak észlelő inuitok

esete (103) vagy egyéb etnofiziógráfiai vizsgálatok arra utalnak, hogy az ilyen irányú vizsgálatok is érdekes eredményeket hozhatnak.

A harmadik fejezet (129–208) a tulajdonnevek egy csoportjának, a helyneveknek a kognitív szemantikai tipológiáját tartalmazza. Az itt tárgyalt műveletek (metonímia, metafora, jelentéshasadás, névformáns) közül kettő, a metonímia és a metafora a kognitív nyelvészet központi fogalmai, míg a *jelentéshasadás* és a *névformánszal való névalkotás* hagyományos terminusok. A szerző az elsőként bemutatott kategóriát, a metonimikus névadást véli az egyik legmeghatározóbbnak, amelynek számos sémája van: HELY A HELY HELYETT, SZEMÉLY A HELY HELYETT, NÖVÉNY A HELY HELYETT és ÁLLAT A HELY HELYETT. A metaforikus névadás kapcsán RESZEGI arra mutat rá, hogy a metaforikus névadás jóval kevésbé elterjedt, mint a metonimikus. Ennek oka a metaforikus eredetű nevek motiváltságában rejlik, azaz hogy bizonyos helyek/tárgyak esetében nem létezik olyan tulajdonság (és egyben azt kifejező melléknév), amely pontosan megragadná az adott hely valamely jellemzőjét, így ilyenkor az adott hely inspirálta asszociáció kap szerepet a névadásban. A leggyakrabban használt metaforikus forrástartományok a HÁZTARTÁSI ESZKÖZÖK, BERENDEZÉSI TÁRGYAK, RUHADARABOK, ÁLLATOK és TESTRÉSZNEVEK. Az ezt követő alfejezet a jelentéshasadás által keletkezett helynevek keletkezésének körülményeit és folyamatát mutatja be. Végül a grammatikai meghatározottságú névalkotás fajtáit ismerhetjük meg a kognitív szemléletű nyelvtan funkcionális fogalmi keretere építve; ennek két típusa a morfológiai és a lexikális helynévformánszal való névalkotás, amelyek kompozitumszerkezetté válásuk folyamatában ragadhatók meg.

3. RESZEGI KATALIN a tulajdonnevek kognitív szemléletű modelljét átgondolt, jól felépített struktúrában, kiterjedt fogalmi rendszerét fokozatosan bevezetve mutatja be, mindezt gördülékeny és olvasmányos stílusban. A szerző rendkívül impozáns módon, számos tudományterület hazai és nemzetközi szakirodalmának feldolgozásával, valamint saját sokrétű kutatásaira támaszkodva helyezi új megvilágításba a névtan már ismert és a jövőben kutatásra javasolt területeit. A kötet kimagasló érdeme, hogy a nyelvi tevékenységet igyekszik a maga komplexitásában, minél teljesebb összefüggérendszerében bemutatni, feltárni minden lehetséges körülményt és külső-belső tényezőt, amely a tulajdonnevek használatával kapcsolatba hozható. Megállapításai a sokféle és sokszor egymásnak ellentmondó kutatási eredmények közepette is eligazítanak, árnyaltak, és kerülnek a leegyszerűsítést. Éppen a téma összetettsége miatt azonban az olvasó számára nagy segítséget jelentenek a nagyobb tartalmi egységek elején és végén szisztematikusan elhelyezett rövid kérdésselvetések és összefoglalások, az értelmezést talán még jobban segítő (és a tartalmat/tárgyalt fogalmakat is jobban reprezentáló) címek, további tagolások. Ezek azonban egyáltalán nem vonnak le e munka tudományos értékéből, amely egy újabb terület, a kognitív névtudomány fogalmi rendszerének és modelljének lefektetése.

Hivatkozott irodalom

BARANYINÉ KÓCZY JUDIT 2020. Asszonynev, család és identitás összefüggései a XXI. század elején. In: FÓRIS ÁGOTA – BÖLCSKEI ANDREA – HELTAI JÁNOS IMRE szerk., *Nyelv, kultúra, identitás Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben IV. Szociolingvisztika, névtan, nyelvtörténet*. Akadémiai Kiadó, Budapest. https://mersz.hu/dokumentum/m715nyki4sznyy_41/ – https://mersz.hu/hivatkozas/m715nyki4sznyy_46/#m715nyki4sznyy_46. <https://doi.org/10.1556/9789634545385>

- BARANYINÉ KÓCZY, JUDIT 2021. Correspondences between Hungarian women's marital names and the traditional family schema. In: WOLF, HANS GEORG – LATIĆ, DENISA – FINZEL, ANNA eds., *Cultural-Linguistic Explorations into Spirituality, Emotionality, and Society*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia. 151–184.
- HAN, SHIHUI – NORTHOFF, GEORG – VOGLEY, KAI – WEXLER, BRUCE E. – KITAYAMA, SHINOBU – VARNUM, MICHAEL E. W. 2013. A cultural neuroscience approach to the biosocial nature of the human brain. *Annual Review of Psychology* 64: 335–359.
- HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET 2010. A tulajdonnév jelentése és stilisztikája kognitív megközelítésben – a sinkai személynévben. *Magyar Nyelvőr* 134: 283–297.
- LANGACKER, RONALD W. 1993. Reference-point constructions. *Cognitive Linguistics* 4: 1–38. <https://doi.org/10.1515/cogl.1993.4.1.1>
- MAALEJ, ZOUHEIR 2023. Fruits and plants, grains and seeds, birds, precious metals, and substances, or the conceptualization of colors in Tunisian Arabic. *Cognitive Linguistic Studies* 10: 270–293.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 1996. *Hogyan teremtünk világot?* Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár.

BARANYINÉ KÓCZY JUDIT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6685-7133>

Pannon Egyetem

Humántudományi Kar

Namenforschung im Spannungsfeld zwischen Wissenschaft und Öffentlichkeit. Beiträge zum Symposium Namenforschung (Linz, 4–6. Oktober 2018) [Névkutatás a tudomány és a nyilvánosság ütközőzónájában.

Egy névtani szimpózium előadásai (Linz, 2018. október 4–6.)

Szerkesztők: PETER ERNST – STEPHAN GAISBAUER – ALBRECHT GREULE – KARL HOHENSINNER. Regensburger Studien zur Namenforschung 12. Edition Vulpes, Regensburg, 2022. 523 lap

1. Az azonos című szimpózium előadásainak írott változatát tartalmazó, német nyelvű kötetben a szerkesztők előszavát (9–11) követően hat tematikus egységben (névkutatás az interneten, névkutatás és ezotéria, népnevek és helynevek, személynév, bionimák, egyebek) 25 tanulmány olvasható, köztük több magyar szerző írása is.

2. Az internet és a névkutatás témakörébe tartozó tanulmányok első darabja, ALBRECHT GREULE írása arra keresi a választ, hogy az átfogó, tudományosan megalapozott névtani műveket miként lehetne közelebb hozni az érdeklődő nagyközönséghez (15–27). A szerző – néhány valós, elrettentő példa után – egy lehetséges Wikipédia-szócikken mutatja be, hogyan lehetne a tudományos eredményeket közérthető (rövidítésektől mentes) formában közzétenni. Meglátása szerint a cél eléréséhez mindenképp szükség van a számítógépes nyelvészek és a tudománykommunikáció szakembereinek közreműködésére is.

WOLFGANG JANKA az interneten fellelhető bajor névfejtések alapján mutat rá azok problémáira (hibás első adatolások, kevéssé valószínű vagy teljesen hibás értelmezések, keltamánia, bizonyos – pejoratív konnotációjú – állatnevek kerülése), majd egy mintabejegyzésen keresztül mutatja be, hogy egy 2018 óta futó projektben hogyan dolgozzák fel Schwaben (Sváböld)

kormányzati kerület helyneveit, és ez milyen különbségekkel jár a Bajor történeti helynévtárhoz képest (29–42).

A fejezetet záró írásban MARTIN HANNES GRAF azt ismerteti, hogy milyen előnyökkel jár, illetve milyen kutatómódszertani vagy adatbázisbeli problémákat hoz felszínre a 2006 óta létező és a svájci helynévkutatás eredményeit összefoglaló, bárki számára elérhető ortsnamen.ch honlap használata (43–54).

3. A tudományos névkutatás és az ezotéria témaköre kapcsán először KARL HOHENSINNER azt vizsgálja példákkal bőségesen illusztrálva, hogy milyen szakadék tátong a helynevek etimológiáinak tudományos igényű feltárása, illetve a magukat szakértőnek beállító laikusok által megideologizált névfejtések között (57–120). A laikus névértelmezések különösen a 19. század végétől kezdve szaporodtak el. Ez főleg a népművelés, illetve az iskolai oktatás terén okoz konfliktusokat, a tudományos eredmények háttérbe szorulásával. A laikus ezoterikus-újpogány kultúra- és természetitér-értelmezés (amely helynevek értelmezését is magában foglalja) Guido von List írói munkásságával kezdődött, aki a Duna menti osztrák területek helyneveit egy titokzatos ősnép nyelvének ősi gyökeire vezette vissza. Ennek az ősnépnek, ősnelvnek és ősgyököknek a homályos és idealizáló elképzelése még ma is produktívan él tovább. HOHENSINNER szövegpéldákon keresztül vezeti le, hogyan kapcsolódik Georg Lanz-Liebensefels, Alois Ernst Milz, Franz Ertl és Inge Resch-Rauter munkássága módszertanilag és tartalmilag Listéhez.

IMREH RÉKA írása azt mutatja be, hogy az utóbbi évtizedek magyar laikus névfejtéseiben (könyvekben, egyéb írásokban, az interneten) milyen szerepet játszik az ún. újnacionalizmus ideológiája (121–144). A szerző célja az ún. népi névtant nem mint áltudományt, hanem mint egy másik megközelítésmódot vizsgálni, így a kapcsolódó terminusokat is tágabban értelmezi, illetve újak bevezetését is javasolja. A példaként hozott hely- és személynevek (pl. *Beszterce, Esztergom, Pilis, Dobogó-kő; Diana, József, Ottmár*) alapján azt szűri le, hogy a nevek nem csupán a témát jelentik, amely körül a laikus diskurzus folyik, hanem olyan eszközök is, amelyek segítségével bizonyos ideológiák és célok kifejezésre juthatnak és megkonstruálódhatnak. Az, hogy a nevek egy adott etnikumhoz való tartozás szimbólumaiként és jeleiként is fel lehet fogni, névideológiai kérdés is; az újnacionalizmus jelenségének és megjelenési formáinak, köztük a neveknek a vizsgálata pedig közelebb vihet a nemzeti identitás, önkép és a jelen eseményeinek megértéséhez is.

JUTTA LESKOVAR a mostanság divatos újpogányság (újboszorkányság, újgermánység, újdruidizmus) régészeti meg(nem)alapotottságát kutatja (145–157). Német, illetve angol nyelvű kérdőíves vizsgálatában egyrészt arra kereste a választ, hogy a magukat újpogányoknak tartók milyen módon használják az általuk kereszténység előttinek tartott (kultusz)helyeket (például ásással rongálják-e azokat), másrészt arra kérdezett rá, hogy milyen a válaszadók általános viszonya a múlthoz, illetve ahhoz a tényhez, hogy azt csak hiányos forrásokon keresztül lehet megismerni.

4. A kötet következő fejezete elsősorban a helynevek, s mellettük a népnevek témakörét állítja a figyelem középpontjába. Utóbbi témát a bajorok népnevének eredetéről szóló tanulmány képviseli, melyben VOLKER SCHIMPF azt a hipotézist állítja fel, hogy ennek a megnevezésnek a létrejöttében mind a germán **Bajja-warjōz*, mind a Mauretania provinciabeli nyelvben használt *Bavares* alak szerepet játszott, vagyis a két korábbi eredeztetés keveredése adja a ma is ismert népnevet (161–188).

A fejezet többi írása a helynevek területéről meríti témáját. HARALD BICHLMEIER arra világít rá *Magdeburg* és *Róma* nevének példáján keresztül, hogy milyen hamis néveredeztetésekhez vezethet a sajtóval való kapcsolat, viszont igen gyümölcsöző eredményeket hozhat a régészekkel való közös munka (189–217). PETER WIESINGER felső-ausztriai (219–237), ANDREA WEBER alsó-bajorországi (239–258), MAGDALENA SCHWARZ pedig Salzburg környéki helynevek (nép)etimológiáit tárja az olvasó elé (259–267).

Különösen figyelemreméltók CHRISTIAN ZSCHIESCHANG tanácsai: a Lausitz ószorb eredetű helyneveit tárgyaló munkájában lépésenként példaszerűen, aprólékosan részletezve mutatja be, hogyan érdemes egy nem szakmai (például érdeklődő helytörténészekből álló) közönségnek névtani témájú előadást tartani (269–296).

A fejezet további tanulmányaiban SANDA RAPA és RENĀTE SILIŃA-PINŃE a lett helynevek széles körű társadalmi gyűjtésének történetét idézi fel (297–310); MARINA ANDRAZASHVILI arról értekezik, hogy milyen formában kerülnek át német tulajdonnevek (különösen helynevek) a grúz nyelvbe (311–339); ARMIN HÖFER pedig egy helyi újságban rendszeresen megjelenő, egy-egy bajor helynevet közérthető formában (és részben bajor nyelvjárásban) bemutató sorozatot ismertet (341–360).

5. A személynevek témakörére fókuszáló fejezet élén ROSA KOHLHEIM munkája áll, mely azt a kérdést járja körül, hogy miként lehet a névkutatás legújabb eredményeit a nagyobb nyilvánosság elé tárni úgy, hogy mind a tudományosságnak, mind a közérthetőségnek eleget tegyünk (363–371). Példaként a Duden utónévszótárait idézi, amelyeket a férjével együtt újra és újra átdolgoznak, hogy egyre könnyebben használhatók legyenek a nagyközönség számára.

MICHAEL MITTERAUER és WOLFRAM AICHINGER azt a folyamatot mutatja be, amelynek során a Habsburg-dinasztia tagjai a 16. század végétől a 17. század végére eljutottak oda, hogy az újszülöttjeik egy-egy keresztnév helyett két, három, sőt nemritkán több keresztnévet kapjanak (373–385).

SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ azt vizsgálja, hogy a laikusok (itt: 70 egyetemi hallgató) milyen konnotációkat kötnek öt-öt magyar férfi-, illetve női névhez (387–408). A kérdőívben minden keresztnévhez három, az utónevekhez tartozó ellentétpárt (nagyon ismert – idegen, divatos – divatjamúlt, jól csengő – nem jól csengő), illetve öt, a feltételezett névviseelőhöz tartozó ellentétpárt (férfias – nőies, szegény – tehetős, nem intelligens – nagyon intelligens, vonzó – nem vonzó, vallásos – ateista) kellett skálázniuk. Az eredményekből az látszik, hogy a hagyományosnak tekinthető keresztnéveket (*László, Botond; Anna, Mária*) a válaszadók intelligens és inkább hívő névviseelőkhöz társították, míg a *Rikárdó* és a *Vanessza* nevet nem intelligens és szegény névviseelőkhöz kötötték. A *Bence* és a *Dominik*, illetve a *Zoé* és a *Boglárka* nevet inkább tehetősebb családokhoz kapcsolták, míg a *Rikárdó* és a *Vanessza* a szegényebb rétegek nevének számát a megkérdezettek szerint.

A genderonomasztika lehetséges területét képviseli JANA VALDROVÁ tanulmánya, amely a cseh névadás jogi kérdéskörének két, egymással részben összefüggő problémáját vizsgálja: egyfelől azt, hogy mennyire szűk lehetőségeik vannak a nemváltoztatáson átesett személyeknek család- és/vagy keresztnévük megváltoztatásakor; másfelől azt, hogy miért kötelező még mindig az 1945 óta előírt *-ová/-á* végződés a női családnevek esetében (409–421).

PETER ERNST a káromkodásokban megjelenő személynevek kapcsán leszögezi, hogy a nyelvi jelek pejoratív jellemzője nem a nyelvi rendszer szerves része (423–433). Az tehát, hogy milyen nevek jelennek meg káromkodásokként, nyelven kívüli, pragmatikai faktoroktól

függ, az utóbbiaknak pedig sokféle okuk lehet. Ráadásul az ilyen nevek megítélése is változik idővel: más-más nevek válnak komikussá, elavulttá vagy megszokottá.

6. Az ún. bionimák, illetve a nevezéktan kérdéseit tárgyaló két tanulmány egyike, MEGUMI KIESEL, ISABEL KRANZ és HEIMO RAINER írása a növénynevek, illetve az ezekhez kapcsolódó terminusok (tudományos név, könyvekben/határozókban előforduló név, mindennapi használatban előforduló név, nyelvjárási név) különbségeinek tárgyalása után szépirodalmi példát hoz egy újonnan felfedezett növényfaj különböző szintű elnevezéseire, valamint azokra a faktorokra, amelyek egy új (tudományos) név létrejöttét meghatározzák (437–468).

A másik írást a biológus-múzeumszociológus ERNA AESCHT jegyzi, aki szerint az elnevezés nem csupán az információátadáshoz és -visszahíváshoz szükséges semleges, címkéző folyamat, hanem társadalmi funkciója is van, amelynek révén – akár kreatív módon is – felhívja mások figyelmét számos (még) ismeretlen élőlény létezésére (469–487).

7. Az egyéb névtípusokat taglaló írásközött KLAUS WOLF Augsburg város különböző elnevezéseinek késő középkori és kora újkori féltudományos, illetve teljes mértékben népetimológiai értelmezéseiből ad egy csokorra valót (491–497).

VOLKER KOHLHEIM az irodalmi névadás vizsgálatát (amelyet ő mások nyomán poetonomasztikának nevez), illetve ennek különösen az összehasonlító ágát mutatja be gyümölcsöző tudományterületként, erre hoz néhány, regényekből vett példát és elemzést (499–513).

A kötetet záró tanulmányban UJVÁRI HEDVIG a *Simon Maximilian Südfeld* néven Pesten született, majd *Max Nordau* néven ismertté vált cionista orvos-publicista névváltoztatásának a történetét mint világnézeti aktust mutatja be (515–523). Érdekes lehet, hogy a *Südfeld* helyett (amely egyébként nem számított tipikusan zsidó névnek) miért német és nem magyar nevet választott *Nordau*. A szerző szerint erre az a válasz, hogy *Nordau* csak később, az antiszemitizmus és Theodor Herzl hatására vált öntudatos zsidóvá és cionistává; a névváltoztatás a zsidósággal és a magyarsággal való szembenállását egyaránt kifejezte.

8. Ahogyan arra a kötet előszavában a szerkesztők is felhívják a figyelmet, a névkutatás eredményei, illetve problémafelvetései egyre nagyobb figyelmet kapnak a médiában, illetve a nyilvánosság előtt. Ám a tudomány művelői és az érdeklődő nagyközönség tagjai között olykor feszültség vagy konfliktus alakul ki, amelyek a naiv és általában veszélytelen elgondolásoktól az ezoterikus összeesküvés-elméletek kontextusában fogant nacionalista elképzelésekig terjedhetnek. A másik oldalról nézve viszont a tudomány sem mentes az ideológiáktól, és erre a tudománynak magának is reflektálnia kell. A kötet mind a névtudományon belüli, mind az azon kívüli konfliktusok bemutatására, illetve azok lehetséges feloldására hoz példákat, miközben arra is rámutat, hogyan működhet jól a tudás átadása a névtudomány és társtudományai (nyelvészet, történettudomány, geográfia, biológia, néprajz, régészet) között.

KOZMA JUDIT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8294-2178>

Budapest

Onomastikas pētījumi II / Onomastic Investigations II [Névtani kutatások II.]

Szerkesztők: LAIMUTE BALODE – CHRISTIAN ZSCHIESCHANG.

LU Latviešu valodas institūts, Rīga, 2020. 343 lap

1. A többnyelvű névtani tanulmánygyűjtemény – bár ez csupán a copyrightoldalról derül ki az olvasó számára – egy két évvel korábban Rígában megrendezett nemzetközi névtani konferencia előadásainak anyagát adja közre. A kötet huszonegy tanulmányt tartalmaz, melyek szerzői különböző országok és nyelvek tulajdonneveivel kapcsolatos kutatásaik eredményeiből adnak ízelítőt az olvasónak. A cikkek többsége angol nyelven, kisebb része pedig lett, illetve orosz vagy német nyelven kapott helyet a kötetben. A kiadvány egy 2012-ben megrendezett hasonló című konferencia, illetve 2014-ben megjelent konferenciakötet (OJĀRS BUŠS at al. eds., *Onomastikas pētījumi / Onomastic Investigations*. LU Latviešu valodas institūts, Rīga) nyomában járva kínál – tematikailag nem fókuszált, inkább minden szempontból változatos – betekintést a nemzetközi névkutatás tematikáiba.

2. A kötet tanulmányainak legnagyobb része a helynevek vagy a személynevek, illetve a két nagy tulajdonnévi kategória elemeinek valamilyen szempontból összekapcsolódó vizsgálatára irányul. Az egyes írások szerzőik neve szerinti betűrendben követik egymást, így az alábbi ismertetésben is ennek rendjét követjük.

BÁBA BARBARA a tulajdonnevek nyelvjárástörténeti forrásértékének kérdését tárgyalja tanulmányában (7–17). A térbeli vagy időbeli szempontból kérdéses nyelvtörténeti adatok vizsgálatának lehetőségeit a *patak*, illetve a *kerek* és az *erdő* földrajzi köznevek kapcsán példázza, s a témakör kutatásában a nyelvtörténeti adatok mellett a szinkrón dialektológia ismereteinek, illetve a kvantitatív nyelvföldrajzi módszerek alkalmazásának hasznosságát hangsúlyozza.

LAIMUTA BALODE a keresztnév-változtatások jelenségét vizsgálja a 21. század első évtizedeiből való hivatalos lettországi adatok (12 ezernél több névváltoztatási eset) névlistáinak a felhasználásával (18–37). A régi és az új keresztnemek egymáshoz való viszonya alapján azonosítja a névváltoztatások jellemző típusait, és bőségesen példázza is őket tanulmányában.

HARALD BICHLMEIER a Róma nevének eredetével kapcsolatban – számos más lehetséges etimológia mellett – felmerült főníciai eredeztetés esélyeit teszi mérlegre (38–56). Tekintve a főníciai kölcsönszavak csekély számát a latinban, valamint a magyarázat alátámasztásához szükséges régészeti adatok hiányát, az újabb feltevést egyértelműen elvetendőnek tartja.

HANS-PETER EDERBERG tanulmányának tárgyát a tulajdonnevek, közelebbről a helynevek információs tartalma, illetve az ennek kezelésére rendelkezésre álló lehetőségek képezik (57–69). Munkája a bibliográfiai leírások, illetve a nagy adatbázisokban való tárolás és feldolgozás szempontjából elemzi témáját.

VALTS ERNSTREITS írása a lív nyelvi eredetű lett helynevek kérdéskörére fordítja a figyelmet (70–80). Témája a két nyelv története és kapcsolatai szempontjából, s tágabb értelmű történelmi tanulságai vonatkozásában tarthat számat a kutatói érdeklődésre.

MARTYNA GIBKA a Terry Pratchett nevéhez fűződő Korongvilág-regények írói névvilágát vizsgálja, hasonló tárgyú korábbi cikkeinek tematikáját folytatva, a *The Fifth Elephant* (magyar kiadása: *Az ötödik elefánt*) című regény példáin keresztül (81–94). Írásában a mű név-

anyagát elemzi a tulajdonnevek funkciói szempontjából, az írói névadás általa leírt elméleti modelljének keretében, illetve módszertanát követve.

ANNA ELIZABETE GRIŦE a lettországi ház-, illetve tanyanevek témakörét kutatja tanulmányában (95–111). A komoly történeti hagyományokkal rendelkező névtípust az 1990. évi földreform is megerősítette, mely előírta a hasonló típusú tulajdonnevek használatát. A szerző egy olyan, nyelvi és etnikai szempontból vegyes lakosságú területen vizsgálja e nevek megjelenését, ahol a névtípusnak nem voltak számottevő előzményei.

OTILJA KOVALEVSKA a 16. század végi livóniai személy- és helynévanyag, illetve ezek összefüggéseinek körébe kínál betekintést írásában (112–138). Történeti névanyaga és a későbbi évszázadok, illetve a jelenkor helynévállománya közt jelentős korrelációt mutat ki, s a hivatalosan csupán a 19. századtól létező családnévhasználat számottevő előzményeit is sikerrel azonosítja a vizsgált területen.

ДЕНИС КУЗЬМИН (DENIS KUZMIN) a karéliai nők középkori személyneveit vizsgálja tanulmányában (139–151). Míg kereszténység előtti férfineveket a történeti források mellett a családnévek és a helynévanyag is bőven őrzött meg az utókornak, a régi balti finn női nevek ezek nem szolgáltatnak hasonló anyagot. E téren a szerző a népköltészet szóbeli hagyományai mellett a hagyományos falusi tehénnevek tanulságait látja felhasználhatónak.

PHILIP W. MATTHEWS a sajátos szerkezetű, hibrid földrajzi nevek problémakörét tárgyalja (152–174). Míg többen az ilyen struktúrák használatát gyakori tautologikus jellegük miatt ellenzik a nemzetközi helynév-standardizáció gyakorlatában, a szerző éppen ezek jelentőségét hangsúlyozza – új-zélandi példák alapján – a különböző identitások, illetve a kulturális örökség megőrzésében.

SOLVITA POŠEIKO a kereskedelmi vállalkozások neveinek a nyelvi tájképben meglévő szerepét, illetve azokat a módokat vizsgálja, ahogyan a globalizáció, lokalizáció és glocalizáció (globálissá vált termékeknek a helyi környezethez való adaptálódása) kifejeződik (175–196). A szerző elméleti, általános jellegű megközelítést a vonatkozó lettországi gyakorlat elemzésével egészíti ki.

SANDA RAPA több évszázad háborús eseményeinek a lett helynévanyagra való hatását kutatja (197–209). Ezek számos helynév megsemmisülésében játszanak szerepet, de új – időleges vagy maradandó – helynevek keletkezését is eredményezhetik. A szerző kitér arra is, hogy a helynevek megfelelő használata milyen jelentőséggel bírhatott a hadviselésben, s hogy a helynévadás ideológiai fegyverként is használatos lehetett.

ALENA RUDENKA a 13. századi szmolenszki kéziratokban előforduló tulajdonnevek állományát állítja a fókuszba (210–221). A kisebb részben helynévi, nagyobb részben személynévanyagot tartalmazó forrásanyag elsősorban, de nem kizárólag a keleti szlávtság szempontjából érdemes a közelebbi vizsgálatra.

RENĀTE SILIŅA-PINŦE 17. század végi dél-livóniai svéd térképeket vizsgál a rajtuk megjelenő mikrotoponimák szempontjából (222–239). Bő két tucat objektum nevét vizsgálja, s tanulmányát számos egykori térkép képi részleteivel illusztrálja.

DAIVA SINKEVIČIŪTĒ az *-(i)ut* végű balti eredetű litván keresztnevek körére, azaz egy karakterisztikus névtípusra fordítja figyelmét tanulmányában (240–259). A balti eredetű keresztnevek a nemzeti névanyag 20. század eleji megújulását követően váltak népszerűvé, s körükben e morfológiai típus a legjellemzőbb napjainkban is. A tanulmány e nevek különböző kategóriáit és népszerűségük történeti alakulását mutatja be az olvasónak.

GRANT SMITH – Shakespeare műveinek névadására vonatkozó tanulmányai sorát folytatva – ezúttal a Sok hűhó semmiért névvilágát állítja figyelmének középpontjába (260–272). Ennek kapcsán az írói nevek másodlagos, szimbolikus jelentéseit vizsgálja, továbbá ezek szerepét a shakespeare-i humor közvetítésében az egykori és mai közönség számára.

SZŐKE MELINDA a garamszentbenedeki apátság alapítólevelének interpolált részeire, illetve az ebben lévő helynévi szórványok vizsgálatának lehetőségeire vonatkozó eredményeit teszi közzé írásában (273–285). Kutatásai az adott nyelvtörténeti forrástípus hasznosításához kínálnak hasznos szempontokat néhány részletesebben bemutatott példa segítségével, a nem magyar olvasók számára is.

JOAN TORT-DONADA kötetbeli írása a helynevek és földrajzi környezetük viszonyát tárgyalja (286–299). Ennek kapcsán a földrajztudomány szempontjából közelít a kérdéshez, a leírás és a tér differenciálásának fogalmát állítva a középpontba. Ennek kapcsán, amint a szerző bemutatja, a toponímia az értelmezés és a magyarázat eszközeként szolgálhat a kutató számára.

ANTA TRUMPA két hasonló alakú, de különböző eredetű, egyaránt 'moha' jelentésű jövevény-szó megjelenését vizsgálja a lett helynévanyagban (300–311). Az ezekből származó helynevek földrajzi elterjedését elemezi, s ennek kapcsán kutatja tovább a szóban forgó szavak nyelvi eredetét is.

НАТАЛИЯ ВАСИЛЬЕВА (NATALIJA VASILEVA) a névtani norma fogalmát állítja a középpontba, melyet a nyelvi norma fogalma, annak alapvető jelentései felől közelít meg írásában (312–326). Ennek kapcsán szól a pragmatikai norma jelenkori változásairól (az idegen eredetű, illetve a rendszerbe nem illő tulajdonnevek rugalmasabb befogadása, a névtani kreativitás jóváhagyólagos térnyerése stb.), ezeket pedig elsősorban a modern társadalomban zajló globalizációs folyamatokból tartja magyarázhatónak.

CHRISTIAN ZSCHIESCHANG a településnevek és víznevek között fennálló jellemző kapcsolatok témakörét tárgyalja tanulmányában (327–341). Ide tartoznak a helymeghatározás, illetve a vizekhez kapcsolódó tevékenységek megnevezésének, de a korai településtörténeti folyamatok vizsgálatának kérdései is. Ezeket illusztrálja a szerző az Elba vízgyűjtő területéről származó példák bemutatásával.

3. Az ismertetett kötet a felmerülő elméleti kérdésekkel együtt is különböző országok és nyelvek névanyagának vizsgálatába és módszereibe kínál betekintést, szerzői összetételének köszönhetően a Baltikum névtani kutatásaira vonatkozó kiemelt hangsúllyal. A különböző nyelvű tanulmányokhoz egyaránt angol absztraktok kapcsolódnak, melyek többnyire viszonylag részletesen adnak rövid tájékoztatást az adott cikk tartalmáról az érdeklődő olvasónak. A kötet a jelenkori névkutatás tematikai és megközelítésbeli sokszínűségének példáját nyújtja.

FARKAS TAMÁS

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7732-2302>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Naming, Identity and Tourism [Elnevezés, identitás és turizmus]

Szerkesztők: LUISA CAIAZZO – RICHARD COATES – MAOZ AZARYAHU.
Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 2020. 233 lap

1. A tanulmánykötet egy 2018 májusában azonos címmel megrendezett nemzetközi konferencia anyagából nyújt válogatást. A kötet a szerkesztői bevezetőt (1–10) követően 13 tanulmányt ad közre, amelyek – a konferencia sokszínűségét és interdiszciplináris jellegét megőrizve – más-más elméleti keretben és különböző módszertani eljárásokat alkalmazva járnak körül olyan jelenségeket, problémákat, amelyeknek az esetében összefonódnak egymással a névadáshoz, elnevezéshez kötődő kérdések, a turizmus gazdasági, politikai és kulturális vonatkozásai, valamint az identitás, illetve az identitáskonstruálás kérdései.

2. A kötet nyitó tanulmányában MAOZ AZARYAHU a névadás és a helyek „megalkotása” (*place-making*) közötti összefüggésekkel foglalkozik (11–27). Alapállítása, hogy a földrajzi egységek elnevezése aktív és meghatározó szerepet tölt be abban, hogy az adott terület helyként, azaz önálló földrajzi és kulturális entitásként – vagy a turizmus perspektívájából: célállomásként – legyen konceptualizálható. AZARYAHU rámutat arra, hogy a helyek megnevezése ideológiák által befolyásolt eljárás, amelynek során összekapcsolódik egymással a földrajzi értelemben vett tér, a politika, a kollektív emlékezet és az identitás.

RICHARD COATES tanulmánya a neveknek, illetve – ezzel összefüggésben – a lokális identitásoknak a turizmusban és a márkáépítésben betöltött szerepét vizsgálja (29–44). Amellett érvel, hogy az elnevezések konnotációik révén olyan címkékként működ(het)nek, amelyeken keresztül hozzáférhetővé válnak és egyúttal árucikké is tehetők egy közösség elvárásai, preferenciái, ez az összefüggés pedig sokrétűen kiaknázható az idegenforgalmi, illetve a turizmushoz kapcsolódó egyéb kereskedelmi tevékenységek során.

LUISA CAIAZZO más nézőpontból közelít az elnevezés és a turizmus közötti összefüggésekhez e kötetbeli cikkében (45–64). Kutatása arra a megállapításra épül, hogy a helynevekhez kötődő asszociációk a turizmus számára stratégiai jelentőséggel bírnak, és jelentős szerepet játszhatnak a turisztikai helyszínek arculatának (ki)alakításában. A tanulmány két város – a boszorkánypereiről elhíresült Salem és a „boszorkányvárosként” említett, a hiedelmek szerint már nevében is balszerencsét hordozó olasz Colobraro – példáján keresztül mutatja be, hogy az elnevezésekhez társuló asszociációk manipulálásával hogyan építhetők sikeres turisztikai kampányok a helynevekre még olyan esetekben is, amikor a megnevezett város büntényekről híresült el.

A kötet negyedik fejezetében ELENA BELLAVIA a dél-tiroli helynevek olaszosításának problematikáját vizsgálja (65–77). A cikk a német és olasz elnevezésekhez kötődő identitások kérdését és ezeknek a turisztikai, illetve gazdasági érdekekkel való összefonódását állítja a figyelem előterébe, miközben hangsúlyt fektet a kérdés politikai vonatkozásaira is.

KATHRYN M. HUDSON mexikói és közép-amerikai példákat tanulmányozva arra keresi a választ, hogy miként lehet az elnevezési és identifikációs gyakorlatok vizsgálatán keresztül közelebb jutni a régészeti, a kulturális örökség és a turizmus közötti komplex kapcsolatok jobb megismeréséhez (79–98). Kutatása kitér arra a kérdésre is, hogy a földrajzi egységeknek, kulturális csoportoknak, személyeknek, tárgyaknak a régészeti leírásokban, illetve a turisztikai-adminisztratív diskurzusokban használt elnevezései közötti különbségek milyen hatással lehetnek

a lokális identitásgyakorlatokra, és hogyan függhetnek össze a vizsgált csoportok etnolingvisztikai heterogenitásának megváltozásával is.

A hatodik fejezetben TÓTH VALÉRIA a Magyar Digitális Helynévtárat, annak anyagát, jelentőségét és vállalásait mutatja be részletesen (99–112). Hangsúlyozza, hogy a toponimák elválaszthatatlanok attól a kulturális és társas-társadalmi környezettől, amelyben létrejöttek, illetve amelyben használják őket, gyűjtésük és vizsgálatuk így nem csupán nyelvi, hanem kulturális és örökségvédelmi szempontból is jelentős vállalkozás.

SARA MATRISCIANO a névadás, az identitás és a turizmus közötti összefüggéseket egyetlen konkrét példán keresztül kísérel meg áttekinteni cikkében (113–133). Esettanulmány jellegű írásában a szerző a nápolyi *Museo della Pace MAMT (Mediterraneo – Arte – Musica – Tradizioni)* múzeum elnevezésével foglalkozik. Azt a kérdéskört járja körül, hogy a Földközi-tenger történelmét és kultúráját bemutató múzeum elnevezése, amely az anyára utaló *mammete* szót megidézve a családdal, a valahová tartozással és az érzelmi biztonsággal asszociálódik, hogyan válhat az otthonosság és a kötődés érzésére építő marketingstratégia részévé.

ESTERINO ADAMI a kötet nyolcadik fejezetében az indiai Darjeeling Himalayan Railway (DHR) vasútvonalhoz köthető elnevezésekkel foglalkozik (135–151). Kutatása arra a megállapításra épül, hogy a vasút nemcsak technológiai szempontból jelentős, hanem egyúttal a kultúra fontos színtere is, amelyhez különböző ideológiák, hiedelmek, kulturális és társadalmi értékek is kapcsolódhatnak. A kutatás egyrészt a DHR nyomvonalán található néhány hely elnevezését dolgozza fel etimológiai szempontból, másrészt különböző műfajú szövegekben (pl. útleírásokban, dokumentumfilmekben) vizsgálja a vasútvonal által érintett területek megnevezésének stratégiáit, valamint az egyes helynevekhez kötődő ideológiákat és diszkurzív gyakorlatokat – felhasználva a kognitív poétika és a posztkoloniális tanulmányok egyes eredményeit is.

RESZEGI KATALIN a funkcionális kognitív szemantika szemléleti keretét alapul véve a tulajdonnevek kulturális jelentését, valamint identitásjelölő, illetve identitáskonstruáló funkcióit vizsgálja tanulmányában (153–167). Kiindulópontja, hogy a nevekről való tudás a grammatikai és pragmatikai ismeretek mellett számos enciklopédikus ismeretet is magába foglal. Az elnevezések mentális reprezentációinak ilyen értelemben vett komplexitásával hozható összefüggésbe az is, hogy a nevekhez kapcsolódó, illetve az általuk kiváltott asszociációk szerepet játszanak a megnevezett entitások észlelésében, és – ahogyan ezt a kötet korábban említett esettanulmányai is alátámasztják – befolyásolhatják akár azt is, hogy a befogadók pozitívan vagy negatívan ítélik meg a megnevezett entitást.

JEAN LOUIS VAXELAIRE a névváltoz(tat)ás és a nevek szemantikai sajátosságai között keres kapcsolatot írásában (169–180). A szerző a helynevek rendszerint turisztikai, illetve gazdasági szempontokra visszavezethető megváltoztatásában annak bizonyítékát látja, hogy az elnevezések nem tekinthetők pusztán címkéknek: jelentésük, illetve konnotációjuk – ahogyan ezt más nézőpontból RESZEGI KATALIN fent említett tanulmánya is megerősíti – jelentős szerepet játszik abban, hogy mennyire tekinthető vonzó turisztikai célpontnak egy-egy település. Fontos ugyanakkor, hogy a névváltoztatásnak számos előre nem látható következménye lehet, és a helyi lakosságból is jelentős ellenállást válthat ki – amellet, hogy sok esetben a döntés gazdasági megtérülése is kétséges. Érdemes itt visszautalni LUISA CAIAZZO e kötetben megjelent tanulmányára is, amely meggyőzően mutatja be, hogy megfelelő marketingstratégiát alkalmazva akár a helynevekhez kötődő negatív konnotációk is felhasználhatók a turizmus fennélvítésére.

Szintén CAIAZZO írásával lép párbeszédbe VINCENZO ASERO és DOUGLAS M. PONTON munkája, amely a filmek által motivált turizmussal, illetve annak lehetséges (pozitív és negatív) következményeivel foglalkozik az Andrea Camilleri detektívregényei alapján készült *Montalbano* című olasz televíziós sorozat esetét vizsgálva (181–201). A szerzőpáros azt mutatja be, hogy miként lehet a fiktív bűnügyi történetek helyszínéként elhíresült Vigata városának nevét felhasználva pozitív asszociációkat ébreszteni valós szicíliai városok iránt, jelentősen felledítve ezáltal a szóban forgó – „igazi Vigataként” hirdetett – városok idegenforgalmát. A szerzők rámutatnak arra, hogy a sorozat népszerűségére építő marketingstratégiák eredményeként a *Vigata* olyan egyedi márkává vált, amely számos turistát vonz Szicília azon településeire, amelyek a valóságban hasonlóságokat mutatnak a sorozatban látott várossal. Ez a jelenség azonban könnyen vezethet ahhoz, hogy a szóban forgó városok és a városokban élő közösségek (egy fiktív tér jellegzetességeit imitálva) elveszítik saját autentikus arculatukat.

A filmek által motivált turizmus jelenségét vizsgálja ELEONORA SASSO is, aki a dokumentumfilmekben szereplő elnevezéseknek a turizmus népszerűsítésében és az identitáskonstruálásban betöltött szerepére fókuszál (203–212). A kognitív nyelvészeti keretben készült munkában a szerző összeveti egymással az inuitok ősi földjeire használt európai exonimákat és az őslakosok toponimáit, valamint rámutat arra, hogy az előbbieket széles körű elterjedése hogyan rombolhatja az őslakosoknak a saját szülőföldjükhez és a saját közösségeikhez, kultúrájukhoz fűződő viszonyát. A kutatás másik fontos célkitűzése rávilágítani arra, hogy az inuit dokumentumfilmek hozzájárulhatnak a turizmus fellendüléséhez, ez pedig jelentős negatív hatást gyakorolhat az olyan településekre, közösségekre, amelyek nincsenek felkészülve a tömegturizmus kezelésére.

A kötet utolsó fejezetében ELSA SKËNDERI-RAKIPLLARI az albán főváros, Tirana nyelvi tájképét, illetve annak változását vizsgálja a kommunizmus időszakára és az azt követő periódusra vonatkozólag (213–224). A szerző arra keresi a választ, hogy milyen változások mutathatók ki abban a nyelvi tájban, amelyben a helyi identitások megkonstruálódnak és értelmeződnek.

3. A tanulmánykötetben szereplő írásokat szorosán egymáshoz fűzi, hogy – a kötet címének megfelelően – valamennyi az elnevezés, az identitás és a turizmus közötti összefüggéseket vizsgálja interdiszciplináris megközelítésben; az egyes cikkek megállapításai, következtetései így (explicit vagy implicit módon) számos esetben mintegy párbeszédben állnak egymással, kiegészítik, pontosítják, árnyalják egymást. Mégis egy rendkívül sokszínű kötetről van szó, hiszen az egyes tanulmányokban bemutatott kutatások más-más perspektívából és más-más nyelvi anyagokat feldolgozva vizsgálják – gyakran esettanulmány jelleggel – a címben is szereplő jelenségek viszonyának különböző aspektusait, új utakat nyitva ezzel a további kutatások számára.

HRENEK ÉVA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4232-8528>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

MAOZ AZARYAHU, An Everlasting Name. Cultural Remembrance and Traditions of Onymic Commemoration [Egy örök név. Kulturális emlékezés és a nevek révén történő megemlékezés hagyományai]

Walter de Gruyter, Berlin–Boston, 2021. 203 lap

1. MAOZ AZARYAHU a nevek emlékezetet megőrző képességének jelenségét vizsgálja monográfiájában, valamint azt, hogy a nevek ezen tulajdonsága miképpen segíti elő a halhatatlanság elérését. A kötet célja, hogy feltárja, miképp használhatóak a beszélt és írott nyelvben a nevek mint a megemlékezés eszközei hírnév szerzésére, annak megtartására, illetve marandandóvá tételére. Ennek érdekében széles körben tárja fel a megemlékezést szolgáló különféle módszereket, hidat építve az ókor és a modern kor hagyományai között.

2. A kötet nyolc fejezetből áll, beleértve a bevezetőt (1–7) és a záró megjegyzéseket (175–178). A második fejezet (9–29) a személy és a név kölcsönhatására, a név posztumusz emlékeztető funkciójára világít rá. A szerző ókori források alapján hangsúlyozza, hogy az örök név, a halhatatlanság felé vezető út gondolata már a feljegyzett történelem korai szakaszaiban megjelent. Példaként hozza fel többek közt a sumér, akkád és bibliai héber nyelvet, amelyekben a 'név' jelentésű szónak 'hírnév' jelentése is van. AZARYAHU a halál és a megemlékezés révén való további élet kérdését számtalan szögből megközelíti a kínai és görög filozófiától a különböző kultúrákból származó irodalmi művekig (pl. a Biblia, Rómeó és Júlia Shakespeare-től, Dido és Aeneas Henry Purcelltől). Ezenkívül amellet is érvel, hogy a név említésének tilalma az egyik legszigorúbb büntetés: túlmutat a halálbüntetés általi fizikai mulandóságon, ezzel is kiemelve a név és az egyén, valamint a név és a hírnév közötti szoros kapcsolatot. Egy név kiejtésének elkerülése azonban nem mindig a felejtésről és a büntetésről szól: ugyanúgy lehet a tiszteletteljes emlékezés cselekedete is. Elég, ha a világ legnagyobb példányszámban megjelent, legbefolyásosabb könyvére, a Bibliára gondolunk. A szerző kiemeli a Tízparancsolatnak Isten nevével, annak kimondásával kapcsolatos tiltását. Valakinek vagy valaminek a néven szólítása a felette való irányítást sugallja, így a zsidó istentiszteleteken a *JHVH*, azaz az úgynevezett tetragrammaton kiejtése helyett Isten megszólítására olyan helyettesítő kifejezéseket használnak, mint az *Adonáj 'Úr'* vagy *ha-Sém 'a Név'*, illetve olyanokat, amelyeket *Örökkévaló* vagy *Mindenható* formában is fordítanak.

A harmadik fejezetben (31–87) a megemlékezést elősegítő módszerekről esik szó. A fejezet első részében a szerző az irodalmat, s ezen belül is a költészetet mint a halhatatlanság elérésének eszközét vizsgálja. Bemutatja, hogy a történelem alakjai hogyan használták az irodalmat, hogy legyőzzék a feledésbe merülést, kitérve a Gilgames-eposzra és Homérosz munkáira. AZARYAHU emellett rámutat arra is, hogy az irodalom általi hírnév szorosan kötődik a mű fennmaradásához, tartósságához, utókor általi kanonizációjához. Ezt követően a nevek elhelyezése kerül fókuszba: feliratok, emléktáblák, vesztéséglisták. Az utóbbi kiemelt szerepet kapott a szerző kutatásában: négy alfejezetet is szentelt a témának, kezdve az I. uri dinasztiától, amikor először jelent meg a kapcsolat egy sír és a halott neve között. A szerző bemutatja, honnan származik a háborús áldozatlisták temetkezési helyeken való elhelyezésének gyakorlata; nyomon követi ennek a szokássá alakulását és továbbfejlődését különböző kultúrákban (pl. az ókori Rómában, Franciaországban a forradalom idején, az Amerikai Egyesült Államokban a polgárháborút követően, Poroszországban). Az utóbbi kapcsán kitér az azonosítatlan áldozatokra való megemlékezésre is. A fejezet utolsó alegységében helyek elnevezéséről van

szó. A helynevek elsődleges funkciója a helyek megjelölése egy térbeli tájékozódási rendszeren belül, nem elhanyagolható azonban, hogy emlékező funkciót is betöltenek.

A nevek veszteséglistán való feltüntetésének számtalan módszerével foglalkozó fejezetben (89–111) a szerző különbséget tesz a lineáris és nem lineáris felsorolás között. Az előbbi kapcsán a mű sorra veszi a különböző eljárás módokat: törzsi és földrajzi elrendezésben, rang szerinti sorrendben, betű- és időrendben. A nem lineáris megjelenítést AZARYAHU többek között emlékkerteken keresztül szemlélteti; ilyen például a trieszti Parco della Rimembranza és a Tel-Avivban található Gan HaBanim. A könyv betekintést nyújt a 2001. szeptember 11-ei terrortámadások áldozatait megőrkítő New York-i emlékmű, valamint az izraeli Yad VaShem elrendezési koncepciójába is.

A kötet következő fejezete (113–133) a feliratokra és utcanevekre fókuszálva annak tárja fel a lehetőségeit, hogy miként lehet túllépni a pusztán névleges megemlékezésen. Az utcanevék térmegjelölésként való használata például jelentéstani eltolódást okoz: a személynev egy hellyel való társítását követően különböző hírekbe, diskurzusokba, eseményekbe keveredik, és olyan történetekben is elhangzik, amelyek semmilyen módon nem kapcsolódnak a személynev eredeti viselőjéhez. Egy személy nevének használata ilyenkor ugyanis inkább a hol-ra utal, nem a ki-re. Ennek a szemantikai eltolódásnak az az eredménye, hogy a legtöbb ember nincs tisztában az utcanevék megemlékező funkciójával mindennapi kontextusukban. A könyv Tel-Avivtól Berlinig végigvezeti az olvasót a hasonlóan felmerülő kérdésekre adott különböző megoldásokon, legyenek azok versek, idézetek vagy valamilyen digitális lehetőség alkalmazása.

A szerző egy fejezet erejéig (135–159) jellemzően szemiotikai nézőpontból is megközelíti a névtani megemlékezés lehetőségeit, hiszen az egyénekről való megemlékezés a képi ábrázolás (pl. portrék, szobrok, emléktáblák domborművei) révén párhuzamos a nyelvi megemlékezéssel. Ezen eszközök hatékonynak bizonyulnak a megemlékezés megkönnyítésében: a képpel és a névvel való megemlékezés nemcsak hogy nem zárja ki, hanem eredendően kiegészíti egymást.

A könyv utolsó előtti szakaszában (161–174) a nevek maradandóságát, tűrőképességét vizsgálja a szerző. A helynevek eltűnhetnek, miután az általuk jelölt hely megsemmisül, vagy elveszthetik eredeti jelentésüket. A név szándékos eltüntetése egy feliratról a *damnatio memoriae* egyik ismert módszere. Például az ókori egyiptomiak úgy gondolták, hogy a nevük kimondása elengedhetetlen a következő világban való létezésükhöz, ezért a nevük kitörlése a feliratokról súlyos büntetésnek számított. A név általi megemlékezésnek a politikai rezsimekkel és ideológiai rendszerekkel való összekapcsolódása különösen sebezhetővé teszi a megemlékezés ezen módját a történelem változásaival szemben, amint azt egy több országon átívelő példasor is szemlélteti. A szerző azonban kiemeli azt is, hogy sok helynév, bár a táblákról és térképekről eltávolították, fennmaradt-fennmaradhatott a mindennapi, népi névhasználatban.

3. A kötet mondanivalóját számos idézet és kép illusztrálja, amelyek jó részét a szerző készítette kutatásai során. Közöttük magyarországi példákat is találhatunk (mint Királyi Pál domborműve és emléktáblája a fővárosi Királyi Pál utcában, a mezőkövesdi *Marx Károly utca* > *Morvay János utca* régi és új utcanévtáblákon). A könyv széles körben, számos kultúrát és korszakot átívelően járja körül a névvel történő megemlékezés kérdéskörét, s új megközelítésben mutatja be a nevek halhatatlanságot nyújtó funkcióját, a feledésbe merülést leküzdeni képes erejét.

BAUER BLANKA

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-2411-2457>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Gazdaságtudományi Kar

Encountering Toponymic Geopolitics. Place Names as a Political Instrument in the Post-Soviet States [Találkozások helynévpolitikákkal. A helynév mint politikai eszköz a posztszovjet államokban]

Szerkesztő: SERGEI BASIK. Routledge, Abingdon – New York, 2022. 204 lap

1. A helynevekkel kapcsolatos geopolitikai kérdések ritkán kerülnek a nagyközönség figyelmének előterébe. Ha korábban nem is, de 2022 februárjától a világ az orosz–ukrán konfliktusra veti a szemét, s néha ennek még a helynévi vetületei is belekerülnek a napilapok szalagcímeibe. A brit Routledge kiadó jól időzítve rögtön lépett: geopolitikai könyvsorozatában tanulmánykötetet jelentetett meg a posztszovjet államok helynévpolitikáiról 2022 novemberében, a köteten 2023-as megjelenési évvel.

A kötet szerkesztője SERGEI BASIK.¹ A szerkesztő geográfus oklevelet szerzett Minszkben 1993-ban, ugyanott doktorált 2004-ben, közben a belarusz felsőoktatásban dolgozott 2009-ig. Kanadában előbb egy továbbképzésen vett részt, majd 2012-től tanít, jelenleg a Toronto közeli Conestoga College Interdiszciplináris Karának Szabadszociológia Tanszékén főiskolai tanár. Korábbi tanulmányait a belarusz СЯРГЕЙ БАСИК, illetve az orosz С. Н. БАСИК néven publikálta; érdeklődési területe a kulturális, illetve történeti földrajz mellett a helynévtanra, leginkább annak földrajzi vonatkozásaira terjed ki.

A 204 oldalas kötet (benne két–két fekete-fehér térképpel és fényképpel, továbbá hat táblázattal) a szerkesztő által jegyzett bevezető és összegzés között nyolc tanulmányt tartalmaz. A tanulmányok közül három Oroszország nemzetiségi peremvidékeivel foglalkozik: Tatár-földdel, a Kaukázus északi előterével és Szibériával. Kettő tárgyalja Ukrajnát, egy-egy tanulmány vizsgálja Belaruszt, Grúziát és Kazahsztánt. A tanulmányok tehát földrajzilag elég jól lefedik a szovjet utódállamokat. A szerzők többnyire helyiek (oroszok, kazahok, belaruszok, ukránok) vagy olyan szomszédok (finnek, lengyelek), akiknek ez a kutatási területük. A szerzők nagyobb része geográfus, de van közöttük szociológus, antropológus, nyelvész, filozófus és politológus is – így adott a kötet multidiszciplináris jellege. Két tanulmány (a tatár és a grúz témájú) korábban már folyóiratban megjelent; ezeknek a javított kiadása olvasható a kötetben.

2. A kötet eleje (I–XVI) az ábra- és térképjegyzék, a szerzők életrajza, továbbá a szerkesztő, SERGEI BASIK köszönetnyilvánítása, amelyben értékeli, hogy a szerzőcsapat a kegyetlen háború ellenére együtt tudott működni. A mottó szerint Közép- és Kelet-Európában a sűrű rendszer- és határváltozások helynévváltozásokat indukáltak; e huszadik századi ingakilengések során megkísérelték felülről előírni, hogy az emberek átállítsák viszonyukat az ideológiákhoz, önképpükhöz.

A szerkesztő bevezetője (1–28) Svetlana Alekszijejics 2015-ös irodalmi Nobel-díjas belarusz újságíró – magyarra is lefordított – Elhordott múltjaink című regényével kezdődik: a Homo sovieticus ideológiai alapjai elenyésznek, identitása kopik, mindennapi élete összeomlik,

¹ E könyvszemlében a belarusz szerkesztő nevét és a tanulmánykötet többi cirill betűs (orosz, ukrán és kazah) szerzőnevét az azonosítás egyértelműsége miatt az angol nyelvű kötettel megegyező módon, nemzetközi átírásban használok (a kötetben a kazah szerzők nevei is cirillről, így vannak átírva, annak ellenére, hogy a kazah nyelv latin ábécére való áttérése már megkezdődött, és az ettől eltérő írásképet eredményez). Minden más cirill (és grúz) betűs személy- és helynevet magyaros átírásban adok meg, illetve – ha van, akkor – használok a magyar (hagyományos) megfelelőjét (exonimát).

és mégis még mindig az egykori szovjet *Vasöntők útja*-t és *Élmunkások útja*-t hívja elő az emlékezete, elutasítva az új átnevezéseket, a *Kereskedő* és *Nemes utcá*-t.² A Szovjetunió tizenöt országgá bomlott szét, a baltikumi demokráciáktól az autoriter belarusz és türkmén rezsimekig számtalanfélévé, ennek ellenére a helynévpolitikájukban sok a hasonlóság. E térség kutatása ma a helynévtan forrópontja. A fejezet a térségről szóló helynévkutatások rövid történeti áttekintésével folytatódik. A szibériai Gulágot is megjárt NYIKONOV a helynevek azonosító szerepe mellett azok ideológiai funkcióját is tárgyalta már 1965-ös munkájában. Példaként azt hozta fel, amikor II. Katalin cárnő egy levert felkelés emlékét olyannyira ki kívánta radírozni, hogy még a helyszín folyónevét is *Ural*-ra változtatta. A bevezető következő szakasza a mai, politikai vonatkozású átnevezéseket csoportosítja jellegzetességeik szerint. A szovjettelenítés – és vele párhuzamosan a helyi nemzetépítés – általános: a birodalom legmagasabb pontja, a *Sztálin*-, majd *Kommunizmus-csúcs* Tádzsikisztánba került, és a helyi dinasztiaösről *Szomoni-csúcs* lett. Az általános folyamattal ellentétben, hogy néhol konzerválódott e szellem (megmaradt a *Lenin sugárút* Moszkvában), sőt Oroszországban és Belaruszban újraszovjeteztetés figyelhető meg, Minszkben például *Leningrad* bevásárlóközpont nyílt. Míg a Szovjetunióban Sztálin halála után, 1957-ben betiltották, hogy élő személyiségről adjanak nevet, addig az utódállamok egy részében az ajándékozás köbe vésésének e foka nem gond: 2008-tól Groznij főutcája a *Putyin sugárút* nevet viseli. Vilniusban viszont 2022-ben a város a szolidaritás jeleként átkeresztelte az orosz nagykövetség utcáját az 'Ukrán hősök utcájá'-vá (*Ukrainos Didvyriy gatve*). A bevezető fejezet a kötet szerkezetének bemutatásával és a tanulmányok áttekintésével zárul.

A finn politológus, KARLI-JO T. STORM Grúzia legnagyobb, de autonómiával nem rendelkező kisebbségének, az azerieknek a helynévhasználatával foglalkozik (29–48). Volt egy változó sorsú és kiterjedésű történeti tájegység, a cári időkben még közigazgatási egység, körülbelül Tbiliszi és Jereván között: grúz neve *Borcsalo*, azeri neve *Borçalı*. Északi fele megfelel nagyjából a grúziai Alsó-Kartli régiónak. Grúzia azeri kisebbsége nagyjából itt lakik, a régió népességének szinte felét alkotja. A szerző interjúkból vezeti le (és történelmi térképekkel magyarázza), hogy a változatos módon felfogott, csak a mentális síkban továbbélő terület neve a grúzok számára a szeparatizmust idézi fel, az azerieknek pedig az egykori dicsőséget. Azerbajdzsáni politikusok és történészek – bár az országukon kívül fekszik – saját történeti tartományként festik le, míg a grúziai kisebbség számára ez a lefojtott fogalom az Azerbajdzsántól elkülönült, Grúzián belüli szülőföldjüknek felel meg.

A kijevi geográfus, OLEKSIY GNATIUK Podólia történeti központja, Vinnicja utcaneveinek irányadó változásait mutatja be (49–65). Ukrajnában egy 2015-ös törvény tiltotta meg a kommunista és a náci rendszer jelképeinek használatát, e törvényt azonban az ország geopolitikai pólusaiban (a nemzeti érzés nyugaton és a szovjetnosztalgiajú, oroszbarát keleten) eltérő mértékben alkalmazták. A vizsgált város (amely 1792-ben váltotta a lengyel–litván uralmat cárivá) a két pólus között helyezkedik el. A szerző azt mutatja be (táblázatok segítségével is), hogy milyen gyakorlat volt jellemző Vinnicjában az 1989-es peresztrojkától a 2013-as euromajdani cezúrán át a jelenig: az első szakaszban tévovázó és ambivalens szovjettelenítés azonosítható, amely viszont 2015-től viharos erejűvé vált.

A jekatyerinburgi nyelvész, MARINA GOLOMIDOVA Tatárföld fővárosának, Kazánnak a kétnyelvűségéről ír (66–81). A város lakossága fele-felelészben orosz és tatár, mindkét nyelv hivatalos (a tatár is cirill betűs nyelv). Míg a kilencvenes évekig az orosz mellett alig voltak

² Az utcanevek esetében a regény magyar fordítója, Iván Ildikó által használt névalakokat használtam.

tatár feliratok, ma már a kétnyelvű (tatár és orosz) feliratozás rendszeres, és a tatár vonatkozású utcanevek száma is megnőtt, hangsúlyozva a helyi identitás fontosságát.

A gdański geográfus, ALEKSANDER KUCZABSKI Ukrajna kommunista markereinek felépítését és lebontását tekinti át (82–100). A szerző a helynévpolitikát tágan értelmezi: a politikusok ideológiájukat a földrajzi térbe vésik bele az emlékművek és a helynévtáblák által. A terek szovjetesítése 1940-re nagyjából telítetté vált, Kijevben az utcanevek háromnegyede kommunista vonatkozású volt. Ukrajna helynévpolitikája passzív volt 2014-ig, de a 2015-ös jelkép-használati törvény következtében kétezernél több szobrot romboltak le (fele Leniné volt), ezer-nél több települést neveztek át, és további mintegy ötvezer helynéven (feltehetően leginkább utcanéven) módosítottak. A totalitárius örökségtől a társadalom mentálisan eltérő módon szabadult meg: egyrészt a cseréket a szavazók különböző generációi másképpen fogadták, másrészt azok elmélyítették az ország nyugati és keleti fele közötti szakadékot is. Bizonyos markerek a másodlagos jelentéseik miatt fennmaradtak (pl. a második világháborús győzelmi vonatkozásaik révén).

A szentpétervári szociológus, VALERI THAKAHOV a Kaukázustól északra fekvő hat köztársasági székhely utcanévváltozásait elemzi: a csecsen Groznij, az észak-ozsét Vlagyikavkaz, a dagesztáni Mahacs kala, az ingus Magasz, a kabard–balkár Nalcsik és a karacsáj–cserkesz Cserkesszk esetét tárgyalja (101–119). Az – amúgy ’félelmetes’ jelentésű névvel rendelkező – Groznijt a két csecsen–orosz háború révén nem is olyan rég porig rombolták; újjáépítése során az egykori *Lenin sugárút* 2004-ben a jelenlegi elnök apjáról nevezték el *Ahmad Kadirov sugárút*-nak, ennek folytatása pedig 2008-tól a *Putyin sugárút*, tehát a városban csecsen–orosz utcanevek elegyednek. A ’Kaukázuson uralkodó’ jelentésű *Vlagyikavkaz* nevét 1939-ben másra változtatták át, majd még kétszer módosították; 1990-ban kapta vissza eredeti, orosz nevét, viszont az utcaneveiben az oszét jelleg erősödött meg. A többnyelvű Dagesztán fővárosának neve jelenleg is egy helyi szovjet forradalmárnak állít emléket, de sugárútjai szovjettelenedtek: többségükben – paritásos elv figyelembevételével – több, helyi etnikumhoz kötődnek, egyikük pedig orosz vonatkozású (I. Péter cár). A csecsen–ingus szétválás után alapították Magaszt. Az ezredfordulón lett főváros, még csak 41 utcája van, amelyek nevének döntő része ingus vonatkozású. Míg az előző négy esetben inkább szovjettelenedtek és helyiekké váltak a nevek, addig Nalcsikban és Cserkesszkben inkább megmaradtak. A cserkesz székhelynek csak az 1930-as években öt különböző neve volt, jelenlegi neve 1939-es; ugyan a város neve az etnikumot jelöli, a város orosz többségű, és ez utcanevein is tükröződik: a nevek alig módosultak, a *Lenin sugárút* mellett a második világháborús vonatkozású nevek vannak többségben.

A tanulmányait még Oroszországban kezdő, de a könyv írásakor már Kanadában élő kulturális antropológus, NADEZHDA MAMONTOVA az őshonos nemzetiségek által lakott sarkvidék és Szibéria szovjet térképezésének helynévi vonatkozásairól ír (120–136). A szerző levéltári kutatások alapján számol be arról, hogy a szovjet térképező hivatal és annak tudományos háttérintézménye a topográfiai térkép által milyen fontos szerepet játszott a helynévanyag kialakításában és ismertté tételében. Szerkesztői utasítások és átírások készültek a sarkvidéki őshonos nyelvek használatáról. Csak látszat volt az őshonos jogok elismerése – mivel a sokszínűség ellentmondott a szovjet uniformizálásnak –, így egy ellenőrzött folyamat keretében valójában felülről adtak neveket. A nyelveknek rangsoruk volt, felül az oroszsal, középen a közigazgatási ranggal rendelkező nemzetiségi nyelvekkel és lent a kisebbségiekkel, amelyek beszélői nyelvi

jogok és helynevek nélkül maradtak. Ma az őshonos kisebbségek a sok hibás név helyett szeretnének láthatóvá válni helyneveik révén is.

A filozófiát, illetve közgazgatást oktató kazah szerzőpáros, KULSHAT MEDEUOVA és ZHOMART MEDEUOV a kazah főváros névváltozásaihoz való viszonyulásokat ismerteti (137–152). Az egykori *Akmola*, majd várossá válása után *Akmolinszk* a szovjet időkben *Celinográd* (orosz: 'szűzföldváros') lett. A függetlenség első éveiben visszakapta az *Akmola* nevet, fővárossá válását követően, 1998-ban *Asztaná*-nak nevezték át (kazah: 'főváros'). Korabeli viccet idéznek, miszerint azért nevezték el akkor 'Főváros'-nak a fővárost, mert majd a megépülésének sikeressége függvényében *Nazarbajevburg* 'Nazarbajevvár' vagy *Nazarbajevdorf* 'Nazarbajevfalu' lesz a végső neve. A több évtizedes vezetés után 2019-ben leköszönő elnök, Nurszultan Nazarbajev egyénnevről lett aztán *Nur-Szultan* a főváros: az utódja az első munkanapján így, a főváros átnevezésével tisztelgett elődje, egy még élő személyiség előtt. Az újabb névváltozás ismét poénokban csapódott le: a főváros nemet váltott, s míg lány korában *Asztana* volt, nagytata korában *Nur-Szultan* lett; nem fognak a fővárosban szépségversenyt tartani, mert egy lány sem szeretne *Miss Nurszultan* lenni. A szerzőpáros még csak arról ír, hogy a társadalomban milyen hangok voltak az új név ellen, de meg kell említenem, hogy 2022 szeptemberében (feltehetőleg a kézirat zárása után) a főváros visszakapta az *Asztana* nevet. A tanulmány azt tükrözi, hogy milyen nehéz elvágni a körkörös megemlékezési folyamatok prioritásait, és visszatalálni a hagyományos nevekhez.

Az ismert finn geográfus, JANI VUOLTEENAHO és a kötet szerkesztője, SERGEI BASIK jegyzi a Minszk épületneveiről szóló tanulmányt (153–172). A szovjet időkben az idegenforgalomban a helyben maradás volt hangsúlyos (*Minszk* és *Belarusz* szálló), műemléképület viselte az unalmas *Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt Első Kongresszusának Múzeuma* nevet, még a szórakozóhely is a háborús propagandát sulykolta (*Győzelem mozi*). A posztszovjet korszakban a város építészete megőrizte korábbi jellegét, de az épületek névadó motívumai fokozatosan sokfélék lettek. Az egyik véglet a *LeningGrad* bevásárlóközpont, a másik pedig a – könyvben fényképekkel illusztrált – *Majak Minszka* ('Minszk világítótornya') bevásárlóközpont és lakópark, ahol harminchat toronyház nyugati művészek (Picasso, Caravaggio, Rubens, Goya stb.) neveit kapta, ami által a külföldi befektető – marketingfogásból – szokatlan, globalizációs szeletet importált a belarusz fővárosba.

A kötet a szerkesztő, SERGEI BASIK rövid összegzésével folytatódik, amelyben összeveti a jelent bemutató tanulmányokat (173–180). Kiemeli a kötet kritikai helynévtani megközelítését, felsorolja, hogy a szerzők a kartográfiától a szociológiáig mely tudományterületek milyen fogalmait használták. A jövőbe kémelve kiemeli, hogy a háborúk eredményeképpen Azerbajdzsán használaton kívül helyeztette a *Hegyi-Karabah* nevet, az ukrán identitással együtt pedig megerősödött a *Lviv* név az orosz *Lvov* rovására. A kötet névmutatóval zárul (181–187).

3. A kiadó ajánlója szerint ez az első könyv, amely mélyrehatóan vizsgálja a posztszovjet helynevek geopolitikai hátterét, így számos tudományág iránt érdeklődő olvasók számára is hasznos olvasmány lehet.

BARTOS-ELEKES ZSOMBOR

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7095-7890>

Babeş–Bolyai Tudományegyetem
Földrajz Kar

Advances in Comparative Colonial Toponomastics **[Az összehasonlító gyarmati helynévkutatás eredményei]**

Szerkesztő: NATALIYA LEVKOVYCH. De Gruyter, Berlin–Boston, 2020. 306 lap

1. A kötet a 2015-ben újjára indított, több nemzet kutatóit és változatos kutatási helyszíneket összefogó Comparative Colonial Toponomastics [Összehasonlító gyarmati helynévkutatás] című projekt, röviden CoCoTop egyes részeredményeit mutatja be. A CoCoTop keretein belül végzett empirikus kutatások szinte minden kontinensre kiterjedően vizsgálják az egykori gyarmatosított területek helynévi adatait, legtöbbször (de nem kizárólagosan) a 17–20. századra vonatkozólag. Fő alapvetése szerint a gyarmati helynevek – legyen szó akár Afrikáról, a Karib-térségről vagy a Csendes-óceán szigeteiről – a gyarmatosítók nyelvi eszközei arra, hogy eltüntessék, illetve módosítsák az eredeti lakosság által használt helynévanyagot, ezáltal nyelvileg is kisajátítva a teret. A CoCoTop fő célkitűzéseiről, elméleti háttéréről a projekt elindulása óta több összefoglaló tanulmány is készült.

A kötet a CoCoTop 2020-ig szerzett empirikus tapasztalatainak és eredményeinek egyik mérföldköve. A szerkesztői előszó (v–vii) kiemeli, hogy a projekt még a kezdeti fázisában van, ezért a kutatások eredményességének és összehasonlíthatóságának érdekében további elméleti és módszertani finomhangolásra van szükség. A kötet négy tematikus fejezete ezt a kutatói igényt elégíti ki. Az első részben (Általános helynévtan) egy elméleti-módszertani tanulmány olvasható. A második, legterjedelmesebb fejezetben (CoCoTop-tanulmányok) öt, a projekt kutatóinak eredményeit bemutató írás szerepel. A harmadik részben (Beszámolók) egy dán nyelvészek által kezdeményezett, egyelőre még tervezési fázisban lévő, finanszírozásra váró gyarmati helynévkutatási projektről található két beszámoló jellegű tanulmány. A negyedik fejezetet (Friss adatok) az első olyan mesterszakos szakdolgozat képezi, amely szorosan összekapcsolódik a CoCoTop célkitűzéseivel.

2. Az általános névtani fejezet egyetlen tanulmánya magyar szerző munkája: TÓTH VALÉRIA a Magyarországon már széles körben használatos, funkcionális szemléletű helynévelemzési modellt mutatja be – magyar példák alapján –, kiemelve, hogy az egymással érintkező helynévrendszerek összevetése csakis valamilyen egységes leírási keret alkalmazásával lehetséges (3–22). A bemutatott modellben a lexikális-morfológiai és a funkcionális-szemantikai elemzés egymás mellett jelenik meg, és a leíró mellett a történeti megközelítés is szerepet kap benne. Az utóbbi kapcsán a nevek változásának, a nyelvi kontaktusok hatását tükröző kölcsönzéseknek a vizsgálatára alkalmazható modellt mutat be a szerző, hangsúlyozva a nyelvi presztízsnak a helynévállomány és -használat alakításában betöltött szerepét is.

3. A CoCoTop-tanulmányok első írásában SANDRA HERLING (Németország) értekezik az USA területén található, ma is használatban lévő spanyol és francia helynevekről (25–49). A tanulmány hiánypótlónak tekinthető, a 15–16. századi spanyol és francia hódítások idejéből fennmaradt amerikai helynevek összehasonlítása ugyanis mindaddig nem történt meg. A mintegy 800 elemzett helynév részben korabeli térképek névanyagából, részben pedig a felfedező, gyarmatosító útnaplójából származik. HERLING először egyenként megvizsgálja a spanyol és francia gyarmati helyneveket a névalkotási mintázatok, illetve a névadás motivációi szempontjából, majd összehasonlítja a két névadási rendszert. Bár a vizsgált szempontok alapján több

párhuzam is vonható a két birodalom helynévadása között, az egyik megfigyelt különbség, hogy a spanyol helynevek elsősorban vallási vonatkozásúak, míg a franciák gyakrabban adtak helyneveket a gyarmatosításban részt vevő személyekről.

MARIE A. RIEGER (Olaszország) egy 19. századi osztrák térképész, Oskar Baumann által az Usambara (Afrika) területén tett felderítőútjai során készített jegyzetekben található helyneveket vizsgálja (51–77). A feljegyzésekben található névanyag a német gyarmatosítás előtti időszakból származik, az elemzett 238 helynév ebből kifolyólag többnyire endonima, azaz a helyi nyelvhasználók által használt név. A helynévadási mintázatok vizsgálata részletesen taglalja az endonimikus és az exonimikus (vagyis a gyarmatosítás előtti és a gyarmatosítók nyelvéből származó) névelemek megoszlását és keveredését, emellett tipologizálja a denotátum típusát (pl. hegység, víztömeg, település) megnevező névelemeket. A tanulmány mellékletében betűrendben szerepel a kutatás során elemzett helynévanyag, kiegészítve a megfelelő topográfiai adatokkal, valamint a gyűjtés évével.

INGO H. WARNKE, THOMAS STOLZ, JASCHA DE BLOOM és NATALIYA LEVKOVYCH (Németország) tanulmánya irányadó szándékkal íródott a jövőbeli CoCoTop-kutatások számára (79–115). A tanulmány a gyarmati helynévadás jelenségének részletes bemutatásával világgossá teszi az összehasonlító gyarmati helynévkutatás szükségességét és tudományos előnyeit. A szerzők a német gyarmatosító tevékenység helyneveivel illusztrálják érveiket, külön figyelmet szentelve a Pápua Új-Guineában található *Luther-Hafen* helynév esetének. A tanulmány kiemeli, hogy a gyarmatosítás kutatásakor ellentmondások származhatnak abból, hogy ennek a rendkívül összetett jelenségnek melyik aspektusa kerül előtérbe. A szerzők a gyarmatosító hatalom három ilyen, ellentmondásokkal átszótt rétegét emelik ki: a gyarmati dimenziókat, a gyarmati aktusokat, valamint a gyarmati reprezentációkat. A tanulmány egyben négy új feladatot is megfogalmaz a CoCoTop jövőbeli kutatásai számára a gyarmati helynevek besorolásával és elemzési módszereivel kapcsolatban. A tanulmány mellékletében megtalálhatók a német gyarmati helynevek kvantitatív módon elemzett, táblázatokba rendezett adatai.

THOMAS STOLZ és NATALIYA LEVKOVYCH (Németország) tanulmánya a mikronéziai Észak-Mariana-szigetek esetét mutatja be, ez ugyanis teljes mértékben ellentmond a CoCoTop előzetes feltételezéseinek és kutatási módszertanának (117–154). A spanyolok, majd a németek, végül az amerikaiak által gyarmatosított szigetscsoport térképein (amelyek megtalálhatók a tanulmány mellékletében) ugyanis alig találhatók helynevek, holott a szigetek topográfiailag változatosnak mondhatók: bővelkednek olyan földrajzi egységekben, amelyek hagyományosan nevet kapnak akár az őslakosoktól, akár a gyarmatosítóktól. A helynevek fennmaradása akkor is lehetséges, ha az adott terület már nem lakott, így a szigetscsoport elnéptelenedése nem kimerítő válasz a helynevek hiányára. A tanulmány több hipotézist is felállít, elismerve a tényt, hogy a nevek feljegyzésének hiánya nem jelenti azt, hogy az egykori lakosok egyáltalán nem használtak helyneveket. A szerzők a kutatás folytatási lehetőségei között említik a hiányzó helynevek felderítését és adatbázisokban, térképeken való rögzítését, ami előrelépést jelenthet a szigetscsoport kulturális örökségének megőrzésében.

RICCARDO CONTINI és LUCA D'ANNA (Olaszország) helynevekkel kapcsolatos diskurzusokat vizsgálnak Líbia olasz fennhatóság alá kerülésének kezdeti időszakából (155–183). Három időmetszetet figyelnek meg: a liberális korszakot (1882–1922), az első fasiszta korszakot (1922–1936) és a második fasiszta korszakot (1936–1942). A tanulmány fókuszában a líbiai helynevek olasz átírásával kapcsolatos nyelvészeti, egyben politikai és ideológiai viták állnak. A szerzők két korabeli orientalista, Carlo Alfonso Nallino és Eugenio Griffini helynévatírással kapcsolatos kézikönyveit hasonlítják össze. Az olasz gyarmati uralom kezdetén Nallinót kérték

fel a következtelenségeket, hibákat tartalmazó líbiai térképek kijavítására. Az elsődleges szempont ebben az időszakban az volt, hogy koherens, a helyi lakosság által is használható helynévrendszert hozzanak létre a terület feletti hatékony uralom biztosítására. A fasiszta korszakokban azonban jellemzőbbé vált az olasz konvenciók előnyben részesítése, ami a nacionalista gyarmatosítók nyelvi térhódításának és hatalomkinyilvánításának egyik jellegzetes példája.

4. A beszámolókat tartalmazó fejezet első írásában JOHNNY GRANDJEAN GØGSIG JAKOBSEN és IVALU KRISTINE LIDSMOES (Dánia) az egykori dán–norvég kolóniák (Dán Kelet-India, Dán Nyugat-India, Dán Guinea és Grönland) leendő helynévi vizsgálatához nyújtanak történelmi és tudománytörténeti megalapozást (187–217). A dán tudomány az elmúlt évtized során kiemelten foglalkozott ezzel az időszakkal a kolóniák felosztásának százéves évfordulója kapcsán, a gyarmati helynevek célzott vizsgálata azonban mindeddig váratott magára. A Dán gyarmati helynevek (Danish Colonial Toponymy) nevet viselő jövőbeli kutatás elkészült adatbázisa lehetővé teszi majd a különböző dán kolóniák helynévanyagának összehasonlítását. A szerzők egy grönlandi helynévanyaggal foglalkozó esettanulmány segítségével mutatják be a leendő projekt forrásait, módszereit és elméleti megközelítéseit.

A fejezet második írásában KAROLINE KÜHL és IBEN HOLMEGAARD AASTRUP (Dánia) kutatási tervének bővített változata olvasható (219–242). A projekt az egykori Dán Nyugat-India többnyelvű közegének megvalósulását, valamint a dán – mint gyarmatosító nyelv – hatását vizsgálja majd különböző médiumokon keresztül (újságok, kézzel írt források) az 1672–1917 között tartó időszakra vonatkozólag. A szerzők kiemelik, hogy a fennmaradt források elsősorban a gyarmatosító kisebbség nyelvhasználatát őrizték meg, ezért a korabeli többnyelvű közeg nyelvhasználatának rekonstrukciója csupán korlátozott mértékben lehetséges. A kutatás hiánypótló, ugyanis Dán Nyugat-India területére vonatkozólag egyelőre csak a kreol nyelv vizsgálata történt meg, a dán nyelv még nem. A gyarmati helynevek – mint a nyelvi szabályozások és társadalmi események leképeződései – a vizsgálat részét képezik ugyan, de nem ezek állnak az elsődleges fókuszban. A projekt elméleti megalapozása és kutatásmódszertanának részletes bemutatása számos tanulsággal szolgálhat az érdeklődő kutatók számára.

5. A kötet utolsó, friss adatokat bemutató fejezetében ANNA WOLTER (Németország) mesterszakos szakdolgozatát olvashatjuk az egykori Hanza-város, Bréma gyarmatosítással kapcsolatos utcanevéről (245–298). Az adatokat három időszakon keresztül vizsgálja (1971–1919, 1920–1945, 1946-tól napjainkig). Olyan utcanevet tekint gyarmati kontextusúnak, amelyet a német gyarmatosítási tevékenység alatt élő, abban részt vevő személyekről neveztek el (pl. *Nachtigalstraße*), amelyekben felfedezhetők a kolóniák területéről származó helynevek (pl. *Togostraße*), illetve amelyek valamilyen módon a kolóniákhoz köthető szavakat tartalmaznak (pl. *Koprastraße*). A szerző a helynevek szerkezeti és kvantitatív elemzése során megállapítja a leggyakoribb vonatkozó névmodelleket. A mellékletben megtalálható az összes (54) elemzett utcanév, a következő szempontokkal kiegészítve: a név forrása, használati státusza (ha már átnevezték, akkor az új név is szerepel), a név keletkezésének ideje, a megkülönböztető névelem típusa, a név szerkezete, illetve gyarmati kontextusa.

6. A kötetet a szerzők névmutatója, valamint az említett nyelvek, illetve fogalmak mutatója zárja. Több tanulmány végén rövidítésjegyzék segíti az értelmezést, ugyanis a szövegbeli rövidítések nemcsak a szervezetek, adatbázisok, kolóniák nevére jellemző, hanem olykor a nyelvészeti terminológia esetében is. A kötet változatos jellegű írásait (elméleti, történelmi

összefoglalók, empirikus esettanulmányok, jövőbeli kutatások bemutatása) a gyarmati helynevek tematikája fogja össze. Bár a gyarmati helynévkutatás a magyar helynévanyagot nem érinti közvetlen módon, a kötet számos kutatómódszertani és elméleti tanulsággal szolgálhat a magyar nyelvészek számára is, emellett bővítheti tudásunkat a gyarmatosítás történelméről, nyelvészeti, kulturális jellemzőiről, illetve a nemzetközi kutatás színteréről.

KOVÁCS-SIPOS BÍBOR KLÁRA

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-0432-1749>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

VERENA EBERT, Koloniale Straßennamen. Benennungspraktiken im Kontext kolonialer Rauman eignung in der deutschen Metropole von 1884 bis 1945 [Gyarmati utcanevek. Névadási szokások a gyarmati térszerzés kontextusában a német anyaországban 1884 és 1945 között]

Koloniale und Postkoloniale Linguistik 16. De Gruyter, Berlin–Boston, 2021. 306 lap

1. Koloniális névtan. A gyarmatok és a gyarmatosítás nyelvi aspektusaival foglalkozó nyelvészet (Koloniallinguistik) egy olyan új kutatási terület, amelyen belül a gyarmatosításhoz kötődő helynévkutatás (Kolonialtoponomastik) eredményei a névtan számára paradigmaszélesítéshez vezetnek. A gyarmatosítás során kialakult aszimmetrikus, a gyarmatosító fél által meghatározott hatalmi viszonyokat (amelyekbe a gyarmatosított fél nem szólhatott bele) a földrajz név-adási szokások térben, vizuális módon is láthatóvá teszik. A gyarmatosítással kapcsolatos összehasonlító helynévkutatás az empirikus nyelvtudomány munkamódszereivel (térképek és helynévmutatók alapján) rendszerezett utcanévállományt szerkezeti-morfológiai és diszkurzív szempontok szerint elemzi (STOLZ–WARNKE 2018: 3).

Vizuális megjelenésük okán a gyarmatosítással összefüggésbe hozható utcanevek diszkurzív funkciókkal bírnak: rögzítik és fenntartják a gyarmatosító és gyarmatosított közösségek egymáshoz való viszonyait, a gyarmatosított közösségekről alkotott koncepciókat; felülről lefelé irányuló jellegük miatt az elnevezést bevezető adminisztráció által központilag befolyásolják a nemzeti identitás ideológiáját és a gyarmatosító fél nyilvános tereinek a nyelvi tájképét.

2. A monográfia célja. A gyarmatosítás által motivált utcanévnévodás a német gyarmatokon 1884-ben kezdődött, és bár 1919-ben, a versailles-i békeszerződést követően megszűnt, az anyaországban, a Német Birodalomban¹ a 20. század első feléig jelen volt. A gyarmatosító időszak a Német Birodalom területén tehát mind időben (1884–1945), mind térben tovább tartott, mint magukon a német gyarmatokon. EBERT monográfiája a Német Birodalom 1884–1945 közötti tényleges és posztkoloniális gyarmatosítói időszakához köthető szekunder utcaneveit²

¹ A *Német Birodalom (Deutsches Reich)* az 1871–1945 közötti időszak német államalakulatának a hivatalos elnevezése, amely magába foglalja a Német Császárságot, a Weimari Köztársaságot és a nemzeti-szocialista Harmadik Birodalmat.

² A gyarmatosítói politikához köthető épületek és emlékművek elnevezéseit EBERT figyelmen kívül hagyta, mivel az utóbbiak nem adminisztratív úton, hanem többnyire magánszemélyektől kapták a nevüket.

elemzi a névtani ismeretszerzésen kívül azzal a céllal, hogy feltárja, a német gyarmati politika fantázia- és projekciós története milyen mértékben fedezhető fel a (poszt)koloniális utcanévadási szokásokban. Célkitűzését azon előfeltevésre alapozza, hogy a német anyaországban az adminisztratív úton létrejött gyarmati utcaelnevezések motivációinak, időbeli és térbeli megoszlásának feltárása olyan nyelvi-diszkurzív praktikákat lelelhet, amelyek révén (az adminisztráció szándékának megfelelően) gyarmatosítói cselekményekkel kapcsolatos ismeretkategorikák idéződnek fel a nyilvános térben.

3. Módszertan. A nyelvtörténeti, forrásalapú, ún. *ex ante* szemlélet³ szerint egy utcanév abban az esetben tekinthető a gyarmatosítással kapcsolatosnak, ha a névadás kapcsolatba hozható a német gyarmatosítói történelemmel. A monográfiának a német anyaország utca neveire fókuszáló leíró munkamódszere a gyarmatosító Német Birodalom nyilvános tereit vizsgálja, illetéknéppen eltér a posztkoloniális tanulmányok és a kritikai helynévtan jellemző munkamódszereitől, amelyek a gyarmatosított beszélőközösség nyelvi miliójét és névállományát vizsgálják.

4. Korpusz. A korpusz azon 430 német település (vö. 2. függelék, 293–294) gyarmatosításhoz kötődő utca neveit tartalmazza, amelyek a *Statistische Jahrbücher für das Deutsche Reich* szerint adott négy évben (1880, 1900, 1925, 1940) legalább 20 000 lakossal rendelkeztek. A kiválasztott települések 1884–1945 közötti időszakra eső, gyarmatosítási politikához köthető utca neveinek előtagjai a gyarmatosítás időszakában megjelent gyarmatlexikonok (KAUSCH 1903, SCHNEE 1920) és a *Digitale Sammlung Deutscher Kolonialismus*⁴ adatbankjának, valamint korabeli utcanévlexikonoknak, adminisztratív és zsummalisztikai forrásoknak (rendeleteknek, újságcikkeknek), várostérképeknek és lakossági címjegyzékeknek a segítségével lettek ellenőrizve, különös tekintettel azokra az utca nevekre, amelyek formai oldala nem árulkodik a gyarmatosítói vonatkozásról, csak a referenciaművek alapján igazolható a gyarmatpolitikai motiváció (pl. *Karolinenweg*⁵ Heilbronnban). (A források listája a vizsgált városok szerinti bontásban: 269–286.) A felgyűjtött és ellenőrzött utcanévállomány 520 utcanévtokenet tartalmaz (1. függelék, 287–292), amelyek a Német Birodalom három évtizedet felölelő gyarmatosítói történetének névadási szokásait tükrözik.

5. Az *ex ante* elemzés kritériumrendszere. Az 520 utcanévtoken annotációjának a kritériumrendszere a következő aspektusokat öleli fel: a) a tér és idő szempontjából: településtípus (nagyváros, közepes város, anektált nagy- és közepes város), az elnevezés társadalompolitikai időszaka (gyarmati időszak a versailles-i békéig [1884–1919], a versailles-i békeszerződés utáni időszak 1945-ig); b) szerkezeti-morfológiai szempontból: előtag, utótag; az előtagok típusai (tulajdonnév, község); az előtagok georeferenciája (német gyarmat, más európai állam gyarmata); c) az utca nevek valós térbeli elhelyezkedésének szempontjából: klaszter vagy egyseri névadás; d) az elnevezés státuszának szempontjából: új elnevezés vagy átnevezés; valamint

³ Az *ex ante* szemlélet a német koloniális helynévtanban a korpuszban szereplő nevek keletkezési idejére vonatkozik: csak azoknak a helyneveknek a vizsgálatára koncentrálnak, amelyek a gyarmatosítói tevékenység történelmileg dokumentált kezdete (1884) és vége (1945) között keletkeztek.

⁴ <http://brema.suub.uni-bremen.de/dsdc> (2023. 06. 20.)

⁵ Az utcát a Karolina-szigetéről nevezték el, amelyeket 1899-ben a spanyolok eladtak a Német Birodalomnak. A Karolina-szigetek 1914-ig, a japán megszállásig volt német gyarmat.

e) az utcanevek előtagjainak a kontextualizáltsága szempontjából: gyarmatlexikonok és egyéb források által felfedett elnevezési motivációk.

6. Kvantitatív elemzés. Az utcanévállomány 520 tokenjéből 440 olyan 27 előtagtípusba sorolható, amelyek több mint egy településen dokumentálhatóak. A tényleges gyarmatosítói időszakra 90 olyan utcanévtoken esik, amelyekről a városi adminisztráció döntött. A gyarmati motivációval bíró utcanevek elsősorban a nagyvárosok utcanévadási szokásaira jellemzőek, leginkább Berlinre (1919-ig 19 token, 1933-ig 28 token). A gyarmatosítás által motivált utcanevek listájának 83%-át azonban nem a valós gyarmatosítói időszak alatt, hanem 1933 után vezették be mind a nagy-, mind a közepes nagyságú városokban. A nemzetiszocialista időszak gyarmatosítással kapcsolatos utcanévadási szokásai tehát a legalább 14 évvel korábbi gyarmatosítói hatalmi politikára utalnak vissza.

7. Szerkezeti-morfológiai jellemzők, diszkurzív funkciók. A vizsgált utcanévlista előtagtípusai a referenciaművekként használt gyarmatlexikonokban kivétel nélkül vagy önálló címszövekként szerepelnek, vagy más címszövegek szócikkeiben fordulnak elő, közvetlen kapcsolódásuk a német gyarmati politikához megkérdőjelezhetetlen. A tokenek 95%-ának előtagja személynév (59%) vagy helynév (36%).

A gyarmatosítással kapcsolatos utcanévadással az elnevező félnek az volt a célja, hogy a gyarmatosításhoz köthető személyeket és Európán kívüli területeket méltasson, azaz személyiségek és helyszínek paramétereit rögzítse a német társadalom tereiben, és ezáltal a közgondolkodásban is. A vizsgált utcanevek a gyarmatszerzés vagy a gyarmatok adminisztrációjában, katonai vezetésében magas rangot betöltő, a Német Birodalom számára a hatalom- és térnyerésben érdemeket szerző személyek kereszt- és családneveit vagy csak családneveit tartalmazzák. EBERT a helynévi előtagok, különösen a nagyobb földrajzi vagy közigazgatási egységek nevei (pl. *Togo, Kamerun, Samoa*) és a településnevek (pl. *Windhuk, Otavi, Duala*) diszkurzív vizsgálatával a gyarmatosító félnek a földrajzi térhódításhoz való viszonyát fedi fel: KAUSCH (1903) és SCHNEE (1920) a gyarmatosítással kapcsolatos helynevek kommentárjaiban a *Schutzherrschaft* 'védnökség', *Schutzgebiet* 'védett terület' kifejezésekkel írja le az e helynevek által jelölt földrajzi egységeket, azaz a kortárs közbeszéd a cselekvő (utazó, kereskedő, missziós, letelepedő, kormányzói, katonai) hatalmat a gyarmatosítók oldalára helyezi, és ezzel párhuzamosan a gyarmatosított területet, illetve lakosságát passzív félként kezeli (WARNKE–STOLZ 2013: 480). A gyarmatosítással kapcsolatos vizsgált utcanevek 96%-a a Német Birodalom gyarmataival hozható kapcsolatba (4%-a más európai nagyhatalom gyarmataival). Az anyaország nyilvános terein elhelyezett utcanévtáblák tehát a Német Birodalom anyaországon túl terjedő hatalmának, befolyásának és politikai-gazdasági erejének a megjelenítését, köztudatban való rögzítését, propagálását szolgálták a német gyarmatosítás kezdetétől az 1920-as éveken át egészen 1945-ig.

8. Az elnevezések státusza. A gyarmatosítással kapcsolatos utcanevek vagy már létező (rég) utcanevek átnevezésével, vagy új utcák létrehozásával együtt járó új utcanévadások során jöttek létre. A névállomány elemeinek a szerkezete és az elnevezési időszakok korrelálnak az utcaátnevezésekkel, illetve az új utcanévadásokkal: mind az átnevezések, mind az új elnevezések dokumentálhatóan többnyire lokálpatrióta kezdeményezésekre vezethetők vissza. Elsősorban a vizsgált városok periferiáján kiépülő munkásnegyedek utcanevei mutatnak klaszteresedést. A nemzetiszocialista propaganda 1933-tól politikusokról és az NSDAP (Nemzetiszocialista

Német Munkáspárt) funkcionáriusairól nevezett át utcákat és tereket a vizsgált városok történelmi központjaiban, az 1933–1945 közötti időszak gyarmatosítással kapcsolatos utcanevei ezzel szemben a külvárosi negyedekre jellemzőek.

9. A monográfia újdonsága. EBERT monográfiájának erőssége, hogy a gyarmatosítással kapcsolatos utcaneveket az egész Német Birodalomban (az anektált területeket is beleértve) mind szerkezeti, illetve névtani, mind diszkurzív szempontból ex ante vizsgálja a 19. század végétől 1945-ig terjedően. A közepes és nagy német városok gyarmatosítással kapcsolatos utcaneveinek kritériumalapú azonosítását, kategorizálását követően az utcanévadás tér- és időbeli aspektusait figyelembe véve megállapítást nyer, hogy a gyarmatosítással kapcsolatos utcanévadás elsősorban a valós gyarmati időszak utánra tehető: 1919–1945 között az ún. Reichskolonialbund helyi szervezetei szorgalmazták a városi adminisztrációnál a gyarmatosítással kapcsolatos emlékéllító utcanevek kiosztását. A gyarmatosítással kapcsolatos utcanévadást a Harmadik Birodalom 1939-ben belügyminiszteri rendeletben teljes birodalmi hatáskörrel is támogatta, biztosítandó a felsőbbrendűséget implikáló gyarmatosítói tapasztalat újbóli kiépítését.⁶ EBERT e megállapításából ugyanakkor az is következik, hogy monográfiája perspektívát nyit további, a német gyarmatosítói múlthoz köthető névtani vizsgálódásnak. Például hogy Németország 1949-es kettéosztását követően milyen különbségek mutatkoztak a gyarmatosítással kapcsolatos utcanevek adminisztrációjában, emlékéllító funkciójuk névtani és társadalmi-politikai megítélésében, továbbá hogy a szakmai és laikus vélemények milyen utcanévadási változásokhoz vezettek, és a megváltoztatott (új) utcanevek milyen aktuális diszkurzív funkciókkal bírnak. E kérdések jövőbeli megválaszolásához EBERT feszes és tárgyilagos stílusban írt monográfiája megbízható kutatómódszertani kiindulópontot nyújt.

Hivatkozott irodalom

- KAUSCH, OSKAR 1903. *Deutsches Kolonial-Lexikon*. Kùthmann, Dresden.
SCHNEE, HEINRICH 1920. *Deutsches Kolonial-Lexikon*. Quelle–Meyer, Leipzig.
STOLZ, THOMAS – WARNKE, INGO H. 2018. *Vergleichende Kolonialtoponomastik. Strukturen und Funktionen kolonialer Ortsbenennung*. De Gruyter, Berlin–Boston. <https://doi.org/10.1515/9783110608618>
WARNKE, INGO H. – STOLZ, THOMAS 2013. (Post-)Colonial Linguistics, oder: Was ist das Koloniale an kolonial geprägten Diskursen. *Zeitschrift für Semiotik* 35: 471–495.

MÜLLER MÁRTA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6865-827X>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

⁶ Az utóbbinak eklatáns példái a Carl Petersről, Német Kelet-Afrika kormányzójáról az 1930-as évektől növekvő mértékben elnevezett utcák voltak. Peterst 1885–1889 közötti rasszista és könyörtelen kormányzói működése miatt 1897-ben az ún. császári fegyelmi bíróság menesztette hivatalából, valamint megfosztotta címeitől és nyugdíjjogosultságától. Az 1980-as évektől kezdődően mind Nyugat-, mind Kelet-Németországban folyamatos a Petersről elnevezett utcák nevének megváltoztatása.

SIEGFRIED G. SCHOPPE – CHRISTIAN M. SCHOPPE – STEPHAN A. SCHOPPE,
Geographische Namen im Hl. Römischen Reich Deutscher Nation
[A Német-római Birodalom földrajzi nevei]

Philologia – Sprachwissenschaftliche Forschungsergebnisse 254. Verlag Dr. Kovač,
Hamburg, 2021. 624 lap

1. A kötet célja a Német-római Birodalom földrajzi neveit elsősorban etimológiai szempontból feldolgozó szócikkgyűjtemény közreadása. A kötet öt fejezetre tagolódik, az olvasó számára nem feltétlenül a leglogikusabbnak tűnő felépítést nem indokolva. Az elsőben (9–32) a szócikkek összeállításának módszertanába nyerhetünk rövid bepillantást. A második fejezetben (33–49) azokat a szócikkeket sorolják fel, amelyek a földrajzi nevek tipikus végződéseit tartalmazzák. A harmadik fejezet, vagyis a könyv legnagyobb része (51–558) a második fejezetben megkezdett névtár folytatása: itt a települések, vizek, hegységek, síkságok és tájékozódási pontok neveinek szócikkei olvashatók betűrendben. A negyedik fejezetben (559–567) az irodalomjegyzék található, míg az ötödik fejezetben (569–621) – meglepő helyen és módon, esettanulmánynak nevezve – a steinfurti járás helység- és dűlőneveit bemutatják be a szerzők, szintén szócikkek formájában.

2. A szócikkek célja minél többet értelmezni a közel 40 000 földrajzi névből, amely az évezredek során a német nyelvterületen keletkezett, és a mai napig fennmaradt. A szócikkek tartalmazzák a címszóként szereplő név alakváltozatait és ezek előfordulási helyét, országkódok megadásával. Emellett a szócikkek információval szolgálnak a címszóként álló helynév etimológiájáról is. A szócikkek esetenként kultúrtörténeti magyarázatokat is tartalmaznak.

A szócikkek elkészítéséhez vezető kutatásuk során a szerzők összehasonlító vizsgálatokat végeztek a rendelkezésre álló adatokon, amelyekből levezették a földrajzi nevek esetleges változásainak szabályszerűségeit. A névtani kutatásokat értelemszerűen nehezíti, hogy az egykori indoeurópai nyelvi egység számos, egyre inkább differenciálódó indogermán nyelvre bomlott szét, továbbá hogy a helynevek több lejegyzett változatban adathatók. Ez utóbbi okai közé tartoznak a latin és az adott nyelv hangtani jellegű különbségei és a másolási hibák is. A szótövek elemzésekor különböző ókori nyelvekre (pl. ógörög, latin, hettita, óiráni, szanszkrit) támaszkodtak a kutatók, azonban kimutathatók kelta és latin eredetű szótövek is a mai Dél-Németország, Ausztria és Svájc területén, továbbá liguriai, oszk–umber és illír eredetűek a mai Kelet-Németország területén. Mivel az első germán népek nem értették a felsorolt ókori nyelveket, a földrajzi neveket helytelenül írták le (kalográfia). A toponimák hibás írására már az első okleveles feljegyzésekben is találunk példákat, de tetten érhetők a későbbi, német nyelvre történő fordításukban is. A hibás fordítások napjainkban is éreztetik hatásukat a mai Németország területén, a helyneveket gyakran értelmezik félre.

3. A névtár biztosítja a különböző – időben és térben rendkívül stabil – szóelemek és ezzel együtt a földrajzi nevek jelentésének széles körű értelmezését. A kiadvány a morféma- és lexéma-összehasonlító vizsgálatára is lehetőséget biztosít. A könyvben való tájékozódást segíti, hogy a feldolgozott adatokat átlátható módon adja közre a kötet: a második,

harmadik és ötödik fejezet szócikkei a tömorfémák kezdőbetűi alapján, német betűrendben követik egymást. A bemutatott könyv jelentősége a lehető legnagyobb teljességre törekvő volta. A könyv célcsoportját elsősorban a névtan iránt érdeklődő nyelvészek és germanisták jelenthetik, de a harmadik és az ötödik fejezet a történészeknek és a térképészeknek is hasznos információkkal szolgálhat.

WALDHAUSER SZIMONETTA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1700-3542>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

PELCZÉDER KATALIN, A Bakonybéli összeírás mint nyelvtörténeti forrás*

A Magyar Névarchívum Kiadványai 56. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2022.

274 lap + oklevél- és térképmelléklet

1. PELCZÉDER KATALIN 2015 óta foglalkozik a Bakonybéli összeírással. Számos tanulmánya jelent meg a témában, amelyek például a nyelvemlék nyelvtörténeti forrásértékét, helyesírási sajátosságait, szláv eredetű szórványait vagy egy-egy név elemzését emelték a középpontba. Itt ismertetett munkája a nyelvtörténeti kutatásoknak ahhoz az utóbbi évtizedekben jelentőssé vált irányvonalához tartozik, amely a 11. századi nyelvemlékek monografikus feldolgozását tűzte ki célul. Ez a kutatási terület egyrészt korábban már elemzett források újrafeldolgozását, másrészt pedig korábban nem vagy nem monografikus igénnyel feltárt oklevelek elemzését tartja fontosnak (9–11). PELCZÉDER KATALIN munkája ez utóbbi csoportba tartozik. A Bakonybéli összeírást mint nyelvemléket ezt megelőzően nem vizsgálták ilyen részletességgel. Ez talán nem független attól, hogy ez a több utólagos hozzátoldást tartalmazó oklevél a nyelvészeti bizonytalan kronológiai státuszú oklevelek közé tartozik. Ráadásul korábban teljes egészében hamisnak tartották (183). Napjainkban az egyre bővülő módszertani szempontok már lehetőséget nyújtanak arra, hogy a 11. század csekély számú forrását azáltal is bővítsük, hogy ezekben a bizonytalan kronológiai státuszú oklevelekben (az interpolált, a hamis és az átíratban fennmaradt forrásokban) felfejtjük a korai kronológiai rétegeket. A szerző öt fejezetben mutatja be a Bakonybéli összeírást mint nyelvtörténeti forrást.

2. A Kutatásmódszertani kérdések című fejezetben az oklevél keletkezési körülményeit, valamint az egyes oklevélrészek filológiai jellemzőit ismerhetjük meg (13–21). A bakonybéli bencés monostort Szent Móric tiszteletére Szent István király alapította. Az alapítás idejét némi bizonytalanság övezi: az alapítás milleniumát 2018-ban ünnepelték a szerzetesközösségben, de az ebből az alkalomból megjelenő kötetben az 1018. év mellett az 1015–1016-os és az 1020–1023-as éveket is számításba veszik (BAÁN 2020: 19). A Bakonybéli összeírás négy, egymástól jól elkülöníthető részből áll. Az egyes részek keletkezési idejét és státuszát illetően különböző nézetek láttak napvilágot (15–21). GYÖRFFY GYÖRGY vélekedése szerint az oklevél első legterjedelmesebb része (erre a részre szoktunk az 1086-os évvel utalni) hiteles szöveg.

* A publikáció a HUN-REN–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

Mivel ez a szövegrész említést tesz a pecsétről, viszont a fennmaradt oklevél ilyen módon nincs megerősítve, feltételezhető, hogy a fennmaradt oklevélnek lehetett egy pecséttel megerősített párja (15). A második rész (az első és a második hozzátoldás) a 12. század elején, a harmadik rész (a harmadik hozzátoldás) a 12–13. század fordulóján, a negyedik rész (a negyedik hozzátoldás) pedig a 13. században keletkezhetett (15). A harmadik és a negyedik hozzátoldás kétségtelenül hamisítvány. Ezek alapján az oklevélre nem egy, hanem négy különböző évszám utal: 1086, 1086/1100 k., 1086/+12–13. század, 1086/+13. század (15).

A második, A Bakonybéli összeírás szövege című fejezet a hagyományokhoz igazodva az oklevél latin szövege (23–29) mellett a magyar fordítását (29–35) is közli. Az oklevél a 19. század végén jelent meg először nyomtatásban; a monográfiában az 1992. évi kritikai kiadás alapján szerepel az oklevél. A helyneveket, illetve a bizonytalan tulajdonnévi státuszú helymegjelöléseket félkövér betűtípussal emelte ki a szövegből a szerző. Az oklevél magyar szövegét DRESKA GÁBOR 1997-es fordításának 2013-ban apróbb módosításokkal megjelent változatában olvashatjuk (29–35). A szórványok félkövér kiemelésén túl (ez a szerző saját megoldása) az eredeti szöveg helyesírását és központosítását hűen közli a monográfia. A Pannon-halmi Főapátsági Levéltárban őrzött oklevél fényképmásolatát a kötet végén találjuk.

A kötet legerjedelmesebb részét A Bakonybéli összeírás helynévi szórványainak elemzése című harmadik fejezet alkotja (37–180). Ebben a részben az összeírás helyet jelölő szórványai oklevélrészekenként kerülnek elő. További fontos és az átláthatóságot támogató szervezőelv, hogy az egyes részekben belül az előfordulások sorrendje határozza meg az egyes helynevek közlését. Az I. részhez 76, a II. részhez 15, a III. részhez 2, a IV. részhez pedig 6 szócikk tartozik. Azokkal a nevekkel, amelyek több oklevélrészben vagy ugyanabban az oklevélrészben többször is előfordulnak, egy szócikk foglalkozik. A későbbi említések esetén utaló szócikk irányítja az olvasót a korábban már közölt szócikkhez. Az ugyanabban a birtokleírásban szereplő helyneveket az fogja össze, hogy az adott birtokhoz tartozó alpontokkal vannak jelölve: pl. 3. *Quiar* birtok határában lévő nevek, 3.1. *Churchufeu*, 3.2. *arbustarum Bolug*. A magyar nyelvű elemek mellett külön szócikket kaptak azok a latin vagy latinizáló formában megjelenő nevek is, amelyek mögött korabeli élőnyelvi használatú magyar név feltételezhető (pl. *Beliensis*, azaz *Bél*, 37–40; *rus Bessenorum*, azaz *Besenyő-tarló*, 67–68), illetve a bizonytalan helynévi státuszú latin szerkezetek (pl. *statuam Puti* vagy *arbustarum Bolug*, 46–47, 58–59) is. Ezeknek a bizonytalanul értékelhető említéseknek az egyik tagja többnyire személynév. Esetükben a legtöbbször nem dönthető el, hogy alkalmi helymegjelöléssel állunk-e szemben, vagy magyar helynév rejtőzik a latin alak mögött. Annak ellenére ugyanakkor, hogy nem mindig kapunk pontos válaszokat a kérdésekre, a további vizsgálatok szempontjából mindenképpen fontosnak gondolom a szócikkés feldolgozásukat. Címszóként a nevek betűhív alakjai szerepelnek, kibővítve a valószínű egykori olvasattal vagy olvasatokkal; pl. *Cupan* [*kupàn* ~ *kupán* ~ *kopàn* ~ *kopán*] (40). Ezt követi a lokalizáció, majd annak az oklevélrésznek az idézése, amelyben az adott név szerepel a Bakonybéli összeírásban, kiegészítve a hely valamennyi ismert korai adatával; végül a névféjtés olvasható. Azokat a kutatókat, akik egy-egy konkrét névre kívánnak rákeresni, a kötet végén szereplő Név- és szóalakmutató segíti. Itt a Bakonybéli összeírás szórványai félkövér szedéssel szerepelnek (249–266).

A kötet címével megegyező következő fejezet az általános jegyeken túl (181–184) az oklevél helyesírás-történeti (185–191) és hangtörténeti (191–202) sajátosságait tárgyalja. Az összeírás helyesírási jegyei közül azokat emeli ki a szerző, amelyek kronológiai tanulságokkal is szolgálhatnak. Ennek megfelelően a [*k*], a [*β*], a [*cs*], az [*sz*], a [*χ*] és a [*c*] hangok jelölései

kerülnek elő. A jelölések egy részét a szerző táblázatban is ábrázolta, ami átláthatóbbá teszi az előfordulások gyakoriságát, illetve kiválóan szemlélteti az egyes oklevélrészek közötti hasonlóságokat és különbségeket. A helyesírás-történeti elemzések tulajdonképpen megerősítették az egyes részek keletkezéséről korábban mondottakat. Az első rész valóban régiesebb jegyeket mutat, mint a később hozzátoldott részek. Ezek mellett ugyanakkor olyan jelölések is előfordulnak az összeírás főszövegében (azaz az 1086-os datálású részben), amelyek az eddigi ismereteink alapján inkább a 12. századtól voltak jellemzőek: pl. a *[k]* jeleként álló *q(u)* és *ch* vagy a *[cs]* *s* betűvel való jelölése (191). A hamis Bakonybéli alapítólevél helyesírását összevetve a Bakonybéli összeírásával talán némi magyarázatot találhatunk erre a jellegzetességre. Ez az elemzés ugyanis azt mutatta, hogy az összeírás helyesírási arculata egységesebb és archaikusabb azokban az esetekben, amikor az adott név a hamis alapítólevélben is előfordul. Mindéből esetleg az következik, hogy ezek a részletek a 11. század eleji hiteles alapítólevélből kerülhettek bele a 11. század végi összeírásba (SZŐKE 2022: 16). Annak ellenére tehát, hogy egy oklevél egységesnek tűnő, tartalmát tekintve hiteles oklevélrészéről van szó, az oklevelek egymásra hatása miatt ezek a források is különböző rétegekből tevődhetnek össze (vö. SZŐKE 2023: 900–901). Ezek mellett persze nem elhanyagolható körülmény a latinból hiányzó hangok jelölésének sokáig elhúzódó ingadozása sem (KOROMPAY 2018: 83–85). Az oklevél hangtörténeti tulajdonságaival foglalkozó alfejezet a szokásokhoz igazodva először a magánhangzók, majd a mássalhangzók főbb jellegzetességeit mutatja be. A magánhangzókat érintő hangváltozások közül hat (1. a tövégi magánhangzók eltűnése, 2. a nyíltabbá válás, 3. a labializáció, 4. a kétnyíltszótagos tendencia, 5. hangrendi kérdések és 6. diftongusok és monoftongizációjuk), a mássalhangzókkal kapcsolatos változások közül pedig kettő (1. mássalhangzó-torlódások és feloldásaik, 2. a hiátus és megszüntetése) kerül elő a kötetben.

Az ötödik, A Bakonybéli összeírás mint helynévtörténeti forrás című fejezet (203–231) öt alfejezetből áll. Ennek az utolsó nagy egységnek a jelentőségét abban látom, hogy a Bakonybéli összeírás egyes jegyeit a szerző összeveti a már elemzett 11. századi vagy 11. századra is vonatkoztatható források (a Tihanyi alapítólevél, a Százdi alapítólevél és a Garamszentbenedeki alapítólevél) adataival. Az ilyen összevető vizsgálatok egyre megfoghatóbbá teszik például az egyes beillesztési módok (pl. a megnevezőszós és az appozíciós szerkezetek, valamint a latin prepozíció + magyar elem és a latin nyelvű helynév) használatát befolyásoló tendenciákat (203–207, 207–212). Egyre több információ birtokában például arra is vállalkozhatunk, hogy a helynevek latin szövegkörnyezete alapján is megpróbáljuk elhatárolni egymástól egy-egy bizonytalan kronológiai státuszú oklevél időbeli rétegeit. Ehhez nyújt fontos adalékokat az a módszertani eljárás, hogy a különféle beillesztési módozatokkal külön foglalkozik a szerző az egyes oklevélrészek kapcsán. Fontos, további gondolkodásra ösztönző észrevétel, hogy az oklevélben a birtokok számolásának a megszűnésével, illetve a határleírások rövidebbé válásával egyidejűleg a megnevezőszóval történő beillesztések száma is megcsappan az oklevélben (pl. *prima villa Sancti Mauricii, que vocatur Cupan*). Az alapítólevél névrendszertani jellegzetességei (218–223) is jól illeszkednek az említett 11. századi oklevelekéhez, és a 13. századi Tihanyi összeírással is hasonlóságot mutatnak. A névadásban két évszázad alatt nem történt jelentősebb elmozdulás, amiből az is következik, hogy a Bakonybéli összeírás négy része között sincs ebben a tekintetben számottevő eltérés. A korszakra leginkább a szemlényéből alakult egyrészes településnevek a jellemzők, a természeti nevek körében pedig az egyrészesek mellett a kétrészes, földrajzi köznévi utótagú nevek voltak a leggyakoribbak (223). A magyar névadás dominanciája mellett kevés a más nyelvből magyarázható

név. Alapos felülvizsgálat után például az összeírás 75 helynévi szórványa közül mindössze három település-név (*Ploznic, Prez[tl]eg, Zelch*) és öt víznév (*Greniceř, Toplouuiza, Drawa, Murzol, Wag*) esetében tartható fenn a szláv névadás vagy közvetítés lehetősége (224–231). Ez az alfejezet nagy hangsúllyal elemzi a szláv etimonra visszavezethető, bizonytalanul ebbe a csoportba tartozó eseteket is (1. szláv köznév vagy tulajdonnév szolgál az elnevezés alapjául, melyből valamilyen magyar grammatikai eszközzel, szóalkotási móddal jött létre helynév; 2. szláv eredetű köznév áll helynévként; 3. szláv személynévből alkotott helynév; 4. szláv helynévi átvételek), hogy eloszlassa a korábban téves következtetésekhez vezető vélekedéseket. A hagyományos etimológiai vizsgálat helyett a szócikkekben a történeti helynév-rekonstrukció módszerét alkalmazta a szerző (10–11, 234). Ennek a többdimenziós eljárásnak az első lépése a helyek lokalizálása, illetőleg a helyfajtájának a felderítése. Ezek az információk ugyanis elengedhetetlenek a helynév későbbi adatainak az összegyűjtése, valamint a név tipológiai jellemzésének a szempontjából (11). Nem meglepő tehát, hogy a szórványok lokalizálásának külön alfejezetet szentelt a szerző (213–218), amelyet még szemléletesebbé tesz a kötet végén szereplő térkép-melléklet. Ezen a helyek leginkább lehetséges lokalizációját ábrázolta a szerző.

3. PELCZÉDER KATALIN monográfiájának önmagán túlmutató jelentősége van. Érdeme nemcsak abban áll, hogy egy újabb korai és nagy mennyiségű magyar nyelvi elemet tartalmazó, fontos nyelvemlékünknek készült el a monografikus igényű feltárása, és ezáltal az eddigieknél pontosabb képet alkothatunk a 11. századi magyar nyelvről, hanem újabb lehetőségeket teremtett további nyelvemlékeink pontosabb megértéséhez is. Okleveleink ugyanis nem elszigetelten léteztek, hanem (eltérő mértékben) hatottak egymásra. Minél több oklevélnek készült el a részletező feltárása, annál több ajtó nyílik meg a további vizsgálatok, illetve más oklevelek pontosabb megértése előtt.

Hivatkozott irodalom

- BAÁN IZSÁK 2020. Szent Günter és a bakonybéli alapítás – tények és eszmények. In: DÉNESI TAMÁS szerk., *Vallis Sanctorum. Fejezetek a bakonybéli monostor ezeréves történetéből*. Bakonybéli Szent Maurícius Monostor – Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, Bakonybél–Pannonhalma. 11–28.
- KOROMPAY KLÁRA 2018. Helyesírás-történet. In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., *A magyar nyelv-történet kézikönyve*. A Magyar Nyelv Kézikönyvei 29. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 83–98.
- SZŐKE MELINDA 2022. A Bakonybéli alapítólevél és a Bakonybéli összeírás kapcsolatáról. *Magyar Nyelvjárások* 60: 5–20. <https://doi.org/10.30790/mnyj/2022/01>
- SZŐKE MELINDA 2023. Az oklevelek hálózati struktúrái. *Magyar Nyelvjárások* 61: 893–905. <https://doi.org/10.30790/mnyj/2023/68>

SZŐKE MELINDA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2726-4973>

Debreceni Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

KOCÁN BÉLA, A régi Ugocsa vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára*

A Magyar Névarchívum Kiadványai 55.
Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2022. 476 lap

1. KOCÁN BÉLA munkája jól illeszkedik abba az átfogó kutatási programba, amely az Árpád-kori Magyarország vármegyéinek helyneveit történeti-etimológiai szótárak formájában dolgozza fel. A Magyar Névarchívum Kiadványai című sorozatban korábban megjelent szótárak – BÉNYEI ÁGNES és PETHŐ GERGELY, PÓCZOS RITA, RÁCZ ANITA és TÓTH VALÉRIA munkáinak – rendezési elvei a szerző számára alapvető mintául szolgáltak (7). KOCÁN BÉLA szótára a régi Magyarország egyik legkisebb területű megyéjéből, Ugocsa vármegyéből a 13. század elejétől a középmagyar kor végéig (1772-ig) közöl helynévi adatokat. A szerző munkája „tág kronológiai határaival és változatos objektumfajtaival nemcsak a terület helynévanyagának a leírását adja, hanem az általános nyelvtörténeti és névtudományi vizsgálatok, változási folyamatok megragadására is lehetőséget teremt” (7).

KOCÁN BÉLA a kötete kiinduló forrásaként SZABÓ ISTVÁN Ugocsa megyét feldolgozó történettudományi monográfiáját (1937) tekintette, egyes korábbi névfejtéseket, valamint népi-nyelvi érintkezésekről szóló ismereteket azonban az általa alkalmazott helynév-rekonstrukciós eljárás segítségével biztosabb alapokra helyezett (8). A szerző maga is hosszú ideje foglalkozik Ugocsa vármegye helynévanyagával: e szótár testvérköteteként 2017-ben látott napvilágot a *Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa megyében* című monográfiája, amelyben a vármegye ómagyar és középmagyar kori helynévkincsének egységes szempontú helynévtörténeti és névrendszertani leírását adta.

2. Felépítését tekintve a kötet központi részét maga a történelmi Ugocsa vármegye történeti-etimológiai szótára alkotja (10–411). Az adattári részt térképszelvények teszik még szemléletesebbé. A tíz térképlap helynévfajtánként illusztrálja a vármegye gazdag névkincsét: 1. település- és várnevek; 2. folyóvíznevek; 3. egyéb víznevek; 4. vízparti helyek nevei; 5. domborzati nevek; 6. erdőnevek és növényzetre utaló nevek; 7. szántó- és rétnevek; 8. szőlő-, kert- és gyümölcsnevek; 9. határnevek; 10. út- és építménynevek (413–435).

A munka elején egy rövid bevezetésben (7–9) az olvasó áttekintést kap a kötet összeállításának elveiről, a szerző céljairól. Itt nem találunk általános információkat Ugocsa vármegyéről, hiszen a 2017-es testvérkötetben a szerző részletesen tárgyalta a megye természetföldrajzi viszonyait és népességtörténetét. A kötetet záró névelemmutató (439–455) fontos segítséget nyújt a nevek viszonyrendszerében eligazodni vágyó kutatóknak.

3. A szótár névcikkei Ugocsa vármegye helyneveit (a településneveket, vízneveket, tájneveket stb.) tartalmazzák, a legkorábbi adatoktól 1772-ig. A tulajdonnevek mellett a szerző a forrásokban említett magyar nyelvű köznévi előfordulásokat, elsősorban a határpont megjelölésére szolgáló faneveket is közreadja; pl. *bükkfa* (72), *égerfa* (107), *hársbokor* (157), *kóris* (230), *nyárfa* (275), illetve a tulajdonnévként is szereplő *bükk* (72). A hatalmas névállományt

* A publikáció a HUN-REN-DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

tartalmazó szótár alapját képező adatbázisban KOCÁN BÉLA közel 12 ezer rekordnyi adatot rögzített több mint másfélezer névcikkbe rendezve (9).

A szócikkek felépítése a következő: a címszó után áll a név lokalizációja, majd az adott helyre vonatkozó névadatok sorakoznak kronológiai sorrendben, ezután pedig a névfejtést (elsősorban az etimológiai és a névszerkezeti elemzést) olvashatjuk. Egyes esetekben a szerző – a saját, 2005–2008 között végzett élőnyelvi gyűjtése alapján – a név későbbi, 19–21. századi említéseit, illetve a mai népnyelvi alakjait is megadja (11). A legújabb kori névanyag közreadása üdvözlendő, hiszen ezáltal még követhetőbbé válik egy-egy helynév továbbélése, valamint ez a névkincs segít a mai névhasználók számára a történeti névanyag nyelvi azonosításában is.

A történeti helynévszótárak készítői számára a címszóválasztás kérdése rendre igen nehéz feladatként jelentkezik. KOCÁN BÉLA szótárában címszóként a név sztenderdizált formáját találjuk meg, amelynek megállapítását a név továbbélése segítette (12). Ennek alapján például a szerző a korai forrásokban előforduló *Magfolua* ~ *Maghfalwa* formában szereplő település nevének a későbbi és a mai élőnyelvi adatai alapján a *Mátyfalva* címszót állapította meg, habár igen sok 14–16. századi előfordulás a *Magfalva* olvasatot valószínűsíti (249–250). A szerző hangsúlyozza, hogy „a címszók kialakításának fő elve az, hogy a régi adatok morfológiai szerkezetének teljesen megfelelő formák állnak a szócikkek élén” (13). A hangtani alapú sztenderdizáció alapján kerültek például a *Hozzyvevcz* ~ *Hozzyvevcz* ~ *Hozyvevcz* stb. erdőnév adatai a *Hosszú-vész* címszó (173) alá. Az adatolási hiányosságokból is adódóan azonban több esetben találkozunk bizonytalan címszókkal, amelyek jelölését a szerző – a szótárakban szokásos módon – többféleképpen oldotta meg: 1. ejtészvariánsok esetében a ~ jel látható a két forma között: pl. *Abláz* ~ *Ablász* (25), *Benke* ~ *Benkő berke* (60), *Cseme* ~ *Csene láza* (80), *Gócás* ~ *Gócsás* (138); 2. a bizonytalanul rekonstruálható helynév esetében kérdőjel áll a címszó vagy annak egy része után: pl. *Aszús* ? (43), *Bánóc* ? (50), *Ölyvös-fészek* ? *pataka* (282), *Valajó* ? - *szér* (395) stb.; 3. a nem megállapítható hangalak esetében pedig a betűhív névforma kerek zárójelben válik címszóvá; pl. (*Zemtheo* ~ *Zemszeo*) (víznév, 409).

A szócikkek első része lexikonszerű leírással lokalizálja a neveket, nagy hangsúlyt fektetve a hely fajtájára, azaz arra, hogy településnévvel vagy mikrotoponimával van-e dolgunk. Ezek után a helynevek történeti adatainak bemutatása következik. A szerző fő forrásként SZABÓ ISTVÁN Ugocea megyét feldolgozó monográfiáját (1937) használta, adatait azonban minél több forrást, névkompendiumokat, helységnévtárakat stb. (pl. GEORG HELLER, FÉNYES ELEK, JAKÓ ZSIGMOND, LEHOCZKY TIVADAR munkáit) kézbe véve igyekezett kiegészíteni, illetve részben saját levéltári kutatómunkájára, valamint élőnyelvi gyűjtésére támaszkodva is gyarapította az adatállományt. A gazdag történeti és élőnyelvi adatsor közlésében törekedett egyrészt a nevek természetes változásának a bemutatására, másrészt pedig megkísérelte a névhasználók nyelvi hovatartozását (pl. magyar, szláv) felderíteni.

A névfejtő részek bizonyítják a szerzőnek a szakirodalomban való jártasságát. Az etimologizálás alapját a FNESz. adta, ezt azonban a szerző szükség esetén további információkkal, módosításokkal egészítette ki. A szláv eredetű nevek megfejtésében elsősorban KNIEZSA ISTVÁN értelmezéseit vette alapul, melyek SZABÓ ISTVÁN monográfiájának (1937) részei (17). Egyes bizonytalan esetek megítélésében különféle szempontokat mérlegelt, és általánosabb nyelvtörténeti ismeretekre és helynévrendszertani szempontokra alapozva kínált lehetőségeket.

4. A szótárt lapozgatva, valamint a térképlapokat nézegetve az olvasónak a természeti nevek (pl. víznevek, erdőnevek, domborzati nevek), illetve a természeti környezetre utaló

településnevek (pl. *Almás, Hagymás, Halmi, Szárazpatak*) igen magas aránya tűnhet szembe. A két névfajta közötti szoros kapcsolatot az azonos alakban előforduló víznév és településnév viszonya kiválóan mutatja. A szakirodalom a legtöbb esetben a víznév > településnév metonimiával számol. Ezt a változási irányt azonban nem szabad általánosítani; helyette – ahogyan KOCÁN BÉLA is teszi – minden esetben egyedileg szükséges a névalakulási folyamatot megítélni. A *Kökényesd* település és az azonos alakú víznév (226–227) esetében például a szerző a névminták alapján a víznév elsődlegességét gyanítja, mivel „a megye területén több település is a mellette folyó patakról kapta a nevét (pl. *Batár, Verbóc, Feketepatak* stb.), viszont fordított irányú változásról nincs ismeretünk” (227). Az *Ökör-fő* (281) kapcsán az adatok kronológiai viszonyai, valamint névrendszertani érvek alapján ugyancsak a víznévi említést tartja elsődlegesnek a szerző. A kronológiai körülmények figyelembevételekor fontos azonban hangsúlyozni a nevek dokumentálásának esetlegességét is, vagyis azt, hogy az adott korban használatban lévő helyneveknek az írásosságban való fennmaradása véletlenszerű. Erre hívja fel KOCÁN BÉLA a figyelmet az *Egres* nevek (108–110) elemzésekor: „A víznév elsődlegességét a megyének ezen a területén fellelhető *Verbóc* ’víz’ > ’település’ és *Fekete-patak* ’víz’ > ’település’ Árpád-kori településnévadási [sic] minták valószínűsíthetik, habár mindegyik esetben az adatolás tekintetében a településnév a korábbi.” (109). A *Veléte* nevek (400–401) kapcsán viszont a szerző a tipikusabb víznév > településnév változás helyett etimológiai, névtipológiai és kronológiai érvek alapján éppen a fordított irányú alakulásmóddal számol, bár megjegyzi, hogy Ugocsa megye korai víznévrendszereiben nem jellemző, hogy valamely település neve önmagában szolgáljon vízfolyás megnevezésének alapjául (401).

5. KOCÁN BÉLA gazdag forrásanyagot tartalmazó kötete más térségekhez viszonyítva páratlan mélységben mutatja be az ottani helynevek történetét. Munkája – a testvérkötetével együtt – nemcsak a tudomány, hanem a szélesebb közönség számára is hasznos olvasmány. E munkákat a kárpátaljai területekre vonatkoztatva hiánypótlónak tekinthetjük, mivel a szerző egyrészt teljességre törekedve történeti és élőnyelvi helynévgyűjtést ad közre a magyar nyelvterület peremén elhelyezkedő vidékről, másrészt egy adott megye teljes névanyagának alapos, komplex szempontú vizsgálatát végzi el.

Hivatkozott irodalom

- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- KOCÁN BÉLA 2017. *Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa megyében*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 43. [45.] Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- SZABÓ ISTVÁN 1937. *Ugocsa megye*. Magyarság és nemzetiség. Tanulmányok a magyar népiségtörténet keretéből I/1. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

KOVÁCS ÉVA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9111-0728>

Debreceni Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

Aranyos vidékének helynevei. Adattár

Szerkesztők: T. SZABÓ CSILLA – ANDRÁS ZSELYKE, Erdélyi Magyar Helynévtár I/1.
Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2020. 340 lap

1. A T. SZABÓ CSILLA és ANDRÁS ZSELYKE által közzétett, alább ismertetett kiadvány az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2020-ban indult új sorozatának, az Erdélyi Magyar Helynévtárnak az első kötete. Az ajánlásban megfogalmazott célok szerint a szerkesztők azt az erdélyi helynévkincset kívánják tájegységenként rendezve közreadni, melynek a gyűjtését SZABÓ T. ATTILA kezdeményezte és indította el pályája első évtizedeiben a szókincs-, nyelvjárás- és névgyűjtő szervezőmunkája során körülötte kialakult erdélyi iskola tagjaival együtt. A tervezett helynévtársorozat célkitűzései között szerepel a SZABÓ T. ATTILA által gyűjtött történeti helynévanyag, illetve az elmúlt ötven évben végzett erdélyi helynévgyűjtések és -kutatások eredményeinek felhasználása, szükség esetén a gyűjtések kiegészítése és folytatása is annak érdekében, hogy minél teljesebb formában adhassák közre az egyes tájegységek teljes helynévanyagát.

2. A bevezetőben (7–13) egy módszeres összefoglalás is helyet kapott az erdélyi helynévkutatás eddigi történetéről és eredményeiről. A sorozat és az első kötet nemcsak célkitűzéseiben, hanem módszereiben is követi SZABÓ T. ATTILA és munkatársai programját: a történeti helynévkutatást a helyszíni, élőnyelvi gyűjtéssel kiegészítve teszi közzé. Minderre azért van lehetőség, mert a 20. századi politikai változások miatt többször háttérbe szoruló, de később mindig újjáéledő erdélyi helynévgyűjtésnek mára már jelentős szakirodalmi háttere alakult ki. A második világháború után a kolozsvári egyetem magyar tanszékén, illetve a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények által „átmentett” erdélyi névkutató iskola hagyományainak köszönhetően lassan, de az 1990-es évektől egyre gyorsuló ütemben nemcsak helynévgyűjtések, adattárak, hanem gyűjtés- és kutatómódszertani bemutatók, egy-egy régió helyneveinek feldolgozása és más átfogó, összegző munkák is megjelentek a helynévkutatásról. Ezek megteremtik a folytonosságot, a kapcsolatot a történeti helynévanyag és a mai élőnyelvi gyűjtések között, illetve lehetőséget adnak a szakszerű, módszeres feldolgozásra.

3. A kötet Aranyos vidékének helyneveit tartalmazza. E vidéket MURÁDIN LÁSZLÓ nyelv- földrajzi módszerrel végzett felmérései, elsősorban a hangzórendszeren alapuló nyelvjárási kutatásai alapján határozza meg, bevonva olyan településeket is, melyek földrajzilag nem tartoznak az Aranyos-vidékhez. Így az adattár a következő 27 település földrajzi neveinek gyűjteményét foglalja magában: Ajton, Alsójár, Aranyosegerbegy, Aranyosgerend, Aranyosgyéres, Aranyospolyán, Aranyosrákos, Bágyon, Csegez, Felvinc, Gerendkeresztúr, Hadrév, Harasztos, Kercsed, Komjátszeg, Kövend, Mészkö, Mezőcsán, Sinfalva, Székelykocsárd, Szind, Torda, Tordaszentmihály, Tordatúr, Torockó, Torockószentgyörgy, Várfalva. A történetiség és az élőnyelviség kapcsolatát erősítendő, a kötetben csak azoknak a településeknek a helynévanyaga kapott helyet, amelyekeken még élnek magyar ajkú lakosok, tehát a legfrissebb helynévi adatok feltételezhetően az aktív nyelvhasználat részét képezik. E települések anyagához beillesztették SZABÓ T. ATTILA történeti helynévgyűjteményét is, hogy teljesebb képet kaphassanak a történeti változásokról. Mivel a korábbi évtizedekben végzett gyűjtések egy részének a helynévanyagát a gyűjtők különböző kiadványokban közölték, a szerkesztők fontosnak tartották, hogy egy kötetben tegyék közzé a tájegység teljes névanyagát.

4. A kötet felépítése alaposan kigondolt, áttekinthető. A hasznos útmutatót is tartalmazó ajánlás és bevezető (7–13) után következik a kötet törzsanyagát képező adattár (14–214), melyben a 27 település helynévanyaga betűrendben követi egymást, településenként többé-kevésbé egységes szerkezetet követve.

A fejezetek elején rövid ismertetés kap helyet a településről. A helység nevének legkorábbi történeti adatait a FNESz. alapján, a lakosság nemzetiségi összetételét a különböző 20. századi, illetve a kötet szerkesztése idején elérhető legfrissebb népszámlálási adatok alapján közlik. Feltüntetik a gyűjtők és az adatközlők nevét, valamint a gyűjtés időpontját is. A legfrissebb gyűjtések a 2010-es évekből valók. Amint azt a szerkesztők a bevezetőben kifejtik, a gyűjtők nem mindenhol dolgoztak egységes módszerekkel, például nem választották el a kül- és belterületi helynévanyagot, tehát a fejezetek szerkezete (először a bel-, aztán a külterület földrajzi nevei) nem teljesen egységes. De olyan település is van (Tordatúr), ahol külön szerepel a falurészek, utcák, utak és kertek neve, a határnevek és a víznevek is. A gyűjtés eltérő időpontjaiból és módszereiből fakadó különbségeket nem sikerült mindenhol kiegyenlíteni. Ez azonban nem az adattár szerkesztőinek, hanem a gyűjtés esetlegességének és az idők során változó, eltérő gyűjtési módszereknek tulajdonítható hiányosság, ami egy történeti helynévanyagot is közzétevő munkánál elkerülhetetlen.

A gyűjtemény nem egységes az adatok gazdagsága és mennyisége tekintetében sem. Vannak települések, amelyeknél sokkal több adat szerepel, mint másoknál, illetve olyan helységek is, amelyeknél jóval több a történeti, mint az élőnyelvi adat. Ennek oka az, hogy egyes településeken nagyon megfogyatkozott vagy teljesen elfogyott a magyar lakosság, így nem mindenhol lehetett olyan adatközlőt találni, aki emlékszik a magyar helynevekre. A magyar nyelvhasználat térvesztése, a magyar közösségek beolvadásának folyamata a magyar helynévanyag fokozatos visszaszorulásában is tükröződik.

A szócikkek szerkezete, egységes felépítése áttekinthetővé, követhetővé teszi az adatokat. Ha történetileg is adatolható a címszó, akkor félkövérrel szedve jelenik meg, ezt követi az évszámmal bevezetett nyelvi adat, zárójelben a történeti adat forrása, a helyfajta megjelölése és egyéb információk sorrendje. Például Harasztoson: „**Pusztá-templom** 1985: *Pusztá-templom*, 1851: *Pusztá Templom* (Ne esp. lt Vizjk 147), 1848: A' *Pusztá Templom*nál (Ne esp. lt Vizjk 53) – szántó a Tóhely és a Palás között; a hagyomány szerint a hajdani falu és templomának helye, 136.” Ha csak jelenkori adat állt a szerkesztők rendelkezésére, akkor a címszó dőlt betűs, például a mezőcsáni „*Hirinyán híd* – híd a faluban” szócikk esetében. Román helynevek elsősorban akkor szerepelnek a kötetben, ha az adatközlő nem ismert magyar megnevezést. Ilyenek a következő adatok Tordáról: „*La Betone* – fürdőre való hely az Aranyoson, cementlapokkal, 227”; „*La Măsurătoare* – itt mérték az Aranyos vízállását, 238”; „*Via Pocăitului* – szőlős, 372”. A szerkesztők ott is feltüntetik a román adatot, ahol az adatközlő a magyar mellett a román helynevet is megadta, például a mézskői „*Dindăr gödre* ~ *Groapa lui Dindăr* – kaszáló, legelő, 41” szócikkénél. Ily módon a román helynévgyűjtők számára is hasznosnak bizonyulhat az adattár. A szerkesztők a beépített történeti helynévanyag esetében egységesítették a forrásjelzeteket, az SzT.-ben, azaz az Erdélyi magyar szótörténeti tárban használtakhoz igazítva. Ahol szükséges volt, javították az esetleges hibákat, elírásokat is.

5. Az adattárat a történeti helynevek forrásai szempontjából különösen fontos rövidítésjegyzék (215–217), bibliográfia (218–220), majd egy közel százoldalas helynévmutató (221–318) követi. A kötet végén térképábrák (319–340) kaptak helyet minden olyan településről, ahol az adatközlők megfelelően lokalizálták a helyneveket, így ezek összevethetők a térképi adatokkal.

6. A kiadvány – akárcsak a sorozat ezután megjelenő kötetei – hasznos forrásanyag lehet nemcsak a névkutatók és a nyelvészek, hanem a történészek és számos más tudományágat művelő szakember számára is. Így a kötet a névtani kutatások elősegítése mellett azt az interdiszciplináris célt is szolgálja, melyet a helynévgyűjtés erdélyi megteremtője, SZABÓ T. ATTILA egész helynévgyűjtő és -kutató tevékenysége során szorgalmazott, emellett fontos részét képezi a Debreceni Egyetem által nemrég útjára indított és folyamatosan bővülő Magyar Nemzeti Helynévtárnak is.

SÓFALVI KRISZTINA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4878-9894>

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem
Kolozsvári Kar

ADELINE LATIMIER-IONOFF, *Lire le nom propre dans le roman médiéval* [Ófrancia regények tulajdonnevei – az olvasás fényében]

Classiques Garnier, Paris, 2019. 518 lap

1. A cím világosan jelzi, hogy a vizsgálat irodalmi szövegekben megjelenő nevekre irányul, másfelől arra is utal, hogy benne a középkori olvasó szempontja, illetve (a könyv egy visszatérő kifejezésével élve) annak elváráshorizontja is megjelenik. E kettősség révén ígéretes jelentéstani gazdagság áll elő.

A tekintélyes, több mint ötszáz lapos monográfiához a forrásanyagot öt ófrancia regény jelenti. Ezek közül 1270 körül keletkezett a következő négy: *Cristal et Clarie*, *Les Merveilles de Rigomer*, *Floriant et Florete*, *Claris et Laris*. Az ötödik, a *Melyador* (Froissart műve) az 1360 körüli időszakhoz köthető. Érdeemes e korszak kapcsán felidézni, hogy a francia irodalmi hagyomány ekkor már több évszázados múltra tekint vissza: ennek egy-egy kiemelkedő műfaját képviselik a 11–12. századból fennmaradt gesztaének (mint a Roland-ének), majd a 12. század utolsó harmadában virágkorukat élő udvari regények (közülük a legnevezetesebbek Chrétien de Troyes művei – például a *Perceval* –, melyek az Artúr-mondakör világához kapcsolódnak). Mindezek verses formában születtek, később prózai feldolgozások egész sora is követte őket. A szóban forgó regényekben ismét a versforma érvényesül, ami a nevek szövegbe illesztése szempontjából korántsem mellékes tényező. Az öt mű összesen mintegy száz-ezer sort tesz ki. Közös jellemzőjük, hogy nem tartoznak egyetlen irodalmi ciklusba sem; emellett szoros (gyakran intertextuális) kapcsolatban állnak korábbi művekkel, bőven merítenek azok névanyagából, miközben az „arturiánus” jelleg tekintetében különböznek is egymástól. Közülük egyben (*Les Merveilles de Rigomer*) parodisztikus, sőt szatirikus színezet is föllelhető.

A feldolgozást nagy szakirodalom-ismeret, elméleti és terminológiai igényesség jellemzi. A szerző jellegzetes módszere az, hogy egy-egy vizsgálati szempontnak megfelelően a fenti öt mű különféle jeleneteinek rendkívül elmélyült elemzését adja. Mivel maguk e regények kevésbé ismertek, s az idézett szövegrészek kizárólag ófranciául jelennek meg, e mű célközönségét elsősorban a középkori francia irodalom szakembereiben kereshetjük. A felvetett szempontok ugyanakkor irányt mutathatnak más irodalmi művek névanyagának megközelítéséhez is.

E szempontokról ad tájékoztatást – a szakirodalmi előzmények és a korpusz bemutatása után – a Bevezetés is (9–39), mely jelzi a vizsgálat néhány központi kérdését. Ilyen a szereplők

és a nevek kapcsolata a fenti regényekben; a név mint az önazonosság és az elismertség jele (vö. *név* és *hírnév*); a nevek megjelenése és gyakorisága a szövegben; a névvariációk; a korábbi irodalmi névanyaghoz való viszony; „az olvasó enciklopédiája” (UMBERTO ECO kifejezése szerint), melynek a befogadás szempontjából meghatározó szerepe van; a nevek poétikája és expresszivitása.

2. A feldolgozás három fő fejezetre tagolódik. Az első a nevet a maga anyagszerűségében vizsgálja (41–182). Ezen belül az első egység a kézírattól a modern kutatási eszközökig tekinti át a témát (43–80). Ennek kifejtése után, hogy mi a tulajdonnév, a szerző azt a kérdést veti fel, hogy egy elem név voltát a középkori szerzők és másolók milyen módokon jelzik az írott szövegben. Árnyalt, paleográfiai szempontú elemzést kapunk arról, hogy miközben a nagy kezdőbetűs írásmód ritka, bizonyos esetekben – egy szereplő első megjelenésekor, különleges hőstette esetén, vagy ha a név verssor elején áll – többféle díszítő elem szolgálhat a kiemelésére. A tulajdonnevek tipológiájáról szóló részben egy áttekintés számszerű adatokat közöl arra nézve, hogy egy-egy regényben milyen az egyes névfajták képviselője, hány névelőfordulással és hány névvel találkozunk, s e két szempontnak megfelelően száz, illetve ezer sorra átlagosan hány név esik (vö. 60). Más művekhez hasonlítva az a tanulság fogalmazódik meg, hogy a későbbi regényekben a „nevekkel való telítettség” megnő. Igen tanulságos emellett a különféle modern szövegkiadások mutatóinak vizsgálata abból a szempontból, hogy miként kezelik a tulajdonneveket. A következtelenségek láttán a szerző a digitális technikától remél megbízhatóbb eljárásokat.

A fejezet második egysége a vetés és megművelés metaforáját alkalmazza a szövegben megjelenő nevek kapcsán (81–182). Érdekes szempont, hogy rímhelyzetbe kerülve egy-egy név milyen szót hív elő rendszeresen. Egy már kialakult rímpár (*Artu/vertu* 'bátorság/erény') sokszor művek egész során át öröklődik. Igen fontos annak a vizsgálata, hogy egy név mikor, hol és hogyan jelenik meg először a szövegben. Történhet ez (ismert szereplők esetén) minden bevezető formula nélkül, máskor bizonyos igék kíséretében; az, hogy a cselekmény mely pontján jelentkezik a név, azért is lényeges, mert a lovagok próbatételei és találkozásai során a név elhallgatásának, illetve felfedésének mindig jelentősége van. A név közlésében többnyire szerepe van a narrátornak (a szóbeliség körülményei között az előadónak), aki ilyenkor a közönséghez fordulva mutatja be hőstét. A narrátor szerepe abban is megnyilvánul, hogy bizonyos elemek közlését késleltetheti, vagy színlelésből akár el is hallgathatja azokat. Vannak szereplők, akik egy regény teljes szövegében névtelenek maradnak; mások a történet valamely pontján névhez jutnak. Arra is van példa, hogy egyazon szereplőnek két nevére is fény derül. Az azonosítás szempontjából a fegyverzet jelentősége is nagy a középkori ember számára: egy lovag erről ismerhető fel, maga a hős pedig ezt saját identitása részének tekinti. Más természetű elemek (gyűrű, sebhely) is szerepet kapnak a szereplők azonosításában.

3. A könyv második fejezete a tulajdonnevekhez kapcsolódó képzeletvilágot állítja a középpontba (183–321). Bevezetésként röviden képet ad a középkori francia névanyag jellegzetességeiről, többek közt az egyénnév mellett a másodlagos névelem megjelenéséről (már a 12. század elején).

Az ezt követő első nagyobb egység (192–275) a forrásokhoz való viszonyt és azok követségét vizsgálja. Jelzi azt, hogy bizonyos ókori nevek, illetve korábbi ófrancia művek szereplői az adott korban ismertnek tekinthetők a hallgatóság számára. A regényekben olyan nevek is megjelennek, melyek a kor személy- és helynévanyagából valók. Külön nagy kérdés az, hogy az Artúr-mondakör regényeinek névanyaga hogyan épül be a szóban forgó későbbi művekbe.

E nevek felidézése, egyes szereplők beleszövése a történetbe önmagában is kapcsolatot teremt a múlttal: az adott regények így az előzők folytatásaként tűnnek fel. A fenti világba más kultúrákból származó szereplők is belépnek: így a görög–latin mitológia egyes alakjai vagy római katonák sokasága, akiknek a legyőzése egyben azt is jelenti, hogy Rómához képest itt egy magasabb értékrend érvényesül. Többféle párhuzam jelentkezik ókori eposzok, illetve a Biblia szereplőivel (Hektor és Achilles, máskor Káin); a hallgatóság számára ezek azonnali támpontot nyújtanak az értelmezéshez. Igen érdekes csoportot képeznek a szerzők által alkotott nevek, melyek kiindulópontját irodalmi nevek, máskor közszók jelentik, s amelyeknek nagy kifejező erejük van. (Egy sebes futású ló neve *Passevent*, benne a *vent* ’szél’ elemmel). Más esetekben a nevek hangtani felépítése idézi fel a kerekasztal lovagjainak világát.

E fejezet második nagy egysége a név olvasása köré szerveződik (277–321). Ennek kapcsán fontos alapelv, hogy az írott és a hangzó szöveg kettősségével mindig számolni kell. A középkori szerzők számára igen fontos a nyelvről való gondolkodás, ezen belül a szó és a név motiváltságának a kérdése, melyre nézve bőven merítenek ókori és későbbi filozófusok műveiből, főként Sevillai Izidor *Etimologiae* című munkájából. Egy-egy tulajdonnév jelentésének a kibontása (gyakran annak elemekre bontásával) a regények visszatérő eleme, a kontextus pedig újabb és újabb értelmezési lehetőségeket villant fel az olvasó számára. A név a történet során hosszú utat tehet meg a teljes átlátszóságtól a homályossá válásig, a lényeg felfedésétől annak elfedéséig. A korábbi regényekből átvett, közismert nevek esetében a motiváltság eltűnése jellemzőnek mondható.

4. A harmadik fejezet középpontjában a nevek elrendezésével kapcsolatos kérdések állnak (323–462). Ezek közül az első „a nevek szövete” (325–366). Az egymással kapcsolatban álló szereplők neve között gyakran valamilyen egybecsengés mutatkozik a hangalak, illetve a jelentés terén: *Cristal* és *Clarie* egy szerelmespárnak, *Claris* és *Laris* két jó barátnak a neve. A regények jellegzetes elemei a névlisták (lovagi tornák, ünnepi ceremóniák leírása során). Van rá eset, hogy 52 szereplő neve követi egymást. Ezek között igen gyakoriak az Artúrmondakörből vett nevek, melyek együttese e képzeletbeli világ stabilitását és erejét érzékelteti.

A fejezet második egysége a következő kérdéskört vizsgálja: a nevek és az elbeszélés szerkezete (367–462). A fenti regények olyan szereplőket állítanak a középpontba, akik elhagyják eredeti környezetüket, útjuk során különböző próbatételeken esnek át, s ezáltal egy beavatási folyamaton mennek keresztül. Ahhoz, hogy a hős önmagává váljon, másokkal kell találkoznia. Neve ritkán hangzik el az események során: nem a származása, hanem a tettei kapnak hangsúlyt. Ezáltal a név is új meg új jelzőkkel gazdagodik, s akkor ragyog fel igazán, amikor a hős eléri célját. Ő maga a lovagi tornán gyakran ismeretlen személyként jelenik meg, hogy bravúros tetteivel újra bizonyítsa kiválóságát; előfordul az is, hogy egy másik lovag helyett, annak színeiben harcol. (A magyar olvasók közül ki ne gondolna Toldira?) Van példa álsruhára, ellenség körében való kémkedésre, szerelmi szállal való összeszövődésre is. Név és hírnév között a kapcsolat szoros. Nevet szerezni minden lovag törekvése, ide eljutni viszont csak a környezet elismerése által lehet. A hős elnyeri jutalmát, tetteit hírül adják, emlékezetét megőrzi a szó és az írás. Ebben szerepet kap a narrátor, emellett a regény egy-egy alakja is (nemegyszer egy ellenfél). A hírnév olyan fokú lehet, hogy az már gátolja a cselekmény folytatását – egyes szereplők például pusztán egy név hallatára meghátrálnak a harctól. A hírnév így a maga útját járja, fölébe kerekedik a hősnak, aki számára az inkognitó jelenthet megoldást. Másfajta gátló mozzanat az, ha a hős visszavonul a lovagi élettől, s a szerelem vagy más tényező visszatartja attól, hogy megfeleljen hivatásának. A környezet elvárása szerint ilyenkor újra útnak kell indulnia. A hírnévhez való viszony el is torzulhat általa, ha a hős ezt önmagáért hajszolja,

s hiúsága és dicsekvése által saját jó hírét aláássa. Végül vannak példák a név elvesztésére is. Ennek különféle okai lehetnek (büntetés, ártó varázslat), de általa egy olyan átmeneti állapot áll elő, amely után újrakezdés következhet.

Az Összegzés (463–475) számot ad a szerző törekvéseiről és gondolatmenetének fő irányairól. Kiemelném azt az észrevételét, hogy az olvasók körébe maguk a középkori szerzők is beletartoznak. A kötetet gazdag szakirodalom-jegyzék (477–500), valamint a vizsgált művekben előforduló személynevek (501–510) és helynevek (511–513) mutatója zárja.

5. Befejezésként arról szólnék, hogy milyen olvasói élményt jelentett számomra a fenti könyvvel való találkozás. Két fő mozzanatot emelnék ki. Egyrészt azt, hogy az egyes regényekből kiválasztott részletek olyan mozaikkockák hatását keltik, melyek az árnyalt elemzés fényében mintegy felnagyítva jelennek meg. Másfelől ezek lépten-nyomon más olvasmányok (históriás énekek, eposzok, balladák, drámák) emlékét hívják elő – ami világosan érzékelteti a könyvben jelen levő szempontrendszer gazdagságát és termékenységét.

KOROMPAY KLÁRA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9670-9537>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

A Névtani Értesítő szerkesztőségébe 2023-ban beérkezett magyar névtani kiadványok

Helynévtörténeti Tanulmányok 17. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2021. 149 lap

KOVÁCS LÁSZLÓ szerk. 2023. *Márkanevek: nyelvészet és marketing határán*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 228. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 254 lap

Köszöntő könyv Hoffmann István 70. születésnapjára. Magyar Nyelvjárások 61. Szerk. KIS TAMÁS – RÁCZ ANITA – RESZEGI KATALIN – TÓTH VALÉRIA. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2023. 1017 lap

PELCZÉDER KATALIN 2022. *A Bakonybéli összeírás mint nyelvtörténeti forrás*. A Magyar Névtan Archivum Kiadványai 56. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 277 lap + mellékletek

TAKÁCS JUDIT 2023. *Névtani (határ)esetek. Személynevek a segédtudományok tükrében*. Pandora Könyvek 43. Líceum Kiadó, Eger. 176 lap

VÖRÖS FERENC szerk. 2022. *A nyelvöldrajztól a névföldrajzig XI. Multidéző neveink*. Savaria University Press, Szombathely. 184 lap

FOLYÓIRATSZEMLE

Helynévtörténeti Tanulmányok 17. (2021)

Szerkesztők: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA. Debreceni Egyetemi Kiadó,
Debrecen. 149 lap

1. A folyóirat 2021. évi száma hét helynévtani témájú, kutatómódszertani szempontból különösen tanulságos tanulmányt tartalmaz, amelyeket egy, a Magyar Nemzeti Helynévtár Program elindulását és kiemelt szerepét bemutató cikk egészít ki.

2. PÓCZOS RITA tanulmányának (7–42), a kötet egyik legnagyobb terjedelmű írásának első felében a Pannonhalmi apátság alapítólevelének nyelv- és névtörténeti, illetve népességtörténeti vonatkozásairól olvashatunk. A szerző mindenekelőtt röviden összefoglalja az oklevél eredetiségével és hitelességével kapcsolatos legfontosabb, főként történettudományi szakirodalom eredményeit. A tanulmány második részében az oklevél záradékában található helynévi szórványok vizsgálata, a nevek eredetének és továbbélésének elemzése olvasható. A helynév-rekonstrukció eljárását alkalmazva tizenkét helynevet tekint át a szerző; ebből – megállapítása szerint – nyolc-kilenc név hasznosítható a továbbiakban nyelvtörténeti vizsgálatok céljaira.

SZŐKE MELINDA tanulmánya (43–54) a bizonytalan kronológiai státuszú, azon belül is a hamis oklevelek helynévtörténeti forrásértékének meghatározási nehézségeiről és eredményeinek hasznosíthatóságáról szól. A szerző Szent István négy hamis oklevelét vizsgálja (Bakonybéli oklevél, Pécsváradi oklevél, a Zalavári apátság két oklevele): olyan neveket mutat be, melyeknek a 11. század eleji névtörténeti forrásértéke valószínűtlen. Három csoportra osztva elemzi a neveket: 1. apátsági birtoklásra utaló nevek; 2. személynévi eredetű, illetve személynevet tartalmazó helynevek; 3. jelzővel kiegészült nevek. A szerző a vizsgált oklevelek olyan sajátosságaira világított rá, melyek bonyolítják e forráscsoport nyelvi feltárását, ugyanakkor közelebb is visznek ahhoz, hogy a helyneveket – jelen esetben a 11. századra vonatkozóan – hely- és névtörténeti szempontból biztosabban és eredményesebben lehessen felhasználni.

RÁCZ ANITA Bihar vármegye ómagyar kori helynévanyagával foglalkozik tanulmányában (55–72). A középkori Bihar vármegye domborzati leírását a Sebes-Körös völgyéből adathozható ómagyar kori helynévanyag vizsgálata követi, a helynév-rekonstrukció eszközével. A településnevek etimológiai, térbeli és időbeli sajátosságainak figyelembevételével a Sebes-Körös menti területek névmintázatainak néhány jellemzőjére mutat rá a szerző. Összefoglalásként a népnévi eredetű településnevek szerkezeti típusainak változását tekinti át a szerző, végül pedig megfogalmaz három fontos településtörténeti jellegű következtetést; tanulmánya ennél fogva a nyelvtörténet mellett a történettudomány, a néprajz és a történeti földrajz kutatói számára is hasznos lehet.

KOVÁCS ÉVA (73–85) a természeti környezetre utaló településneveknek a vizekkel, a vízzel kapcsolatos helyekkel való kapcsolatát vizsgálja írásában a teljes magyar nyelvterületről összeállított adatbázisa (2193 adat) anyagára támaszkodva. Arra keresi a választ, hogy a víznevek

milyen szerepet tölthettek be a településnév-típus létrejöttében, illetve ezek milyen formában vannak jelen a korai ómagyar kori településnevekben. A természeti környezetre utaló településnevek harmadában (723 névben) található valamilyen vízzel kapcsolatos közsói, illetve helynévi előzmény. A vízzel való kapcsolatra utaló településneveket három nagy szerkezeti típusba sorolja a szerző, s vizsgálata során további alkategóriák szerint mutatja be eredményeit. Eredményei szerint a vizsgált korszakban az egyrészes, formáns nélküli településnevek fordulnak elő legnagyobb számban; a metonimikus névadás játszotta a meghatározó szerepet; jelentős gyarapodás pedig a 13. század elejétől mutatkozik.

Ahogy az előző tanulmányok, úgy BÁBA BARBARA írása (87–103) is az ómagyar kori nyelvemlékek vizsgálatára fókuszál. Nyelvjárás- és hangtörténeti kutatásának célja olyan módszertani elvek bemutatása, amelyek kiküszöbölhetik az adott jelenség vizsgálatával kapcsolatos nehezítő körülményeket (pl. az adatok eloszlásának egyenetlenségét, bizonyos területek alacsony forrásadottságait). A korai ómagyar kori hangtani nyelvjárási sajátosságok közül az *i ~ ü*, *ē ~ ö*, *é ~ í*, illetve az *l* kiesésével és az *ëü* diftongussal kapcsolatos hangtani szembenállásokon keresztül arra világít rá a szerző, hogy a kronológiai gyakorisági viszonyok és a területi eloszlások együttes vizsgálatára van szükség. A kronológiai és területi sajátosságok relatív gyakoriságának figyelembevétele mellett továbbá az abszolút gyakoriságot sem szabad figyelmen kívül hagyni a minél pontosabb kép elérése érdekében.

ZSUPOS ZOLTÁN arra mutat rá tanulmányában (105–114), hogy milyen kapcsolat van az írása címében felsorolt, víznéből keletkezett településnevek (*Küsmöd*, *Csükmöd*, *Kösmő*, *Csökmő*, *Csömök*) között. A témával kapcsolatos eddigi kutatástörténet áttekintésén túl megállapítja: a *Küsmöd* patak Székelyföldön túl Biharban is a nevét adta egy településnek. A *Küsmöd* és a *Kösmő* nevet viselő települések és vízfolyások elnevezése tehát több más, hangátvétellel keletkezett, településekhez és vízfolyásokhoz kapcsolódó elnevezésben is megtalálható. További közös pont az egymástól K–Ny-i irányú fekvés olyan területeken, ahol bizonyított a székelyek korai jelenléte.

NÉMETH DÁNIEL már tanulmánya címében kiemeli, hogy nincs egységes vélemény Székesfehérvár nevét illetően (115–138). A szerző előbb áttekinti a *székes* jelző körüli eltérő álláspontokat, majd kritikai megjegyzéseket fűz hozzájuk, levéltári és élőnyelvi adatokra is támaszkodva. A tanulmány első részében a név eredetének magyarázatához kapcsolható korábbi történeti és nyelvtörténeti érvek kapnak helyet, a második részben ezeket az érveket igyekszik szembevetni mai tudásunkkal. Bár több lehetséges névadási motiváció is elképzelhető, az eddig legmeggyőzőbbnek tűnő 'főváros', esetleg 'királyi székhely' jelentést kevésbé meggyőzőnek találja a szerző. Egyetlen, tökéletesen meggyőzőnek tekintett magyarázat híján a jelenlegi adatok alapján nyolc, relevánsnak tűnő magyarázat számbavételével zárul a tanulmány.

HOFFMANN ISTVÁN a kötet záró írásában (139–145) egy páratlan lehetőségről, a Magyar Nemzeti Helynévtár Program elindulásáról számol be. Felépítésüket és funkciójukat tekintve a szótárakhoz hasonlítja a helynévtárakat. Egy ilyen átfogó kötetsorozat összeállításának gondolata már viszonylag korán felmerült: e tudománytörténeti háttér állomásait tekinti át a szerző, kiemelve a munkafolyamatot előmozdító eseményeket, szakmunkákat, adatbázisokat és személyeket. Rávilágít, hogy a szükséges együttműködés és az anyagi források hiánya miatt miért nem valósulhatott meg korábban a kezdeményezés. Most a Magyar Tudományos Akadémia nemzeti programja új lehetőséget biztosít a helynévkutatók számára, hogy időszerű, elengedhetetlen, értékmentő és -őrző feladatok valósulhassanak meg – sosem látott összefogás és támogatás keretében – a magyar névkultúra gazdagítása érdekében.

3. A kötetben található tanulmányok jelentős része az ómagyar kori helynévtörténethez kapcsolható, így tematikailag meglehetősen egységesnek mondható. Ezenkívül fontos szerepet kap a kutatási módszerek és szemléletmódok bemutatása és szemléltetése, ami együtt jár azzal, hogy a tanulmányok rendszerint egy-egy nagyobb lélegzetvételű kutatás aktualitásait, újabb eredményeit mutatják be. A tanulmányok mindegyikéhez gazdag szakirodalmi jegyzék tartozik, segítve az olvasót az esetleges további elmélyülésben.

HORVÁTH BRIGITTA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7861-0824>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Onoma 57. (2022)

Szerkesztő: OLIVIU FELECAN. The International Council
of Onomastic Sciences, Uppsala. 368 lap

1. Az *Onoma 57.* számában megjelenő írások első, tematikus egysége a 27., krakkói ICOS-kongresszuson, a nyugati szláv országok (Lengyelország, Csehország, Szlovákia) névkutatásával foglalkozó szimpóziumon elhangzott tíz előadás írott változatát tartalmazza. Ezek közé a vendégszerkesztők (URSZULA BIJAK, IVETA VALENTOVÁ és MILAN HARVALÍK) két, ukrán névanyaggal foglalkozó tanulmányt is beillesztettek – annak ellenére, hogy az ukrán keleti szláv nyelv –, ilyen módon igyekezve támogatni az ukrán tudományosságot és kifejezni szolidaritásukat.

2. MATS WAHLBERG előszavát (2) követően a tematikus rész bevezetőjét olvashatjuk a vendégszerkesztőktől (10–13), majd következnek sorrendben a lengyel, szlovák, cseh és ukrán szerzők tanulmányai.

2.1. HALSZKA GÓRNY írása (15–31) a lengyel személynévkutatás utóbbi mintegy száz évét foglalja össze vázlatosan a hagyományos etimológiai, motivációs, strukturális-szemantikai elemzésektől a szociolingvisztikai, kognitív és kulturális megközelítésekig.

URSZULA BIJAK cikkének (33–52) célja, hogy megismertesse a nemzetközi névkutató közösséggel a lengyel helynévkutatás 20–21. századi történetét, főbb eredményeit, jelenlegi helyzetét és kutatási perspektíváit. A szerző bemutatja a lengyel helynévkutatás főbb központjait, valamint a legjelentősebb lexikográfiai munkákat és helynévtani monográfiákat. Az újabb munkákat kritikailag is elemzi, elsősorban azok módszertanára koncentrálva, és arra a következtetésre jut, hogy az új megközelítések nincsenek túlsúlyban, inkább a hagyományos történeti-etimológiai módszerek hasznos kiegészítéseként vannak jelen.

ARTUR GALKOWSKI munkája (53–72) érdekes leírást ad a névtan új, dinamikus növekedő részterületének, a krematonomasztikának (vagyis a krematonimák, azaz eseményeket, intézményeket stb. jelölő tulajdonnevek kutatásának) a fejlődéséről. A szerző definiálja is az e területen használt főbb fogalmakat a jelentősebb eredmények, valamint a fejlődési lehetőségek, irányok bemutatása előtt.

A lengyel irodalmi névadás kutatásának kezdete 1953-ra tehető, akkor jelent meg az első ilyen témájú cikk (a 18. századi lengyel vígjáték szereplőinek nevééről). MAGDALENA GRAF bemutatja ennek a részdiszciplínának a fejlesztési irányait, leginkább az interdiszciplináris megközelítést javasolva (73–86).

2.2. A szlovák névkutatás részéről IVETA VALENTOVÁ és ĽUBOR KRÁLIK cikke (87–103) a VINCENT BLANÁR által kidolgozott tulajdonnév-elméletet mutatja be, amely a szlovák névtani iskola elméleti alapja. Röviden leírják a tulajdonnévanyag modellezésének módszertanát, amelyet főleg a közép-szlovákiai ún. élő (nem hivatalos) személynévanyagra alkalmaznak. A szerzők továbbá jellemzik a legfontosabb elemző és szintetizáló tanulmányokat, a szlovák személynévrendszer keletkezéséről és fejlődéséről szóló monografikus és lexikográfiai munkákat Szlovákiára és más országokbeli (főleg a mai magyarországi és szerbiai) szlovák nyelvű közösségekre vonatkozólag.

JURAJ HLADKÝ és ANDREJ ZÁVODNÝ a szlovák helynévkutatást állítja cikke középpontjába (105–117). A szerzők ismertetik a szlovák helynévtan legfontosabb műveit, elsősorban VLADIMÍR ŠMILAUER, JÁN STANISLAV és BRANISLAV VARSÍK munkásságára koncentrálnak. Megállapítják, hogy egy összefoglaló, szintetizáló munka ebben a tárgykörben még várat magára. A szerzők két aktuális helynévi projektet is bemutatnak, amelyek a mikrotoponimák, főleg a víznevek névanyagához kötődnek. A víznevek kutatása és feldolgozása Szlovákiában a Szlovák Névtani Bizottság Hydronymia Slovaciae című hosszú távú projektje keretében, a nagyobb folyók vízgyűjtő területei szerint zajlik. A kutatás a folyó- és állóvizek kutatását célzó Hydronymia Europaea nemzetközi projekt módszertani elvein alapul. Eddig a Közép-Szlovákiából, valamint Nyugat- és Kelet-Szlovákia nagy részéből származó vízneveket dolgozták fel átfogóan.

MÁRIA IMRICHOVÁ és VERONIKA GONDEKOVÁ a krematonimák szlovákiai kutatását foglalja össze (119–135). Olyan szlovák nyelvészek tanulmányait tekintik át, akik a krematonimák keletkezésének motivációival, valamint e nevek osztályozásával és helyesírásával foglalkoznak. Különösen a vállalatok neveivel foglalkozó irodalmat és egy jelenlegi, a krematonimák névadási modelljeit tanulmányozó projektet mutatnak be részletesen.

2.3. A cseh névkutatást bemutató cikkek szerzői három szempontból közelítenek a tulajdonnevek vizsgálatához: nyelvi (MILAN HARVALÍK), historiográfiai (JIRÍ MARTÍNEK) és földrajzi-kartográfiai (IRENA ŠVEHLOVÁ) megközelítésekből.

MILAN HARVALÍK cikke (137–152) a cseh névkutatásnak a 20. század második felében bekövetkezett fejlődésére összpontosít: akkoriban vált ugyanis a névtudomány Csehországban a történelem segédtudományából modern nyelvtudományi diszciplínává VLADIMÍR ŠMILAUERnek és követőinek köszönhetően. A szerző bemutatja, hogyan sikerült elérni egy minőségileg új szakaszt Csehországban a tulajdonnevek tanulmányozásában a névelmélet és a módszertan fejlődésének köszönhetően. A cikk célja az is, hogy a cseh névkutatás legnagyobb személyiségeire és műveikre emlékeztessen.

JIRÍ MARTÍNEK cikke (153–164) a névtan szerepét vizsgálja a cseh történetírásban, a fő hangsúlyt a névtudománynak a történeti földrajzhoz és különösen annak településtörténeti részstudományához való hozzájárulására helyezve. A szöveg második része a helynevek változásait a cseh társadalom fejlődésével, valamint történelmi, politikai, gazdasági és kulturális eseményekkel összefüggésben vizsgáló munkákra koncentrálnak.

IRENA ŠVEHLOVÁ munkája (165–178) a földrajzi nevek standardizálása érdekében Csehországban tett erőfeszítéseket mutatja be. Részletesen ismerteti a mai Csehország területén található helynevek egységesítésének szakaszait a független Csehszlovákia 1918-as létrejöttétől napjainkig; azoknak a szakbizottságoknak a munkáját, amelyeket a földrajzi nevek egységesítésének céljával hoztak létre, valamint a legfontosabb személyiségeket, akik részt vettek e munkában.

2.4. A két ukrán szerző írása az ukrán településnevek vizsgálatát, valamint az ukrán katonák és parancsnokok körében 2014–2022 között használt nemhivatalos neveket mutatja be.

YAROSLAV REDKVA és MICHAEL LUKASHCHUK cikke (179–196) az ukrán településnevek kutatásának történetét tekinti át az elmúlt 60 évre visszamenőleg, több mint egy tucatot tárgyalva a jelentősebb ukrán helynévtani monográfiák közül. Ha az ukrán helynevek kutatásának regionális trendje folytatódik, az a szerzők véleménye szerint a jövőben lehetővé teheti majd egy országos projekt megindítását.

HALYNA MATSYUK szociolingvisztikai megközelítésű tanulmánya (197–213) egy sok szempontból aktuális kutatás eredményét mutatja be: az orosz–ukrán háborúban részt vevő katonák és parancsnokok által használt úgynevezett hívóneveket, azaz egyfajta nem hivatalos neveket elemez, illetve vet össze katonai ragadványnevekkel, korábbi időszakból is válogatva.

3. A kötet négy további, a szláv tematikához nem kapcsolódó tanulmányt is tartalmaz; ezek változatos témákat mutatnak be a névtan különböző területeiről (217–287).

RICHARD COATES munkája (217–226) két olyan fogalomról szól, amelyeket jelölő terminusok nem jelennek meg az ICOS terminológiai adatbázisának a tanulmány írásakor aktuális (2022. szeptemberi) angol nyelvű változatában. A hiányosságok pótlására két, minimális adaptációval elvileg több nyelven is használható kifejezést javasol, megadva azok definícióját is. A *dionym* e szerint egy tulajdonnévből eredő kifejezés, közszó vagy másik tulajdonnév, a *nomabilia* pedig azoknak az entitásoknak, illetve entitáskategóriáknak a megnevezésére szolgálhatna, amelyek – kulturálisan elvárt vagy megengedett módon – potenciálisan nevet kaphatnak.

YOLANDA GUILLERMINA LÓPEZ FRANCO Mexikóváros környéki katolikus keresztnevadási modelleket vizsgál cikkében (227–246). Megállapítja, hogy 1960-ban a mexikóiak még mindig főként a martirológiumból és a liturgikus naptárból választották a keresztnéveket, csak később váltak jellemzőbbé a névadás más típusú, más területekről jól ismert trendjei, mint a névdivat követése és a keresztnév örökítése.

JEAN-FRANÇOIS MIGNOT írása (247–266) abból a tényből indul ki, hogy a *Mohamed* név a mai Franciaország húsz leggyakrabban adott fiúneve között van. A cikk összehasonlítja az Európában és a Maghrebben (Marokkóban, Algériában és Tunéziában) általánosan használt egyénneveket: míg a legtöbb maghrebi egyénnév arab eredetű és áttetsző, Európában a legtöbb egyénnév a héberből, az ógörögből vagy a latinból származik, így szemantikailag nem áttetsző. Mindkét régió neveinek tipikus forrásai a szent könyvek (a Biblia és a Korán) és a vallástörténet (keresztény szentek és mártírok; Mohamed rokonai és utódai), de a Maghrebben sokkal több a világi név, mint Európában. Az Európából és a Maghrebből származó személyek neveinek állománya a francia gyarmatosítás idején is elkülönült a térségben, és a mai Franciaországban is ez a helyzet.

GOD’S GIFT OGBAN UWEN és JULIET NKANE EKPANG tanulmánya (267–284) a Nigériában élő erei nép személynévadásának jellemzőit tárja fel szociolingvisztikai szempontból. A szerzők

a neveket azon társadalmi kontextusok figyelembevételével vizsgálják, amelyekben adják és használják őket. Az adatok megfigyelések és félig strukturált interjúk során keletkeztek 36 résztvevő bevonásával, célzott mintavétellel.

4. Zárásul kilenc, nemrég megjelent névtani témájú könyv ismertetése olvasható (287–359), valamint egy-egy nekrológ a dél-afrikai Siebert (azaz Bertie) Neethlingről és a német származású, szintén a közelmúltban elhunyt kanadai Wolfgang Peter Ahrensről (359–368).

5. Összegezve megállapítható, hogy a névtan sikeresen fejlődik a nyugati szláv országokban. Segédtudományból a nyelvészet rész tudományává vált, tanulmányozva a sajátos névadó rendszerek eredetét és működését, elemezve a sajátos társadalmi, időbeli és helyi viszonyokat és e rendszerek egyedi elemeit. A nyugati szláv névtanra jellemző az interdiszciplinaritás és az együttműködés más nyelvészeti és nem nyelvészeti tudományágakkal sajátos kutatási anyaga, kutatási tevékenységének tematikus sokszínűsége, speciális névtani folyóiratai, számos publikációja, valamint a felsőoktatással való állandó és hatékony kapcsolata révén.

BÉNYEI ÁGNES

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-0797-031X>

Nyíregyházi Egyetem

Names. A Journal of Onomastics 70. (2022)

Szerkesztő: IMAN M. NICK. Pitt Open Library Publishing, Pittsburgh. 262 lap

Az 1952-ben alapított, a világhálón mára minden számával szabadon hozzáférhető amerikai névtani folyóirat 70. évfolyama a korábbiakhoz hasonlóan négy számot foglal magába, s a névtudomány területeinek széles köréből sorakoztat föl munkákat. A számonként négy, összesen tizenhat tanulmány mellett a folyóirat hagyományosan közöl recenziókat és egyéb írásokat is. Az alábbiakban rovatonként haladva olvasható a folyóirat 2022-es évfolyamának ismertetése.

1. Tanulmányok. Az első szám YLIANA V. RODRÍGUEZnek a Falkland-szigeteki spanyol helynévanyagot bemutató és osztályozó tanulmányával kezdődik (1–8). A második tanulmányban AINSLEY HAWTHORN a *Juanita* név népszerűvé válásának állomásait és társadalmi vonatkozású okait igyekszik feltárni Új-Fundland egyénnévállományában (9–18). JARMO HARRI JANTUNEN, TERHI AINIALA, SALLA JOKELA és JENNY TARVAINEN közös, névszociológiai kiindulású, interdiszciplináris kutatása olyan diskurzusokat vizsgál nagy mintán, amelyek három finn település – Helsinki, Espoo és Vantaa – nevei köré szerveződnek (19–39). Ezt követően a tulajdonnevek jelentésének általános problematikáját és más névelméleti kérdéseket jár körül NGUYEN VIET KHOA a vietnámi nyelv és tulajdonnévhasználat szemszögéből (40–49).

Az évfolyam második számában NAILE SARMAŞIK Mervyn Peake Gormenghast-trilógiájának török fordítását vizsgálja a névfordítás eszközeire fókuszálva (1–10). A szám második tanulmányában Nagyszeben mai és történeti utcaneveit, valamint a város közterületi helynévanyagát értékeli MIHAI S. RUSU a névadás alapjául szolgáló személynevek nemi megoszlása szempontjából (11–25). MUTEB ALQARNI a szaúd-arábiai macskanévadási

szokásokat, névdivatot elemzi formális és funkcionális szempontok alapján, tekintettel többek között a névadók nemi megoszlására is (26–34). Ezt követően LASSE HÄMÄLÄINEN a világhálón használt felhasználónevekről értekező munkákat mutatja be kritikai igénnyel, megvilágítja e terület eredményeit és hiányosságait egyaránt (35–53).

A harmadik számot CHRISTINE DE VINNE munkája nyitja, amelyben Toni Morrison amerikai író The Bluest Eye (Nagyonkék) című regénye alapján tanulmányozza az irodalmi helynévhasználatot mint narratív eszközt a rasszizmus tematizálódásának szempontjából (1–11). Korpuszalapú vizsgálatával IMAN M. NICK az egyesült államokbeli rabszolganévek és -névadás mintázatainak a korábbinál szélesebb körű feltárását tűzte ki célul az 1730 és 1790 közötti, szökött rabszolgákról tudósító New York-i és New Jersey-i újsághirdetések személynévállományát felhasználva (12–23). E szám harmadik, névszociológiai témájú tanulmányában DANIEL DUNCAN a *Missouri* helynév kétféle ejtésváltozatának előfordulásai és konnotatív jelentései alapján tárja fel, hogyan válhatnak helynevek, névváltozatok a hétköznapi diskurzusokban a morális értékítélet kifejezésének eszközévé (24–38). SOHRAB TOWFIGHI és munkatársai kanadai radiológusok személynévállományából készítettek adatbázist (39–50), hogy következtetéseket vonhassanak le belőle többek között az orvosok nemzetiségi és nemi megoszlására, kapcsolatot keresve a személynévállomány tükrözte kulturális sokszínűség és a valóságban megnyilvánuló társadalmi befogadás mértéke közt.

A negyedik szám nyitó tanulmányában Yangsook Choi 2001-ben megjelent *The Name Jar* című ifjúsági regényét elemezve ANNE W. ANDERSON irodalomelméleti és névelméleti kérdésekre, a név mibenlétére, a személynév és az identitás összefüggésére keresi a választ (5–17). CARRIE ANNE THOMAS és BLESSY SAMJOSE gyermekeknek szóló képeskönyvek elemzésén keresztül ugyancsak a név és az identitás kapcsolatára összpontosít a multikulturalizmus nézőpontjából (18–30). MARY BARDET a grammatikai nem fordításának nehézségeire világít rá Edith Nesbit 1902-es *Five Children and It* (Öt gyerek és az Izé) című angol nyelvű ifjúsági regényének francia fordításai kapcsán (31–42): azt vizsgálja, hogy a semleges nemű mitikus lény semleges névmásból létrehozott megnevezésének (*It*) különböző fordításai hogyan hatnak a jelzett szereplő célszövegbeli reprezentációjára. A szám negyedik tanulmányában IMAN M. NICK egy gyermekeknek szánt, antiszemita narratívát konstruáló 1936-os német képeskönyv példáján keresztül fejt fel, hogy az irodalmi névhasználat hogyan válhat egy ideológia megalapozásának rejtett eszközévé (43–57).

2. Recenziók. A folyóirat ezen évfolyama összesen nyolc könyvismertetést tartalmaz. Az első számban olvasható egy, a 20. század történetét térképek formájában elbeszélő kiadvány bemutatása (50–52), valamint egy névtani, nagyobb részt szociolingvisztikai témájú tanulmánykötet ismertetője (53–56). Ezeket követi a második számban két, Shakespeare írói névadásáról (54–56), valamint a 19. század eleji romániai zsidó családnevek történeti vonatkozásairól (57–59) szóló névtani monográfia bemutatása. A harmadik számban olvasható egy eponimagyűjtemény (vagyis olyan nevek gyűjteménye, amelyek más nevek alapjául szolgáltak; 51–52), valamint egy, a tudományos névadás irányából közelítő, ugyancsak az eponimákról szóló névtani monográfia (53–59) ismertetése. Az évfolyam negyedik száma egy különleges, a névadást, névhasználatot tematizáló regény bemutatását (58–59) és egy, a brit családnevekről szóló névtani monográfia ismertetőjét kínálja (60–61).

3. Egyéb írások. A folyóirat 70. évfolyamában a tanulmányok és recenziók mellett olvasható a 2022-es Name of the Year (Év Neve díj) beszámolója (1: 57–72), az American Name

Society (Amerikai Névtudományi Társaság) konferenciafelhívásai (1: 73, 4: 62), az említett társaság Emerging Scholar Award (Feltörekvő Kutató díj) kitüntetésének hirdetménye (3: 64–65), valamint megemlékezések Allan Metcalf (1: 74–76) és Wolfgang Peter Ahrens (3: 60–63) névkutatókról.

WENDL DÁVID

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2333-9448>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Rivista Italiana di Onomastica 28. (2022)

Főszerkesztő: ENZO CAFFARELLI. Società Editrice Romana – ItaliAteneo, Róma.

1092 lap (1. 530 lap, 2. 562 lap)

Az olasz névtani szakfolyóirat 28. évfolyamának két kötetében több mint ezer oldalra kiterjedő tartalmát (az esetleges magyar vonatkozásokra különösen figyelve) a rovatok szerint foglaljuk össze.

1. Tanulmányok, kisebb közlemények, vita (Saggi, varietà, opinioni e repliche; 13–279, 547–778). E fejezetekben összesen több mint húsz tanulmány sorakozik.

Személynevekkel a következő írások foglalkoznak: ROSARIO COLUCCIA egy, a nápolyi Aragóniai Alfonz 15. század végi hatalomra kerülésének leírásában felbukkanó, a különböző forrásokban *Fellusso* és *Malfusso* néven is említett személy megnevezéseit vizsgálja a köznévi és tulajdonnévi státus ingadozása szempontjából (13–26). FRANCESCO SESTITO terjedelmes tanulmánya a Behindthename internetes portálon közzétett statisztikák alapján az Amerikai Egyesült Államokban 1880–2020 között adott egyénnevek gyakorisági változásait mutatja be (27–81). CATERINA SARACCO az óészaki Eddához tartozó Rígsþula több mint 80 személynevének bemutatásával feltárja, hogy az óskandináv névállományra a leíró nevek lehettek a jellemzők, azaz szoros összefüggés állt fenn a nevek és a három fő társadalmi szinthez tartozó egyedek megnevezési rendszerében (pl. a szolgák a nevüket illetően is alantasabb személyek, pl. *Fúlner* 'büdös' [férfi], a szabad és nemes emberek viszont gazdagok és szépek, pl. *Erna* < *ern* 'derék, hozzáértő, energikus' [nő]) (155–173). A szerző megjegyzi, hogy ez a névadási eljárás a mai világban kirekesztőnek, megbélyegzőnek tűnne. ROBERTO RANDACCIO azt vizsgálja, hogy miért adják gyakran irodalmi művekben és filmekben a *Battista* nevet a háztartási alkalmazottaknak, házvezetőknek (185–193). LUIGI MATT 2020–2021-ben megjelent olasz regényekben vizsgálja a (megfigyelése szerint egyre kevésbé negatív konnotációjú) ragadványnevek funkcióit (201–213). LEONARDO TERRUSI bemutatja az 1932-ből származó, a *Gazzetta del Popolo* napilap mellékleteként megjelenő torinói Diorama letterario azon körkérdésére adott (gyakran igen szórakoztató) válaszokat, hogy az írók, a szerzők milyen megfontolások szerint adnak nevet szereplőiknek (215–245). MASSIMO FANFANI a világhírű költő, Dante Alighieri családnevének korabeli és későbbi variánsait tekinti át (547–562). GIOVANNI RUFFINO szicíliai családneveket elemezve felhívja a figyelmet arra, hogy ezek helyes értelmezésében figyelembe kell venni a kulturális és társadalmi motivációkat is (563–567). LEONARDO DI VASTO négy

olyan görög személynévről értekeznek, amelyeket a calabriai Castrovillari városkában fellelt 13. századi dokumentumokban találtak meg (651–658).

Helynevekkel kapcsolatos témákat fejtegetnek a következő tanulmányok szerzői: FEDERICA CUGNO és FEDERICA CUSAN helynév-kompetencia témakörébe sorolható tanulmánya egy *Carcofor* nevű, piemonti kis faluban folytatott vizsgálatot mutat be (83–100). A szerzők a helynevek ismertségét tanulmányozták, különös figyelmet fordítva a korosztályok, illetve az őslakosok és újonnan beköltözöttek közötti különbségekre. GUIDO BORGHI két írást is jegyez ebben az évfolyamban. Egyrészt a *Bramois* és a *Premosello* helynevek elemzésén keresztül azt mutatja meg, hogyan lehet a kikövetkeztetett helynévtörténeti adatok elemzésével megkönynyíteni (elsősorban az egyetemi oktatásban) az indoeurópai alapnyelvvel kapcsolatos stúdiuumokba való bevezetést (101–126). BORGHI másik írása (tulajdonképpen lábjegyzetekbe csoportosított, a legkülönbözőbb forrásokból származó, kikövetkeztetett adatok közlése) a frígek eredetéről, nevééről, történetéről szól (659–688). MAURO MAXIA néhány szárd községnek a legeltetési joggal kapcsolatos, nagyjából egy évszázadig tartó vitájára vonatkozó, tulajdonnevekben gazdag 14–15. dokumentációját ismerteti (127–153). OTTAVIO LURATI svájci olasz hegysínek (*Cavaglione/Calvagion*, *Generoso/Gioner* stb.) vitatott etimológiájáról értekeznek, extralingvisztikai tényeket és érveket, továbbá írásos dokumentumokat is bőségesen felhozva állításai bizonyítására (274–279). MATTEO AGOLINI a W. SCHWEICKHARD által megszerkesztett *Deonomasticum Italicumot* egészíti ki a Morus Tamás munkássága révén elterjedt *Utopia* szó szócikk formában elkészített változatával, közreadva a származékszavak (*utopistico*, *distopia* stb.) leírását is (175–183). OTTAVIO LURATI egyik tanulmányában a *Generoso* (274–279), a másikban pedig a *Ceresio*, *Cernobbio*, *Cernusco* (609–618) svájci helyneveket elemzi. SALVATORE CLAUDIO SGROI az *Ucraina* helynév (és az *ucraino* melléknév) olasz morfofonológiai és prozódiai normáiról írt tanulmányt (619–649). GABRIELE ZANELLO a bibliai hely- és személynévek friuli (táj)nyelvre való fordításait tekinti át a 18–20. század során megjelent bibliafordításokban (689–727).

Az egyéb névtípusok kategóriájába tartozó névfajtákkal öt írás foglalkozik. Terjedelmes áttekintésében (248–272) EMANUELE VENTURA Afrika és Ázsia 29 nagyvárosában (pl. Abidjanban, Addisz-Abeában, Accrában, Hanoiban, Kairóban) működő olasz gasztronómiai és vendéglátóipari egységeknek a Tripadvisor utazásszervező vállalkozás adatbázisából kigyűjtött neveit elemzi. A fellelt, a városok szerint csoportosított intézménynevek alapján a szerző névtipológiát is felállít; például olasz helynév (*La Villa di Sorrento*, *Torino Caffè*), illetve helyet felidéző szó (*La Gondola Italian Restaurant*); (híres) olasz személy neve (*Giotto*, *Michelangelo*, *Fellini*, *Pavarotti*); az olasz kultúrára utaló közismert közszó vagy név (*Concerto*, *O Sole mio*, *Pinocchio*), továbbá ismert olasz szófordulat (*Mamma Mia*, *Andiamo*, *Avanti*) használata cégnévként. ENZO CAFFARELLI és ROBERTO RANDACCIO az irodalmi köznevesülés fogalmáról értekeznek (569–607), emellett CAFFARELLI a rovarnevekről (ol. *entomonimo*) is közöl írást (730–764). Egy szicíliai borfajtát jelölő, versengő nevek (*Calabrese – Nero d’Avola*) történeti összefüggéseiről ír FRANCESCO SCAGLIONE (765–778), LUIGI SASSO pedig Elsa Morante írónőnek (a három néven is ismert reneszánsz művész, Fra Angelico kapcsán) a nevekről, a nevek jelentéséről és jelentőségéről írott tanulmányát elemzi rövid összefoglalásában (195–200).

2. Névtan – röviden (Minima onomastica; 282–320, 816–854). E rovat a két kötetben összesen 58 rövid, általában olasz szerzőjű és olasz vonatkozású, kisebb témákat feldolgozó tanulmányt tartalmaz. LYDIA FLÖSS például a latin *albus* ’fehér’ szó trentinói helynevekbeli

továbbéléséről ír (298–299), MARINO BONIFACIO pedig az Isztriában családnevekké vált madárnevekről értekezik (285–286). Nyolc írás (melyek közül három angol nyelvű) általános névtani, illetve más (gyakran neolatin) nyelvekkel és országokkal kapcsolatos megfigyeléseket dolgoz fel. PETER JORDAN (834–835) és STEFANO VASSERE (852–853) az emlékeztető funkciójú városi helynévadás problémáival foglalkozik.

3. Szemle: recenziók, ismertetések (Materiali bibliografici; 322–390, 856–932). Az összesen 144 oldalnyi rovat ismerteti többek közt SLÍZ MARIANN Szentkultusz és személynévadás Magyarországon című könyvét (Budapest, 2021) (899–900). A további ismertetések közül felhívjuk a figyelmet MARC PICARD Dictionary of French Family Names in North America (2020) című könyvére (339–341). A gazdag anyagban a Névtani Értesítő 42. (2020) és 43. (2021) száma is szerepel, a tanulmányok angol címével és egyes szerzők (BÁRTH JÁNOS, FARKAS TAMÁS és HAUBER KITTI, MIKESY GÁBOR és SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA) nevével (373–375; 913–914), valamint a folyóirat online platformjának megadásával (913–914). MIKESY GÁBOR neve felbukkan egy 2021-ben publikált, a délolasz Leccében rendezett konferencia interneten is elérhető kötetében szereplő egyik cikk szerzőjeként is (886).

4. Rendezvények (Incontri; 391–414, 933–954). A rovat több tucat névtani vonatkozású eseményről közöl beszámolót és/vagy előzetest a 2021 augusztusa és 2023 novembere közötti időszakból. A rendezvényeknek kb. a fele (24 esemény, a RION.-ban *Virtuale* jelöléssel) online zajlott le, de beszámoló ezekről is készült. Közülük magyar, illetve magyar vonatkozású események ismertetései: az Alkalmazott Névkutatás 2021. Tíz év távlatából című konferencia (ELTE, 2021. okt. 18; 403) az előadók nevével és előadásuk címének olasz fordításával; a CATference 2022 – Cities After Transition, 9th International Urban Geographies of Post-Communist States Conference (Budapest, 2022. jún. 27. – júl. 1.) című konferencia kapcsán az előadások között említve a következő magyar előadókat (előadásuk címével együtt): ERŐSS ÁGNES, HOLÁNYI ÁKOS, TÁTRAI PATRIK, BARTOS-ELEKES ZSOMBOR, KOVÁLY KATALIN (946). Tényszerű, rövid közleményben említik, hogy 2022. aug. 31. – szept. 3. között rendezték meg Budapesten a Place Names and Archeology – New Interdisciplinary Approaches in Europe című konferenciát, azaz az európai régészeti társaság (EAA) 28. kongresszusát (947).

5. Folyamatban levő munkák, hírek, események (Attività; 415–436, 955–975). E rovatban rövid beszámoló mutatja be az ICOS 27., krakkói kongresszusának eseményeit (2021), többek között azt a fontos tényt is, hogy az ICOS elnökének RESZEGI KATALINT választották (418–419). Ismertetik SZABÓ T. ANNAMÁRIA ULLA ugyanezen konferencián elhangzott előadását, amelyben a magyar férjezett nők névhasználatát mutatta be (430–431). Rövid írás foglalja össze FÁBIÁN ZSUZSANNÁNAK a Mizser Lajos tiszteletére 2021-ben kiadott kötetben közölt, az olasz személynévek gyakoriságával és változási tendenciáival foglalkozó tanulmányának lényegét is (434).

6. Névtani figyelő (Osservatori; 438–490, 982–1036). A rovatbeli vizsgálódások ezúttal is a következő területeken zajlottak: névtani terminológia, köznevesülés és tulajdonnévfajta közötti kategóriaváltás, személynévek, helynevek, utcanévek, márkanevek, irodalmi névadás, névgyakoriság, névtan és oktatás. A névgyakoriságot illetően megfigyelhető, hogy Itáliában az első 20 leggyakoribb egyénnév mindkét nem körében (az egy *Nicole* kivételével a nőknél) hagyományos olasz név. A didaktikai figyelő több mint két oldalon keresztül sorolja (a

témavezető nevét is megadva) a 2016–2021 között született névtani jellegű szakdolgozatokat, meg-jegyezve, hogy Torinóban, Pisában és Palermóban készült a legtöbb ilyen írásmű (487–489, 1033).

7. Játék a nevekkal (Ludonomastica; 491–498, 1037–1041). E rovat írásai nem tudományos jellegűek, inkább a névállományban játék témájának is alkalmas jelenségek, összefüggések kerülnek előtérbe. Olvashatunk például felsorolást egyetlen hangban/betűben különböző névpárokról (*Bossi/Rossi, Rizzi/Rizzo, Carboni/Carroni, Ferrari/Ferraris*) vagy összevonás révén keletkezett furcsa családnevekről (*Bonanotte* ’jó éjszakát’, *Buondi/Bondi* ’jónapot’). Az egyik játékmester arra mutat példákat, hogy miként lehetne paronomáziás névalkotással (betűcserével, betűtoldással stb.) híres személyiségek nevéből tréfás termék- és márkaneveket alkotni (pl. *Dino Zoff* [labdarúgó kapus] – *Vino* ’bor’ *Zoff*; *Marcello Mastroianni* [színész] – *Martello* ’kalapács’ *Mastroianni*).

8. Nekrológok (Ricordi; 499–509, 1071–1073). A rovat hosszabb nekrológgal emlékezett meg a 2021–2022-ben elhunyt következő névkutatókról: Roberto Sottile (1970–2021), Giovanni Adamo (1953–2021), Edwin D. Lawson (1923–2021), Juli Moll Gómez de la Tia (1947–2021), Wolfgang Peter Ahrens (1940–2022). A főszerkesztő a 2. kötet legelején bensőséges hangvételű írásban emlékezik meg – a korábban a római La Sapienza egyetemen oktató, közlekedési balesetben elhunyt – Luca Serianni professzorról (1947–2022), akinek elévülhetetlen érdemei vannak a RION. megalapításában, koncepciójának kialakításában is. Rövid hírekben értesíti a főszerkesztő az olvasóit Renada-Laura Portet (427–428), Hainrich Tiefenbach, Edgar Hoffmann (429) és Margit Harsson (433–434) névkutatók haláláról is.

9. A 2021. év névtani bibliográfiája (Bibliografia onomastica italiana; 1043–1069). A 2021-ben megjelent, elsősorban olasz vonatkozású publikációk listáját ismét a RION. főszerkesztője, ENZO CAFFARELLI vezeti (1046–1048). Magyar szerzőként egy-egy tétellel olvashatjuk MIKESY GÁBOR (1056), GEDE MÁTYÁS (1057), TÁTRAI PATRIK (1062), FÁBIÁN ZSUZSANNA, SEBESYÉN ZSOLT és MINYA KÁROLY (1066, 1069) nevét. A 2020-as publikációk kiegészítési listájában szerepel FÁBIÁN ZSUZSANNA és HORVÁTH PÉTER neve is (516).

FÁBIÁN ZSUZSANNA
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3597-8773>
ELTE Eötvös Loránd Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

Namenkundliche Informationen 114. (2022)

Szerkesztők: MICHAEL PRINZ – GERHARD RAMPL – INGA SIEGFRIED-SCHUPP.
Deutsche Gesellschaft für Namenforschung e. V. – Philologische Fakultät der Universität
Leipzig, Lipcse. 348 lap

A német folyóirat 114. évfolyama tizenhárom tanulmányt és négy recenziót tartalmaz. A tanulmányok széles földrajzi területet fednek le: Ausztria, Csehország, Kína, Luxemburg,

Németország, Svájc és Szlovákia névállományáról készült vizsgálatok eredményei mellett két magyar vonatkozású munka is bekerült a folyóirat 2022-es számába. Tematikáját tekintve szintén széles a spektrum: a legtöbb írás helynévtani tárgyú, mellettük azonban a személynevek, az árunevek, az irodalmi névadás és a csoportnevek kutatásának legfrissebb eredményeit is közlik a folyóirat tanulmányai.

A szerkesztői előszót nekrológ követi, melyben KARLHEINZ HENGST búcsúzik a 2022-ben elhunyt Volkmar Hellfritzschtól (13–20).

A helynévtani írások elsősorban a nyelvi érintkezések lenyomatait vizsgálják. RAPHAEL DOHARDT az egykori portugál gyarmat, Makaó nevének nyelv- és társadalomtörténeti, filológiai, politikai és szépirodalmi vonatkozásait veszi számba munkájában (37–64). A helynév eredetmagyarázata régóta vitatott, a névfejtési kísérleteket erősen befolyásolja a politikai interpretáció. A kínai magyarázat szerint mind a hely, mind a neve a portugálok előttinek tekinthető, míg a romanisztika szerint a kikötővárosnak (és nevének) története a portugálok érkezésének köszönhető. A tanulmány táblázatos formában összegzi a filológiai és etimológiai adatokat, a vitát pedig portugál és kínai versekkel illusztrálja (az idézett szépirodalmi szövegek német fordítását is közli).

Szintén etimológiai tárgyú KARLHEINZ HENGST írása (105–118). A szászországi kisváros, Zöblitz nevét ószorb személynévből eredezteti, amelyet talán a hely első vámtisztje viselhetett. A szerző ismerteti a személynév etimológiáját és hangalaki változásait is. A megfejtett név történeti forrásértékét erősítik a város környékének szláv eredetű víznevei, ezért a tanulmány röviden ezek magyarázatára is kitér.

KARL HOHENSINNER tanulmánya egy jellegzetes névtípust tárgyal: az 1930-as évektől Felső-Ausztriában létrehozott új lakótelepek neveit rendszerezi (119–146). A szerző szerint az új névcsoport egyrészt beilleszkedett a már meglévő helynevek rendszerébe, másrészt viszont új névmintákat is létrehozott. Elemzése azt mutatja, hogy bizonyos utótagok stabilnak mutatkoznak a névrendszerben, mások ugyanakkor visszaszorulóban vannak. Az előtagok között főként a tulajdonosokra utaló személynevek dominálnak. Jelentős különbség figyelhető meg a lakótelepek nevei és az utcanevek között az emlékeztető funkciójú nevek tekintetében: előbbiek körében ez a névminta rendkívül ritka. HOHENSINNER kitér az ideiglenes nevekre, illetve a hivatalos nevektől eltérő népi használatú nevekre is. A 21. század új lakótelepeinek elnevezéseiben újszerű tendenciák is megfigyelhetők: mind az elő-, mind az utótagok körében kimutatható néhány nagy gyakoriságú elem.

EMANUEL KLOTZ írása ausztriai szláv helynevek etimológiáját részletezi és pontosítja (147–168). A tanulmány első részében a szerző számba veszi az *-ica* képző funkcióit, a másodikban pedig tizenöt etimont, azaz helynevek alapjául szolgáló szláv közszót elemez, főként hangtörténeti és morfológiai szempontokat figyelembe véve. A vizsgálat során számba veszi a korábbi magyarázatokat, szükség esetén újabb összsláv rekonstruált alakokkal korrigálta őket.

A dűlőnevek segítségével igyekszik feltárni a késő ókori, kora középkori luxemburgi úthálózatot SAM MERSCH munkája (221–249). A színes térképekkel gazdagon illusztrált írás azt bizonyítja, hogy a névföldrajz segítségével a települések közötti egykori úthálózatnak azok a szakaszai is rekonstruálhatók, amelyekre írásos adatok közvetlenül nem utalnak. Az útszakaszok elnevezései mind típusaikat, mind korukat tekintve rétegeket alkotnak, ezek egzakt elhatárolása azonban nem lehetséges; csupán annyi állapítható meg, hogy a későbbi korszakokban változtak a trendek.

A két magyar érdekltségű írás egyikeként RÁCZ ANITA tanulmánya a *német* lexémát tartalmazó középkori településnevek állományát elemzi (251–281). A szerző a népnevek általános

népszerűtörténeti forrásértékének bemutatása után kitér a *német* lexéma eredetére és történetére, majd az e népnévvel alkotott településnevek tipológiáját mutatja be. A névföldrajzi kérdések tárgyalása során Magyarország nagy régióiban vizsgálja a *német* lexémát tartalmazó helynevek elterjedtségét, s az elemzés eredményét térképen is ábrázolja. Analízise alapján két, jól meghatározható területen, a Dunántúlon és észak-északkeleten csoportosulnak a névtípus középkori névadatai; ez társadalomtörténeti okokkal, a városi polgárság betelepülésével magyarázható.

Szintén a német telepesekre utaló helynévi nyomokat kutatja IWAR WERLEN cikke (303–324). A szerző ismerteti azokat a francia–német kétnyelvű Felső-Wallisnak (a svájci Wallis kanton egy részének) betelepüléséről korábban alkotott hipotéziseket, melyeket a helynévrendszer vizsgálatára alapoztak. Véggkövetkeztetése szerint az eddigi módszerek nem adnak pontos képet a régió településtörténetéről. A probléma megoldásához WERLEN körzetenként és nyelvi eredet alapján csoportosítva veszi számba a tartomány helynévállományát. Elemzése alapján a Rhône völgyében elsődlegesen gallorómán megtelepedéssel lehet számolni, míg az alemann lakosság inkább a magasan fekvő területeket szállta meg.

Személynevekkel a folyóirat ezen évfolyamában három írás foglalkozik. BIANCA BENÍSEK cikke a német–cseh határtól viszonylag távol fekvő Pardubice családnévállományának német eredetű elemeit vizsgálja (23–35). Bár a földrajzi távolságból, így a középkori közvetlen nyelvi érintkezés hiányából adódóan relatíve későn, a 18. században kerültek be a cseh város névkincsébe német családnévek, ezek integrálódtak, és a mai napig megőrződtek a cseh családnévállományban. A tanulmány a jelenkori korpusz statisztikai jellemzőinek ismertetése, a funkcionális típusok csoportosítása és a cseh családnévmodell sajátosságaiból (azaz a nem szerinti végződésből) adódó morfológiai adaptáció bemutatása mellett kitér a vizsgálat módszertani nehézségeire is.

MILAN HARVALIK és IVETA VALENTOVÁ tanulmánya az 1989 utáni cseh és szlovák nem hivatalos személynevek állományát, annak változási folyamatait vizsgálja (a szlovák névkutatás a névcsoport megnevezésére a *živé mená*, azaz 'élő név' terminust használja; 65–83). A vizsgálatok középpontjában a nevek funkciója és státusza, valamint a változékonyságuk áll. A szerzők e személyneveket két fő csoportra osztják: azokra, amelyek a hivatalos nevek alaki változatai, és azokra, amelyek a hivatalos változattól függetlenül jöttek létre. A nem hivatalos személynevek kutatása a névtan számára új általános elméleti megállapításokkal is szolgál, főként a tulajdonnév-változatok és a többnevűség terén.

Történeti svájci anyagon, Bern kanton kora újkori urbáriumában talált személyneveken végzett vizsgálatok eredményeit közli MARTINA HEER (85–103). A szociopragmatikai meghatározottságú cikk központi kérdése a többnevűség és a névváltozatok fajtái. A változatok mind morfológiai, mind szintaktikai szempontból rendkívül sokszínűnek mutatkoznak. A már rögzült családnevekkel párhuzamosan léteztek ragadványnevek és egyéb megnevező formák is, amelyek különböző családi viszonyokra, foglalkozásra, származásra utalhattak. Ezek szituatív módon egymás ekvivalensei lehetnek; használatuk nagymértékben függött a névviselő társadalmi státuszától is. A tanulmány külön kitér a női nevek változatainak problematikájára is.

Az irodalmi névadás területéről egy tanulmány került be a *Namenkundliche Informationen* 2022-es évfolyamába: VOLKER KOHLHEIM munkája egy 19. század végi szépirodalmi alkotásban elemzi a nevek szerepét, illetve az ún. interonimitás jelenségét, melyet a szerző az intertextualitás speciális formájaként értelmez (203–219). Wilhelm Raabe általa vizsgált kisregényében három síkon köszönnek vissza más irodalmi művek, a szövegek és a kultúrtörténeti vonatkozások hálózatának a kialakításában pedig jelentős szerepet játszik a nevek játékos használata.

TIM KÖRING és BARBARA AEHNICH egy eddig nem vizsgált névfajtát, német szurkoló-csoportok elnevezéseit vizsgálja tanulmányban (169–201). A kutatás korpusza 305 elemből áll; a szerzők ezek alkotásmódjait, névadási motivációit kategorizálták. Osztályozásukban tizenhárom típust különítenek el, melyek általában négy alapkategorióból választva, összetétellel jönnek létre, elemeik pedig szemantikai szempontból 11 fő osztályba sorolhatók. A neveket alkotó névrészek nagyban tükrözik a névviseelő szurkolócsoportok normáit és vállalt identitását.

A kötet másik magyar vonatkozású tanulmányát SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ jegyzi (283–301). Kelet-ausztriai és nyugat-magyarországi borászati tulajdonnevek tárgyalása során a szerző ismerteti a terméknevek általános jellemzőit, ezek speciális nyelvi jegyeit, valamint a bortermékek elnevezésének jogi kereteit. A borászati névadási stratégiákat kategorizálva olyan jellegzetes típusokat emel ki, mint a családneveket, helyneveket tartalmazó vagy a szójátékon alapuló elnevezések. A magyar és osztrák névadási minták hatnak egymásra: mindkét névrendszemben előfordulnak a másik nyelv elemei, ugyanakkor az angol nyelvi hatás kevésbé érzékelhető. A cikk utal a multimediális eszközök lehetőségeire is (kép és név kölcsönhatása a címkéken); ezeket fotókkal is szemlélteti.

PÓCZOS RITA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2534-6265>

Debreceni Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

Österreichische Namenforschung 49. (2021)

Szerkesztő: ANGELA BERGERMAYER. Verein zur Erforschung von Sprache und Name in Österreich (VESNA) – Institut für Germanistik, Universität Wien, Wien. 311 lap

1. A folyóirat 49. számának tizenegy tanulmányából hét helynévi tematikájú. Egy-egy esetben névelméleti, személynévtani, irodalmi névadási kérdések kerülnek előtérbe, valamint egy helynévszótár bemutatását is olvashatjuk.

2. Az első tanulmányban PETER ANREITER (9–20) azt vizsgálja, hogy az elnémetesedés során miként vált svászerű hanggá vagy akár tűnt el teljesen a tiroli, szinte kivétel nélkül a római korban keletkezett helynevekben a hangsúlyos (legtöbbször az utolsó) szótagot megelőző szótag magánhangzója.

HARALD BICHLMEIER három írással is képviselteti magát ebben a folyóiratszámában, s mindben helynevek etimológiájával foglalkozik. Az elsőben (21–40) a *Lech* folyónév két új, HANS-PETER ECKART, illetve PETER WIESINGER és ALBRECHT GREULE által feltételezett etimológiáját egészíti ki, illetve korrigálja. A másodikban (41–70) az osztrák *Enns* víznévhez – illetve további litván, osztrák és német folyónevekhez – fűz indogermanisztikai megjegyzéseket. A harmadik tanulmányában (71–112) négy *-itz* végű felső-frank hely-, illetve dülönév eredetét kutatja. Eközben JOACHIM ANDRASCHKE etimológiáinak hiányosságaira is rámutat, saját eredményeit adatokkal, analógiákkal bőségesen alátámasztva. Az összefoglaló táblázatokban kiemeli, hogy az egyes szempontok alapján melyikük feltételezése a meggyőzőbb.

MICHAELA BOHÁČOVÁ (113–141) a német eredetű morva szőlődülőneveket elemzi. Megállapítása szerint – bár a II. világháború utáni térképészeti gyakorlat igyekezett ezeket eltörölni – a német eredetű dülőnevek szilárd csoportot képeznek a cseh helynevek között, különösen

a szóbeli nyelv- és névhasználatban. A mai nyelvhasználók ugyanakkor már nem mindig vannak tisztában a nevek eredetével, így azok népetimológiával módosulhatnak.

ALBRECHT GREULE Füssen város nevének történetét foglalja össze röviden (211–218). Legfőbb következtetése, hogy a név a római–alemann névfolytonosság egyik példája, hiszen alapja a várhegyen álló római erőd megnevezése, amelyet az alemannok a 6. században vettek át.

SANDRA HERLING az Antillák szigeteinek megnevezéseit vizsgálja a gyarmatosítás korában (235–265). Mivel egy-egy terület birtokbavétele gyakran csak a szigetek meghódításával kezdődött, elnevezésük különösen sokszor kapcsolódott a gyarmatosító hatalomhoz: elsősorban annak uralkodójáról vagy más fontos szereplőiről, illetve a gyarmatosítók (katolikus) válásának fontos alakjairól nevezték el őket. Az eredetileg spanyol neveket a későbbi francia gyarmatosítók megtartották, de a francia nyelv sajátosságaihoz igazították.

Részben magyar vonatkozású PETER WIESINGER tanulmánya (277–282), amelyben a *Hutflus* családnév és változatai eredetének nyomába ered. Az adatokból arra lehet következtetni, hogy ez a családnév a késő középkorban a Hanságban keletkezett, arra utaló – akár gúnyos – összetételként, hogy egy nincstelen pásztor a legelőn, egy patak mellett volt kénytelen lakni. Mivel az összetétel előtagja más vidékeken (a Duna melletti síkságon, illetve a Bánátban) is jól értelmezhető volt, nem változott az évszázadok alatt; az utótagot viszont többször is megpróbálták újraértelmezni, így jöttek létre a névváltozatok.

A személynevek és az irodalmi névadás vizsgálatának határmezsgyéjén jár RICHARD BRÜTTIN (143–210), aki Elias Canetti fiatalkori önéletírását elemzi abból a szempontból, hogy Canetti hogyan nevezi meg saját magát, valamint a családjának és a cselédségnek a tagjait, illetve édesanyja rajongóit a művében felvázolt társadalmi kapcsolati rendszerben.

WOLF-ARMIN FRHR. V. REITZENSTEIN a bajor helynevek általa összeállított lexikonát mutatja be röviden (267–275). A mű első kiadása 1986-ban, 2., javított kiadása 1991-ben jelent meg, majd 2006-ban, 2009-ben és 2013-ban három kötetre osztotta a bajor, a frank és a sváb helyneveket.

MILAN HARVALÍK a köznevesülés és a tulajdonnévvé válás dinamikus interakcióját vizsgálja tanulmányában néhány példán keresztül (219–233). Megállapítása szerint ma is él mindkét folyamat a nyelvekben; a kétféle nyelvi szféra közötti átjárhatóság biztosítja a kölcsönös gazdagodást és a folyamatos nyelvi fejlődést.

3. A folyóirat végén négy recenzió (283–307), továbbá a szerzők affiliációja (309–311) olvasható.

KOZMA JUDIT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8294-2178>

Budapest

Onomastica 66. (2022)

Főszerkesztő: HALSZKA GÓRNY. Polska Akademia Nauk – Instytut Języka Polskiego, Kraków. 388 lap

1. Megemlékezések. A folyóirat 66. száma négy, közelmúltban elhunyt nyelvészre való emlékezéssel indul. A rövid írásokban Janusz Strutyński (1932–2021), Kwiryna Handke (1932–2021), Aleksander Wilkoń (1935–2022) és Ludwig Selimski (1939–2022) professzorok életművének, elsősorban névtani munkásságának méltatását olvashatjuk (7–35).

2. Tanulmányok. A rovat két, elméleti-módszertani kérdésekkel foglalkozó írással kezdődik. MARIUSZ RUTKOWSKI a kulturális onomasztika kontextusában olyan megközelítési módokat tárgyal, amelyek esetében a kultúra nem csupán a névtan szükséges tágabb kontextusaként, hanem a kutatási módszer lényegét érintő vizsgálati szempontként van jelen (37–50). A második cikkben IZA MATUSIAK-KEMPA a lengyel családnévrendszer vizsgálatának egy olyan módját veti fel, amelyben a tulajdonneveket szövegekként lehet értelmezni, s amelyben a névadás aktsa egyfajta narratívaként fogható fel (51–64). Ennek során a névalkotó mint narrátor jelenik meg, aki a névadás során végső soron a közösség egy tagjának a történetét meséli el.

Ezt követően a családnevek etimológiájához kapcsolódóan következnek két írás. ŽANETA DVOŘÁKOVÁ a Cseh–Morva Protektorátusban 1942-ben létrehozott két cigány koncentrációs tábor fogolylistáit vizsgálja meg névtani szempontból (65–83). Ezek a névlisták, amelyek 325 egyedi vezetéknévet tartalmaznak, lehetővé teszik a cseh- és morvaországi romák II. világháború előtti névadási gyakorlatának elemzését. TOMASZ KURDYLA a saját családnévének eredetével kapcsolatos kérdéseket járja körül a nyelvi szerkezet, a jelentés és a nyelvföldrajz szempontjai alapján (85–108). Az általa legvalószínűbbnek tartott keleti szláv (lemkó) eredet mellett felveti azt is, hogy a név végső soron a magyar *kurta* melléknévvvel is összefüggésbe hozható.

Az ezután következő írásokban a tulajdonnevek – elsősorban különböző típusú földrajzi nevek – használatának történeti és ideológiai vonatkozásai jelennek meg különböző nyelvek, területek és korok tükrében. MIROSLAWA SAGAN-BIELAWA a *Galicja* és a *Malopolska* földrajzi nevek és származékaik használatát elemzi a *Gazeta Lwowska* című lvivi napilap 1918–1923 közötti számainak a szövegében, s a két név ideológiai funkciójának és jelentésváltozásának a leírását végzi el a Második Lengyel Köztársaság első éveinek a történeti kontextusában (109–124). STEFAN RUHSTALLER és MARÍA DOLORES GORDÓN PERAL az elmúlt évezredek tárgyi kultúrájának a nyomait vizsgálja a spanyol mikrotoponimák rendszerében (125–146). A tanulmány írói a leíró nevek mellett olyan neveket is elemeznek, amelyek motivációja az adott területen talált régészeti emlékek – sokszor naiv és téves – értelmezésében kereshető. SHAUN LIM TYAN GIN és FRANCESCO PERONO CACCIAFOCO a szingapúri metróállomások neveit elemzi (147–171). A különböző források felhasználásával összegyűjtött 142 állomásvizsgálata során a szerzők egyrészt azok névadási módját, másrészt pedig Szingapúr társadalmi-politikai és nyelvi identitásának e nevekben tükröződő jellemzőit mutatják be. ANNA MEZENKO egy fehér orosz és egy lengyel város (Vicebszk és Białystok) 21. század eleji urbanonimáit veti össze abból a szempontból, hogy a férfi és női személyek (uralkodók, szentek, irodalmi alakok stb.) nevei milyen módon és arányban jelennek meg bennük (173–187). Végül TARIEL PUTKARADZE, MIKHEIL LABADZE és SOPIO KEKUA a törökországi Düzce tartományban másfél évszázada élő grúz nyelvű mohadzsirok névhasználatát elemzi személynévi és földrajzi névi példák alapján.

A következő öt tanulmány irodalmi és más írott szövegek névhasználatának kérdésköréhez kapcsolódik. ARTUR REJTER hat kortárs utazási riportkönyv tulajdonnév-használatában megfigyelhető diszkurzív stratégiákat – honosítást, idegenítést és semlegesítést – ír le és értelmez (201–217). TETYANA KOSMEDA Vlagyimir Putyinnak az ukrán és orosz média által megrajzolt képét elemzi abból a szempontból, hogy miként jelenik meg az orosz elnök neve kapcsán a nyelvi kreativitás és a nyelvi játék (219–231). MAGDALENA PUDA-BLOKESZ elsősorban a kulturális és irodalmi névtan módszertani keretein belül mutatja be Marek Krajewski kortárs lengyel krimiíró nyolc regényében az antik görög–római kultúrára utaló tulajdonnevek használatát (233–247). IZABELA ŁUC az Agnieszka Zimnowodzka által írt *Humorki* című gyerekkönyvsorozatban feltűnő tulajdonneveket vizsgálja meg pragmatikai, stilisztikai és pszichológiai

szempontból, különös tekintettel arra, hogy a szerző névadási stratégiái hogyan járulhatnak hozzá a gyerekek kreativitásának a fejlődéséhez (249–264). Ezt a tematikus blokkot KATARZYNA BURSKA munkája zárja, amelyben a szerző a Lidl lengyel Facebook-oldalának marketingcélú bejegyzéseit vizsgálja meg abból a szempontból, hogy bennük a tulajdonnevek miként válnak a nyelvi játék alapjává (265–286).

A fejezetet záró három tanulmány egy-egy speciálisabb névtani kérdéskört vizsgál. JAROMÍR KRŠKO az üzlet- és cégnevekkel foglalkozik a nyelvi tájképpel összefüggésben (287–298). A tanulmány Besztercebánya nemzeti ételekre specializálódott vendéglátóhelyeinek neveit elemzi a nyelvi eredet és a nyelvi megformáltság szempontjából. ARTUR GAŁKOWSKI írásában a márkanév fogalmát és a *markonima* terminust értelmezi, a marketing területéhez kötődő egyéb terminusokkal (a *firmonimá*-val és a *logonimá*-val) való kapcsolatát is vizsgálva (299–311). JURAJ HLADKÝ szintén terminológiai problémákat érint: munkájában a szláv nyelvű névtani kutatások vízrajzi terminológiájának fejlődésére és jelenlegi helyzetére fókuszál, s a nemzetközi terminushasználat harmonizálási lehetőségeit tárgyalja (313–328).

3. Onomasztikai kutatások Lengyelországban és a világban. E rovatban két írás segítségével a Németországban működő Szorb Intézet (Sorbisches Institut / Serbski institut) alsószorb forrásokot publikáló online adatbázisának tulajdonnevekre vonatkozó részét ismerhetjük meg. A két évtizedes projekt ugyanis az utóbbi években tulajdonnévi modulokkal is bővült, amelyeket általánosabban JOANNA SZCZEPAŃSKA mutat be (329–340), majd CHRISTIAN ZSCHIESCHANG ismerteti az adatbázisban szereplő tulajdonnevek etimológiáját tartalmazó szócikkek szerkezetét (341–353).

4. Műhely. E rovatban egyetlen írás szerepel, amelyben a lengyel helységnevek és egyéb földrajzi nevek kodifikációjával foglalkozó bizottság (Komisja Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych) 2017–2022 között végzett munkájáról, illetve a munka során felmerülő kérdésekről, problémákról számol be URSZULA BIJAK mint a testület elnöke (355–366).

5. Szemle. Elsőként JUSTYNA WALKOWIAK Grant W. Smithnek egy 2021-ben megjelent, Shakespeare-vígjátékok neveiről szóló monográfiájáról írt recenzióját olvashatjuk (367–373), majd ELŻBIETA KOWALCZYK-HEYMAN reflektál egy rövidebb cikkben LESZEK BEDNARCZUK-nak a mazóviai nevek eredetével kapcsolatos, a folyóirat előző számában közölt megállapításaira (374–380).

6. A tudományos élet krónikája. A tervek szerint 2020 nyarán lett volna Krakkóban az ICOS szokásos vándorkongresszusa. A koronavírus-járvány miatt online formában s a tervezetthez képest egyéves csúszással, 2021 augusztusában megtartott kongresszusról URSZULA BIJAK, a találkozó egyik főszervezője számol be (381–383). Végül a kötet zárásaként DOMINIKA ZAWADZKA összefoglalóját olvashatjuk a 2022 októberében Rzeszówban hibrid formában megrendezett 22. Nemzetközi és Országos Névtani Konferenciáról (XXII Międzynarodowa i Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna; MiOKO) (384–385).

KENYHERCZ RÓBERT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6312-3532>

Debreceni Református Hittudományi Egyetem

Acta onomastica 63. (2022)

Főszerkesztő: PAVEL ŠTĚPÁN. Ústav pro jazyk český AV ČR, Praha. 588 lap

2022-ben a cseh folyóiratnak két száma jelent meg; tartalmukat a továbbiakban rovatonként ismertetem.

1. Tanulmányok. A rovatban 18 cseh, 7 angol, 3 szlovák és 1 lengyel nyelvű cikk, összesen 29 tanulmány szerepel. Az első számban megjelent publikációkat névfajták szerint tárgyalom.

A helynévi témájú tanulmányok között M. BELÁKOVÁ az illusztrált etimológiai térképek sajátosságaival, oktatásban való alkalmazásával foglalkozik a helynevek jelentésével, vizuális megjelenésével kapcsolatos ismeretek átadása kapcsán (37–54). A szerző az általános iskolába járó diákok által illusztrált etimológiai térképek és a velük megvalósult beszélgetések alapján mutatja be az egyes helynevek helyes, részlegesen helyes, illetve helytelen interpretációját. V. DRKOŠOVÁ és M. MÍSTECKÝ a Cseh Köztársaság rövidített *Česko* névváltozatának az 1990–2018 közötti cseh sajtóban való használatát, gyakoriságát, kontextusbeli megjelenését vizsgálja a korpusznyelvészet segítségével (99–115). A. KOŁODZIEJ a zágrábi és belgrádi állatkertben található helyneveket tárgyalja a névadás indítéka szerint; leggyakoribbnak a személynévből keletkezett helynevek bizonyultak (157–169). K. KOVÁŘOVÁ az *Ostravice* folyó medrének vízneveit (összesen 817 hidronimáját: 387 vízfolyás és 430 vízfelület, vízesés és vízforrás nevét) vizsgálja a motivációs és strukturális helynévmodellezés segítségével; eredményeit egyéb, szintén víznevekkel foglalkozó cseh munkákkal is összeveti (170–182). M. PTÁČNÍKOVÁ a cseh–lengyel határ mentén, hat kataszterben előforduló *Kalabon* mikrotoponima etimológiáját részletezi, s arra a megállapításra jut, hogy a helynév olasz eredetű lehet (*calla* 'út' + *buono* 'jó'), és a Chocně és Broumov települések közötti vasút építésénél dolgozó olasz vendégmunkásoktól származhat (199–205). RESZEGI K. a metonimikus helynévadást tárgyalja kognitív keretben (206–225). Kitér a metonímia hagyományos és kognitív nyelvészeti értelmezésére, a metonimikus névadás sémáira, s rámutat a helynévadási sémák különböző nyelvekben való megjelenésére, nyelvi-kulturális eltéréseire. P. SEDLÁČEK a 17–18. századi (1694–1790) telekkönyvek alapján mutatja be a csehországi Boskovice város helynévallományának változását (226–242). M. ZIRHUTOVÁ a *necky*, *necičky* 'ruhák mosására szolgáló fakád' szavakat, illetve egyes szinonimáit (*troky*, *vana*, *vandle*, *vanroky*) tartalmazó csehországi mikrotoponimákat (mintegy 150 helynevet) veti vizsgálat alá; ezek főképpen völgyek, völgykatlanok megnevezésére szolgálnak (243–257).

A személynévi témájú tanulmányok között I. BAREŠOVÁ és P. JANDA a 20. század végén született japán és tajvani nők keresztneveit veti össze: vizsgálják a névdivatot, a nevek szerkezetét, jelentését, a névválasztás kulturális sajátosságait (7–36). R. DITTMANN a 'Barnabás' keresztnév alakváltozatait (*Barrabáš*, *Barabáš*, *Barabbáš* stb.) tekinti át az Újszövetség 16–18. századi cseh fordításáiban (82–98).

Az egyéb témákkal foglalkozó névtani tanulmányok között M. BOHÁČOVÁ a fitonimák (azaz növénynevek) fogalmával és kutatástörténetével foglalkozik. Ismerteti a növényneveket tartalmazó cseh forrásokat, valamint elemzi a dendronimák (azaz fanevek) névadási motívumait (55–68). B. CIEŠLA mintegy száz lengyelországi katolikus egyházi közösség megnevezését vizsgálja strukturális, pragmatikai és szemantikai szempontból (69–81). C. FERNÁNDEZ JUNCAL az alkalmazott szocioonomasztikához sorolja a politikai pártok neveinek elemzését.

Mintegy ötezer nevet tartalmazó korpusz alapján írja le az 1976–2021 között keletkezett spanyolországi pártnevek nyelvi-ideológiai sajátosságait (116–134). S. GÁLOVÁ az irodalmi művekben szereplő tulajdonnevek fordításával kapcsolatos problémákról értekezik: a neveket reáliákként értelmezi, s kiemeli a műfordítás kulturális aspektusát (135–145). A. KALASHNIKOV a Dante Isteni színjátékának Purgatóriumában található antik mitológiai neveket elemzi, a tanulmány végén levő névmutatóban névfajták szerint közölve is a névállományt (146–156). I. LUC és M. BORTLICZEK felső-sziléziai (lengyelországi) gasztronómiai egységek olyan megnevezéseivel foglalkozik, melyekben nyelvjárási sajátosságok figyelhetők meg (54 név; 183–198).

A második szám tematikus kötet: a tulajdonnév és a népetimológia közötti összefüggésekkel foglalkozó tanulmányokat tartalmaz. J. DAVID és J. DAVIDOVÁ GLOGÁROVÁ egyes csehországi településnevek heraldikai reprezentációját, a név címerben való vizualizálását elemzi, rámutatva a helységnév tudományos etimológiájával, illetve laikus névmagyarázatával kapcsolatos képi megjelenítésre (355–366). Ž. DVOŘÁKOVÁ két tanulmányt is közöl: az egyikben áttekinti a 'népetimológia' terminus és szinonimái ('áletimológia', 'naiv etimológia', 'nem tudományos etimológia') használatát a cseh névtanban (367–378), a másikban pedig cseh családnevek népetimológiai magyarázatait mutatja be (379–396). N. FODOR J. és HAUBER K. a nemzetközi névtani irodalomban tekinti át a 'népetimológia' terminus használatát, s rámutat a népetimológia hatására a magyar családnevek kialakulásában (397–409). J. KRŠKO egyes szlovák helységnevek nem tudományos magyarázatáról ír (410–417). V. LÁBUS és D. VRBÍK Liberec város hivatalos és nem hivatalos (szóbeli kommunikációban használatos) utcaneveiben vizsgálja a népetimológia megjelenését (418–431). J. MATUŠOVÁ a névetimologizálás módszereiről, a tudományos és áltudományos névetimológiák közötti határokról értekezik (432–443). M. PTÁČNÍKOVÁ két tanulmányt közöl: az elsőben a népi emlékezet és népetimológia kapcsolatát ismerteti a cseh–lengyel határ mentén elterülő Český koutek régió helyneveiben (444–455), a másodikban a *Kovářova rokle* domborzati névvel összefüggő cseh és német népi eredetmagyarázatokat, történeteket mutatja be (456–463). PAVEL ŠTĚPÁN mintegy száz csehországi település hivatalos honlapján vizsgálja a helységnevek kialakulásának magyarázatát, népi vagy tudományos etimologizálásának megjelenését (464–482). J. B. WALKOWIAK a lengyelországi utcanevek etimológiai reinterpetációjának sajátosságaival, modellezésével foglalkozik (483–496). S. WOJNAROVÁ a 'fekete' és 'fehér' színveket tartalmazó cseh és finn helynevek névadási indítékait és népetimológiai magyarázatait elemzi (497–520). M. ZIRHUTOVÁ a Sedlčany régióból származó mikrotoponimák népetimológiai interpretációját tárgyalja (521–539).

2. Recenziók. A folyóirat több kiadványt ismertet (258–276, 540–554): hat cseh nyelvűt (Jihlavsko régió településneveiről; Čelákovice város utcaneveiről; Žatec város utcaneveinek változásáról; Nymburk város utcanévrendszeréről; a prágai helynevekről; a prágai utcanevek névadási motívumairól), két német nyelvűt (a Kelet-Németországban használatos szláv eredetű tulajdonnevekről; a *-(n)itz*, *-(a)tz* végződésű németországi tulajdonnevek szláv eredetéről), egy ukrán nyelvűt (a huculok – ruszin népcsoport – családneveinek etimológiai szótáráról), egy lengyel nyelvűt (Chełm város 1662–1810 közötti történeti személyneveiről).

3. Krónika. A rovatban olvasható egy megemlékezés Jozef Benešről (1902–1984), valamint egy lejegyzett beszélgetés Jitka Malenínskával, akinek a névtani bibliográfiáját is közlik (277–298).

4. Hírek és megjegyzések. A rovatban (299–342, 555–582) ismertetik az egyes országokban megjelenő névtani folyóiratokat (többek között az *Onomastica Uralica* 15., valamint a *Névtani Értesítő* 41. és 42. számát), kiadványokat (többek között SLÍZ MARIANN *Personal names in Medieval Hungary* című könyvét és a FARKAS TAMÁS és SLÍZ MARIANN által szerkesztett, *Tulajdonnevek és szótárak* című kötetet), konferenciákat, kongresszusokat, a tulajdonnevekkel foglalkozó, a sajtóban és a világhálón olvasható cikkeket. Ž. DVORÁKOVÁ beszámol a 2021-ben Csehországban kérvényezett új keresztnemekkel kapcsolatos szakértői véleményekről (338–342).

BAUKO JÁNOS

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1297-6177>

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem

Közép-európai Tanulmányok Kara

Вопросы ономастики 19. (2022)

Főszerkesztő: JELENA BEREZOVIČS. Uráli Állami Egyetem, Jekatyerinburg.

885 lap (1. 269 lap, 2. 287 lap, 3. 329 lap)

Az orosz folyóirat 2022. évi számaiban harminchárom tanulmány és mellette számos rövidebb írás (kisebb közlemény, recenzió, konferenciabeszámoló, megemlékezés) jelent meg, zömében orosz, kisebb számban angol nyelven. Az alábbiakban a három szám tanulmányainak tartalmát ismertetem röviden.

1. szám

Tanulmányok. A folyóirat első száma tíz orosz és egy angol nyelvű tanulmányt, továbbá két rövidebb közleményt tartalmaz. JE. V. PCSELOV az *Alekszandr* névnek az orosz nemesség körében való használatát vizsgálja cikkében, a 14. századtól a 20. század elejéig terjedő időszakra vonatkozólag (9–29). A név népszerűsége az orosz arisztokrácia névadási hagyományaiban elsősorban Alekszandr Nyevszkij történelmi emlékezetével és személyiségével magyarázható. A. D. NAZAROV az 5–6. században a Bizánci Birodalom területén letelepedő germánok névadási gyakorlatával foglalkozik tanulmányában (30–44). Az idegen kulturális környezetbe kerülő gótok olyan módon is igyekeztek megőrizni identitásukat, hogy gyermekeiknek germán nevet adtak. Ez a tendencia egészen a 6. század végéig megfigyelhető. J. L. GARCÍA ALONSO az Ibériai-félsziget déli és délnyugati részén fennmaradt epigráfiai forrásokat, elsősorban azok személy- és helynévi anyagát tanulmányozza (45–65). A vizsgálat célja hozzájárulni azokhoz a kutatásokhoz, melyek a terület nyelvi térképét igyekeznek felvázolni a rómaiak érkezése előtti időszakra vonatkozóan. A. V. PANYJUKOV kutatási területe a népi topográfia, azaz a néphagyományban bizonyos helyekhez kapcsolódóan megjelenő tudás vizsgálata (66–83). Jelen cikkének témája a komi (zürjén) területen lévő *Gördcsoj* 'Vörös-hegy' név szerepe a vidék folklórában. A szerző a tér- és színbeli elkülönülésének köszönhetően határjelölő és szakrális szereppel bíró hegy köré épülő jelentős folklórhagyományt mutatja be. A. A. MAKAROVA Belozerje 19. század végi, 20. század eleji hivatalos településnév-jegyzékeiben előforduló kettős településneveket hasonlítja össze a jelenkori terepgyűjtések során feltárt településnévrendszerrel (84–116). A kutató által feltett legfontosabb kérdés, hogy milyen okok

állhatnak a kettős névhasználat mögött (például népi névvariánsok, a településosztódás jelensége, az egyes településrészek megnevezései). I. A. DAMBUJEV az orosz hivatalos helynévanyagban számjegyekkel ellátott toponimákat tárgyalja, többek között a helyesírási variációk és az egyes típusok használati gyakorisága alapján (117–138). G. P. PILIPENKO a szerbiai Vajdaságban és a szlovéniai Prekmurjében élő magyarok helynévhasználatát tette vizsgálata tárgyává, forrásanyagát 2012–2019 között készített interjúk képezik (139–159). A szerző célja, hogy megfigyelje a magyar és a szláv helynevek használatának főbb tendenciáit a kétnyelvű régiókban élő magyar beszélők spontán megnyilatkozásaiban, és feltárja a kölcsönzött helynevek morfológiai adaptációjának sajátosságait. M. V. GOLOMIDOVA a regionális identitásnak a városi helynevekben (urbanonimákban) való kifejeződésével foglalkozik (160–179). Kutatásához Baskíria fővárosának, Ufának a posztszovjet időszakban használatos urbanonimái szolgáltak alapul. N. NY. KOSKAROVA, I. V. SZIBIRJAKOV és O. A. SZOLOPOVA a *Jekatyerinburg* és *Cseljabinszk* településneveknek a 19. századi brit sajtóban való megjelenéseit mutatják be interdiszciplináris keretben, kognitív és diszkurzív jellemzők leírásával (180–200). Kiemelik, hogy a helynevek nemcsak nyelvi, hanem kulturális jelek is, tanulmányozásuk pedig különösen fontos akkor, ha a nevek idegen nyelvi és kulturális környezetben használatosak. M. O. KUNCSIKOVA kutatási témája a tulajdonnév mint a nyelvi játék forrása (201–218). Osztálytermi környezetben, angolórákon, kétnyelvű interakciókban folytatta megfigyeléseit. Számba veszi azokat a formai és szemantikai okokat, amelyek a tulajdonneveket a szójátékok forrásává tehetik. K. SZ. FEDOTOVA a nagy orosz költő, Nyikolaj Gumiljov műveiben előforduló tulajdonneveket tanulmányozta abból a szempontból, hogy a költői szövegekben a személy- és helynevek milyen szinonimákkal helyettesíthetnek (219–234). A poétikai és szemantikai nézőpontot egyaránt érvényesítő elemzés Gumiljov készülő írói szótárának előtanulmányát képezi.

Közlemények. Két kisebb közlemény is helyet kapott a folyóirat első számában. A kognitív szemlélet az onomasztikai kutatásokban is jól alkalmazható, ezt példázza RESZEGI KATALINNAK a metaforikus helynévadást újraértelmező tanulmánya (235–244). Elsősorban magyar helynévkorpuszra támaszkodva ad áttekintést a metaforikus helynevek legjellemzőbb forrás- és céltartományairól. Metaforikus helynevekre jórészt élőnyelvi gyűjtésekből hozhatók példák. Ennek ellenére feltételezhető, hogy ősi névmodellel van dolgunk, ami a szerző szerint azzal indokolható, hogy a metafora az emberi gondolkodásban alapvető szerepet játszó általános kognitív mechanizmus. ZS. K. AGYILOVA, S. B. SZEITOVA, A. A. KASZIMOVA és T. V. DOLGUSEVA Kelet-Kazahsztán három járásának hivatalos orosz településneveit elemzi közös írásban, az anyag a tervek szerint részét fogja képezni a régió helynévszótárának (245–258).

Recenziók. A rovat egyetlen írásában L. LOVEDAY ismerteti a *Names and Naming: Multicultural aspects* című, 2021-ben megjelent tanulmánykötetet (259–263).

Megemlékezések. A folyóiratszám a 2021-ben elhunyt A. V. KUZNYECOVRA való megemlékezéssel (264–266) és névtani írásainak bibliográfiájával zárul (267–269).

2. szám

Tanulmányok. A folyóirat második száma tíz tanulmányt (nyolc orosz és két angol nyelvű írást), valamint három rövidebb közleményt tartalmaz. B. M. PRÓSPER és M. MEDRANO DUQUE kelta toponimákat vizsgál; jelen tanulmányukban Gallia és Britannia területéről származó, latin nyelvű feliratokban fennmaradt istenneveket elemezik (9–47). A nevek tanulmányozása értékes információkkal szolgál a kelta nyelv fonológiájáról és morfológiájáról, és segít megvilágítani a kontinentális és szigetországi kelta nyelvek fejlődésének és a latinnal való kölcsön-

hatásuknak a kérdéseit. Z. K. TEMIGRAZINA és R. O. ASZELDEROVA a kazah személynevekről szóló írásukban annak járnak utána, hogy az igei komponenset tartalmazó összetett nevek milyen szemantikai és grammatikai jellemzőkkel rendelkeznek (48–65). T. G. POPOVA a 6. században élt szerzetes, Létras Szent János Létra című művének huszonegy őszövettségi személynevét tanulmányozta (66–84). Az összevető elemzés a görög nyelvű könyvön és egy 12. századi orosz szövegen, a mű legelső szláv fordításán alapul. RÁCZ ANITA azokkal a középkori magyar népnévi településnevekkel foglalkozik írásában, amelyek a keleti szláv telepesekre utaló *orosz* népnévet tartalmazzák (85–103). Megállapítja, hogy e nevek legnagyobb arányban az ország északkeleti, északi, valamint keleti területein, főként a határ mentén találhatók. Elemzésével hozzájárul a középkori Magyarország etnikai képének rekonstrukciójához. B. H. BORLIKOVA és B. V. MENYAJEV az Ili folyó medencéjének ojrát vízneveit mutatják be 17–21. századi írott források és saját élőnyelvi gyűjtésük alapján (104–126). Az elemzés fő szempontjai a nevek etimológiai és szemantikai tulajdonságai. D. V. KUZMIN a Kola-félszigeten fekvő, 1938-ig Karjalához, majd a Murmanszki területhez tartozó Kolvica falu helyneveivel foglalkozik, különös figyelmet fordítva a nevek számi, karjalai, illetve orosz eredetét érintő kérdésekre és a személynévi alapú helynevekre (127–163). A nevek vizsgálata lehetőséget nyújt településtörténeti tanulságok levonására, különösképpen a faluba betelepülők származási helyére vonatkozóan. JE. V. SZUNDUJEVA egy, a 17. század végén, 18. század elején íródott régi mongol nyelvemlék helyneveit tanulmányozza cikkében (164–176). Megállapítása szerint a mű gazdag anyaga a helynevekben rejlő kulturális vonatkozások és konnotációk vizsgálatára is kiválóan alkalmas. JE. E. IVANOVA az uráli gorsikok legendáit, elsősorban a helyeket és helyneveket középpontba állító történeteiket elemzi (177–196). A gorsikok drágakövek keresésével nem hivatalos keretek között foglalkozó emberek, amolyan kincskeresők, akik a 19. század végén tűntek fel az Urálban. A folklórananyag etnolingvisztikai szempontú elemzésének céljai közé tartozik az elbeszélésekben megjelenő főbb motívumok feltárása, a helynevekkel összefüggésben megjelenő névadási indítékok vizsgálata, illetve azok igazságértékének mérlegelése. JU. A. KRIVOSAPOVA és SZ. O. GORJAJEV Jekatyerinburg utcaneveinek egy speciális csoportját mutatják be tanulmányukban (197–207). A drágakőlelőhelyeiről híres Urál fővárosában számos utcát neveztek el ásványokról és a bányászathoz kapcsolódó személyekről, foglalkozásokról. A szerzők megfigyelése szerint ez a motiváció az újonnan létesült városrészek új utcaneveiben is gyakorta jelentkezik. JE. V. ARUTYUNOVA, JE. V. BESENYKOVA és O. JE. IVANOVA helyesírási tárgyú cikke a ragadványnevek, az álnevek és az állatnevek kis- és nagybetűs írásmódjára vonatkozó szabályokat mutatja be (208–229). A munka célja az orosz helyesírás által korábban nem vagy csak részben szabályozott esetekre vonatkozó javaslatok megfogalmazása.

Közlemények. A kisebb közlemények közül az első, T. G. MUHTAROV írása Baskíriának az 1920–1930-as expedíció során összegyűjtött tulajdonnévi anyagát mutatja be (230–238). QUIAN ZIXIN vizsgálati korpuszát olyan mai kínai személynevek képezik, melyek a férfiaság jelölésére szolgáló (például 'erős', 'szilárd', 'határozott'; 'tigris', 'sárkány' jelentésű) elemeket tartalmaznak (239–249). A harmadik tanulmány a helynévtani kutatások körébe tartozik: T. V. GORLOVA és G. D. NYEGANOVA a közép-oroszországi Nyerehta 16. századi utcaneveinek történeti-etimológiai vizsgálatát végezték el (250–262).

Tudományos élet. JE. N. BEKASOVA és V. I. SUPRUN a 2021 őszén Orenburgban megrendezett, a volgai régióval kapcsolatos névtani kutatások legjelentősebb fórumának tekinthető nemzetközi névtani konferencia eseményeiről számolnak be közös cikkükben (263–269).

Megemlékezések. A rovatban M. V. BOBROVA és I. I. RUSZINOVA állít emléket Je. Ny. Poljakova (1932–2021) nyelvésznek (270–277), majd közlik a szerző névtani publikációinak a bibliográfiáját (278–287).

3. szám

Tanulmányok. A harmadik számban tizenegy orosz és egy francia nyelvű tanulmány, továbbá két egyéb közlemény olvasható. N. V. LABUNYEC és T. NY. DMITRIJEVA a nyugat-szibériai Tavda alsó folyásának hidronimáit elemezték etimológiai szempontból (9–39). A terület víznevei az oroszok a török és az obi-ugor nyelvekkel való korai érintkezését bizonyítják. Szintén etimológiai vizsgálatot folytatott N. V. KABINYINA, aki az Észak-Oroszország európai területén több helynévben is előforduló *And(om)* névalkotó elem eredetének a tisztázására tett kísérletet, a korábbi feltevéseket megalapozott kritikával illetve (40–64). V. V. NAPOLSZKIH a *ker* szó etimológiájának eredet nyomába, mely az altáji és hakas hagyományban különböző mitikus lényeket jelöl, és párhuzamot mutat ket, szölkup és hanti mitológiai szövegek lényei-nek megnevezésével (65–82). Az altáji-hakas *ker* a legnagyobb valószínűséggel a jenyiszeji nyelvek közé tartozó pumpokolból való kölcsönzésnek tekinthető. I. A. SZEDAKOVA a tulajdonnevet egy sajátos nézőpontból szemléli, szöveggént értelmezve, melynek nyelvi, szemiotikai, szociokulturális és etnográfiai olvasata is lehetséges (83–101). Vizsgálati anyagát a bolgár személynevek képezik: ezek mint szövegek nyelvszerkezeti információkat, családi történeteket, egyházi és ünnepi utalásokat egyaránt hordozhatnak. Az ún. személynévi térre a hagyományok őrzése és az új elemekkel és mintákkal való bővülés egyidejűleg jellemző. D. JU. VASENKO és A. A. PLOTNYIKOVA három nyelv (a német, a magyar és a horvát) kölcsönhatását vizsgálták Čunovo (Dunacsún) településen, amely ma Pozsony egyik külvárosa (102–125). Az elemzés forrásaként a 20. század elejéről származó, horvátok által írt levelek szolgáltak. A szerzők a levelekben említett helynevekben elemzik a nyelvi kontaktushatásokat. M. V. JASZINSZKAJA kutatásának témája a kisebbségi névhasználat: az Olaszországban élő szlovénok 20–21. századi személynévadási és -használati szokásait, az olaszosítás hatásait tanulmányozta terepmunkával gyűjtött anyag alapján (126–145). N. V. GALINOVA és M. E. RUT egy uráli család *Gyejanov ~ Gyijanov ~ Gyianov* családnévváltozatainak történetét és etimológiáját tárja fel különféle történeti források felhasználásával (146–157). M. MORDAN lengyelországi podlasi régióban található Rajsk ortodox egyházközségében vizsgálta az apanevek kialakulásának és használatának sajátosságait (158–176). Az apanevek széles körű használata a 19. század végén a területnek az Orosz Birodalomhoz való tartozásával függ össze. A.-M. GÎNSAC, D. MOSCAL és M. UNGUREANU fordítástudományi tanulmánya az Oroszországra vonatkozó neveket és névváltozatokat vizsgálja 1780–1830 között román nyelvre fordított szövegekben (177–194). M. V. AHMETOVA egy ritkán vizsgált tulajdonnévtípussal, az ún. monumentonimákkal, vagyis műemlékek és városi szobrok neveivel foglalkozik (195–220). A nem hivatalos monumentonimák vizsgálata alapján megállapítja, hogy e névtípus a helynév és az ideonima határterületén helyezkedik el. (Az *ideonima* az orosz terminológia szerint 'különféle műalkotások – például képzőművészeti alkotások, irodalmi művek, tudományos művek – elnevezése, tulajdonképpen címe'.) E nevek a névtan és a városi folklór nézőpontjából egyaránt vizsgálhatók. JU. SZ. KOSZTILJEV bányák, aknák, utak neveit és ásványkincsek kitermelésével kapcsolatos egyéb, Ilmeny védett bányászati területén előforduló neveket vizsgál írásában (221–234). A kutatás forrásai az 1920–1930-as években geológusok által írt feljegyzések, ám az objektumok elnevezése még a 18–19. századra tehető. A szerző a döntően mesterséges módon létrehozott nevek főbb motivációit és szerkezeti típusait mutatja be, nyomon követve a névrendszer alakulását. L. A. FEOKTYISZTOVA népi gombanevek etimológiájának feltárására tesz kísérletet tanulmányában (235–255). A szerző az orosz nyelv jaroszlavli nyelvjárásában az *абрам-* (*обрам-*)-ből különféle szóalkotásmódokkal létrejött gombanevek magyarázatára

kétféle megoldást kínál: egyrészt az *Ábrahám* névvel való összefüggés, másrészt a mari *оварыме ~ аварыме* 'daganat, duzzanat' szóval való kapcsolat lehetőségét veti fel.

Fórum. A rovat JE. V. ZAHAROVA, GY. V. KUZMIN és I. I. MULLONYEN terjedelmes tanulmányát közli: a Földrajzi Nevek Állami Katalógusában szereplő hivatalos (térképi) névadás hibás eljárás módjait mutatják be Karélia balti- finn helyneveinek a példaanyagán (256–281).

Közlemények. A rovatban egy cikk olvasható: R. G. ZSAMSZARANOVA a hori burját nép körében 2020-ban végzett kutatásáról számol be, melynek célja a tizenegy nemzetség szóbeliségben élő genealógiai legendáinak az összegyűjtése és elemzése volt (282–289).

Recenziók. I. A. KJURSUNOVA egy történeti névszótárt ismertet, mely az ún. Orosz Észak 15–17. századi névanyagát tartalmazza (290–307). A rovat másik írásában V. K. KELMAKOVNAK a Káma folyó udmurt elnevezéseiről írt monográfiáját M. V. BOBROVA és R. V. GAJDAMASKO mutatja be (308–318).

Tudományos élet. A rovat 2020–2022 között megjelent, elsősorban névtani tárgyú külföldi (angol, olasz, német) monográfiák, tanulmánygyűjtemények egy-két oldalas ismertetéseit tartalmazza (319–326). Két török szerző a 2021 tavaszán Izmirben tartott első törökországi nemzetközi névtani konferenciáról írt beszámolót (327–329).

PELCZÉDER KATALIN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1132-349X>

Pannon Egyetem

Humántudományi Kar

Namn och bygd 110. (2022)

Szerkesztők: STAFFAN NYSTRÖM – EVA NYMAN – INGE SÆRHEIM. Kungl.

Gustav Adolf Akademien för Folkkultur, Uppsala. 215 lap

1. A svéd folyóirat 110. száma kilenc, angol nyelvű összefoglalóval ellátott tanulmányt, hét kisebb írást és tizenhárom ismertetést kínál az olvasóknak.

2. A svéd tónevek egyik központi kérdésének, az ellipszissel való keletkezésnek szentelte írását STAFFAN FRIDELL (5–17). Tanulmányában az ELOF HELLQUIST és JÖRAN SAHLGREN között folyó vitához, annak is négy kérdéséhez kíván hozzászólni. 1. Használatos-e az *-an* képző a svéd tónevek létrehozására, és ha igen, mekkora a gyakorisága? FRIDELL szerint használatos, és lényegesen több így képzett név létezik, mint SAHLGREN állította, bár kevesebb, mint HELLQUIST hitte. 2. Mennyire gyakori az ellipszis a svéd tónevek között? FRIDELL válasza: az ellipszis nagyon gyakori; sokkal gyakoribb, mint HELLQUIST hitte, bár nem dominál olyan mértékben, mint ahogy SAHLGREN állította. 3. Vannak olyan tónevek, amelyek főnévből alakultak, anélkül, hogy képzettek lennének? FRIDELL úgy látja, hogy igen, az olyan metaforikus nevek, mint a *Bjälken* ('gerenda') vagy a *Gässlingen* ('kis liba'). 4. Léteznek-e olyan metaforikus tónevek, amelyek a tó alakjára utalnak? FRIDELL szerint igen, de kevesebb, mint amennyit HELLQUIST állított.

SVANTE STRANDBERG egy hosszabb írást szentelt a *Speteby* névnek (19–26). Meglátása szerint sok minden alátámasztja azt a feltételezést, hogy – etimológiai értelemben – a településnév olyan szavakkal korrelál, mint az ósvéd *spit* 'hegyes rúd; bot; nyárs' főnév, a modern

svéd *speta* 'határjelzésre használt karó' és a *spita* 'gabonafélék száradásra való felakasztására használt rúd' főnév. A szerző felveti azonban azt az elképzelést is, hogy az elnevezés a közeli Spetebysjön tó régebbi nevével áll kapcsolatban, mely az ósvéd **Spite* 'a rúdhoz hasonló tó' vagy inkább 'a tó a hegyével, a hegyes öböllel' névre vezethető vissza.

INGE SÆRHEIM két írással szerepel a folyóirat e számában. Első tanulmányában a *Stavanger* városnév etimológiájával foglalkozik (27–48). A kutatók körében egyetértés van abban, hogy az első névelem az ónorvég *stafr* 'bot, rúd', az utolsó pedig az ónorvég **angr* 'öböl, fjord' szóra megy vissza, azzal kapcsolatban azonban különböző javaslatok születtek, hogy mi áll e szavak mögött. SÆRHEIM úgy véli, hogy a Vågen-öböl alakja – melyre a név utal – különbözik a többi olyan rogalandiai öböl alakjától, amelyek az ónorvég *-angr*-ra végződnek. A Vågen viszonylag egyenes (különösen a part egyes részeinél), más öblök ezzel szemben keskeny nyílással rendelkeznek, amely belül kiszélesedik, és lekerekített formájú. A Vågen-öböl alakját különlegesnek tekintették a többi *angr* nevű öbölhöz képest, ez motiválhatta az ónorvég *Stafangr* név létrejöttét.

Másik írásában INGE SÆRHEIM egy háznevekkel kapcsolatos projektről és az ennek keretében kiadott sorozatról számol be (49–60). A projekt célja az Østfold megyében található településnevek közzététele. A sorozatot először egy norvég településnevekkel foglalkozó, 1897–1936 között megjelent 19 kötetes kiadvány Østfold megyét feldolgozó első kötetének az átdolgozására hívták életre. A projekt azonban számos újabb lakóhelyet jelölő névvel is bővült, 1950-ben pedig KÅRE HOEL névkutató az Oslói Egyetemen megkezdte az Østfoldban található szóbeli és írott forrásokból származó információk összegyűjtését.

ANDERS HULTGÅRD két, BO RALPH és HENRIK WILLIAMS tollából származó, a Rök rúnakövel és annak feliratával foglalkozó íráshoz fűz hozzá kommentárt (61–76). A *sakumukmini* szekvenciával kapcsolatban mindkét szerző értelmezését elfogadhatónak tartja, más szekvenciák esetében azonban homályosnak ítéli meg a magyarázatot. A szerzők – mondja HULTGÅRD – különböző értelmezési irányvonalakat követnek. A felirat értelmezésében RALPH a kozmikus perspektívát képviseli; az általa bemutatott kozmikus szimbolika azonban egyre bonyolultabbá, ezáltal egyre kevésbé meggyőző válik. A WILLIAMS által bemutatott kozmikus perspektíva a Ragnarök-mítoszhoz kapcsolódik. Itt a misztikus tartalom nincs metaforákba csomagolva, így világosabb.

WILLIAM SAYERS írásában a gotlandi *stafgarpr*-okról olvashatunk (77–86). A kifejezés, ahogyan a gotlandiak törvényeiben szerepel, olyan korábbi tanyákra utal, amelyeknél a természetes domborzati adottságokat kombinálni lehetett épületekkel, korábbi házalapokkal. Palánkok felállításával, melyek egyfajta szakralizált kerítésként szolgáltak, e területek ontológiailag elmozdultak a mindennapi valóságtól, a valós házaktól, pajtáktól, csűröktől egy szakrális, befelé forduló térre, melyhez mintául más természetes és korábban kedvelt kultikus helyek szolgáltak, mint például a dombok, erdők és mocsarak.

OLOF HOLM a 16. század eleje óta adatolható *Helgebacken* falunevet vizsgálja (87–94). A források szerint a 15. században ezt az elnevezést a *Backen* egyrészes név előzte meg. A szerző megjegyzi, hogy egykoron Helgebacken mellett feküdt egy *Ungesvensbacken* nevű tanya, mely a 16. században elnéptelenedett. A *Halvarsbacken* név is ugyanerre a tanyára utalt. A szerző úgy véli, hogy e *-backen* utótagú nevek összefüggnek egymással. Ezen összetett nevek egy, a késő középkorban gyakori személynévből és az anyafalu nevéből álló tanyanevek. A *Helgebacken* ezért úgy értelmezhető, hogy 'Helge tanyája Backenben'.

Az ALEXANDRA PETRULEVICH tanulmányában bemutatott kísérleti eredmények egy helynévpolitikai tárgyú svéd projekthez kapcsolódnak (95–130). A cikk két kutatási kérdésre ad választ: 1. Milyen névpolitikai diskurzusok jelennek meg a helynevek gyűjtésére és feldolgozására

vonatkozó svéd szabályozásokban a kataszteri térképezés teljes időszakában (1628–1700)? 2. Bertartották-e a földmérők az előírásokat, ahogyan azt a mecklenburg-előpomerániai Wolgast kerület nagyméretű térképei és a kísérő dokumentáció bizonyítja?

GUDRUN NORSTEDT a *rengård* (< *ren* 'rénszarvas' + *gård* 'kerítés') lexémát tartalmazó nevekkel kapcsolatos hipotéziseket járja körül munkájában (131–154). Térinformatikai módszereket alkalmazva és a történeti forrásokat is bevonva kutatásába a szerző arra a következtetésre jut, hogy a legtöbb esetben e toponimák olyan helyeket jelölnek, ahol partvidéki gazdák a vad rénszarvasok vadászatára kerítéseket építettek a kora 18. század előtt.

3. A kisebb írásokat közlő rovatban két szerző tollából származó etimologizáló írásokat olvashatnak az érdeklődők. STAFFAN FRIDELL a *Gnosjö, Härvesta ~ Härvsta, Ingsjön, Vidöstern, Vigotten* és *Narrveten* neveket elemzi (155–166), SVANTE STRANDBERG pedig a *Kattebrohed* és a *Sommen* elnevezésekkel foglalkozik (167–169).

4. A kiadványt tizenhárom munka ismertetése zárja (171–200), közöttük az ICOS új erőre kapott *Onoma* című folyóiratának négy kötetéé, további hat monográfiáé és három tanulmánykötetéé.

GYÖRFFY ERZSÉBET

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4776-1734>

Debreceni Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

Nordisk tidskrift för socioonomastik 2. (2022)

Szerkesztők: EMILIA ALDRIN – LINNEA GUSTAFSSON – LENNART RYMAN. Kungl. Gustav Adolf Akademien för Folkkultur, Uppsala. 135 lap

A svéd szocionomasztikai folyóirat második száma összesen hat, három angol és három svéd nyelven írt tanulmányt kínál az olvasóknak. A svéd nyelvű cikkeket angol összefoglaló zárja.

TERHI AINIALA, PAULA SJÖBLÖM és ULLA HAKALA finn települések olyan szlogenjeit elemzi, amelyek tartalmazzák magát a településnevet (5–17). Szintaktikai szempontból négy típusal találkozott a korpuszokban. A legáltalánosabb szintaktikai szerkezet az, amikor a szlogenben csak a településnév szerepel egy módosítóval. A második és harmadik kategóriában viszont olyan szlogenek vannak, amelyek egész mondatot alkotnak. Végül a negyedik kategóriába tartozik minden más szintaktikai szerkezet, többnyire töredékek. A tanulmány azt mutatja, hogy a településnevek a szlogenekben szintaktikailag központi helyet foglalnak el, s a települések pozitív tulajdonságokkal rendelkező entitásként vagy olyan helyként jelennek meg, ahol pozitív dolgok történnek, vagy lehetőség van azok megvalósítására. A szerzők úgy vélik, hogy a településnévi szlogenek inkább képesek arra, hogy népszerűsítsék a települést, mint a település neve önmagában vagy a név nélküli szlogen.

Az új lakó- és kereskedelmi fejlesztések lehetőséget adnak magának a fejlesztésnek és az azon belüli utcáknak, épületeknek az elnevezése során létrejövő ideológiai és szemiotikai munkára. DANIEL DUNCAN tanulmányában egy, az amerikai St. Louis külvárosát érintő városfejlesztési projektben adott neveket vizsgálja (19–40). A szerző egyfajta kvalitatív vizsgálati keretet kínál annak a szemiotikai funkciónak a felderítésére, melyet a nevek ellátnak. Ebben

a helynevek kronotoposzokat felidézõ entitásokként jelennek meg, amelyek autentikussá teszik a helyet. A helynevek és a felidézett kronotoposzok szimbolikus névtani tõkét hordoznak, és ténylegesen árucikké válnak a folyamat során.

A 18–19. századi Svédországba kalauzolja az olvasót LINNEA GUSTAFSSON, aki a többes keresztnévrendszer elterjedésének társadalmi vonatkozásairól ír (41–62). A vizsgált adatokat hat társadalmi csoportra osztotta az apa társadalmi rangja alapján, emellett egy csoportot az egyedülálló anyák alkotnak, és létrehozott egy „egyéb” kategóriát is. Az eredmények azt mutatják, hogy ez a névadási minta a lányoknál elõbb jelent meg. A legalább két keresztnév adásának gyakorlata a felsõ középosztályban kezdõdött, amely aztán vagy visszatért az egy keresztnév adásának szokásához, vagy háromra növelte a keresztnévek számát. A névadási minták, mint amilyen a többszörös keresztnévrendszer is, egy olyan kollektív társadalmi identitás megnyilvánulásának tekinthetõk, amely egyszerre megerõsíti a „mi” és az „õk” közötti kettõsséget. A nevek és elnevezési minták szabadon használhatók a csoportok közötti megkülönböztetésre, és egyúttal a névadók, névhasználók státuszában fennálló különbségeket is jelzik.

A *névtani mûveltség* (onomastic literacy) fogalmát vezeti be írásában SOFIA KOTILAINEN (63–88), értve ez alatt azokat a készségeket, amelyek a kulturális és társadalmi jelenségek, valamint a névadáshoz kapcsolódó jelentések értelmezéséhez szükségesek. Az általa kidolgozott koncepciót a személyneveknek családi hálózatokban, különösen királyi családokban való tanulmányozására használja. Kutatása ötvözi a kollektív életrajz, a mikrotörténet és a mentalitástörténet módszertanát. A névtani mûveltség koncepciója segít abban, hogy a vizsgálatban érintett személyek életét mint koruk kultúrájának és helyi közösségeiknek részét kontextualizáljuk, ezáltal feltárva a névválasztás mögött meghúzódó, mélyen gyökerezõ motívumokat, illetve a mentalitások lassú változását, amely a névadást is befolyásolja.

HELLE LYKKE NIELSEN, MARIA LÖFDAHL, TOVE ROSENDAL, JOHAN JÄRLEHED és TOMMASO MILANI közös írásában azt vizsgálja, hogy az elnevezések és a nyelvi választások hogyan pozicionálják a göteborgi mecseteket más mecsetekkel, illetve a többségi lakossággal szemben (89–119). A vizsgált mecsetek korábban más funkcióra használt épületekben kaptak helyet, ezért elsõsorban olyan feliratok, nevek és egyéb szemiotikai jelek alapján azonosítják õket, amelyek az iszlámhoz való kapcsolódást jelzik. A muszlim diaszpórában a mecsetek többnyelvûek, így a nevek és a nyelvek együttesen jelzik az önmeghatározást a többségi társadalommal és más muszlim csoportokkal szemben. Ebben a pozicionálásban a származási országra való hivatkozás, a vallási irányultság megválasztása és az arab mint vallási nyelv használata mind a mecset, mind az azt látogató egyének számára eszközzé válik.

Az 1502-bõl és 1503-ból származó stockholmi adóösszeírásokban jelenik meg az a személynév, amelyet LENNART RYMAN eleméz írásában (121–135). Svédország középkori személyneveinek szótárában a *Gambla Artich* elnevezést ’Öreg Hartvik’ férfinévként értelmezték, a szerzõ azonban ezt a magyarázatot valószínûtlennek tartja. Véleménye szerint ragadványnévvel állunk szemben, melynek jelentése ’öreg örtug’ (az *örtug* egy, a középkori Svédországban használt pénznem elnevezése). RYMAN továbbá úgy látja, hogy a név viselõje valószínûleg nõ lehetett. A középkori svéd forrásokban ragadványneveket általában nem használnak nõkre, s a viszonylag kevés ismert eset nagy többségében lekicsinylõen, jellemzõen a társadalom peremére szorult nõkre használták e neveket.

GYÖRFFY ERZSÉBET

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4776-1734>

Debreceni Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

MEGEMLÉKEZÉS

Bíró Ágnes (1951–2023)

Megrendülten értesültünk, hogy nem csupán névtanos és nyelvész körökben ismert kolléganőnk, Bíró Ágnes 2023. június 27-én, életének 73. évében elhunyt.

Bíró Ágnes 1974-ben szerzett diplomát az ELTE magyar–német szakán, és még ugyanabban az évben munkatársként az MTA Nyelvtudományi Intézetének Nyelvművelő Osztályára került. Pályája során ugyan több helyen volt óraadó tanár, előadó is, de aktív, munkás éveit ezen az egy munkahelyen töltötte: itt dolgozott 2008-ig, nyugdíjba vonulásáig. Bekapcsolódott az osztályon készült kézikönyvek megírásába: ott találjuk a nevét a Nyelvművelő kézikönyv, a Hivatalos nyelvünk kézikönyve, később a Nyelvművelő kézisztár és a Képes diáksztár szerzői között. A Nyelvi divatok és a Szaknyelvi divatok című könyveknek nemcsak egyik szerzője, de szerkesztője is volt. A Pusztai Ferenc főszerkesztésében 2003-ban megjelent, átdolgozott Magyar értelmező kézisztárnak munkatársa, a Tinta Kiadónál 2007-ben megjelent Értelmező szótár+-nak, majd az ebből készült további köteteknek, például a Magyar értelmező szótár diákoknak (2013) című kiadványnak pedig szerkesztője volt.

A felsorolt munkák ellenére Bíró Ágnest nem a szótári vagy a nyelvművelő munkája miatt ismerte a szakma és az átlagember. Legfőbb kutatási területe a névtan, azon belül az utónevek, a nevekkal kapcsolatos ismeretterjesztés és a névadási tanácsadás volt. Munkahelyén, a Nyelvtudományi Intézetben elsődleges feladata az utónevek anyakönyvezésére vonatkozó kérelmek szakértői véleményének elkészítése volt. Kezdetben a szintén ott dolgozó Ladó János főmunkatárssal végezték ezt a feladatot, majd az ő nyugdíjba vonulása után ezt a sokszor nem könnyű munkát Bíró Ágnes látta el. Magánbeszélgetésben, szakmai előadásokban és a médiában sok izgalmas, néha mulatságos esetet hallhattunk tőle erről a tevékenységről.

Bíró Ágnes nem csupán a szakvéleményeket készítette a kérelmezett nevekről, hanem szívügyének tartotta azt is, hogy követhető, az új neveket is tartalmazó névlisták, névkönyvek készüljenek. Az 1989-es rendszerváltás után kialakult névszabályozási káosz, az utónévanyag folyamatos bővülése szükségessé tette, hogy készüljön egy bővített, az új, anyakönyvezhető neveket is tartalmazó névlista. Így született meg 1997-ben az Ugróczy Máriával közösen készített Új magyar utónévkönyv (1997) című kiadványa, amely a névadás jogszabályait ismertette, és az akkor éppen adható 2710 nevet felsorolásszerűen tartalmazta. Ezt követte 1997-ben a Ladó-féle utónévkönyv anyagára épülő, de már 2606 nevet tartalmazó Magyar utónévkönyv (Ladó–Bíró 1998). A kiadvány létrejöttében fő szerepe volt Bíró Ágnesnek. Hogy mennyire a szívén viselte utónévállományunk bővülését, változását, bizonyítja, hogy 2016-ban, már nyugdíjasként a kiadó egyik munkatársával közösen megszerkesztett egy újabb, az egyre szaporodó nevekkal bővített Magyar utónévkönyvet.

Shívügyének tartotta az ismeretterjesztést is, ezért rendszeresen tartott nyelvművelő jellegű és névtani előadásokat szakmai fórumokon és a médiában. Említett munkáin túl több mint 50

kisebb ismeretterjesztő és nyelvművelő cikke jelent meg az Édes Anyanyelvünk, az Élet és Tudomány, a Népszabadság, a Köznevelés és a Közalkalmazott című folyóiratokban.

Bíró Ágnes az intézeti munkája mellett több felsőoktatási intézményben is volt óraadó tanár. Az 1970-es, 1980-as években az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszékén stilsztikát, később a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen és a Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskolán retorikát is tanított. Több évtizeden keresztül tanította magyarul a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen tanuló külföldi diákokat, akiknek nyaranta nyelvi táborát is szervezett a Balaton partján.

Személyes ismeretségem a gödöllői egyetemen kezdődött Bíró Ágnessel az 1980-as évek közepén. Az egyetemi munka mellett már akkor sokat beszélgettünk a nevekről, a névadásról. Az ő támogatásával nyertem el 1986-ban az MTA Nyelvtudományi Intézetében egy egyéves, névtani kutatással kapcsolatos ösztöndíjat. Attól kezdve mentoromnak, szakmai segítőmnek tartottam, akihez bármikor fordulhattam szakmai kérdésekkel. Természetes volt, hogy az első névtani könyvünk lektorának őt kértük föl. A segítségével nyílt módomból a kérelmezett nevek vizsgálatára is, és néhány éve még vele terveztük egy teljesebb névszótár kiadását, amely azonban már csak terv marad.

Bíró Ágnes színes, kedves, vidám egyéniség volt; nemcsak a kollégái, de a diákjai is szerették. Munkáját mindig a legnagyobb igényességgel végezte szakmai és etikai szempontból is. Kiváló kolléga és mindig segítőkész munkatárs volt.

Drága Ági! Munkáidban és emlékeinkben megőrzünk!

RAÁTZ JUDIT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3675-3621>

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

1. Kérjük szerzőinket, hogy a **Névtani Értesítőbe** szánt írásait **elektronikus formában**: .rtf vagy .doc(x) formátumban juttassák el szerkesztőségünknek. Tanulmányaikhoz rövid, 10-15 soros magyar nyelvű **tartalmi összefoglalót** is illesszenek (az angol nyelvű absztrakt számára). A cikk végén, a szerzői nevet követően tüntessék fel **intézményüket** (felsőoktatási intézmény esetében a kart is), illetve működési helyüket, ORCID azonosítójukat¹ és nyilvános (hivatalos) imélcímüket (ezeket a folyóiratban közölni fogjuk). A további kapcsolattartás megkönnyítésére, kérjük, adják meg mellékelten egyéb **elérhetőségüket** (ez utóbbit természetesen nem tesszük nyilvánossá).

A beérkezett tanulmányok két-két lektor által végzett, mindkét irányban anonim (ún. kettős vak)lektorálási folyamaton mennek keresztül. A kéziratok megjelentetésében a lektoráltatás, a lektori megjegyzéseket figyelembe vevő szerzői átdolgozás, valamint a szerkesztési munkák időigényével is számolni kell.

Folyóiratunk **egységes arculatának** érdekében kérjük, hogy kézirateik megformálásában kövessék az alábbiakban megfogalmazott szerkesztési elveket. A kéziratok elkészítéséhez ajánljuk a folyóirathoz készült sablonfájl használatát, illetve kérjük az (ebben a tájékoztatóban is) alkalmazott laptükör és **beállítások használatát**. Szerkesztési kérdésekben mintaként használhatjuk folyóiratunk **legújabb** számát is.

2. A tanulmányok (és a táblázatok, ábrák) szövegében Times New Roman **betűtípus** alkalmazunk. A cikkek szövegének betűmérete 10 pontos; a táblázatok és a különféle ábrák, az esetleges lábjegyzetek és az irodalomjegyzék esetében 9 pontos. Kérjük, hogy a dolgozat elkészítése során kerüljék azokat a technikai eljárásokat, melyek később zavart okozhatnak a szöveg végleges megformázásában (pl. tabulátorok és betűközök alkalmazása a térközök kialakításában: helyettük a behúzás, illetve a táblázatok használatát ajánljuk).

A szövegben alkalmazandó **kiemelések** a következők. A tartalmi kiemelés eszköze a **félkövér** szedés, ezt használjuk a címekben is. A nyelvi adatokat *dőlt betűs* szedéssel közöljük (más viszont nem), s a toldalékot kötőjellel kapcsoljuk hozzájuk (*Pentelé-ből, az aszó-nak stb.*). A szaktudományi szerzők nevét minden esetben és alkalommal (szövegbeli említéskor, hivatkozásként, bibliográfiában is) KISKAPITÁLIS betűtípussal szedjük (BÁRCZI szerk., GYÖRFFYNÉL stb.). Ritkítást, csupa nagybetűs szedést, aláhúzást nem alkalmazunk.

A **mondanivaló tagolásának** alapvető eszköze a szakaszt nyitó bekezdés elejére illesztett félkövér arab szám: **1., 2., 3.** stb. A főbb szakaszokat emellett megelőző (12 pontos) térköz választja el egymástól. A további tagolás eszközeként – megfelelő mértékkel – alkalmazhatjuk a decimális rendszert: **1.2., 1.2.1., 1.2.2.** stb. Ezeket az eszközöket (bekezdés)címekkel is

¹ Útmutató az azonosító létrehozásához: <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/33839>.

kombinálhatjuk, melyeket félkövérrel szedünk. (Az egyes szakaszokon belül, névtani rendszerezések közreadásában használhatók az egyéb, hagyományos megoldások, mint a római és arab számok, betűjelek.) – A tagolásban, a címek alkalmazásában is következetes, koherens rendszert alkalmazunk.

A **táblázatok** és **ábrák** szerkesztésekor vegyék figyelembe kiadványunk gyakorlatát, mintáit és a rendelkezésre álló laptükör méretét is. A táblázatokat, ábrákat külön-külön sorsámozzuk, s címüket a táblázat, ábra fölött közöljük. – Végjegyzeteket egyáltalán ne, és **lábjegyzeteket** is csak mérsékelten használjunk. A kézirat elkészítésére vonatkozó általános megjegyzéseket (pl. pályázati támogatás megnevezése) a címhez bekezdéssel és * jellel illesztett lábjegyzetben, a további lábjegyzeteket bekezdéssel és arab indexszámozással közöljük. – A szöveg (és a táblázatok, ábrák) megformálásában általában törekedünk az áttekinthetőségre, a helykímélésre és a tipográfiai visszafogottságra.

Itt utalunk **továbbá** néhány további, a kéziratok megszerkesztésére, formázására vonatkozó eljárásra. – A legfontosabb rövidítések közül a *lásd* és a *például* folyó szövegben kiírva, hivatkozások vagy nyelvi példák előtt rövidítve (*l.*, *pl.*) szerepel. – A folyóiratban arab számokat használunk az évszázadok, továbbá az évfolyamok és a többkötetes munkák jelölésére, kivéve, ha a római szám megkülönböztető szerepű (vö. TNYt. II/1–2.). – Többszörös zárójelet lehetőség szerint nem használunk; ha elkerülhetetlen, a sorrendjük: ([...]). Az idézőjelek sorrendje: „»...«”. – Az itt nem tárgyalt tartalmi, szerkesztési, helyesírási kérdésekben a szakmai publikálás általános elvei a mérvadóak.

3. A felhasznált irodalomra szövegekben, zárójelben hivatkozunk; a teljes leírást a tanulmány végén közölt irodalomjegyzék tartalmazza. A szövegközi **hivatkozások** formája a következőképpen alakul. Teljes mű (kötet, cikk) esetén: (HAJDÚ 1999) vagy (KÁZMÉR–VÉGH szerk. 1970). Annak egy részlete esetén: (MELICH 1914: 11–13). Többkötetes műnél: (Gy. 1: 37–159) vagy (B. GERGELY – HAJDÚ szerk. 1997. 1: 5–9). Adott szerzőtől felhasznált több, azonos évből származó műnél: (BENKŐ 1997a) vagy (BENKŐ 1997b: 62). Megegyező családnév esetén: (TÓTH E. 2000) és (TÓTH V. 2002). – Több hivatkozás esetén pontosvesszővel, egy szerző művei közt vesszővel: (BÁRCZI 1951, 1953; PAIS 1959).

A hivatkozásokban a közismert, illetve a szerző által gyakran használt és bevezetett **rövidítések** használhatók, illetve használandók (TESz., Gy. 4: 290 stb.), és ezek az irodalomjegyzékben mind feloldandók (erről l. még később). A rövidítések alkalmazandó formáiban a Magyar Nyelv folyóirat rövidítésjegyzékét követjük.²

A folyó szövegben említett önálló művek címét idézőjelek és kurziválás nélkül (a Magyar utónévkönyv című munkában, Magyar Nyelv-beli stb.) közöljük.

4. A tanulmány végén megadott **irodalomjegyzék** szorítkozzon a hivatkozott szakirodalom megadására. Az alábbiakban adunk mintát a folyóiratcikként, tanulmánykötetben, önálló kötetként vagy sorozatban megjelent; hazai vagy külföldi, egy vagy több szerző által alkotott; többkötetes és több kiadást megért munkák feltüntetésére.

Az egyes szakirodalmi tételek bibliográfiai **sorrendjét** a betűrend, azonos szerző munkáin belül az időrend határozza meg. A szövegben hivatkozott **rövidítéseket** is betűrend szerint soroljuk be. A rövidítések feloldása az általános leírásnak felel meg. Pl.:

² Elérhető: <https://ojs.elte.hu/magyaryelv/roviditesjegyzek>, illetve Word dokumentum formátumban: <http://www.c3.hu/~magyaryelv> (Szerzőink figyelmébe cím alatt).

Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–1998. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest.

OSZK Kt. = *Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára*. Budapest.

Első helyen a **szerző(k)** teljes **neve** áll (tehát a keresztnévet is kiírjuk), a teljes név kiskapitálissal szedve. Külföldi szerző (ill. magyar szerző idegen nyelvű műve) esetén a családnév után vesszővel elválasztva adjuk meg a keresztnévet. Több szerző (szerkesztő) esetén a személyneveket (szóközök közé vett) nagyköötőjellel kapcsoljuk. Pl.:

HAJDÚ MIHÁLY 1999. A személynevek közszói elemeiről. *Névtani Értesítő* 21: 274–280.

HAUSNER, ISOLDE – PABST, CHRISTIANE M. – SCHRANZ, ERWIN Hrsg. 2011. *Erstes Burgenländisches Familiennamenbuch*. Burgenländisch-hianzische Gesellschaft, Oberschützen.

A szerző(k) nevét követi a **megjelenés éve**. A szerzői név és az évszám közt nincs írásjel, az évszám után pont áll. Egy szerzőtől ugyanazon évben megjelent több tétel esetén az évszámot – mint a hivatkozásoknál – a latin ábécé kisbetűivel egészítjük ki. Egy mű első és későbbi kiadását – ha ez különösen indokolt – a két évszám / jellel összekapcsolt megadásával tüntethetjük fel. – A megjelenés évét követi a lehetőleg **teljes cím**, amelyet ponttal zárunk le. A több részből álló címek egyes részei között is pont áll. Pl.:

BENKŐ LORÁND 1997a. Anonymus beszélő személynevei. *Magyar Nyelv* 93: 144–154.

BENKŐ LORÁND 1997b. Megjegyzések a *Begej* névhez. In: KISS GÁBOR – ZAICZ GÁBOR szerk., *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 62–70.

ÖRDÖG FERENC 1981/2008. Zala megye helységneveinek rendszere. In: ÖRDÖG FERENC, *Válogatott tanulmányok*. Szerk. KISS JENŐ. Czupi Kiadó, Nagykanizsa. 43–52.

A különböző típusú szakirodalmi tételeket a következőképpen írjuk le.

Folyóiratban megjelent tanulmány esetében a cikk címét követően a folyóirat, periodika nevét adjuk meg (dőlt betűvel). Az évfolyamot, kötetszámot is jelöljük (normál betűtípussal). Az évfolyamon belüli kötetszámot csak az éven belül nem folyamatos lapszámozású periodikáknál tüntetjük fel, az évfolyamhoz / jellel kapcsolva. Pl.:

GASQUE, THOMAS J. 2010. The American Name Society and International Onomastics. *Onoma* 45: 87–106.

KÁLMÁN BÉLA 1986. Átvétel, fordítás, új név. *Névtani Értesítő* 11: 48–53.

LADÓ JÁNOS 1988. Látszat a családnevekben. *Édes Anyanyelvünk* 9/2: 11.

Önálló kötetek esetében lehetőleg a teljes címet közöljük. Sorozatban megjelent kiadványoknál a kötet (dőlt betűs) címe után (immár normál betűtípussal) a sorozat címét és a kiadvány sorszámát is megadjuk. Végezetül közöljük a kiadó nevét, majd attól vesszővel elválasztva a megjelenés helyét. Kéziratok esetében a lelőhelyet közöljük. Pl.:

BÁRCZI GÉZA 1951. *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Nyelvészeti Tanulmányok 1. Akadémiai Kiadó, Budapest.

B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk. 1997. *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30)* 1–2. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest–Miskolc.

TAKÁCS TERÉZ 1989. *Névmagyarosítások Bánhidán 1895–1947*. Szakdolgozat. ELTE BTK, Budapest.

Tanulmánykötetben, konferenciakötetben megjelent írás esetében a tanulmány címét követő „In:” után a szerkesztő(k) nevét (kiskapitálissal), a kötet címét (dőlt betűvel), esetleges sorozatcímét és -számát, majd a kiadót és a kiadás helyét adjuk meg. Pl.:

BALÁZS JÁNOS 1970. A nevek általános nyelvészeti vonatkozásai. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások. II. névtudományi konferencia. Budapest, 1969.* Nyelvtudományi Értekezések 70. Akadémiai Kiadó, Budapest. 295–301.

SCHMUCK, MIRJAM – DRÄGER, KATHRIN 2008. The German Surname Atlas Project – Computer-Based German Surname Geography. In: AHRENS, WOLFGANG – EMBLETON, SHEILA – LAPIERRE, ANDRÉ eds., *Names in Multi-Lingual, Multi-Cultural and Multi-Ethnic Contact. Proceedings of the 23rd International Congress of Onomastic Sciences. August 17–22, 2008, York University, Toronto, Canada.* York University, Toronto. 319–336. <https://yorkspace.library.yorku.ca/xmlui/handle/10315/2901>

A kifejezetten az **interneten** elérhető munkákra történő hivatkozásokat lehetőség szerint a fentebbi típusokhoz igazítjuk, megadva az internetes elérés helyét. Pl.:

COHEN, GILLIAN – BURKE, DEBORAH M. 1993. Memory for proper names: A review. *Memory* 1: 249–263. <https://doi.org/10.1080/09658219308258237>

FEJES LÁSZLÓ 2014. Miért nem írunk családnevekről? *Nyelv és Tudomány.* <http://www.nyest.hu/hirek/miert-nem-irunk-csaladnevekről>

Kivételesen (rövid recenzió, personalia és csupán néhány szakirodalmi hivatkozás esetén) a hivatkozott munkák minden bibliográfiai adatát megadhatjuk a szövegben (BENKŐ LORÁND, *Üver.* Erdélyi Múzeum 1944. 49: 133–134; HAJDÚ MIHÁLY, *Családnevek enciklopédiája.* Tinta Kiadó, Budapest, 2010) is, külön irodalomjegyzék nélkül.

5. A Névtani Értesítő a Tanulmányok, illetve Műhely rovatában megjelenő önálló közleményeket a továbbiakban **DOI** (digitálisobjektum-) **azonosítóval** látja el, mely az interneten megjelenő változatok jobb elérhetőségét szolgálja. A folyóiratban publikált közlemények azonosítóit a szerkesztőség biztosítja.

A folyóiratunk által alkalmazott, ún. CrossRef DOI szabályai szerint az így közzétett cikkek bibliográfiájában minden olyan szakirodalmi tételnél, amely maga is rendelkezik hasonló DOI azonosítóval, ezt az azonosítót a szerzőnek **fel kell tüntetni**. DOI azonosítóval rendelkezhetnek folyóiratcikkek, önállóan megjelent kötetek, könyvfejezetek, valamint egyéb típusú digitális állományok (pl. doktori disszertációk pdf változatai) is.

A hivatkozott irodalom DOI azonosítóinak feltárásához segítséget nyújt a szolgáltatás internetes oldala.³ Itt feltölthető a cikk teljes bibliográfiája is, melynek tételeit az oldal ellenőrzi, s a valószínűsíthető találatokat megjeleníti. (A felkínált találatokat szükséges azonban egyenként is ellenőrizni, hogy ténylegesen a hivatkozott szakirodalmi tételre, s ne például egy arról később megjelent ismertetésre utaljanak.) Ugyanezen, vagy a szolgáltatótól független (központi) <http://doi.org> oldalon a DOI azonosítók felől is kereshetünk, illetve ellenőrizhetjük azokat.

A **bibliográfiában** szereplő, DOI azonosítóval rendelkező folyóiratcikk vagy teljes kötet esetében ezt a DOI azonosítót adjuk meg a bibliográfiai leírás végén. Könyvfejezet esetében – ha van ilyenje – a könyvfejezet DOI azonosítóját tüntessük fel a bibliográfiában; ha nincs, de a befoglaló kötet rendelkezik DOI azonosítóval, akkor azt közöljük.

Ha az adott bibliográfiai tételnek DOI azonosítója és egyéb internetes elérhetősége is van, csak az állandó elérhetőséget biztosító DOI azonosítót közöljük. DOI azonosító feltüntetése esetén az utolsó letöltés idejét nem adjuk meg. A DOI azonosítót a bibliográfiai tétel végén, a közvetlen elérhetőséget biztosító internetes (<https://doi.org/> kezdetű) formában közöljük. Pl.:

³ <https://doi.crossref.org/SimpleTextQuery>, illetve <https://search.crossref.org/search/references>.

- BÁBA BARBARA 2017. A földrajzi köznevek funkcionális jellemzői. *Magyar Nyelv* 113: 167–178. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2017.2.167>
- HOUGH, CAROLE ed. 2016. *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199656431.001.0001>
- LAWSON, EDWIN D. et al. 2016. Personal Naming Systems. In: HOUGH, CAROLE ed., *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199656431.013.31>

6. A Névtani Értesítő megjelenő számait a hagyományos megjelentetés mellett **elektronikus formában, szabad hozzáférésű** (Open Access) formában is közzéteszük a folyóirat saját oldalain,⁴ illetve az ELTE és az MTA repozitóriumában. A dokumentumok elektronikus formában szabadon elmenthetők, másolhatók; változtatások nélkül, a forrásra való hivatkozással használhatók. Az alkalmazás kereskedelmi célokat nem szolgálhat, az kizárólag saját célokra történő felhasználásra értendő. A szerzői és egyéb jogok a kiadót és a szerzőt illetik. Minden más terjesztési és felhasználási forma esetében az 1999. évi LXXVI. szerzői jogról szóló törvény és az ahhoz kapcsolódó jogszabályok az irányadók. A periodika elektronikus változatára a CC BY-NC-ND (Creative Commons – Attribution-NonCommercial-NoDerivatives) licenc feltételei érvényesek.

A folyóirat kiadói a szerzőknek korlátozás nélkül lehetővé teszik, hogy cikküknek akár a szerkesztőség által elfogadott, esetleg még nem végleges kéziratát (pre-print verzióját) közzétegyék. A jog magában foglalja a kézirat szabad közzétételét ímélen, a szerző vagy intézménye honlapján, a szerző kutatóhelyének zárt vagy korlátozás nélkül elérhető repozitóriumában, illetőleg egyéb nonprofit szervereken. Ebben az esetben figyelmeztetni kell az olvasókat, hogy a szóban forgó kézirat nem a mű végső, kiadott változata, s utalni a várható megjelenésre. Ha a cikk végső változata már megjelent, engedélyezzük, sőt javasoljuk a szerzőnek ezt (a post-print) változatot közzétenni. Ebben az esetben meg kell adni a folyóiratban való megjelenés pontos helyét, adatait is.

A szerző kéziratának benyújtásakor **ezen irányelveket** automatikusan **elfogadja**.

⁴ A folyóirat OJS rendszerű oldalán: <https://ojs.mtak.hu/index.php/nevtert>, illetve összes korábbi év-folyamát is közreadó archívumában: <http://nevtert.elte.hu>.

Számunk szerzői

Rövidítések: BBTE = Babeş–Bolyai Tudományegyetem, BTK = Bölcsészettudományi Kar, DE = Debreceni Egyetem, egy. = egyetemi, ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem, f. = főiskolai, HUN-REN = Magyar Kutatási Hálózat, KRE = Károli Gáspár Református Egyetem, NYE = Nyíregyházi Egyetem, NYTK = Nyelvtudományi Kutatóközpont, PE = Pannon Egyetem, tud. = tudományos, UKF = Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem.

Dr. Baranyiné dr. Kóczy Judit, egy. docens, PE Humántudományi Kar, Magyar és Alkalmazott Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Intézeti Tanszék, Veszprém, e-mail: baranyine.judit@htk.uni-pannon.hu — Dr. Bartos-Elekes Zsombor, egy. docens, BBTE Földrajz Kar, Magyar Földrajzi Intézet, Kolozsvár (Cluj-Napoca, Románia), e-mail: zsombor.bartos@ubbcluj.ro — Bauer Blanka, egy. hallgató, ELTE Gazdaságtudományi Kar, Budapest, e-mail: bauerblanka02@gmail.com — Dr. Bauko János, egy. docens, UKF Közép-európai Tanulmányok Kara, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Nyitra (Nitra, Szlovákia), e-mail: jbauko@ukf.sk — Dr. Bényei Ágnes, egy. adjunktus, NYE Óvó- és Tanítóképző Intézet, Nyíregyháza, e-mail: benyei.agnes@nye.hu — Csobády Csilla, doktorandusz, UKF Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra (Nitra, Szlovákia), e-mail: csobadycs@gmail.com — Dr. Fábian Zsuzsanna, professor emeritus, ELTE BTK Romanisztikai Intézet, Olasz Nyelvi és Irodalmi Tanszék, Budapest, e-mail: fabian.zsuzsanna@btk.elte.hu — Dr. Farkas Tamás, egy. docens, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, e-mail: farkas.tamas@btk.elte.hu — Dr. Györffy Erzsébet, egy. docens, DE BTK Magyar Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, e-mail: gyorffy.erzsebet@arts.unideb.hu — Hauber Kitti, doktorandusz, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Magyar Nyelvészet Doktori Program, HUN-REN NYTK Lexikológiai Intézet, Nyelvtechnológiai és Alkalmazott Nyelvészeti Intézet, Budapest, e-mail: hauber.kitty@gmail.com — Horváth Brigitta, doktorandusz, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Alkalmazott Nyelvészet Doktori Program, Budapest, e-mail: h.horvath.brigitta@gmail.com — Dr. Hrenek Éva, egy. tanársegéd, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Alkalmazott Nyelvészeti és Fonetikai Tanszék, Budapest, e-mail: hrenek.eva@btk.elte.hu — Dr. Kenyhercz Róbert, f. docens, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Kölcsey Ferenc Tanítóképzési Intézet, Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszék, Debrecen, e-mail: kenyhercz.robort@drhe.hu — Dr. Korompay Klára, ny. egy. docens, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, e-mail: korompay.klara@btk.elte.hu — Dr. Kovács Éva, tud. munkatárs, HUN-REN–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport, Debrecen, e-mail: kovacs.eva@arts.unideb.hu — Kovács-Sipos Bíbor Klára, doktorandusz, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Magyar Nyelvészet Doktori Program, Budapest, e-mail: biber.klara@gmail.com — Dr. Kozma Judit, Budapest, e-mail: kozma.judit@nytud.hun-ren.hu — László Andor, doktorandusz, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Társadalom- és Gazdaságtörténet Doktori Program, Budapest, e-mail: laszlo.andor1@gmail.com — Dr. Mikesy Gábor, földrajzinév-szakértő, Lechner Tudásközpont Nonprofit Kft., Ingatlan-nyilvántartási és Geodéziai Igazgatóság, Budapest, e-mail: gabor.mikesy@lechnerkozpont.hu — Dr. Müller Márta, egy. docens, ELTE BTK Germanisztikai Intézet, Német

Nyelvészeti Tanszék, Budapest, e-mail: muller.marta@btk.elte.hu — Dr. Pelczéder Katalin, egy. docens, PE Humántudományi Kar, Magyar és Alkalmazott Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Intézeti Tanszék, Veszprém, e-mail: pelczeder.katalin@mftk.uni-pannon.hu — Perger Imre, ny. igazgató, MÁV-START Zrt., Budapest, e-mail: pergeri@t-online.hu — Dr. Petres Csizmadia Gabriella, egy. docens, UKF Közép-európai Tanulmányok Kara, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Nyitra (Nitra, Szlovákia), e-mail: gpetres@ukf.sk — Dr. Póczos Rita, egy. adjunktus, DE BTK Magyar Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, e-mail: poczos.rita@arts.unideb.hu — Dr. Raátz Judit, tud. főmunkatárs, HUN-REN NYTK Nyelvtechnológiai és Alkalmazott Nyelvészeti Intézet, Budapest, e-mail: raatz.judit@nytud.hun-ren.hu — Dr. Reszegi Katalin, egy. docens, DE BTK Magyar Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, e-mail: kataszakall@gmail.com — Dr. F. Romhányi Beatrix, egy. tanár, KRE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Történettudományi Intézet, Medievisztika Tanszék, Budapest, e-mail: romhanyi.beatrix@kre.hu — Dr. Slíz Mariann, egy. tanár, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, e-mail: sliz.marianna@btk.elte.hu — Dr. Sófalvi Krisztina, egy. adjunktus, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Tanulmányok Tanszék, Kolozsvár (Cluj-Napoca, Románia), e-mail: krisztina.sofalvi@okt.kv.sapientia.ro — Dr. Szilágyi-Kósa Anikó, egy. docens, KRE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Német és Holland Nyelvű Kultúrák Intézete, Német Nyelv és Irodalom Tanszék, Budapest, e-mail: kosa.aniko@kre.hu — Dr. Szőke Melinda, tud. munkatárs, HUN-REN-DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport, Debrecen, e-mail: koteles-szoke.melinda@arts.unideb.hu — Dr. N. Tóth Anikó, egy. docens, UKF Közép-európai Tanulmányok Kara, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Nyitra (Nitra, Szlovákia), e-mail: atoth@ukf.sk — Waldhauser Szimonetta, doktorjelölt, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Germanisztikai Nyelvtudományi Doktori Program, Budapest, e-mail: waldhauser.szimonetta@gmail.com — Wendl Dávid, szaktájékoztató, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet Könyvtára, Budapest, e-mail: davidwendl88@gmail.com

NÉVTANI ÉRTEŚITŐ

Peer-reviewed onomastic journal of the Institute of Hungarian Linguistics
and Finno-Ugric Studies of ELTE Eötvös Loránd University
and the Society of Hungarian Linguistics, Budapest

Editor-in-chief: Tamás Farkas (ELTE)

Editor: Mariann Slíz (ELTE)

Editorial Board:

János Bauko (UKF), Andrea Bölcskei (KRE), Zsuzsanna Fábíán (ELTE),
Károly Gerstner (HUN-REN), Attila Hegedűs (PPKE), István Hoffmann (DE),
Dezső Juhász (ELTE), Krisztina Laczkó (ELTE), Valéria Tóth (DE)

Address of the Editorial Office:

ELTE BTK Institute of Hungarian Linguistics and Finno-Ugric Studies
H-1088 Budapest, Múzeum körút 4/A, Hungary – Email: nevert@btk.elte.hu

Online: <https://ojs.mtak.hu/index.php/nevert> – Archive: <http://nevert.elte.hu>

ISSN 0139-2190 (print) – ISSN 2064-7484 (online)

No. 45

Budapest, 2023

Supported by: University Excellence Fund and Journal Development Fund of
ELTE Eötvös Loránd University

Editorial assistant: Kitti Hauber

Copy editor: Éva Hrenek

Printed by: Fellini Kft.